

„Kárpátsorsúzte nép...”

A GULÁG–GUPVI-KUTATÓK
NEMZETKÖZI FÓRUMA KÁRPÁTALJÁN, 2021

Nemzetközi emlékkonferencia
Beregszász, 2021. november 19.

Kárpátaljai Magyar Könyvek **303.**

Sorozatszerkesztő és felelős kiadó: Dupka György

A kiadvány megjelenését
a Bethlen Gábor Alap támogatta

A kötet a 2021. november 19-én Beregszászban
a Szolyvai Emlékparkbizottság által rendezett
GULÁG–GUPVI Fórum
2021. nemzetközi emlékkonferencia anyagait tartalmazza.

Készült a Szolyvai Emlékparkbizottság kutatóműhelyében
Összeállította, a jegyzeteket írta: *dr. Dupka György*
A közölt tanulmányok tartalmáért a szerzők a felelősek.

Lektorálta: *dr. Zubánics László*

© *dr. Dupka György*, 2022

© **A szerzők**, 2022

A borítón ***Matl Péter Gúzsban*** című 2021-es alkotása látható

Felelős szerkesztő: ***dr. Zékány Krisztina***

Orosz fordítás: ***dr. Lengyel Sándor***

Közreműködő, fotók, képszerkesztő: ***Fuchs Andrea***

Borító, műszaki szerkesztő: ***Dupka Zsolt***

A könyv elektronikus változata elérhető: <https://kmmi.org.ua> (Adattár, könyvek)

Nyomdai munkák: RIK-U Kft.

ISBN 978-615-5757-33-4

ISSN 1022-0283

A Szolyvai Emlékparkbizottság Évkönyve

„Kárpátsorsúzte nép...”

**A GULÁG–GUPVI-KUTATÓK
NEMZETKÖZI FÓRUMA
KÁRPÁTALJÁN, 2021**

*Nemzetközi emlékkonferencia
Beregszász, 2021. november 19.*

Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó
Ungvár–Budapest
2022

TARTALOM

Tóth Mihály

GULÁG–GUPVI-kutatók Nemzetközi Fóruma, 2021: kutatás, tényfeltárás, emlékezetpolitika... Nemzetközi tudományos emlék-konferencia, Beregszász, 2021. november 19. (Nyitóbeszéd) 9

Marosi István

A kommunizmus időszakában (1944–1989) üldözött kárpátaljai görögkatolikus áldozópapok és papcsaládok élettörténeti kutatásának dokumentumai 14

Molnár D. Erzsébet

A „malenkij robot” következményei a kárpátaljai magyar családokra..... 32

Dupka György

Adalékok az 1944–1947 között kivégzett kárpátaljai patrióták történetéhez 45

Seremet Sándor

Egy kapcsolat történetéből: Dulatbekovról, a Kazahsztánba hurcolt magyar hadifoglyok kutatójáról, könyvéről 79

Zékány Krisztina

A GULÁG–GUPVI témájú könyvek a szerkesztő szemével.... 84

Bimba Brigitta

„Dicsősége hirdetését hagyjad a jövőnek” Az ungvári Manajló Mária Teofília O.S.B.M., a Szent Bazil rend tagja, kórházi főnővér koncepciós pere és következményei 95

Zubánics László

A kivégzett Benda Kálmán mérnök, a magyar Országház felsőhá-
zi tagja a beregszásziak emlékezetében 115

Meskó János

Betekintés a meghurcolt Durnevics Tódor (Fegyir) Georgijovics
(Latorcafő, 1904 – Javasz, 1954) izsnyétei g. k. vértanú parochus
aktáiba 128

Botlik József

A ruszin nép vértanúja, Bródy András emlékezete 139

Havasi Dániel – Havasi János

A Vihorlát mártírjai (dokumentumriport) 168

Horváth Miklós

Magyarország szerepe a Varsói Szerződés felszámolásában 179

Kállai Karolina

Emléketmegőrzés képekben, Szatmárnémetitől Foksányig 219

Kovács Sándor

A szovjet rezsim által meggyalázott és elpusztított magyar emlé-
kek az Ung-vidéken 227

Matkovits-Kretz Eleonóra

30 éves a Német Kör: a partnerszervezetekkel való együttműködés
a malenkij robot kutatása és az emlékezetpolitika tükrében 270

Dr. Motrevics Vladimir Pavlovics

Magyarok a Szverdlovski megyében az 1919–1949-es években
(levéltári-vizsgálati akták alapján) 285

Nagy Péter 322

Szomorú karácsony – Szovjet megszállás Ózdon 384

FÜGGELÉK

GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma, 2021: kutatás, tényfeltárás, emlékezetpolitika	337
Megemlékezés, koszorúzás, emléktáblák avatása a Szolyvai Emlékparkban, 2021. november 20.	342
A szerzők kislexikona	345

TÓTH MIHÁLY

GULÁG–GUPVI-KUTATÓK NEMZETKÖZI FÓRUMA, 2021: KUTATÁS, TÉNYFELTÁRÁS, EMLÉKEZETPOLITIKA ...

NEMZETKÖZI TUDOMÁNYOS
EMLÉKKONFERENCIA
BEREGSZÁSZ, 2021. NOVEMBER 19.

(Nyitóbeszéd)¹

Tiszteletes és Tisztelendő urak!

Tisztelt megemlékező közönség!

Hölgyeim és uraim!

A szervezők, történetesen a Szolyvai Emlékparkbizottság, a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet és az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán-Magyar Oktatási-Tudományos Intézet Történelem és Európa-integrációs Tanszéke nevében tisztelettel köszöntöm kedves mindnyájukat immár hagyományosan évente sorra kerülő, GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fórumán, tudományos konferenciánkon.

Reméljük, hogy ez nem válik hagyománnyá, de rendezvényünk-re immár másodszor rányomja bélyegét a Covid-19 világjárvány. Ez elsősorban a külföldi előadók személyes részvételének hiányában, és általában a résztvevők korlátozott számában, valamint a járványügyi előírások betartásának szükségességében nyilvánul meg. Ezért, mindekenelőtt, kérem Önöket, az egész rendezvény ideje alatt a maszkvi-

¹ Dr. Tóth Mihály alkotmányjogász, a Szolyvai Emlékparkbizottság elnöke.

selés és a személyes távolságtartás, valamint a gyakori kézfertőtlenítés és egyéb egészségvédelmi szabályok maximális betartására. Vigyázzunk magunkra! Vigyázzunk egymásra!

A személyes jelenlét, valamint az előadók egy részének távolmaradása hiányosságát a szervezők Facebook élő közvetéssel, valamint a bejelentett, de az ismertetett okok miatt itt ma el nem hangzó előadásoknak a rendezvényünk során következő kiadványában való publikálásával próbálják meg legalább részben kompenzálni.

Engedjék meg, hogy ugyancsak már hagyományos módon, megnyitóbeszédemben beszámoljak az Emlékparkbizottság által, az utóbbi konferenciánk ideje óta eltelt időszakban kifejtett tevékenységről. Mint a jelenlévők zöme számára ismeretes, a Szolvai Emlékparkbizottság alapszabályának megfelelően, fennállásának immár több mint 3 évtizede folyamán, tevékenységének lényegét a sztálini terrorral kapcsolatos tragikus események tényanyagának feltárása, az ezzel kapcsolatos tudományos-ismeretterjesztő és kegyeleti tevékenysége, valamint rehabilitációs-jóváérteli kérdések napirenden tartása képezik.

A kegyeleti tevékenységünk központi eleme a Szolvyai Emlékpark gondozása-fenntartása, Emlékhely és ismeretterjesztő létesítmény jellegének gyarapítása, melyet folyó évben is a Bethlen Gábor Alap támogatásának köszönhetően zökkenőmentesen sikerült megvalósítanunk. Számos, a Parkban elvégzett munka közül megemlíteném:

– a megfigyelő kamerarendszer létrehozását, és annak az illetékes állami szervek és egy erre szakosodott őrző-védő vállalat ellenőrzése alá vonását. Valószínűleg ennek (és a magyarellenes hisztéria alábbhagyásának is) köszönhetően ebben az évben csak egyszeri, nem jelentős, kiskorúak által okozott rongálás történt, melyet a videofelvételeknek köszönhetően azonnal fel is derítettek. Ezt az alapvető fontosságú fejlesztést a budapesti Kárpátalja Szövetség és annak elnöke, dr. Benza György támogatásának köszönhetően valósíthattuk meg;

– a Magyar Külgazdasági és Külügyminisztérium akkori államtitkárának, Bacskai József hathatós közbenjárásának köszönhetően jelentős támogatásban részesültünk, ebből sikerült helyreállítani az elmúlt évben megrongált szabadtéri kiállítás pannóit;

– az első világháborús temetőrészt és sétányt immár több mint 100 éves fái a közútra hajló törésveszélyes ágainak lenyесése, melyre Reöthi János tagtársunk szervezésében, és Argyelán György főgondnok irányítása mellett került sor.

Kiemelkedő sikernek tartom, hogy 2021. február 25-én, a Kommunista Diktatúrák Áldozatainak Emléknapján, a Szolyvai Emlékparkbizottság a Munkácsi Vármúzeummal közösen a munkácsi várban, ünnepélyes keretek között megnyitotta “A totalitárius kommunista elnyomó rendszer kárpártaljai tevékenységét dokumentáló anyagok” címet viselő állandó kiállítását. Ezzel, remélhetőleg tartós otthonra találtak a korábban az ungvári Duhnovics-házban berendezett kiállításunk exponátumai. Köszönettel tartozunk ezért Munkács város vezetésének, Fegyir Sándor közismert helytörténésznek, valamint Meskó János történész tagtársunknak, aki még egy eredeti börtöncellaajtó kiállítási tárggyal is gyarapította, tette még szemléletesebbé ezt a kiállítást. Bár különböző okok miatt, végül is e kiállítás a nagyközönség számára csak júliustól lett látogatható, de azonnal a leglátogatottabb objektumunkká vált. Krucsanica István tárlatvezető, a kiállítás gondnoka tájékoztatása szerint a megnyitás utáni első két hónapban majd 10 ezer látogatóval. Külön köszönet illeti Belekánics Mihályt, munkácsi múzeumigazgatót azért, hogy nem csak helyet biztosított kiállításunknak, de lehetővé tette azt is, hogy nevezett Krucsanica István, kétnyelvű tárlatvezetőként, a vármúzeum munkatársaként láthatja el e számunkra fontos feladatát.

Örömmel szólhatok arról is, hogy folyamatos volt a Szolyvai Emlékpark kommunikációs tevékenysége mind az írott, mind az elektronikus sajtóeszközökön keresztül. Rendszeres A Szolyvai Emlékpark

honlapján (<https://szolyvaipark.org/>), Facebook oldalán elhelyezett információs anyagok adatbázisok, kiadványok, dokumentációs filmek, videók, képgalériák stb. feltöltése, frissítése.

Bizottságunk tagjai által töretlenül folytatódnak a levéltári kutatások, a fellelt anyagok feldolgozása, publikálása. Gyümölcöző az együttműködésünk hasonló célok elérésén munkálkodó bizottságokkal szervezetekkel, személyekkel. Mai Konferenciánkon is megismerkedhetünk ezek eredményeivel.

Számos kiadvány és ismeretterjesztő anyag mellett idén több könyv kiadásával is büszkélkedhetünk. Melyekről majd előadóink bővebben szólnak, illetve ismertetik majd azokat. E kiadványaink elkészítéséért, szerkesztéséért, lektorálásáért szeretnék köszönet mondani Zubánics Lászlónak és Zékány Krisztinának.

Tisztelt hölgyeim és uraim!

Az elért eredmények mellett szólnom kell a tevékenységünkkel kapcsolatos negatív előjelű dolgokról, fejleményekről is.

Először is arról, hogy immár 76 évvel azoknak a tragikus eseményeknek a megtörténte után, melyre visszaemlékezni hivatott mai rendezvényünk is. Valamint 31 évvel a független ukrán állam megszületése után, ami lehetővé tette, hogy szabadon emlékezhessünk elődjünk e szörnyű tragédiájára. Mind a mai napig az ukrán államhatalom részéről semmiféle elmozdulás e kérdés hivatalos elismerését illetően nincsen!

Szólnom kell arról is, hogy meglepetéssel és felháborodással értesültünk arról, hogy az arra illetékes ukrán szervek Tilki Attila parlamenti képviselő úr számára betiltották a beutazást Ukrajnába. El kell mondanom, hogy a képviselő úr évek óta működik együtt Emlékparkbizottságunkkal. Rendkívül eredményes szervezőmunkát végzett és végez a magyarországi Csonka-Bereg települései lakosainak a szovjet hatóságok által való elhurcolása tényanyagának a feltárásában. Tilki képviselő úr állandó vendége és résztvevője volt megemlékező

rendezvényeinknek. Ezen érdemei elismeréseként a múlt évi ülésén Emlékparkbizottságunk Tilki Attilát külhoni tiszteletbeli tagjának választotta.

És végezetül engedjék meg, hogy a magam, az Emlékparkbizottság és minden jelenlévő nevében köszönetet mondjak Dupka György úrnak, az Emlékparkbizottság felelős titkárának, valamint Fusch Andreának szervezőnknek, könyvelőnknek, adminisztrátorunknak azért a sokrétű áldozatos, szinte mindennapi folyamatos munkálkodásukért, amit ügyünk érdekében tesznek.

Megköszönve megtisztelő figyelmüket, konferenciánkunk eredményes tanácskozást, kedves mindnyájuknak pedig jó egészséget kívánok.

A KOMMUNIZMUS IDŐSZAKÁBAN (1944–1989) ÜLDÖZÖTT KÁRPÁTALJAI GÖRÖGKATOLIKUS ÁLDOZÓPAPOK ÉS PAPCSALÁDOK ÉLETTÖRTÉNETI KUTATÁSÁNAK DOKUMENTUMAI²

1. Görögkatolikus papok/papcsaládok Kárpátalján a szovjet egyházüldözés időszakában (1944–1989)

A Kárpátaljára 1944 őszén bevonult Szovjet Hadseregek szinte azonnal elkezdte a térség szovjetesítését/szovjetizálását. A társadalmi és politikai átszervezésben a területen történelmi gyökerekkel rendelkező egyházainak (görögkatolikus, római katolikus, református) is jelentős feladatokat szánt a térséget bekebelező Szovjetunió államapparátusa. A görögkatolikusok esetében a terv arra épült, hogy beolvasztják őket az orosz pravoszláv egyházba és a szláv egység hangsúlyozásával egyidőben Kárpátalját egyesítik a Szovjetunióval. A görögkatolikus egyház ebben nem kívánt partner lenni, s miután püspöke, Romzsa Tódor elutasította ezt az együttműködést, az állami hatóságok erőszakosságával nézett szembe és üldözött egyházzá vált.

² A tanulmány a Nemzeti Emlékezet Bizottság támogatásával folyó kutatás papi dokumentumokra vonatkozó részét mutatja be.

A munkácsi egyházmegyének 1944-1949 közötti időszakban 416 papja volt, akik közül a legtöbben a görögkatolikus hagyományok szerint családos papi életet éltek. Közülük 126 áldozópap került javító munkatáborba a Szovjetunió területén, akik közül 30-an vértanúk lettek és jeltelen sírokban vannak eltemetve valamelyik lágertemetőben. További 48 pap lett hithű, azaz katolikus hitét nem tagadta meg, de eddig ismeretlen okból bírósági perben nem ítélték el őket. Ezeket a kategóriákat összevetve elmondható, hogy a fogalmakat és a papok egzisztenciális döntéseit értelmezve 174 pap lett hitvallóról beszélhetünk a Munkácsi Egyházmegye kommunista egyházüldözésével összefüggésben. Rajtuk kívül további 81 pap emigrált és 32 került szolgálaton kívül 1949 előtt. A görögkatolikus papok közül 129 tért át a pravoszláv hitre és lett aposztata, akik közül 69 pap 1956 után visszatért a katolikus egyházba és megszakította a pravoszláv egyházzal való kapcsolatot.³

Az állami törvények szerinti illegalitás, amit az egyházüldözési korszak 1949 és 1989 közötti időszakában az „Egyszemélyes Teológiai Akadémia” keretei között folyt a papi utánpótlás képzése. Eddigi ismereteink szerint 48 papot szenteltek fel titokban a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye számára. A legtöbbet Chira Sándor püspök, de a galíciai egyházmegyéek püspökei is felszenteltek titokban néhány papot.

A két időszak adatainak összevetéséből megállapíthatjuk, hogy a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegyének összesen 464 áldozópapja (papcsaládja) nézett szembe a kommunizmussal és annak következményeivel. Az 1944-1989 közötti kommunista egyházüldözési időszakot összesen 88 pap (és papcsalád) élte túl, ők hoztak egzisztenciális döntéseket a második világháborút követő időszakban. Közülük 73 volt hitval-

³ Bővebb kifejtése: Marosi István, *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye üldözése képekben (kézirat)*. Beregszász 2021.

lók, hithűek és titokban szentelt, és 15 áldozópap pedig vagy az illegálitás éveiben, vagy annak befejezése után tért vissza a katolikus egyházba.⁴

Mára egyértelműsíthető, hogy a második világháború után meghozott papi döntéseket egzisztenciális és lelkiismereti döntéseknek kell tekintenünk, amelyek pozitív vagy negatív módon befolyásolták az egyes papcsaládok további életét. Ezek kifejtésére jelen munkánk keretei között nincs lehetőség, pusztán egy áttekintést adunk a forráscsoportokról, amelyekben pap adatokat tartalmazó névsorok találhatóak. Az egyes papi élettörténetek feldolgozására az előző időszakban is voltak törekvések,⁵ de az események részletes és átfogó leírására, illetve forrásközlésre vonatkozó munkák jelenleg készülnek. Munkánkat a Nemzeti Emlékezett Bizottsága támogatásával végezzük, s alább annak papi adatlapokra vonatkozó részét közöljük.

2. A görögkatolikus papság személyes adatainak forrásai

A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye papjainak száma és személyes adatainak összegzésekor elsődlegesen a forrásokról szükséges be-

⁴ HITVALLÓK (19): Bácskay Antal, Bendász István, Bokotej András, Háfics István, Iváncsó Viktor, Karpinec József, Lelekács János, Margitics Iván segédpüspök, Orosz János, dr. Ortutay Elemér, ȁoSimon Dániel, Román Antal, Román János, Sepa Vaszil OSBM, Suba Dénes, Szikszai Ignác, Sztankaninec-Hám Antal OSBM, Újhelyi József, Zombori Miklós.
HITHŰEK (15): Begya Tibor, Beszkid Miron, Huda László, Csengeri János, Fedor István, Holovács József segédpüspök, Hricinkó János, Krásznobrodzski Borisz OSBM, Levkulics Mihály, Malinics Melét OSBM, Medveczky Pál, Szabó Miklós, Szemedi János, Vaszcócsik Miklós, id. Veres Tibor.
TITOKBAN SZENTELTEK (39): Stilicha József, Csépes László, Legeza Sándor, Magyar Pál OSBM, Todavcsics Bogdán OSBM, Margitics Volodimir, Paraszics László, Lyachovics János, Tóth Miklós, Kopinec Iván, Dumnicis Iván, Fedák György, Vaszkó József, Szabó György, Szabó Konstantin, Szabó Pál, Szlivka Iván, Karpinec László, Kovács Konstantin, Szokol Pál, Petki Sándor, Hvaszta Mihály, Hvaszta Vaszil, Hatrák József, Nosza Vaszil, Bábinec Vaszil, Berec László, Bródi András, Bródi Vaszil, Bródi Iván, Bródi Mihály, Bródi Péter, Bródi Jurij, Hulypa Mihály, Danilás Mihály, Zékány Vaszil, Pohorilják Mihály, Ternenkó Iván, Vaszkó Mihály.
APOSZTATÁK KÖZÜL VISZATÉRT (15): Cssecsur Gábor, Román Fedor, Brunczvik István, Csengeri Miklós, Dobra Dezső, Fedorcák Viktor, Kabáczy István, Kovordányi György, Mucha Gábor, Ohár György, Puza Miklós, Scsoka Demeter, Suba György, Szidor Illés, Sztaninac György.
⁵ Bendász István és Bendász Dániel „Helytállás és tanúságtétel, A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai” című munkájának első kiadása 1994-ben jelent meg. 1999-ben ukrán nyelven bővített kiadást is közreadták. 2014-ben pedig az áldozópapok peranyagaival bővített harmadik kiadás is megjelent.

szélnünk. Az egyházüldözés kezdeti időpontjának meghatározása, az egyes korszakok rögzítése értelemszerűen utólagos reflexió eredménye. Az adott időszakban csak sejteni lehetett az események megtörténtét, s annak lefolyási módját is, ezért értelemszerűen sem statisztikák, sem adattárak, sem jegyzőkönyvek nem készültek. Az egyházmegye 1920 utáni története a többszöri imperiumváltás miatt, majd a második világháború által előidézett bizonytalanság, s kárpátaljai terület szovjet államszervezése és annak egyházellenes mentalitása a papság személyes életére is meghatározó hatást gyakorolt. A politikai irányból megjelenő fenyegetettségek idején egzisztenciális döntéseket kellett hozni. A döntésekhozatal nem adminisztratív előkészítés által és nem intézményes formában történt, sokszor egyik pillanatról a másikra kellett meghozni azokat. Ezért a papság számának, a személyes adatainak az összegyűjtése és a döntési kategóriák meghatározása is további kutatások alapja.

A papság létszámáról és döntéseiről Bendász Dániel publikált először adatokat 1994-ben, amihez édesapja, Bendász István kutatásainak az eredményeit használta fel.⁶ Bendász Dániel ezt követő sok éves kutatása elsősorban az egyházüldözésben érintett papok életrajzának az megírására, illetve az életrajzi adatok bővítésére koncentrált. Felmerült azonban az igény egy olyan adatbázis és dokumentumgyűjtemény összeállításra is, amely azokat a dokumentumokat teszi nyilvánossá, amelyekből az adatokat gyűjtötték. Fontosnak tartjuk egy összefoglaló munka elkészítését a papságra vonatkozó általános adatokra nézve, vagyis az áldozópapok személyes adatait tartalmazó forráskiadvány elkészítésére.⁷ Az 1944 és 1989 közötti időszakból negyvenegy dokumentum került elő, amelyek papok személyes adatait tartalmazzák. A dokumentumok a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL, uk-

⁶ BENDÁSZ ISTVÁN–BENDÁSZ DÁNIEL, *Helytállás és tanúságtétel, A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai*, Ungvár–Budapest 1994, 155-165.

⁷ A Nemzeti Emlékezet Bizottság által támogatott kutatás egyik célja ennek a kiadványnak az elkészítése.

rán jelzés szerint DAZO⁸) gyűjteményének egyházi és állami fondjaiban, illetve a Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár dokumentumai között találhatóak meg. Ezeket a dokumentumokat három forráscsoportból rendeztük össze: 1. Püspöki levéltár iratai, 2. Állami hivatalok iratai, 3. Bendász-hagyaték iratai.

Meg kell jegyeznünk azt is, hogy a közelmúltban kiadott forrásgyűjteményekben is található kárpátaljai görögkatolikus papokra vonatkozó adattár. A nevezett forráskiadványoknak azonban nem a papi adatokat magában foglaló gyűjtemény közreadása volt a célja, ezek a kárpátaljai görögkatolikus papok adatait tartalmazó dokumentumok periférikusak a kiadványokban.⁹

2.1. Püspöki levéltár iratai

A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár 151. fondja tartalmazza a Munkácsi Görög Katolikus Püspökség iratait (1646–1948),¹⁰ melynek az 1944 után keletkezett anyagából eddig négy olyan dokumentum került feldolgozásra, amelyekben a görögkatolikus klérus tagjainak személyes adatai megtalálhatóak.

A témával kapcsolatos első említésreméltó dokumentum még a szovjet csapatok Kárpátaljára történő bevonulása előtt, 1944 júniusában keletkezett, és a magyar hadseregbe alapkiképzésre behívott¹¹ 47 görögkatolikus pap, illetve papnövendék névjegyzékét és a hozzá kapcsolódó levelezést tartalmazza. A listában szereplő papjelöltek közül többen nem lettek felszentelt papok.¹²

⁸ Державний архів Закарпатської області (ДАЗО, magyar átírásban: DAZO)

⁹ ВОЛОДИМИР СЕРГІЙЧУК, *Нескорена Церква. Збірник документів*, Дніпро 2001.

ВОЛОДИМИР СЕРГІЙЧУК – АНДРІЙ КОХУТ – ІВАН ПАТРИЛЯК – ВІТАЛІЙ ХРОПКО, *Ліквідація УТКЦ на Закарпатті у документах комуністичних спецслужб 1944–1949*, Вишгород 2019.

¹⁰ DAZO, Fond 151. fond. A Munkácsi Görög Katolikus Püspökség iratai.

¹¹ Az első Csehszlovák Köztársaság (1918-1938) és a Magyar Királyság (1938-1944) időszakában kötelező volt a papságnak alapvető katonai kiképzésben részt venni.

¹² DAZO Fond 151. opisz 24. od.zb. 110, 1–5.

A második dokumentum Uszakovnak, a Kárpát-Ukrajnai Területi Tanács Vallási Kultuszok Ügyeinek Tanácsa (Továbbiakban. VKÜT) megbízottja helyettesének utasítására lett összeállítva. A hivatalnok adatokat kért a Görögkatolikus Egyházmegyei Hivatal számára keltezett levelében 1945. június 22-én Kárpát-Ukrajna vallási adatainak összeállításához. Az egyházmegyei hivatal által összeállított listában 300 pap és 32 szerzetesnő születési helye, ideje, aktuálisan betöltött funkciója, végzettsége, nemzetisége, szolgálati helye és lelcíme található. A dokumentum papnövendékeket is említ, de névsoruk nincs az anyagban.¹³

A harmadik listát Murányi Miklós, az egyházmegyei iroda vezetője állította össze 1946. május 15-én a Kárpátaljai Területi Tanács VKÜT vezetője, Petro Lintur utasítására. A dokumentum csak 250 pap nevét tartalmazza. Az irat jelentőségét azonban növeli, hogy még a hagyományos főesperesi és esperesi kerületek rendszerében közli az egyházi személyek nevét (orosz gyakorlat szerint: vezetéknev, keresztnév, apai utónév), születésének évét és helyét, nemzetiségét, végzettségét és pontos címét.¹⁴

A negyedik dokumentum ugyanebben az iratcsomóban található, s ugyancsak az irodaigazgató írta alá 1947. február 15-én. Az iratot Romzsa Tódor püspök Szerгий Ljamin-Agafonovnak, a VKÜT kárpátaljai megbízottjának küldte el. A megbízott a szolgálatban lévő papokról általában, azok születési évről, nemzetiségéről, pappá szentelésük időpontjáról és betöltött tisztségükről, illetve a használatban lévő titlomsokról és azok címünnepéről kért információt. Az elkészített

¹³ DAZO Fond 151. opisz 25. od.zb. 3347, 1–35.

¹⁴ DAZO Fond 151. opisz 25. od.zb. 3377, 5–10. Az egyházmegye főesperesi kerületeinek jegyzéke: BEREGI FŐESPERESSÉG (Beregszászi-, Boboviscsei-, Borzsavai-, Vereckei-, Verchovinai-, Zaluzsi-, Krajnai-, Munkácsi-, Rákosi-, Szolyvai-, Csinagyijevói kerület), MÁRAMAROSI FŐESPERESSÉG (Felső-Verchovinai-, Dolhai-, Dubovei, Alsóverchovinai, Rahói, Román, Száldobosi, Szigeti, Tereblyai, Taracközi, Huszti kerület), UGOCSAI FŐESPERESSÉG (Újlaki, Komjáti, Szászfalui, Szőlősi kerület), UNGI FŐESPERESSÉG (Bezói, Bereznai, Szerednyei, Sztávnai, Turjai, Ungvári kerület. Az Ungvári Esperesi Kerületbe van bejegyezve a püspök, a kanonokok és a teológiai paptanárok is.)

dokumentumban már nem az esperesi kerületek, hanem az állami közigazgatási eljárások alapján sorolják fel a 276 áldozópap adatait.¹⁵

2.2. Állami hivatalok iratai

Az államigazgatási hivatalok görögkatolikus papságra vonatkozó információi és listái a levelezésekben, a rendeletek előkészítő anyagaiban és a közigazgatási tevékenységek ügymeneti dokumentumai között maradtak meg. Ezek a dokumentumok elsősorban Bendász Dániel kutatómunkájának az eredményeként átírásban, vagy fényképezett dokumentum formájában váltak elérhetővé.

Mielőtt az állami hivatalokból kikutatott dokumentumok leírásába kezdünk, fontos megjegyeznünk, hogy az egyházakkal is foglalkozó kommunista állambiztonsági hivatal iratai közül 24 olyan dokumentum került elő, amelyben megjelölték a papság és a szerzetesség létszámát. A dokumentumok 1946. június 6. és 1949 augusztusa között keletkeztek és egy 2019-ben megjelent dokumentumgyűjteményben lettek közreadva.¹⁶ Az iratok többnyire olyan jelentések és beszámolók, amelyek kevés személyes adatot tartalmaznak, inkább a görögkatolikus egyház elleni ideológiai küzdelem hatékonyságát érzékeltetik. Az USzSzK MGB¹⁷ köztársasági hivatala által a moszkvai központ számára készített feljegyzések szerint 1946. június 6-án az egyházmegyének 310 áldozópapja (1 püspök, 4 főesperes, 32 esperes, 273 áldozópap) volt. Ugyanezen hivatal 1949 augusztusában ké-

¹⁵ DAZO Fond 151. opisz 25. od.zb. 3377,12-27.

¹⁶ СЕРГІЙЧУК – КОХУТ – ПАТРИЛЯК – ХРОПКО, *Ліквідація УТКЦ на Закарпатті...* 74., 77., 98., 109., 184., 208., 231., 241–242., 273., 282., 298–299., 334–337., 360–362., 379–382., 402–403., 444–445., 469., 488–489., 528., 533–534., 588., 598., 619–620., 643. – A dokumentumgyűjteményre annak ellenére fontos kiadványként kell tekintenünk, hogy a Kárpátalján élő görögkatolikus egyház, a Munkácsi Egyházmegye sem a vizsgált időszakunkban, sem jelenleg nem része az Ukrán Görögkatolikus Egyháznak, hanem Rómának alárendelt sui iuris (sajátjogú) egyház. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye és a Galíciai Metropólia likvidálása különálló folyamatként zajlott.

¹⁷ MDB – Állambiztonsági Minisztérium, МДБ – Міністерство державної безпеки

szült dokumentuma szerint már csak 96 görögkatolikus pap maradt, akik a jelentés szerint már nem foglalkoztak egyházi tevékenységgel.¹⁸

Az állami hivatalok kárpátaljai vonatkozású iratai között természetesen megtalálhatóak személyes adatokat tartalmazó papi névsorok is. Ezek közül kilencet röviden ismertetünk:

Az első dokumentum a Munkácsi Egyházmegye vezetése által Kárpát-Ukrajna Néptanácsának Elnöki Hivatalával 1945. január 30-án kezdett levelezésben található, mely az ungvári és szerednyei szeszgyár államosítása ügyében folyt. Az iratcsomóban szerepel Magyarország Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériuma által 1944 októberében kiállított irat a minisztérium utolsó kongruafolyósításáról. Az irat tanúsága szerint az egyházmegye 285 parókiáján 307 áldozópap szolgált, továbbá tartalmazta azt is, hogy melyik papnak, milyen összegben járt kongrua és családi pótlék.¹⁹

A Kárpátaljai Területi Tanács Végrehajtó Bizottságának iratai között található dokumentumból a görögkatolikus papság és a templomok 1944–1949 közötti számának a csökkenése olvasható ki, ezen a helyen sem kerülnek közlésre a papság személyi adatai. A forrás szerint 1944 szeptemberében 306 papja és 447 temploma, 1949-ben pedig 235 papja és 307 temploma volt a Munkácsi Egyházmegyének.²⁰ A dokumentumcsomagban 38 olyan pap neve, végzettsége, szolgálati helye található, akik egyesültek az orosz pravoszláv egyházzal.²¹

¹⁸ СЕРГІЙЧУК – КОХУТ – ПАТРИЛЯК – ХРОПКО, *Ліквідація УГКЦ на Закарпатті...* 643.

¹⁹ DAZO Fond P-14. opisz 1. od.zb. 45, 6–16.

²⁰ DAZO Fond P-195. opisz 4c. od.zb. 29, 6.:

на I-IX – 1944 г. – 447 церквей и 306 священников,
на I-I – 1945 г. осталось 396 церквей и 257 священников
на I-I – 1946 г. было 331 церквей и 245 священников
на I-I – 1947 г. осталось 331 церквей и 245 священников
на I-I – 1948 г. было 331 церквей и 245 священников
на I-I – 1949 г. осталось 307 церквей и 235 священников

²¹ DAZO Fond P-195. opisz 4c. od.zb. 29, 64 – 65.

A Vallási Kultuszok Ügyeinek Tanácsa kárpátaljai területi megbízottja számára Murányi Miklós irodaigazgató 1946. december 16-án állította össze a papi listának egy másik változatát, amelyben 244 lelkipásztori munkában, 16 nyugállományban, 12 állami/civil munkán szolgáló pap neve szerepel. Az irat a papok személyes adatai mellett nemzetiségükről, végzettségükről, tartózkodási helyükről és beosztásukról is közöl adatokat, mégpedig a hagyományos esperesi kerületi rendben (ahogyan az 1946. május 15-i névsorban is szerepelt).²²

A következő dokumentumokból kiderül azoknak a papoknak a személye is, akiket az egyházmegye működésének a betiltása²³ (1949. február 18.) előtt eltiltottak a görögkatolikus hívek templomi szolgálatától, vagy valamilyen okból akadályozta számukra a pravoszláv egyház az egyházi szolgálatot.²⁴

A Vallási Kultuszok Ügyeinek Tanácsa iratai között Murányi Miklós irodaigazgatónak egy 1946. május 11-én készített felsorolása szerepel a papnövendékekről. A 34 szeminarista személyes adatai mellett nemzetiségüket és származásukat, a középiskolai végzettségüket, szociális helyzetüket és tartózkodási helyüket is közli. Az irat külön oszlopban azt is megjegyzi, hogy az egyes szeminaristák a papnevelő intézetben való felvétel előtt, illetve az alatt tartoznak-e politikai párthoz.²⁵

Romzsa Tódor püspök 1946. október 12-i levelében P. Linturnak, az Orosz Pravoszláv Egyházügyi Tanács (továbbiakban: OPET) megyei megbízottjának küldött névsort a papnövendékekről, az adott év-

²² DAZO Fond P-1490. opisz 1. od.zb. 6, 1–7. – Az irattal többnyire megegyezik a DAZO Fond 1490. opisz 1. od.zb. 3, 1. levéltári jelzetű dokumentum is. A dokumentum tanúsága szerint az egyházmegyenek 217 templommal rendelkező parókiája (215 betöltött, 2 betöltetlen), továbbá 114 templommal és 137 templom nélküli filiája van. Fontos adat az is, hogy az időpontban már 63 templom át van adva a pravoszlávoknak.

²³ Az egyházmegye működésének a betiltására használatos volt a „likvidáció” fogalom is.

²⁴ DAZO Fond P-1490. opisz 1. od.zb. 3, 9.

²⁵ DAZO Fond P-1490. opisz 1. od.zb. 3, 2. – 1946. május 11-i dátummal papnövendékek névsora szerepel.

ben felszentel papokról, illetve szolgálati helyeikről. A püspök 1946. november 28-i leveléhez szintén csatolt egy Murányi Miklós irodagigazgató által összeállított további papnövendéki névsort. Továbbá részletes leírást adott a tantárgyak szemeszterenkénti felosztásáról, a professzorokról és az alkalmazottakról is.²⁶ Az állami hivatalok által bekért papnövendék-listák összefüggésben lehetnek a papnevelő intézet bezárásának előkészítésével is.²⁷

A Vallási Kultuszok Ügyeinek Tanácsa kárpátaljai megbízottjának iratai között szerzetesekről és szerzetesnőkről is találunk személyes adatokat rögzítő dokumentumokat. 1946 és 1949 között három olyan névjegyzék került eddig elő, amely a kolostorok vezetőinek a megnevezése mellett az egyes kolostorok statisztikai és gazdasági adatait, ingó és ingatlan tulajdonukat is közli.²⁸

Az Orosz Pravoszláv Egyházügyi Tanács kárpátaljai megbízottja, A. Sersztyuk, 1956 júniusában készített jelentést a köztársasági és az állami tanács számára, amelyben 50 fogságból hazatért hitvalló és 14 hithű pap neve szerepel. Az áldozópapok aktuális lakhelye

²⁶ DAZO Fond P-1490. opisz 1. od.zb. 3, 15–21.

²⁷ DAZO Fond 151. opisz 25. od.zb. 3385, 4.

DAZO Fond 151. opisz 25, od.zb. 3358, 1-71. – A egész ügyirat az Alumneum és a Konviktus államosításával foglalkozik.

GARF Fond 6991, opisz 3. delo 1112, 22-30. (GARF – Az Orosz Föderáció Állami Archivumának (Goszudarsztvennoj Archiv Roszijszkoi Federacii, rövidítése: GARF) 6991. fondja tartalmazza az SzSzKSz Minisztertanácsa Orosz Pravoszláv Egyházügyi Tanácsa iratait. Kutatásunkhoz Gönczi Andrea 2013-ban végzett kutatási jegyzeteit és az egyes szövegek általa készített fordításait volt lehetőségünk felhasználni. A kutatott iratok jegyzéke: KÁRPÁTALJA, Hungarica-iratok, ГАРФ, ф. 6991 (Orosz Pravoszláv Egyházügyi Tanács), Összeállította: Dr. Gönczi Andrea, Dr. Borbély Sándor.)

RISKÓ MARIANNA, *Chira Sándor munkácsi püspök élete és vértanúsága*, Budapest 2017, 127.

²⁸ DAZO Fond P-1490. opisz 1. od.zb. 3, 12–13. – A munkács-csernekhegyi kolostor vezetőjéről és tulajdonosának igazolásáról. (1946. augusztus 2.)

DAZO Fond 1490. opisz 1. od.zb. 43, 1. – Kárpátaljai görögkatolikus kolostorok és szerzetesnők személyes adatai. (1946.07.20.)

DAZO Fond 1490. opisz 1. od.zb. 39, 35–36. – M. Raszputyko, a VKÜT kárpátaljai megbízottjának jelentése a meszticei kolostor szerzeteséről (1949. szeptember 4.)

és munkahelye mellett az utolsó szolgálati helyüket is megjelölte. Fel kell figyelniük arra is, hogy több pap esetében titokban végzett papi tevékenységről is említést tesz. A megbízott az iratcsomóhoz csatolta az egyházmegye szolgálatban lévő papjainak az 1948. február 8-i dátummal összeállított névsorát is. Az alfabetikus felsorolásban 276 görögkatolikus pap nevét, egykori szolgálati helyét, nemzetiségi adatait és egyházközségek hívószámát is megjelölte.²⁹

A Vallási Kultuszok Ügyeinek Tanácsot és az Orosz Pravoszláv Egyházügyi Tanácsot 1965 decemberében egyesítették, és közös jogutódként létrehozták a Vallásügyi Tanácsot. Az állami kommunikáció szerint akkorra teljesen felszámolták a görögkatolikus egyházat, azonban a Vallásügyi Tanács továbbra is megfigyelés alatt tartotta az illegalitásban élő görögkatolikus papokat. A tanács 1982. január 1-én készített jelentést a „megmaradt” görögkatolikus papság Kárpátalján végzett tevékenységéről, valamint külön-külön kimutatást készített a Kárpátalján élő egykori görögkatolikus papokról és szerzetesekről. Az irat külön érdekessége, hogy kitér az ópravoszláv³⁰ és az egyesült görögkatolikusok szertartásbeli különbözőségeire, illetve templomok berendezésének különbözőségére is.³¹

Összefoglalásként elmondható, hogy az állami hivatalok irattáraiból eddig megtalált források a papi személyek életrajzi adatairól jelentős mennyiségű adatot tartalmaznak, és forrásként szolgálnak az állam egyházellenes tevékenységének rekonstruálására is. Arra is felhívja a figyelmet, hogy az egyesülést megtagadó papok életét a bör-

²⁹ DAZO Fond P-544. opisz 2. od.zb. 50, 1-27. – A forrást a Bendász-hagyatékban található másolati példányt használjuk. Az eredeti dokumentumot A. Sersztyuk, az Orosz Pravoszláv Egyházügyi Tanács kárpátaljai területi megbízottja állította össze.

³⁰ Ópravoszlávok (староправославни) – Azok az ortodox papok, akik az 1944 előtti időszakban a Munkács-Eperjesi Pravoszláv Egyházmegyéhez tartoztak.

³¹ DAZO Fond P-1490. opisz 4. od.zb. 98, 1. – A Vallásügyi Tanács kárpátaljai megbízottjának jelentése a görögkatolikus papok tevékenységéről.

tönből, illetve a javító munkatáborokból való hazatérés után is megfigyelték. De egyben a tanúi a titkos lelkipásztori tevékenységüknek is.

2.3. Bendász-hagyaték iratai

Az egyházmegyei és az állami hivatalok dokumentumai között megtalálható papi listákon kívül nagyszámú és aprólékos, helyenként jegyzetekkel, lapszéli beírásokkal ellátott felsorolások találhatók a Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár iratgyűjteményében (továbbiakban: Bendász-hagyaték). A névsorok gyűjtése, rendezése és jegyzetelése elsősorban Bendász István munkásságához köthető. A hagyatékban találhatóak olyan iratok, amelyek az egyházmegyei dokumentumok közül maradhatott a birtokában, amikor az egyházüldözés előtt a történeti papi névtár összeállításán dolgozott.³² Több iratot testvére, Bendász Mihály³³ hagyott hátra, aki 1949-ben áttért az orosz pravoszláv egyházba, ott lelkipásztori és adminisztratív munkát végzett. Többek között a pravoszláv püspöki hivatal működésének a megszervezésében is aktív szerepet vállalt.³⁴ A pravoszláv egyházmegyei hivatalból való eltávolításakor olyan dokumentumok maradtak nála, amelyek egykori görögkatolikus papok személyes adatait tartalmazták. Külön jelentőséget ad az iratoknak, hogy az áttért papok pravoszláv egyházon belüli sorsának alakulása éppúgy követhető, mint az adott időszakra vonatkozó pravoszláv egyházmegyei struktúra.³⁵

A Bendász-hagyatékban található két iratcsomó, amely ugyan megelőzi az egyházüldözést, de arra vonatkozó információkat is tar-

³² BIGkKL, 10. *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye papi adatlapja 1949-ig*. Az adatlapkból készült kiadvány: MAROSI ANITA – MAROSI ISTVÁN, *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye történeti papi névtára*, Beregszász 2022. (kézirat)

³³ Bendász Mihály (1911. április 4-án született, 1937. szeptember 5-én szentelték pappá. Uolsó görögkatolikus szolgálati helye Szánfalva (Станово, UA). 1949. február 18-án csatlakozott a pravoszláv egyházhoz. Későbbi lelki válsága következtében alkoholistá lett és a pravoszláv egyház felfüggesztette. Bendász István hitvalló görögkatolikus pap testvére volt.

³⁴ Jegyzetei megtalálhatóak: BIGkKL, 21. *Orosz Pravoszláv Egyház Kárpátalján (XX. század)*.

³⁵ BIGkKL, 21. *Orosz Pravoszláv Egyház Kárpátalján (XX. század)*.

talmaz. Az „INDEX PRESBYTERORUM anno 1942” fejléccel ellátott dokumentum gépirással készült és betűrendben felsorolt 302 pap nevét tartalmazza, leginkább a papság személyi állományának a az összegzése miatt fontos számunkra.³⁶ Ugyanebbe a kategóriába tartozik a több mint hétezer darabból álló papi adatlapgyűjtemény, amely az egyházmegye „valaha élt és abban szolgálatot teljesítő papjainak” a legfontosabb életrajzi és papi adatait tartalmazza. Az adatlapgyűjtemény 1943–1949 között készült, de az illegalitás és a legalizáció időszakában is kerültek bele újabb információk, amelyek az egyházmegye működésének a felfüggesztése szempontjából fontosak.³⁷

A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1945. évi sematizmusát Murányi Miklós irodaigazgató, későbbi vikárius állította össze. 1945. május 1-i dátummal közölte az egyházmegyei, espereskerületi, egyházközségi adatokat. Az egyházmegyei struktúra bemutatása mellett 329 áldozópap szolgálati helyét is rögzíti.³⁸

Eredetileg két különálló iratként készülhetett az 1945. január 27-i keltezésű iratcsomó, amelyet a papság működési helyei szerint állítottak össze. Az első irathoz kapcsolódott a templomok, kolostorok, teológiai iskolák és menhelyek jegyzéke. Mindkét iraton jelentős mennyiségű kézzel írott, vélhetően a dokumentum összeállításához képest később rávezetett jegyzet található. Az irat jelentős mennyiségű egyházi adatot tartalmaz.³⁹

³⁶ A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye áldozópapjainak névsora 1942-ben (INDEX PRESBYTERORUM anno 1942). – MAROSI ISTVÁN, *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1945. évi sematizmusa*, (Bendász-hagyaték-sorozat, vol. 3.) Beregszász 2020, 309-317. (Továbbiakban: 1945. évi sematizmus).

³⁷ MAROSI ANITA – MAROSI ISTVÁN, *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye történeti papi névtára*, Beregszász 2022. (kézirat)

³⁸ BREVIS SCHEMATISMUS DIOCESEOS MUNKACIENSIS BYZANTINI RITUS IN UZHOROD, AD ANNUM 1945., Status Personalis die 1-a Maii 1945., Numerus Fidelium secundum recensionem, ex anno 1941. A teljes szöveg megtalálható: 1945. évi sematizmus, 75-132.

³⁹ BIGKKL, 23. *Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye papi névsorai az egyházüldözés időszakából (1944-1989)*, 3, 1–24.

A lágerből való hazatérése után (1955) állíthatta össze Bendász István azt az iratot, melynek a külső borítóján 1945 szerepel. A fedőlapon találgató évszám már azért sem lehet valós, mert a belső lapon szereplő leírás szerint a lista elkészítéséhez egy 1948. évi papi névsort vett alapul. A dokumentum tartalmazza a papok személyes döntéseire való konkrét utalásokat, az áttéréssel és a katolikus egyházba való későbbi visszatéréssel kapcsolatos adatokat, további személyes megjegyzéseket is. Ez az első olyan dokumentum, amelyben előfordulnak a később a papi döntések szakkifejezésévé vált „hitvalló”, „hithű”, „emigrált”, „aposztata” és „megtért” fogalmak.⁴⁰ A legalizáció után ez az alapja az első publikált görögkatolikus papi névsornak.⁴¹

Szabó Konstantin püspök is készített egy összeírást, mely nemrég került a Bendász-könyvtár gyűjteményébe.⁴² A dokumentumban 304 pap neve, és egyes papok egyházüldözéssel kapcsolatos személyes döntései szerepelnek. A dokumentumban a törzsszövegek és későbbi megjegyzések is láthatóak. A törzsszöveg vélemezhetően Szabó Konstantin (1926–1982) püspök kézírása, melyet a családtagok igazoltak.⁴³ A eredeti dokumentum 1949. március 10-e előtt készülhetett, mert a felsorolásban Kőkörscényi Pál az aposztaták között szerepel, aki akkor már visszatért görögkatolikus egyházba és visszavonta a körábbi aláírási nyilatkozatát.⁴⁴ Az alapidokumentum adatainak a lejegyzése 1953. augusztus 28-ra el kellett készülnön, ugyanis az el nem ítélt papok között

⁴⁰ *uo.*, 2 és 5.

⁴¹ BENDÁSZ ISTVÁN–BENDÁSZ DÁNIEL, *Helytállás és tanúságtétel...* 1994.

A „jeltelen sírban nyugvó papjaink” jegyzéke. – BIGKKL, 23. *Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye papi névsorai az egyházüldözés időszakából (1944–1989)*, 1.

⁴² Az iratot 2022. április 4-én adta át a Bendász István Görögkatolikus és Levéltár gyűjteménye számára Szabó Konstantin püspök közeli rokona Ivancsóné Jordán Mária (Nyírbátor).

⁴³ A püspök testvére, Szabó Pál és unokaöccse, Szabó Konstantin görögkatolikus pap igazolták Szabó Konstantin püspök kézírását.

⁴⁴ Kőkörscényi Pál hitvallásának története: BENDÁSZ ISTVÁN – BENDÁSZ DÁNIEL, *Helytállás és tanúságtétel. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai*, Budapest 2014, 212–215.

van felsolova Orosz Péter, aki akkor lett vértanú.⁴⁵ Megállapíthatjuk, hogy a püspök kezírásával 1957-ben történt utoljára bejegyzés az iraton. A dokumentumon címzés, illetve fejléc nem szerepel, a papi döntések csoportosítását pedig a következő kategóriákban sorolja fel: „1949 előtt” [hitvalló], „1949-ben” [hitvalló], „Itthon maradtak”, „Aposztáták”, „V[isszatért]”. A csoportosítás fogalmai közül vannak, amelyek egybeesnek Bendász István kategóriáival, ami arra utal, hogy már a kezdeti időszakban is lehetett diskurzus a hitvalló papok között a papi döntések csoportosításával kapcsolatban. A kategóriák között fontos felfigyelnünk két csoport elnevezésére: 1. Egyértelműen látszik, hogy az „Itthon maradtak” kategóriája a hitvallókkal került közös csoportba. Őket nevezik a későbbiekben általánosan hithűeknek. 2. Ebben a dokumentumban jelenik meg először az aposztáziából „visszatért” papok fogalma. Mindezeket túl a legnagyobb meglepetést az irat azzal szolgáltatja, hogy az eddig előkerült és feldolgozott több tucat papi névsor között ez az egyetlen, amelyben Volosin Ágoston neve szerepel, akit Szabó Konstantin püspök a hitvallók közé sorol.⁴⁶

Az Orosz Pravoszláv Egyházzal egyesült egykori munkácsi egyházmegyes papok 1952. évi jegyzéke vélhetően Bendász Mihály ira-

⁴⁵ Dubickij Andrást is ebbe a kategóriába sorolja fel Szabó Konstantin püspök. Bendász István a hithűek közé sorolta, bár 1948-ban már visszatért Galíciába és az ottani egyházüldözési folyamat elsenvedője lett. A munkácsi egyházmegyét még a tényleges egyházüldözés előtt elhagyta, ezért emigráltak tekinthető.

⁴⁶ BIGKKL, 23. *Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye papi névsorai az egyházüldözési időszakából (1944-1989)*. – Szabó Konstantin püspök papi névsora.

Pekár Atanáz OSBM egyháztörténész azt írta 2004. február 16-án Puskás Lászlónak, aki a hitvalló papok boldoggáavatási eljárását készítette elő, hogy Volosin Ágoston politikai tevékenységért volt elítélve, azért az ő esetében nem helytálló a boldoggáavatási folyamat elindítása. Ugyanígy vélekedett Ilniczky Sándorról és Fenczik Istvánról is. Utóbbiak esetében azonban nem tartjuk helyállónak az érvelését, mivel mindketten a szovjet csapatok Kárpátaljára történő belépéséig az egyházmegye papjaiként működtek. Mindkettőjüket 1989-től kezdődően hitvallóként tisztelte a Munkácsi Egyházmegye papsága. Volosin Ágoston azonban 1938. október 26-át követően – miután az autonóm Kárpátalja miniszterelnöke lett – nem tért vissza az egyházmegye papjai közé. – Pekár Atanáz OSBM levélének másolata megtalálható: BIGKKL, 26. *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye kommunizmus utáni legalizációja (1989-1991)*.

tai közül került a Bendász-hagyatékba, aki az irat keletkezésének időszakában még a pravoszláv egyház alkalmazásában állt. A listában 119 pap neve szerepel, s születési és szentelési adataik mellett az aktuális szolgálati helyeiket is jelölik. Ez az egykori görögkatolikus papok pravoszláv egyházi tevékenységük megismerése tekintetében egy fontos kordokumentum.⁴⁷

A kommunista egyházüldözéssel kapcsolatban másik fontos kordokumentum a Romzsa Tódor püspöksége időszakában (1944–1947) szolgálatot teljesítő 365 görögkatolikus pap névsora és döntéseik jegyzéke. Az adatok rögzítésének vélhető időpontja vagy azok kiegészítése 1958 után lehetett, mivel a felsorolásban Zavagyák László (Bazil) vonatkozásában megjegyzi, „nem természetes halállal” hunyt el. A bazilta szerzetest 1958-ban gyilkoltak meg.⁴⁸ Az irat jelentőségét növeli, hogy tartalmazza az egyházmegyével azonos területen működő 66 római katolikus pap és 65 Csehszlovákiába emigrált görögkatolikus pap adatait is.⁴⁹

A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye illegalitásban szentelt papjainak személyes adataival ellátott névsorát Bendász Dániel állította össze. A jegyzék a személyes adatok felsorolása mellett a papszentelés időpontját és a szentelő püspököt, illetve a pappá szentelt civil végzettsé-

⁴⁷ BIGkKL, 23. *Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye papi névsorai az egyházüldözés időszakából (1944-1989* 9, 1–4. A dokumentum felirata: „Список воссоединенное духовенства, 1952.”

– A listában 121 pap neve szerepel, de a 11. sorszámmal jelölt Vendzilovics Damján Julijevis (Вендзилович Дамиян Юлиевич) nem tartozik az egykori görögkatolikus papok csoportjába. Ugyanez igaz az 53. sorszámmal bejegyzett Medvigy Konstantinra (szül. 1918, ord. 1949). Bendász István: Öt év a szögesdrót mögött című emlékiratában (Ungvár 2012, 44.) szerepel ugyan egy Medvigy Ágoston nevű pap, de kettőjük személyes adatai eltérőek.

⁴⁸ BIGkKL, 23. *Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye papi névsorai az egyházüldözés időszakából (1944-1989)*, 7, 1–11.

⁴⁹ A Bendász-hagyaték másik irata szerint összesen 88 áldozópap került Csehszlovákiába. A bővebb listában a később emigráltak is szerepelnek. – vö.: BIGkKL, 23. *Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye papi névsorai az egyházüldözés időszakából (1944-1989)*, 12, 1–3. „A Csehszlovákia és Szovjetunió között megkötött egyezmény érvénybelépése után az egyházközségekkel együtt Csehszlovákiába, Magyarországra és Romániába került áldozópapok.”

gét is rögzíti. Fontos azonban megjegyezni, hogy a jelenlegi kutatásunk alkalmával további három, titokban szentelt áldozópap nevével egészült ki a felsorolás, akikkel együtt mostanra 47 titkos papszenteléséről van információnk.⁵⁰ Ez utóbbi megjegyzésből az is következik, hogy ez a titokban szentelt papok listája a későbbiekben akár bővíülhet is.

A Bendász-hagyaték is tartalmaz papnövendékekről és a papnevelő intézet előjáróiról készített jegyzéket 1947-ből, amelyek a személyes adatok mellett a középiskolai végzettséget és a nemzetiségi hovatartozást is jegyzi.⁵¹

A három forráscsoportban megjelölt dokumentumok áttekintése után megállapítható, hogy egyre nagyobb mennyiségű információ áll rendelkezésünkre a papság személyes adatainak összeállításához, a meglévő adatok bővítéséhez és a további életrajzok elkészítéséhez is. A dokumentumok adatai helyenként fedik, illetve kiegészítik egymást, viszont előfordulnak eltérések is. Azonban minden esetben segítik a további kutatásokat és az egzisztenciális döntések kategóriáinak a meghatározását. A dokumentumok megismerése a hitvalló és a hithű papokon kívül az aposztata, az emigrált és a szolgálaton kívüli papok életútjának mélyebb feltárására is lehetőséget teremt.

Összegzés

Munkánk része egy nagyobb kutatásnak, melynek célja a kárpátaljai görögkatolikusok egyházüldözésének a feltárása, mely Kárpátalja Szovjetunióhoz való tartozásának az egész időszakára jellemző volt. Az ismertetett források bizonyítékai az üldözést elszenvedett papok és

⁵⁰ BIGKKL, 23. *Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye papi névsorai az egyházüldözés időszakából (1944-1989)*, 10, 1. – Список священників Мукачівської єпархії рукоположених у підпіллі (1956 – 1989 р.) і після легалізації Греко-католицької Церкви (1989 – 2000 р.)

⁵¹ BIGKKL, 23. *Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye papi névsorai az egyházüldözés időszakából (1944-1989)*, 16.

papcsaládok valóságos és nagyszámú jelenlétének Kárpátalján. A források alaposabb feltárása lehetőséget ad egyre több részletes adat megismerésére mind a személyes papi élet, mind pedig általában az egyházi élet működése tekintetében. Munkánkban nem tértünk ki sem az üldözés lefolyására, sem az események elemzésére, sem az egyes papi életrajzok bemutatására. Erre vonatkozóan számos munka készült és készül jelenleg is. Pusztán annak bemutatására törekedtünk, milyen nagyszámú és adatmennyiségben bővelkedő forrás áll már rendelkezésünkre napjainkban a részletes kutatások folytatására.

A „MALENKIJ ROBOT” KÖVETKEZMÉNYEI A KÁRPÁTALJAI MAGYAR CSALÁDOKRA⁵²

Kárpátalján az 1944 őszén kezdetét vevő szovjetizálás minden tekintetben átalakította a régió politikai, gazdasági és társadalmi berendezkedését. A hatalomváltás hozta új életforma a szovjet séma lokális kivetítését jelentette az újonnan szerzett területre és a több dimenzióban megkezdődő szovjetesítés nagymértékben hatott ki a területen élő lakosság életére.

A szovjet rendszer kiépítésének folyamatában a kárpátaljai magyarságot ért legdrasztikusabb intézkedés kétségkívül a magyar férfilakosság tömeges elhurcolása, a „málenkij robot” volt. Levéltári forrásokkal is igazolható adatok szerint a kárpátaljai elhurcoltak száma körülbelül harmincezerre becsülhető.⁵³ Mindez önmagában is feltételezi a deportálások tragédiájának kollektív voltát és azt is, hogy a régióban gyakorlatilag nem volt olyan család, amely ne lett volna érintett benne.

Az elhurcolások – folyamatában és következményeiben – különböző módon és több dimenzióban is érintették a kárpátaljai családokat. Egyrészt már a regisztrálásra, illetve gyülekezésre felszólító parancs hirdetésekor megjelent a családtagokat érintő retorzióval való fenyegetőzés a hatóságok részéről a jelentkezés elmulasztása esetén, így többen már a hozzátartozóik védelmében tettek eleget a felszólításnak: „Kido-

⁵² dr. Molnár D. Erzsébet történész, PhD (Beregszász, GKNT-tag), a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola docense, a Lehoczky Kutatóintézet igazgatója

⁵³ KTÁL, F.P–14. op.1. od.zb.215-232.

bolták, hogy minden férfi 18 évtől 50 évig, azonnal jelentkezzen három-napi munkára, háromnapi étellel és takaróval... De nem is egyszer dobolták ki, hanem minden órában reggeltől estig, és még úgy dobolták, hogy aki nem jelentkezik, annak kiirtják mindenféle familiáját.”⁵⁴

Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy az embereket nem három napig tartó jóvátételi munka céljából gyűjtötték össze, illetve hogy milyen körülmények uralkodnak a szolvyai gyűjtőtáborban, a családtagok – bár mozgásterük meglehetősen korlátozott volt – mindent megtektek, hogy elviselhetőbbé tegyék az elviselhetetlent szeretteik számára. Amit elsősorban tenni tudtak, és ami egyben túlélési lehetőséget is jelentett sok fogoly számára, az az élelempótlás volt. Kárpátalja-szerte a hozzátartozók többféle módját alkalmazták az étel Szolvyára történő eljuttatásának: egyes településeken helyben rakták a szekérre az ételmisszeres csomagokat majd szekeret a gyűjtőtáborig hajtották. Más-
hol az asszonyok csoportokba szerveződve indultak el batyukkal, kosarakkal és hol gyalogosan, hol vonattal, vagy a vonat tetején kapaszkodva igyekeztek eljutni Szolvyáig.⁵⁵

Az étel-eljuttatási próbálkozások folyamatában a családtagok meglepően sok esetben szenvedtek el további traumákat, ami leginkább valamilyen betegség, vagy baleset formájában, illetve ezeknek tragikus következményeiben nyilvánult meg. Előfordult, például, hogy a gyalogút során a lágerbe igyekvő feleség egy rossz állapotban lévő hídról leszédült a mélybe,⁵⁶ vagy a hidegben történő gyaloglás, várakozás során szerzett betegségnek lettek végzetes következményei. Az egyik legmegrázóbb, az egész családot magával rántó tragédia a Dancs család története: *„A családból négy férfi indult útnak azon az emlékeztető novemberi napon: apa és három fia. Nemsokára éhség és járvány pusztított*

⁵⁴ Nagy András túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2006. július.

⁵⁵ Bagu B. 2004. 101.

⁵⁶ Bagu B. 2004. 101.

*a szolvai szögesdrótos gyűjtőtáborban, ahová elhurcolták őket. Margit, az egyetlen dédelgetett lány vállalkozott rá, hogy megpróbál némi eleséget bejuttatni apjának és bátyjainak. Tífusszal megfertőzve, betegen tért haza, a gyilkos kór pár nap alatt végzett vele. Az anya, bánatával harcolva, most már a saját hátára kötötte fel a hátizsákot és útnak indult, hogy szerettei közelébe juthasson. Csak a munkácsi állomásig jutott, ahol egyik csomagja az ütközőbe akadt és a robogó vonat maga alá rántotta. Nem sokkal később jött a hír, hogy a táborban meghalt Józsi is. Élt 18 évet. Pali bácsit, a családfőt ugyan hazaengedték, de a reá szakadó bánattal egész életében súlyos beteg maradt.*⁵⁷

Az élelmiszercsomag bejuttatása a láger szögesdrótkerítése mögé és eljuttatása a célszemélyhez mindig az örök jóindulatától függött. Sok elhurcoltnak ezek az otthonról eljuttatott élelmiszercsomagok mentették meg a életét: *„Nekem annyi volt a szerencsém, hogy drága jó édesanyám minden második héten élelmet hozott nekem. Mindig csak amit tudott: kenyeret, szalonnát, lekvárt, egy kis zsírt, almát, de már ennyi is elég volt, hogy éhen ne haljak. [...] Neki köszönhetem, hogy Szolván nem haltam éhen. Kétszer adott nekem életet: először 1925. január 3-án, majd pedig 1944 novemberétől 1945 februárjáig.*”⁵⁸ Mások nem voltak ilyen szerencsések: bár a feleség tízszer is járt Szolván és az örök mindannyiszor elvették tőle az eleséget, egyetlen egyszer sem juttatták el a fogolyhoz, aki végül éhen halt.⁵⁹

Egyes településről, például Viskről, az asszonyok hivatalosan kísérelték meg engedélyeztetni a szolvai lágerparancsnokságtól az élelem és ruházat bejuttatását, azonban kérelmük elutasításra talált.⁶⁰

⁵⁷ Dancs Pálné elmondása alapján. A visszaemlékezés a Beregsomi Általános Iskola gyűjteményében található.

⁵⁸ Lengyel Ferenc, beregszászi elhurcolt visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2004. szeptember.

⁵⁹ Bagu B. 2004. 101.

⁶⁰ Bimba B. 2019. 90.

A foglyok Szolnyvárról történő továbbszállítása után megszűnt a lehetőség az élelem otthonról történő pótlására és a kapcsolattartásra sem volt ezután lehetőség a családtagokkal.

Mind a deportált személyek Szolnyván tartásának idején, mind a fogolycsoportok Szolnyvárról való továbbvitele után a hozzátartozók minden tőlük telhetőt megtettek, hogy hazasegítsék fogságban lévő családtagjaikat: kérelmeket írtak a helyi népbizottságokhoz⁶¹ és Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsához⁶² is. Az uralkodó állapotokat és a kétségbeesett próbálkozásokat jól szemléltetik azok a helyi népbizottsági tagok által írt jelentések, amelyek arról tanúskodnak, hogy a járási bizottság hivatali épülete minden nap várakozó nők százaival van tele, akik sírnak vagy kiabálnak, és addig nem akarják elhagyni a helyiséget, amíg a népbizottság tagjai levelet nem írnak az illetékeseknek az elhurcolt férfiak hazaengedése ügyében.⁶³

Egyes településről az emberek végső kétségbeesésükben Budapesttől és a magyar kormányzervektől kértek segítséget és közbenjárást. A kérvények sokatmondóak a hazatérő foglyok állapotára vonatkozóan: *„Az elhurcolt férfiakat az itthoni sok-sok megpróbáltatás között is – csendes reménységgel helyettesítették a közeli viszontlátás reményében a gyenge nők és gyermekek. Amióta azonban a táborlistákról [a gyűjtőtáborban lévőkről – S. T.] a néhány hazaengedett, szinte élőhalott ember hírt hozott, azóta a csendes reménység a legsürgetőbb aggodalommá és kétségbeeséssé változott. Ugyanis a néhány 45–50 éves hazatért ember a legelhagyatottabb külsővel, a legszánalmasabb ruházattal és oly ál-*

⁶¹ Helyi / községi szintű képviselői szervek Kárpátalján 1944 októberétől 1946 márciusáig (amikor a közigazgatási változtatások értelmében a népi bizottságokat falusi tanácsoknak nevezték el).

⁶² Legfőbb hatalmi szervként működő testület Kárpátalján 1944 októbere és 1946 januárja között. Hivatalosan végrehajtó és törvényhozó szerepet egyaránt betöltött, azonban a gyakorlatban pseudo kormányként Moszkva utasításait hajtotta végre.
KTÁL, F.P–14. op.1. od. zb. 204–210.

⁶³ Bimba B. 2018. 84.

*lapotban tért haza, hogy most mind fekvő beteg s talán soha többé nem lesznek egészségesek.*⁶⁴ Dálnoki Miklós Béla, az Ideiglenes Nemzeti Kormány elnöke nem egyszer kísérelt meg közbenjárni a szovjet vezetésnél az elhurcoltak hazaengedése érdekében. Az 1944. december 26-án, illetve az 1945. január 7-én kelt levelében is szót emelt a polgári lakosság tömeges elhurcolása ellen, kitérve a Kárpátalját is érintő deportálásokra, azonban a szovjetek a magyar kormánysszervek kérésére sem engedték el a foglyokat, sőt az elhurcolások tovább folytatódtak.⁶⁵

A hozzátartozók által írott kérvények egy része a Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban található, de 1990–91-től, a téma tabu jellegének megszűnése után a helyi sajtó is a széles nyilvánosság elé tárt számos, az elhurcolásokkal kapcsolatos forrást, visszaemlékezést, az elhurcoltak hazaengedése ügyében írt kérelmet, amelyekből információt nyerhetünk az itthon maradt családok helyzetéről is. Tartalmi szempontból három fő elemet fontos kiemelni, amelyek valamennyi kérelemben megtalálhatóak: az elhurcoltak ártatlanságának hangsúlyozása, az egész települést sújtó munkaerőhiány kiemelése, illetve kilátástalan helyzetbe került családok problémáinak a bemutatása. Találkozhatunk idős, beteg szülők által írt kérvényekkel, akiknek mindegyik gyermeke a szovjet fogság elszenvetőjévé vált.⁶⁶ Egy beregszászi, 70 éves vak édesapa például három elhurcolt fia hazaengedését kéri. Kérvényéből megtudhatjuk, hogy mivel a felesége is idős, beteges és mindhárom fiúkat elhurcolták, nincs, aki bevesse, megművelje a kis földjüket, amiért egész életükben dolgoztak.⁶⁷

A források és a visszaemlékezések alapján elmondható, hogy az elhurcolások következtében legjellemzőbben olyan családmocklek alakultak ki, amelyekben meghatározóvá vált a nők, gyakran sok-

⁶⁴ Stark T. 2010. 249.

⁶⁵ Bognár Z. 2009. 57–58.

⁶⁶ Csanádi Gy. 1991. 6.

⁶⁷ KTÁL, F.P–14., op.1., od. zb. 213.

gyermekes édesanyák családfenntartó szerepe, akik sokszor minden erőfeszítésük ellenére sem tudtak élelmet tenni az asztalra: „*A legjobban mindig az fájt, ha a gyermekek ennilalót kértek, és nem tudtam adni nekik.*”⁶⁸ A nagyobb gyerekek bevonása a gazdálkodásba, a háztáji munkálatokba mindennapos volt, akár úgy is, hogy a gyermeknek félbe kellett szakítania tanulmányait. „*Volt, hogy úgy műveltük a földet, hogy a járomba fogott tehénnek fogni kellett a szarvát, de közben a gép hol előre, hol hátra ráncigált engem. Tizenkét éves gyerekként már javában dolgoztam. [...] Gyerekként az ökröket alig tudtuk befogni.*”⁶⁹

Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül, hogy a családfenntartóvá vált nőknek úgy kellett megbirkózniuk a rájuk szakadt teendőkkel és úgy kellett talpon maradniuk a szovjet hatalomváltás és az elhurcolások következtében kialakult új élethelyzetben, hogy a családtagok elvesztése okozta traumát nem volt idejük és lehetőségük feldolgozni.⁷⁰

Szomorú jelenségeként említhető, hogy számos, 1944 végén, vagy 1945 első felében született gyermek már nem, vagy legfeljebb fényképről ismerhette meg édesapját. Ők a „málenkij robot” áldozatainak posztumusz gyermekeiként tarthatóak számon, egyikük a következőképpen ír az őket ért tragédiáról: „*Tőlem sem vett búcsút az édesapám, mert még nem szület meg az édesanyám. Itt hagyott bennünket, öt gyermeket, a legkisebb betöltötte a három évet.*”⁷¹

Az 1944 őszét követő hónapokban, években valamennyi érintett családban jelen volt a gyász, sok özvegyé lett asszony öltött magára gyászruhát a férj halálhírének megérkezésekor, amit aztán évekig viselt. Az édesapák halála sok ezer kisgyerek gyermekkorát árnyékolta

⁶⁸ Bagu B. 2004. 102.

⁶⁹ Mádi B. 2019. 109–110.

⁷⁰ Bagu B. 2004. 103–104.

⁷¹ Ismeretlen szemtanú visszaemlékezése. A kézirat megtalálható az Lehoczyk Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont gyűjteményében, korábban Nagy Amália, beregszászi lakos tulajdonát képezte.

be: „Engem az anyám olyan komolynak nevelt, hogy már gyermekként sem tudtam jóízűen nevetni. Apámra emlékezve, 7 éves koromig fekete szalagot font a hajamba.”⁷²

Az elhurcolások magas aránya is feltételezi és számos példa is alátámasztja, hogy a régióban nem volt olyan család, amely valamilyen módon ne lett volna érintett, ahonnan valaki ne hiányzott volna. Gyakori volt a többszörös érintettség is, amikor testvérek váltak – akár édesapjukkal együtt – az elhurcolások áldozatává. A visszaemlékezések, a rendelkezésre álló forrásokkal megegyezően arról tanúskodnak, hogy voltak szélsőséges esetek, amikor egy családból három fiúgyermeket is elvisznek és egyik sem tért vissza, vagy az öt fiúgyermek közül mind az ötven a szovjet fogság elszenvetői lesznek, akik közül kettőnek szintén nem adatott meg a hazatérés lehetősége.⁷³

A „málenkij robottal” párhuzamosan több, szovjetek által vezérelt intézkedés okozta családtagok hiányát az 1940-es évek végén a kárpátaljai családokban. Ezek közül kiemelendő az úgynevezett donbá-szi munkaszolgálat, amely alatt a szovjet hatalom azon intézkedését értjük, amelynek értelmében Donyec-medencei bányauzemi munkára küldték a katonaköteles korba lépett fiatalokat, amely Szovjetunióban széles körben alkalmazott módszer volt a bánya- és nehéziparban való munkaerő-szerzésre.⁷⁴ A szovjetek által bekebelezett Kárpátalján 1947-től vezetik be a katonaköteles korba lépett korosztály Donbászra küldését. A hivatalos propaganda arról szólt, hogy a szovjet vezetés szakmát ad ezen ifjak kezébe, ezért küldik őket a Donyec-medence bányavárosaiiban létrehozott FZO-iskolákba.⁷⁵

⁷² Szabó Béláné Tar Ilona visszaemlékezése. 1991.

⁷³ Imre Bertalan elmondása alapján lejegyezte Imre Gyula Pál. Beregszász, 1972.

⁷⁴ Oficinszkij R. 2010. 251.

⁷⁵ FZO-iskola (fabricsno-zavodszkoje obucsenyije, vagyis gyári-üzemi képzés) – a donbá-szi munkaszolgálat hivatalos megnevezése. A FZO-iskolák intézményét a szovjet vezetés 1940. októ-ber 2-i Az állami munkástartalékokról c. kormányrendelete alapján hozták létre.

Hivatalosan nem mondták ki az intézkedés nemzetiségi jellegét, a rendelkezésre álló adatok mégis arra engednek következtetni, hogy a Kárpátalján a magyar nemzetiségű fiatalok felülreprezentáltak voltak, főleg, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy 1947–1952 között a régió katonaköteles magyar fiataljait megbízhatatlanság okán nem sorozták be katonának és a sorkatonai szolgálati idejüket a bányá- és nehéziparban végzett munkaszolgálattal kellett letölteniük.⁷⁶

A „málenkij robot” sokkjából még magukhoz sem térő családtagok mindent megtettek annak érdekében, hogy elkerüljék 17–18 éves fiaik erőszakos elvitelét: bújtatták őket a pincékben, pajtákban, ágyban bevett dunyhákban, vagy a közeli erdőkben, de a rajtaütésszerű razziáknak köszönhetően a többség nem kerülhette el a munkaszolgálatot. Számos visszaemlékezés tanúskodik arról, hogy a családok jelentős részét hogyan érintették együttesen az 1944-es elhurcolások és a donbászi munkaszolgálat: *„Akkor is becsaptak bennünket. Mert arról volt szó – húsz évesek voltunk – hogy visznek katonának 1947-ben. És a szénbányába vitték. Én éppen egy év, hogy nem estem bele a háromnapos munkába. Nekem két bátyám halt oda. Egyik volt 19, a másik 21 éves. Egyiket halva Szolyváról édesapám küldte haza. Apám is ott volt.”*⁷⁷ *„Beleestem ebbe a donbászi menetbe, Donbászra hordták az embereket. Jobban mondvá előtte vitték a „háromnapos embereket.” Ez volt ’44-ben. Akkor még én kicsi voltam, a bátyám beleesett, azt elvitték apámmal együtt. Mind a kettő oda-maradt és utána én odafejlődtem és ősszel már cserez vojenkomát [a Hadkiegészítő Parancsnokságon keresztül – M. D. E.] akkor elvitték.”*⁷⁸

Kegyetlen családi traumának a színtere lett a „málenkij robot” közvetlen tragédiájától megmenekülő egyetlen magyarlakta település Kárpátalján, az ungvári járási Gálóc község. Bakajsa József községi bíró

⁷⁶ Molnár D. E. 2015. 113–114.

⁷⁷ Punykó M. 1993. 111.

⁷⁸ Tóth Béla, donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. május

ugyanis, tudomást szerezve a szovjetek deportálási szándékáról, azonnal kiértéskítette az érintetteket, hogy a kijelölt napon egy 15 évnél idősebb fiú vagy férfi se tartózkodjon otthon.⁷⁹ Így mentette meg a bíró a falu férflakosságát, aminek következtében a szovjetek letartóztatták, agyba-főbe verték, aminek következtében elméje megbomlott, a családtagok pedig megbélyegzett személyek lettek a hatalom szemében: „...nem is másod-, hanem harmadrendű embereknek kellett magunkat tartani. A tanítók is [azt hajtogatták], hogy hazaárulónak vagyok a fia. Mikor felelni kellett történelemből vagy magyarázott a tanár, még példának is felemlítették apámat. «Állj föl, Bakajsza! Nézzétek, gyerekek, az áruló olyan, mint Bakajsza apja is: szovjetellenes, kolhozellenes, a nép ellensége»” – meséli Bakajsza Csaba, az egykori bíró kisebbik fia.⁸⁰ A bátor falubíró gyermekei soha nem tudták kiheverni az őket ért traumákat.

A „málenkij robot” nemcsak folyamatában, de következményeiben is tört ketté sorsokat. Például a felsőbb végzettséget szerezni vágyó fiatal túlélők számára nem volt akadálymentes a továbbtanulás: „1947-ben érettségiztem, és felvételizni próbáltam az Ungvári Állami Egyetem orvosi karára. Bőven elégséges pontszámaim ellenére nem jutottam be, lágeri múltam miatt.”⁸¹ Nemcsak a túlélők részesültek ebben a fajta negatív diszkriminációban, de volt rá példa, hogy a „málenkij robot”-ban érintett családok fiatalabb generációhoz tartozó tagjainak is akadályt jelentett a felvételinél, hogy felmenőik között deportáltak voltak oly módon, hogy ezek a fiatalok politikailag megbízhatatlannak számítottak, sokukat nem vették fel a Komszomolba⁸² sem, ami pedig a továbbtanulás hallgatólagos feltétele volt.⁸³

⁷⁹ Molnár D. E. 2020. 34–38.

⁸⁰ Zelei M. 2017. 146.

⁸¹ Horváth L. 2017. 165

⁸² Össz-szövetségi Lenini Kommunista Ifjúsági Szövetség, az Szovjetunió Kommunista Pártja ifjúsági szervezete

⁸³ Orosz I. 2007. 182.

Több példa is említhető, ahol az utódokban transzgenerációs trauma alakult ki az édesapa elhurcolása miatt. A transzgenerációs trauma valószínűsíthetően egyrészt azért alakulhatott ki, mivel a visszatérés után nem adatott meg a kibeszélés lehetősége. Konkrét példaként említhető ebben az esetben, amikor az édesapa hazatért ugyan, de az átélt borzalmak fizikailag és lelkileg is megtörték. Azonban a családját megkímélendő, sok évig nem beszélt a lágerélményeiről, csak élete végén, a betegágyán mesélt a kibírhatatlan szenvedésről lányának, aki annak ellenére, hogy édesapja lágerből való hazatérését követően született, az ő életében is fájdalmasan jelen van az elhurcolás emléke, máig csak sírva tud mesélni az édesapjával történekről: *„Az arcán mindig ott volt a szomorúság, mint a legtöbb elhurcoltnak, aki lágerben volt. Az arcukon, a lelkükben mély nyomot hagyott, azt a bánatot soha nem tudták elfelejteni. Szegény mindig azt mondta nekem, hogy rémálmaiban gyakran újraéli a lágerbéli körülményeket és bánásmódot. Mélyen beleversődött, meghatározta a további életét csakúgy, mint mindegyik sors társának. Nem akarta magyarázni a kínzásokat, csak amit elmondott, azt tudtam átadni.”*⁸⁴ Példájukon is beigazolódní látszik Singer Zsuzsa állítása, miszerint az elhurcolás traumája nehezen feldolgozható az elhurcolást elszenvető személy és gyermekeik számára egyaránt, a „hallgatásra ítélet” pedig a trauma generációk között átadódásához vezet.⁸⁵

Sokak esetében szintén máig ható lelki fájdalmat okoz, hogy az elhurcolások miatt édesapa nélkül kellett felnőniük: *„Nagyon jól esik, hogy néha valaki gondol ránk... Nekünk már csak az emlékezés maradt, ha fel is szakadnak a sebek [...] de azért jól esik kísérni magunkat, ha már a sírjaiknál nem sírhattunk.”*⁸⁶ Az elhurcolások közvetlen és közvetett következményei mellett túlélők és családtagok számára te-

⁸⁴ Tóbák Klára, Tóbák Lajos „málenkij robotra” deportált túlélő lányának visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2016. július.

⁸⁵ SINGER 2010. 39.

⁸⁶ Szabó Béláné Tar Ilona visszaemlékezése. 1991.

hát az egyik legnehezebb feladat a túlélők számára az elhurcolások alatt átélt megpróbáltatások – a szenvedés, a megaláztatás, az állandó bizonytalanságérzet, a halál folyamatos jelenlétének –lélektani feldolgoása volt.

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy Kárpátalján gyakorlatilag nem volt olyan család, amely nem lett volna érintett – akár többszö-
rösen is – a „málenkij robot” tragédiájában és hogy az elhurcolások egyaránt temették maguk alá az egyént és a családot, mint mikroköz-
össéget. A családfők deportálása következtében az otthonmaradt asz-
zonyokra hárultak a családfenntartás nehézségei egy olyan vészterhes,
nélkülözésekkel teli időszakban, amit a világháború vége és szovjet
hatalomváltás fémjelzett. Mindez nagyban hozzájárult a nők család-
ban betöltött korábbi szerepének megváltoztatásához. Megjegyzendő,
hogy a női szerepvállalás megváltozása a második világháború után ál-
talános társadalmi jelenségként tartható számon, de Kárpátalján ezt a
folyamatot jelentősen felgyorsította az elhurcolások okozta kényszer-
helyzet, ugyanúgy, ahogy a gyermekek korai felnőtté válását azáltal,
hogy a korábbinál sokkal nagyobb felelősség hárult rájuk és nekik is
hathatósan ki kellett venni részüket a különböző munkálatokból. Az
elhurcolt szeretteik miatti fájdalom, a kiszolgáltatott élethelyzetbe ke-
rülés, a kettétört emberi sorsok miatt véleményünk szerint az elhur-
coltakon túl a családtagok is beleillenek abba a fogalmi keretbe, amely
alatt a „málenkij robot” áldozatait értjük.

Forrás- és irodalomjegyzék

- Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL)
- F.P–14. op.1. od.zb.52.
- F.P–14. op.1. od.zb. 204-210.
- F.P–14. op.1. od.zb.213.
- F.P–14. op.1. od.zb.215-232.

Oral history, visszaemlékezések

- Dancs Pálné visszaemlékezése. A visszaemlékezés a Beregsomi Általános Iskola gyűjteményében található.
- Imre Bertalan elmondása alapján lejegyezte Imre Gyula Pál. Beregszász, 1972.
- Lengyel Ferenc túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2004. szeptember.
- Nagy András túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2006. július.
- Szabó Béláné Tar Ilona visszaemlékezése. In *Kárpáti Igaz Szó*, 1991. szeptember 25. 72. évfolyam, 176. szám 6. Elérhető:
- https://adt.arcanum.com/hu/view/KarpatiIgazSzoOrig_1991_3/?query=K%C3%A1rp%C3%A1ti%20Igaz%20Sz%C3%B3%201991&pg=405&layout=s
- Tóth Béla, donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. május

Irodalomjegyzék

- Bagu Balázs: *Életutak. Beszélgetések meghurcolt magyarokkal, az áldozatok hozzátartozóival*. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2004.
- Bimba Brigitta: Az otthon maradt nők sorsa az 1944-es őszi deportálás időszakában. In Dupka György – Zubánics László (szerk.): *„Nevük élni fog nemzedékről nemzedékre...” Múltidézés a Kárpát-medencében: szovjet katonai megtorlás, Gulág- és Gupvi-táborok, áldozatok, emlékhelyek*. Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2018. 83–94.
- Bimba Brigitta: Kérelmek és beadványok – női közbenjárás a Kárpát-aljáról malenkij robotra hurcolt férfiak ügyében. In Dupka György (szerk.): *„Kitárni az országot és a világot előtt az igazságot.” Gulág – Gupvi-kutatók nemzetközi fóruma 2018*. Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2019. 83–98.
- Bognár Zsolt: A kárpátaljai magyar és német polgári lakosság tömeges elhurcolása a Szovjetunióba. *Orpheus Noster*, IV.(2) 2012. 46–60.
- Bognár Zsolt: Malenkij robot, avagy a polgári lakosság tömeges elhurcolása Magyarországról Szovjetunióbeli kényszermunkára 1944-45-ben, különös tekintettel a németként deportáltakra. In Bognár Zsolt (szerk.): *Malenkij robot. „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini*

lágerekbe 1944/45–1955. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2009. 13–72.

- Csanádi György: „Engedjétek haza férjeinket, fiainkat, apáinkat, testvéreinket!” *Kárpáti Igaz Szó*, 1991. október 11., 72 évfolyam, 196. szám. 6. Elérhető: https://adt.arcanum.com/hu/view/KarpatiIgaz-SzoOrig_1991_4/?query=K%C3%A1rp%C3%A1ti%20Igaz%20Sz%C3%B3%201991&pg=61&layout=s
- Dupka György – Korszun Alekszej: *A „malenykij robot” dokumentumokban*. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest. 1997.
- Horváth László: Élet a halál árnyékában. Emlékeim a malenykij robotról. In Dupka György (szerk.): *Kárpátaljai magyar férfiak a szovjet légerekben (történetek, visszaemlékezések, emlékiratok)*. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 2017. 75–164.
- Mádi Bianka: Ugocsa-vidéki népcsoportok internálásának folyamata. In Dupka György (szerk.): *„Kitárni az ország és a világ előtt az igazságot.” Gulág – Gupvi-kutatók nemzetközi fóruma 2018*. Szolvyai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2019. 105–120.
- Molnár D. Erzsébet: Munkaszolgálaton a Donyec-medencében (Kárpátaljai magyarok a donbászi FZO-iskolákban). In Dobos Sándor – Szamboovszkyné Nagy Ibolya (szerk.): *Mercurius Veridicus Novus. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanulmánygyűjteménye. „Grafika” Kiadó, Beregszász – Ungvár, 2015. 106–139.*
- Molnár D. Erzsébet: Bakajsa József. In Czókos Gergely – Kiss Réka – Máthé Áron – Szalai Zoltán (szerk.): *Magyar hősök. Elfeledett életutak a 20. századból*. Mathias Corvinus Collegium Alapítvány – Nemzeti Emlékezet Bizottsága – Mandiner.hu, Budapest, 2020. 43–39.
- Oficinskij Román: Munkaerő-toborzás a Donbászra. In Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919-2009 történelem, politika, kultúra*. Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010. 251–252.
- Orosz Ildikó: *A függetlenségtől a narancsos forradalomig. A kárpátaljai magyarság helyzete a független Ukrajnában (1991–2005)*. PoliPrint, Ungvár. 2007.
- P. Punykó Mária: *Reggelt adott az Isten. A szenvedés évei kárpátaljai népi elbeszélésekben*. Debrecen, Györffy István Néprajzi Egyesület. 1993.
- Zelei Miklós: *A kettézárt falu*. Kortárs Kiadó,

ADALÉKOK AZ 1944–1947 KÖZÖTT KIVÉGZETT KÁRPÁTALJAI PATRIÓTÁK TÖRTÉNETÉHEZ⁸⁷

1944 októberében a 4. Ukrán Front hadserege elfoglalta Kárpátalját. Elkezdődött a korábban Magyarországhoz tartozó négy megyényi terület erőszakos szovjetizálása. A folyamatban az NKVD frontcsapatai, illetve a SZMERS Katonai Kémelhárítás Frontparancsnokságának munkatársai vezető szerepet játszottak. Ők idézték elő Kárpátalja tragédiáját, polgári társadalmának felszámolását. A szovjet típusú rendszer kiépítésébe bevonták a helyi kommunista funkcionáriusokat is.

A Kreml jóváhagyásával Munkácson, 1944. november 24-én létrehoztak egy átmeneti bábállamot Zakarpatszka Ukrajina néven és megalapították központi hatalmi szervét a Népi Tanácsot, amelynek élére az általuk támogatott ügynököknek, kárpátaljai születésű Ivan Turjanicának szavaztak bizalmat.

1. A lakoságra mért népiirtó csapások

A vidékre rátelepült, vészterhes feszültséget okozó szovjet büntetőszervezetek 1944. október végétől kezdve, 1946 végéig a helyi lakosság – kiemelten a magyarok, németek és a magyarbarát ruszinok – ellen példátlan méretű politikai megtorlóssorozatot hajtott végre.

⁸⁷ dr. Dupka György történész, PhD (Ungvár, GKNT-tag), a Szolyvai Emlékpark felelős titkára, a KMMI igazgatója

Képletesen szólva, több népiírtó „csapást” mértek a lakosságra. Több mint 30 ezer személyt hurcoltak a GUPVI és a GULÁG lágerekbe.

Miután Moszkva nyomására Prága lemondott Kárpátaljáról, a területet 1945. június 29-én a Szovjetunióhoz csatolták.⁸⁸ Ettől kezdve a szovjet hatályos törvények az NKVD-KGB, a SZMERS Katonai Kémelhárítás Parancsnokságának munkatársai által még nagyobb súllyal nyertek alkalmazást, bevezették a szigorú kommunista diktatúrát, amelynek megtestesítői az alábbiakban bemutatásra kerülő szovjet büntetőszervezetek voltak.

2. A szovjet büntetőszervezetek Kárpátalján

Közvetlenül Kárpátalján 1944 októberétől 1970-ig a kommunista párt vezetésével az alábbi intézmények folytattak megtorló tevékenységet:

- A 4. Ukrán Front katonai ítélőszékei, illetve a frontparancsnoksághoz tartozó a 18. hadsereg, a 128-as hegyivadász gárdahadosztálynak katonai ítélőszéke, valamint 8. Légideszant Hadsereg Bírósága;
- A Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa mellett működő Különleges Bíróság, amelyet a tanács 1944. december 18-i dekrétuma alapján hoztak létre;
- Az állambiztonsági népbiztosság, majd pedig az állambiztonsági minisztérium kárpátaljai területi hivatala;
- A belügyi hivatal (különösen eredményesen működött ez a hivatal a svábok kitelepítése, a kulákok elleni megtorlások stb. terén);
- A területi ügyészség;
- A területi bíróság;
- az SZSZKSZ Állambiztonsági Minisztériuma mellett működő különleges értekezletek, tanácsok;

⁸⁸ Vida István–Zseliczky Béla: Az 1945. június 29-ei szovjet–csehszlovák szerződés Kárpátaljáról. *Külügyi Szemle*, 2004.01.234-260. https://kki.hu/assets/upload/Kulugyi_Szemle_2004_01_Az_1945_jenius_29-i_szov_.pdf

- a Szovjetunió Belügyminisztériuma határőrcsapatai kárpáton-túli (kárpátaljai) körzetének katonai ítélőszéke;
- a Szovjetunió Belügyminisztériumához tartozó csapatok lvovi körzetének katonai ítélőszéke;
- a kárpátmelléki katonai körzet ítélőszéke;
- a lvovi vasútvonal pályaszakaszí bírósága.

Számos kárpátaljai lakossal szemben alkalmaztak megtorló intézkedéseket ugyancsak Oroszország és Ukrajna hasonló területiális bíróságai.⁸⁹

Közülük sokan veszítették életüket a nyomozás során az állambiztonsági minisztérium (NKVD, KGB), illetve a SZMERS katonai kémelhárítás kénzókamráiban, egyeseket pedig úgynevezett szökési kísérlet közben vagy más körülmények között lőttek agyon

Mindmáig kevésbé ismertek és tanulmányozottak az egyéb megtorlási módok – az internálás, a kitelepítés részletei.

Összességükben mindeme megtorló szervnek az intézkedései az úgynevezett szocialista igazságszolgáltatást testesítették meg, amely oly becstelenül fejezte be misszióját a volt Szovjetunióban.

A kárpátaljai magyar, német és magyarbarát patrióták fölött ítélkező fontosabb büntetőszervek

Nº	Ítélethozó testületek	Ítélethozatal időszaka	Elítélt, fő	Halálra ítélt	Kegyelem	Végrehajtott halálos ítélet
1	A 4. Ukrán Front katonai törvényszéke	1944-1945	46	8	3	5
2	Rendkívüli Bíróság (Kárpátontúli Ukrajna)	1945-1946	260	38	4	32

⁸⁹ Az NKVD Különleges Tanácsa 1940-1942 között több ezer Szovjetunióba szökött kárpátaljai felett ítélkezett, akik 1939-1941 között a Kárpátokban húzódó magyar-szovjet határt illegálisan lépték át. Ennek a témának már jelentős szakirodalma van.

3	Az SZSZKSZ Állambiztonsági Minisztérium Különtanácsa	1947-1953	94	-	-	-
4	Az MVSZ Határőr Hadsereg Kárpátaljai Katonai Hadbírószága	1946-1953	250	2	2	-
5	Az MVSZ Határőr Hadsereg Lvovi Körzeti Katonai Hadbírószága	1946-1953	19			
6	Kárpátmelléki Katonai Körzet Ítélszéke	1946-1953	6	2	2	-
7	Kijevi Katonai Körzet Ítélszéke	1946-1953	2			
8	Kárpátaljai Területi Bíróság és járási körzeti és régiós bíróságok	1946-1970	543	5	1	4
9	Lvovi Vasútvonal Pályaszakasz Bírósága	1946-1953	7			
10	Lvovi Területi Bíróság	1946-1953	1			
11	Egyéb katonai és területiális ítélszékek	1945-1954	49			
12	Letartóztatott, ügye nem került a bíróság elé	1946-1953	26			
Összesen:			1277	55	12	41

3. Rendkívüli Bíróság, 1944-1946

A szovjet szakértők javaslatára a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa létrehozta a Rendkívüli Bíróságot, amely a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának 1944. december 18-án kelt Dekrétuma alapján sokak tragédiáját okozta. Ez a különleges bíróság – a Néptanács nevében – bárkit elítélhetett, aki a csehszlovák vagy magyar rendszerben valamilyen pozíciót betöltött, függetlenül viselkedésétől, tetteitől stb. Ügyvédi védelem nélkül hoztak önkényes ítéleteket, büntetésként joguk volt általában 1 évtől 10-15-25 évig terjedő fegyházat vagy vagyonelkobzással járó főbelövést kiszabni. Ítélete pedig „*nem fellebbezhető*”. Ez a „*vérbíróság*” a civilizált társadalmi joggyakorlat legelemibb

követelményének sem felelt meg; Kárpátalja magyar, ruszin és más nemzetiségű intelligenciáját jelentősen megtizedelte.

A Dekrétumot a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának *Visznik* című közlönye⁹⁰ jelentette meg. A 22. számú Dekrétum magyar fordítását először az 1993-ban kiadott dokumentum-gyűjteményünkben közzeltük.⁹¹ A 22. sz. Dekrétum a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának a Rendkívüli Bíróság létrehozásáról rendelkezik, amelyet a Néptanács nevében **I. I. Turjanica**, a ZU Kárpátontúli Néptanácsának elnöke, helyettesei: **Szova Péter P., P.V. Lintur**. Tagok: **I. M. Vas, J. I. Ivasko, M. V. Moldavcsuk, M. V. Cuperjak, S. L. Weisz, Sz.V. Boreckij, I. J. Kercsa, H. I. Ruszin, I. J. Kerecsanyin, F. I. Csekan, D. M. Tarahonics, Sz. I. Borkanyuk, I. I. Kopolovics, V. M. Teszlóvics** saját kezűleg írtak alá.

Kik is voltak tagjai a Rendkívüli Bíróságnak? 1944 decemberében **Ivan Turjanica**, a ZU Kárpátontúli Néptanácsának elnöke hit-hű sztálinistákat nevezett ki a főhatóságok élére, így lett **Vas Ivan** a belügy és állambiztonság elnöke, **dr. Sztefan Boreckij** az igazságügyi főhivatal elnöke. A Néptanács 1944. december 18-án nyilvánosságra hozta azt a szabályzatot is, amely meghatározta a *Rendkívüli bíróság* tevékenységi körét. **Dr. Sztefan Boreckij**, az igazságügyi megbízott főügyésszé **Ivan Andráskót**, helyettesévé **Vaszil Mitrjukot** nevezte ki. **Ivan Turjanica** a kinevezéseket 1945. január 17-én írta alá. A teljhatalmú bizottság elnöke: **Vaszil Ruszin** partizánparancsnok, al-elnöke: **Mihajlo Kalinov**, titkár: **Mihajlo Kampov**. További tagok: **Oleksza Logojda, Ivan Lednej, Jevgen Zsupán, Jurij Tokár**.

⁹⁰ Visznik Narodnoi Radi Zakarpatszkoji Ukrajini. 1944. december 30-ai szám. (Lásd a függelékben: 22. sz. Dekrétum - A Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának a Rendkívüli Bíróság létrehozásáról)

⁹¹ „Sötétnapokjöttek...”Konceptiósperekmagyaréltéltjeinekemlékkönyve1944-1955.DUPKA GYÖRGY közreadásában. Intermix Kiadó, Budapest-Ungvár, 1993.,121-123. p. Lásd a Köz-
löny ukrán eredetijének másolatát is: u.o. 144-145.

A ZU Kárpátontúli Néptanács által létrehozott Rendkívüli Bíróság 1945-1946-ban, illetve 16 hónapos dicstelen tevékenysége folyamán „jogerősen” 260 kárpátaljai patriótát elítélt, ebből 1945-ben 158 főt, 1946 áprilisáig 36 főt. Ezenkívül 66 áldozatnak még nem ismeretes az ítélethozatal ideje, kiszabott éve.

Halálbüntetést 38 személyre szabtak ki, ebből **négynnek megkegyelmeztek**, a korábbi ítéletüket 5-10 évre módosították.

1945 januárja és 1946 áprilisa között a Rendkívüli Bíróság által halálra ítélt és kivégeztetett kárpátaljai patrióták jelenleg rendelkezésre álló betűrendes névsora.

*1945 januárja – 1946 április hónapokban halálra ítélt és
kivégzett személyek névsora*

Nº	Név	Születési év	Lakhely	Foglalkozás	Kivégzés napja	Rehabiliták
1	BALOG László	1904	Munkács	mészáros	1945.VI. 22.	1992
2	BOROS Bálint	1892	Kőröstarcsa	nyugdíjas	1945.II.21.	1991
3	CZIPF János	1891	Perecseny	munkás	1945.VI.01	1991
4	DEMJANOVICH Péter Pál	1869	Rahó	g.kat. esperes, felsőházi tag	1945.IV. 23.	1991
5	ERHARDT (Erhat) Mátyás	1907	Szolyva	munkás	1945.V.10.	1991
6	FÁBIÁN Béla		Tiszaújlak	gazdálkodó	1945	?
7	FÁBIÁN Lajos	1891	Sóhát/Csornoholova	közhivatalnok	1945. III.11.	1992
8	FODOR János	1915	Dombó/Dubove	munkás	1945.IV.25	1992
9	GABÓDA Mihály	1918	Nagylucska	közhivatalnok	1945.IV.25	1921
10	HASULYÁK János	1924	Ungvár	munkás	1945X.12.	1992
11	HELM Ferenc	1901	Munkács	kereskedő	1945.II.08.	1991

12	JAKIMCSUK Olekszij	1899	Ungvár	munkanélküli	1945.XI. 16.	1991
13	KAPORNAY- KATRICS József	1890	Munkács	tűzoltó- pa-rancsnok	1945.VII. 24.	1992
14	KASZTNER Gusztáv	1907	Beregszász	elárusító	1946.V.20.	1991
15	KÉK Eduard	1921	Munkács	munkás	1945.XI. 16.	1991
16	KOVALKOVICS- Goer Ivan	1899	Perecseny	munkás	1945.VI.01	1992
17	MÉSZÁROS Kálmán	1902	Kistúj-szállás	munkás	1945.VII. 24.	1990
18	NAZDRAVECKI János	1893	Nagyszőlős	tanító	1945. IX.15.	1991
19	NISCSÁK András	1915	Munkács	köztisztviselő	1945.márc. 30.	1991
20	PILLER József		Pósháza/ Munkács	kőműves	1945.VI. 16. Kivégzés előtt ön- gyilkos lett	1990
21	PRIBOJ András	1909	Munkács	hivatalnok	1945.VI.01	
22	SCHNELZER József	1926	Szolyva	munkás	1945. VI.01.	1991
23	STEFANSZKIJ Sándor	1909	Pósháza/ Munkács	kőműves	1945.VII. 24.	1990
24	STULLER Mihály	1922	Szolyva	közhivatalnok	1945.V.10.	1991
25	SUBINEC Ferenc	1918	Szinyicsevo	gazdálkodó	1945.XI. 16.	1991
26	SZER Antal	1900	Ungvár	gépkocsi-ve- zető	1945.VI 22.	
27	SZILVÁSI János	1898	Feketeardó	kéményseprő	1945.V.10.	
28	SZUP József	1897	Kucsava	gazdálkodó	1945.VI. 22.	
29	TÓBIS Ágoston	1884	Szolyva	erdész	1945.XII. 18.	1991
30	WEINRAUCH József	1909	Huszt	munkás	1945.VI. 22.	

31	ZIMOGLJAD Olekszj	1925	Ungvár	munkanélküli	1945.XI. 16.	1991
32	ZSURKOVICS Béla	1879	Munkács	mozdony- vezető	1945.IV. 25.	1991

A 32 halálra ítélt egyik legidősebb áldozata a 76 éves **Demjanovich (Demjánovics) Péter** rahói görögkatolikus parókus-esperes, kánok, a magyar parlament örökös felsőházi tagja és a 66 éves **Zsurkovics Béla** munkácsi mozdonyvezető. Megjegyzem, hogy a névsorban szereplők közel fele 1900 előtt született és 60 év körüli, megfosztották őket a nyugdíjas kor lehetőségétől is. A rendszerváltás idején bűncselekmény hiányában rehabilitálták őket.

A legfiatalabb áldozat a 19 éves **Schnelzer József** szolvai munkás és a 21 éves **Hasulyák János** ungvári munkás. A lelketlen hóhérok a legszebb férfikorban lévő 15 személyt küldtek a halálba és okoztak máig be nem gyógyuló lelki sebeket a hozzátartozóknak.

Már 1945 telén beütemezték az első perek tárgyalását, megszülettek az első ítéletek. Az első „*golyó általi halálbüntetés kiszabása az érintett vagyonának elkobzása*” **Boros Bálint** (Kőröstarcsa, Békés vm. 1892-1945) kőröstarcsai lakhelyű, nyugdíjas nevéhez kapcsolódik, aki mellel pártönkíüli, elemi iskolai végzettséggel rendelkezett. Magyar kémkedés vádjával az NKVD egységei Kárpátalján tartóztatták le. A Kárpátontúli Ukrajna Rendkíüli Bírósága 1945.február 7-én golyó általi halálra ítélté. 1945.február 21-én kivégezték. 1991-ben rehabilitálták.⁹² Az NKVD-SZMERS másik kiszemelt áldozata, **Helm Ferenc** (Budapest, 1901-1945) munkácsi, alapiskolai végzettségű, pártönkíüli magyar kereskedő. A Kárpátontúli Ukrajna Rendkíüli Bírósága koncepciós perben 1945. február 2-án golyó általi halálra ítélté. 1945. február 8-án kivégezték. 1991-ben rehabilitálták.⁹³

⁹² RIZO, I. 2003. 207.

⁹³ RIZO, I. 2003. 255.

Hasonló sorsra jutott **Demjanovich (Demjánovics) Péter** (Nagyberezna, 1869. július 17. – Ungvár, 1945. április 21.), a rahói görögkatolikus parókus-esperes, kanonok, a magyar parlament örökös felsőházi tagja. Vádiratának kiagyalói szintén súlyos lelki traumát kívántak okozni paptársainak, hitközösségének is. Még 1944. decemberében tartóztatták le **Mandzuk Miklós** nagybocskói születésű rahói tanító feljelentése alapján, aki azt állította, hogy neki a rahói esperes szó szerint ezt mondta: „*Minden kommunistát fel kellene akasztani*”. A bíróságon is megerősített kijelentés elegendő volt a halálos ítélet meghozatalához. A „kommunista párt éber koronatanúját” később tanfelügyelői állás-hoz juttatták a rahói járásban.

A Rendkívüli Bíróság 1945. április 13-án rövid tárgyaláson golyó általi halálra ítélte a vádlottat, mint hazaárulót. **Bendász Dániel** egyházkutatótól tudjuk, hogy „Demjánovics már halálra volt ítélve, amikor megbetegedett, de hogy ne kivégzés nélkül haljon meg, 1945. április 21-én, nagypénteken a halálos ágyán, haldoklás közben lőtték agyon. Állítólag egy Maruszja⁹⁴ nevű börtönőr végzett vele az ungvári börtönben.”⁹⁵ Kivégzéséről két hónap elteltével a korabeli sajtó⁹⁶ is hírt adott.

Munkács lakosságát felkavarta a hír, amikor megtudták, hogy a szovjetellenességgel megvádolt dombóvári származású **Priboj András**t, a munkácsi székhelyű Latorca cég hivatalnokát koncepció perben golyó általi halálra ítélték. Kegyelmi kérvényét elutasították és 1945. június 1-jén kivégezték.⁹⁷

46 évvel később a Kárpátaljai Területi Bíróság Elnöksége az 1991. június 21-én kelt határozatával a Kárpátontúli Ukrajna Rendkívüli Bíróságá-

⁹⁴ Teljes neve: a turjaremetei Kuruc Maria, aki partizán lányként csatlakozott az NKVD egységhez és vált belőle ítéltvégrehajtó, hivatásos hóhér.

⁹⁵ BENDÁSZ ISTVÁN-BENDÁSZ DÁNIEL:1994., 29. p. Megjegyzendő: Demjanovics atyát nem április 21-én, hanem április 23-án végezték ki. Lásd:

⁹⁶ Zakarpatszka Ukrajina, 66. sz., 1945. június 7.

⁹⁷ RIZO, I. 2003. 587-588.

nak ítéletét bűncselekmény hiányában hatályon kívül helyezte.⁹⁸ A Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsának Rendkívüli Bírósága az általa hozott számos ítéletének stílusához hasonlóan a **Priboj András** ellen hozott ítéletét is különleges stílusban fogalmazza meg. Szembetűnő, milyen mértékben meg voltak fosztva ezen vádlottak a védekezéshez való joguktól, személyiségi jogaiktól. A bizonyítatlan vádak, az olyan jellegű fordulatok, mint a „meggyőződéses fasisztaként”, „nagy kárt okozott a kárpátukrán népnek”, „hivatásos erdőrabló”, „itt maradt, hogy folytassa aljas tevékenységét” – a szabadulás minden esélyétől, illetve az ügy objektív elbírálásának és méltányos ítéletben a reményétől is megfosztották a vádlottakat.

Munkács másik közéleti személyiségét, **Kopornay-Katriccs Józsefet**, a város népszerű tűzoltóparancsnokát is alaptalanul megvádolták és a nép ellenségének nyilvánították. 1945. június 20-án halálra ítélték, kegyelmi kérvényét figyelmen kívül hagyták, július 24-én kivégezték. Őt is a Szovjetunió összeomlása után, 1992-ben rehabilitálták.⁹⁹ A munkácsi tűzoltóparancsnok sorsáról – mint megyei képviselőként, a rehabilitációs bizottság tagjaként – **Paulina András** Kijevben szolgáló magyar diplomatától az áldozat közeli hozzátartozótól értesültem. Ő is megerősítette, hogy a tűzoltóparancsnokot az NKVD nyomozó tisztjei koholt vádak alapján 1945-ben letartóztatták, majd Ungváron halálra ítélték. Egyes tanúk elmondása szerint a Perecseny környéki erdőben megásatták vele a saját sírját és kivégezték. Szovjetellenesség vádjával az édesapját is elhurcolta az NKVD. Egy évig kínozták és vallatták: pisztolyaggal kiverték alsó és felső fogprotézisét. Végül kikényszerített jegyzőkönyvi aláírás után, döntő bizonyítékok hiányában hazaengedték. Fogsága alatt idegsorvadást szenvedett, szabadulása után hosszú éveken át nyomta az ágyat.¹⁰⁰

⁹⁸ Ukrajna Nemzetbiztonsági Szolgálat Kárpátaljai Igazgatóságának Archivuma, F. 7, op. 1, ügyiratszám 5726, p. 44.

⁹⁹ RIZO, I. 2003. 399.

¹⁰⁰ Lásd: Paulina András adatközlő levele az 1944 őszén munkatáborokba hurcoltak sorsának kivizsgálására alakult munkacsoport tagjai részére, Kijev, 1989. október 27. In: *Élő történelem*, 44-45.

*1945 januárjában halálra ítélt, majd kegyelemben részesült
személyek névsora*

Nº	Név	Szü- letési év	Lakhely	Foglalkozás	Kegye- lemben részesült	Halálos ítélet mó- dosítás	Reha- bili- tálták
1	KACSU- ROVSZKI Anna	1922	Munkács	köztisztviselő	1945. XI.09.	10 év	1992
2	KOVÁCS Sándor	1907	Tekeháza	gazdálkodó	1945. XI.09.	10 év	1992
3	PETRICSKÓ Mihály	1924	Munkács	gimnazista	1945. XI.09.	10 év	1992
4	ZAJAC Mihály	1923	Ungvár	ZUNT-tiszt- viselő	1945. XI.09.	10 év	1992

4. A 4. Ukrán Front ítélőszékei, 1944–1945

A 4. Ukrán Front ítélőszékei (pl. a 18. hadsereg törvényszéke, illetve a 18 hadsereg 128-as hegyivadász gárdahadosztályának ítélőszéke, valamint a 8. Légideszant Hadsereg Bírósága) 1944-1945 között 46 magyar ember, köztük nő ügyével foglalkozott. A szovjet hadsereg katonai törvényszéke kemény ítéleteket hozott. Tizenegy halálos ítélet meghozataláról van eddig tudomásunk.

*1945 januárja–augusztusa közt halálra ítélt és
kivégzett személyek névsora*

Nº	Név	Szüle- tési év	Lakhely	Foglalkozás	Kivégzés napja	Rehabili- tálták
1	BENDA Kálmán	1883	Beregszász	mérnök, felsőházi tag	1945.I.25.	
2	BALOG (Bolyog) Mihály	1882	Beregrákos	gazdálkodó	1945.I.09.	1992
3	FRANZ József	1908	Beregnagy- almás	gazdálkodó	1945.I.09.	1992
4	JANUTA Péter	1912	Nagylucska	tanító	1945.I.21.	1992
5	JÁNOSI Kálmán	1883	Munkács	vegyigyár mestere	1945.I.09.	1992

6	KATONA Sándor	1911	Munkács	köztisztviselő	1945.VIII. 21.	1992
7	vitész LÉNÁRT Máttyás	1884	Ungvár	közeleti személyiség	1945.I.24. (?)	1970
8	MUCSICSKA Ivan	1894	Munkács	tanító	1945.I.30.	1992

Az akták szerint nyolc személyt kivégeztek. A 4. Ukrán Front 8. Légideszant Hadsereg Bírósága első halálos ítéletét **Balog (Bolyog) Mihály** beregrákosi gazdálkodó ügyében hozta meg. 1944. december 28-án golyó általi halálra ítélte. 1945. január 9-én kivégezték. 1992-ben rehabilitálták.¹⁰¹ Azon a napon két honfitársunkat lőtték agyon. Az egyik a beregnagyalmási **Franz József** német nemzetiségű gazdálkodó, akit 1992-ben rehabilitáltak.¹⁰² A másik, 1945. január 5-én halálra ítélt áldozat a munkácsi **Jánosi Kálmán** a helyi vegyigár vezető mestere volt. Őt 1992-ben szintén rehabilitáltak.¹⁰³ A humanitás több jeles ruszin öntudatú magyar barátja fölött is pálcát törtek. Kegyetlenül meghurcolták a nagylucskai **Januta Péter** és a munkácsi **Mucsicska Ivan** tanítót, Az előbbi 1945. január 19-én, az utóbbit 1945. január 21-én ítélték halálra. Janutának 1945. január 21-én, Mucsicskának pedig 1945. január 30-án oltották ki az életét. Bűncselekmény hiányában őket is 1992-ben rehabilitáltak.¹⁰⁴

Az NKVD-SZMERS tisztogatás első beregszászi áldozta **Benda Kálmán** vízügyi főmérnök, az Árvízmentesítő Társulat főmérnöke, Bereg megye közigazgatási és törvényhatósági bizottságának tagja, a Magyar Országgyűlés felsőházának tagja, a Bereg Megyei Kaszinó elnöke volt, akit 62 éves korában 1944 novemberében tartóztattak le. A 8. légi hadsereg háromtagú rögtönítélő hadbírósa koholt vádak alapján Ungváron halálra ítélte. 1945. január 25-én lőtték tarkón.

¹⁰¹ RIZO, I. 2003. 169.

¹⁰² RIZO, I. 2003. 711.

¹⁰³ RIZO, I. 2003. 782.

¹⁰⁴ RIZO, I. 2003. 782, 516.

Névét felvették a Szolyvai Emlékparkban 2016.december 7-én felavatott, a magyar felsőházi tagok és képviselők vértanúságát megörökítő emlékkeresztre. A Beregszászáért Alapítvány tiszteletére 2021. november 19-én emléktáblát állított szülőháza falán.

Az ungvári vitéz **Lénárt Mátyás** közéleti személyiséget az Ung-parti városban székelő katonai törvényszéke 1945. január 24-én az USZSZK büntető törvénykönyvének 54-2., 54-4., 54-11., 54-13. cikkelye alapján golyó általi halálra ítélte. 25 évvel halála után a Pri-karpatzskaja katonai körzet ügyészsége rehabilitálta. Hozzá tartozók tudomására hozták: téves ítélet alapján végezték ki. Sírja ismeretlen.

A harmadik munkácsi áldozat **Katona Sándor** köztisztviselő. Őt már a 2. világháborút befejeződését követő tizenharmadik napon, 1945. május 22-én agyonlövésre ítélték. 92 gyötrelmes napot töltött a siralomházban végül augusztus 21-én kivégezték. A rendszerváltás után, 1992-ben a politikai színezetű vádak alól felmentették és rehabilitálták.¹⁰⁵

*1945 januárjában halálra ítélt, majd kegyelemben részesült
személyek névsora*

Nº	Név	Szü- letési év	Lakhely	Foglal- kozás	Kegyelem- ben részesült	Halálos ítélet- módo- sítás	Reha- bili- tálták
1	MOLNÁR Gábor	1901	Ungvár	köztisztvi- selő	1945.III.31.	15 év	1964
2	BELLÁSZ János	1893	Ungvár	közoktatási referens	1945.III.31.	15 év	1964
3	dr. KILYÉN Károly	1918	Ikland	Zászlós, hadifogoly	1945.XII.20.	20 év	

Csak három politikai részesült kegyelemben, illetve a halálos ítéleteket kényszermunkatáborra módosították. Két ungvári, köztük

¹⁰⁵ RIZO, I. 2003. 361.

Molnár Gábor köztisztviselő és **Bellász János** közoktatási referens egy napon, 1945.március 31-én kegyelemben részesült. Mindkettő esetében a korábbi halálos ítéletet 15 évi Gulág-rabságra módosították. Őket már 1964-ben rehabilitálták.¹⁰⁶

5. Az MVSZ Határőr Hadsereg Kárpátaljai Katonai Hadbírósa, 1946–1953

Az MVSZ Határőr Hadsereg Kárpátaljai Katonai Hadbírósa 1946-1953 összesen 250 ismert ítéletet, ebből 2 halálos ítéletet hozott.¹⁰⁷

Az első megrendítő esetnek a lácai **Szabó Gyula*** (1920) próbacsendőr volt az elszenvetője. 1945. május 14-én esett fogságba Csehszlovákia területén. Az NKVD a Kujbisevi láger után a Voronyezs környéki hadifogolytáborban 1950. október 6-án letartóztatta. A rabszállító vagonnal visszahozták Beregszászba, és ott a belügyminisztérium helyi katonai törvényszéke 1951. január 11-én először golyóaltali halálra ítélte, majd azt később 25 évi javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre változtatta át. Az ungvári börtönének után Sztálingrád egyik rablágerébe került és 1953. december 3-án tért haza Magyarországra.

A másik eljárás **Zombori Matild** (1928) ungvári tisztviselőre vonatkozott. Őt 1950. október 14-én golyóaltali halálra ítélték. Nem sokkal később a Kárpátmelléki Körzeti Hadbírósa 1950. október 14-én felülbírálván a halálos ítéletet 1952. április 19-20-án 25 évi szabadságvesztésre mérsékelte. 1993-ban rehabilitálták.¹⁰⁸

Az ítéletek szigorúsága – a felfüggesztett halálbüntetésektől eltekintve – egyáltalán nem maradt el, sőt éppen a legsúlyosabb büntetési kategóriák arányait tekintve még felül is múlta az eddig ismertetett

¹⁰⁶ RIZO, I. 2003. 581.

¹⁰⁷ A politikai elítéltek neveit a kézirat végén a kislexikon tartalmazza.

¹⁰⁸ RIZO, I. 2003. 340.

büntetőszervek számonkérését. Az 1946 utáni megtorlás rendkívüli keménységét és kegyetlenségét igazolja, hogy a 250 megvizsgált ítéletből a 104 áldozat 20-25 évi szabadságvesztésre ítélték, ami egyenlő volt a halálos ítélettel. Ennek mi a magyarázata? Mint ismeretes, 1947. május 26-án, a Legfelsőbb Tanács Elnökségének rendelete eltörölte a halálbüntetést a Szovjetunióban. 1950. január 12-én állították vissza rendeletileg a legsúlyosabb büntetési formát. 1947 végén a halálbüntetést a javító-nevelő munkatáborokban vagy börtönben letöltendő 25 éves fogság helyettesítette. A jelzett időszakban 20 kárpátaljai politikai elítéltre szabták ki az agyonlövés helyett ilyen magas büntetést.

6. A Kárpátmelléki Katonai Körzeti Hadbírósága

A Kárpátmelléki Katonai Körzeti Hadbírósága számlájára csupán 5 kárpátaljai ügye írható. Ebből egy főt halára ítélte. Nevezetesen **Plesa Mihályt** (1930), a munkácsi középiskola tanulóját 1950. augusztus 18-án golyó általi halálra ítélte. Az SZSZKSZ Legfelső Bíróságának Elnöksége felülbírálv a korábbi döntést 1956. október 26-án 20 évi szabadságvesztésre mérsékelte.¹⁰⁹

7. Kárpátaljai Megyei Bíróság

1946. január 22-én az SZSZKSZ Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége rendeletben szabályozta Kárpátontúli Ukrajna közigazgatását, amely szerint az átmenetet képező „miniállamot” az Ukrán SZSZK Kárpátaljai területévé szervezték át

Ezzel egyidőben hatályba lépett az SZSZKSZ BTK-ja, így a megszüntetett Különleges Bíróság helyett a Kárpátaljai Terület bíróság ítélkezett a politikai ügyekben is.

1947-től 1970 áprilisáig 565 kárpátaljai magyar, német lakost ítélték el törvénytelenül, ezek között 31 nő volt. Öt halálos ítéletet

¹⁰⁹ RIZO, I. 2003. 566.

született: négyet kivégeztek, egy személy kegyelmet kapott. Őket a későbbiekben rehabilitálták.

Az elítéltek megoszlása büntetésük szerint

Nº	évek	személy
1	halálbüntetés	5
2	kivégzés	4
3	kegyelem	1
4	25 év	243
5	15-20 év	5
6	10-15 év	2
7	5-10 év	216
8	1-5 év	72
9	nem ismeretes büntetés	17
Összesen:		565

A Bródy-csoport¹¹⁰ néven elhíresült, egyben a legismertebb kirakatper **Bródy András**¹¹¹ (1895) ungvári ruszin politikus népezér nevéhez és társaihoz fűződik. A vidék ismert újságíró-szerkesztőjét, volt kárpát-aljai miniszterelnököt, a magyar országgyűlési képviselőt a SZMERS tartóztatta le. A vád: a nép ellensége, Horthy-fasiszta bérenc, vatikáni ügynök, amerikai kém stb. Az USZSZK BTK-ja 54. §-nak 6., 13., 11. és 10. cikkelyei alapján vonták felelősségre. 1946.május 4-25-én golyó általi halálra és teljes vagyonelkobzásra ítélték. Az NKVD által jóváhagyott forgatókönyv szerint a nyílt tárgyaláson, a nagy nyilvánosság előtt azzal vádolták többek között, hogy már a húszas évektől az autonóm Kárpát-alja híve volt. A „népellenség és hazaáruló” Bródy a magyar-orsz érdek következetes képviselője és reálpolitikusa volt. Csehszlovákiai, majd magyar parlamenti képviselőként harcolt a kárpátaljai autonómia megvalósításáért. Erről tanúskodnak azok a beszédek is, melyek a magyar or-

¹¹⁰ A csoport tagjai: Bencze György, Bródy András, Demkó Mihály, Kricsfalussy-Hrabár Endre, Ortutay Jenő, Riskó Béla, Spák Iván, Zsegora Ödön.

¹¹¹ Botlik József: Nemzetüket szolgálták, Budapest, 2020.375.

szágyűlés képviselőházának ülésén hangzottak el a zűrzavaros, háborús időkben. A 1946. december 7-én hajtották végre a halálos ítéletet.¹¹²

A szemtanúk elbeszélése szerint a ruszin politikusnak egy **Maruszja**¹¹³ nevű egykori partizánlány volt a kivégzője. Tetemét az eddigi bizonyítások szerint az ungvári Kapos utcai temetőben titokban hantolták el. Hasonlóan végeztek a Bródy-csoport többi tagjával is. 1991-ben rehabilitálták. Nevét felvésték a Szolyvai Emlékparkban 2016. december 7-én felavatott, a magyar felsőházi tagok és képviselők vértanúságát megőrkítő emlékkeresztre. Az ukrán szélsőséges nacionalisták a Ungváron, a Kapos utcai temetőben felállított emlékkeresztet többször meggyalázták, kidöntötték. Legutóbb a Munkácsi Vármúzeumban a sztálinizmus áldozatait bemutató állandó kiállításon látható a domborműves emléktáblája, mellszobra és az általa vezetett parlamenti képviselőcsoport tevékenységével kapcsolatos anyagok.

A Bródy-per második áldozata a munkácsi **Demkó Mihály**¹¹⁴ (1894) ruszin politikus, újságíró-lapszerkesztő, magyar országgyűlési képviselő volt, aki egyben a Munkács megyei város képviselőtestületének tagja is. Az NKVD 1944. november 22-én letartóztatta. A hajdani Autonóm Földműves Szövetség elnökségi tagja. A vád: Horthy-fasiszta bérenc, vatikáni ügynök, amerikai kém. 1946. május 4-25-én golyó általi halálra ítélte. 1946. december 7-én kivégezték.¹¹⁵ Nevét felvésték a Szolyvai Emlékparkban 2016. december 7-én felavatott, a magyar felsőházi tagok és képviselők vértanúságát megőrkítő emlékkeresztre.

A Bródy-per harmadik áldozata a Tőkésfaluban, magyar családban született **dr. Kricsfalusy-Hrabár Endre**¹¹⁶ (1890) nyugalmazott

¹¹² RIZO, I. 2003. 211.

¹¹³ **Maruszja** hóhér teljes neve: Turjaremetén, ruszin családban született **Kuruc Maruszja**, aki a második világháború folyamán bekapcsolódott a szovjet partizán-mozgalomba, majd az ungvári 1. sz. börtönben, az NKVD egységében teljesített szolgálatot.

¹¹⁴ BOTLIK 2020: 303.

¹¹⁵ RIZO, I. 2003. 307.

¹¹⁶ BOTLIK 2020: 130.

csendőrezredes, Ungváron a kárpátaljai kormányzói biztosság tagja, a magyar országgyűlés felsőházi tagja. 1946. május 4-25-én halálra ítélték. 1946.december 7-én kivégezték¹¹⁷. A hajdani Autonóm Földműves Szövetség vezetőségi tagja, a magyar csendőrség magas rangú tisztje volt. Az USZSZK BTK 54/4, 54/11. §-a alapján a vád: Horthy-fasiszta bérenc, vatikáni ügynök, amerikai kém. Valószínűleg őt is Bródy András parlamenti képviselővel együtt tarkólövessel végezte ki a Maruszja nevű ismert hóhér. Nevét felvésték a Szolyvai Emlékparkban 2016.december 7-én felavatott, a magyar felsőházi tagok és képviselők vértanúságát megőrkítő emlékkeresztre.

Nem tartozott a Bródy-csoporthoz a nagytiszteletű **Szinicsáki dr. Fenczik István**¹¹⁸ (1892) görögkatolikus lelkész, ruszin politikus, középiskolai és teológiai tanár, magyar országgyűlési képviselő. 1945-ben a szovjet hatóságok karmaiba került, letartóztatták. Többek között visszautasította a számára felkínált pravoszláv püspöki rangot. 1946.június 3-14-én halálra ítélték¹¹⁹, majd rövidesen kivégezték.

Kegyelemben részesült **Franc János** (1913) técsői tűzoltóparancsnok, akit 1946.december 31-én halálra ítélték. A Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága felülbírálv a korábbi döntést 1947.június 2-án 25 évi szabadságvesztésre mérsékelte.¹²⁰

8. Letartóztatás idején, kihallgatás közben haltak meg

Az ungvári **Földesi Gyula** (1875) nyomdatulajdonos, könyv- és lapkiadó, politikus, Ungvár törvényhatósági jogú város ruszin képviselője a Magyar Országgyűlésben. Az NKVD 1944 őszén letartóztatták, majd a Perecsenyben felállított hadifogolygyűjtőtáborba hurcolták, innét az NKVD Sztarij Szambori börtönbe vitték, kihallgatás köz-

¹¹⁷ RIZO, I. 2003. 417.

¹¹⁸ BOTLIK 2020: 307.

¹¹⁹ RIZO, I. 2003. 700.

¹²⁰ RIZO, I. 2003. 711.

ben itt halt meg.¹²¹ Nevét felvésték a Szolyvai Emlékparkban 2016. december 7-én felavatott, a magyar felsőházi tagok és képviselők vértanúságát megőrkítő emlékkeresztre.

Gecse Endre - gálócsi, majd huszti református lelkész. 56-os izgatásért 1958. december 2-án tartóztatták le Huszton, de csak az ungvári börtönig jutott el. 1959. január 7-én vallatás közben agyonverték a KGB pincéjében. Többek között azzal vádolták, hogy szovjetellenes tartalmú könyveket adott át a Gálócsi Politizáló Csoportnak (Pasztellák István, Perduk Tibor, Molnár László diákoknak). Feleségének csak az arcát mutatták meg, a testét ólomkoporsóban adták ki. Nyilvánosság kizárásával az ungvári Kapos utcai temetőben hantoltak el. 1992. október 15-én hívei a gálócsi református templomban emléktáblát állítottak. Tetemét még október 24-én az ungvári Kapos utcai temetőből átvitték a gálocsiba, és ott örök nyugalomra helyezték.¹²²

A batári születésű **Kövér Sándor** (1900) ruszin, pártonkívüli. ungvári lakost, a „Peremoga” artel könyvelőjét szovjet ellenes tevékenység vádjával letartóztatták, 1949. március 28-án vizsgálati fogságban meghalt.¹²³

Az ukronofil mozgalom kimagasló alakja **dr. Volosin Ágoston*** (1874) görögkatolikus teológiai tanár. 1938–1939-ben az Autonóm Kárpátalja miniszterelnöke volt. 1939. március 15-én pár óráig Karpatszka Ukrajna államelnöke. Prágába emigrált, ahol az ukrán szabadegyetemen oktatott. 1945 májusában a szovjet SZMERS letartóztatta és Moszkvába hurcolta. A moszkvai (Lefortovo, Lubjanka, Butirka) börtönben kihallgatás közben halt meg 1946. július 19-én. Végso nyugvóhelye ismeretlen.¹²⁴ 1991-ben rehabilitálták.

¹²¹ Forrás: SZEpb-archívum, Kovács Zoltánné Sereghy Judit 2005. április 4-én Ausztráliából küldött levelében jelezte, hogy a nagyapját tiszteli Földesi Gyulában, és kevés információt tudnak haláláról.

¹²² Forrás: Jó pásztor volt. Emlékkönyv Gecse Endre kárpátaljai mártír tiszteletes emlékére. Felelős szerkesztő: Gortvay Erzsébet. Intermix Kiadó, 2003.

¹²³ RIZO, I. 2003. 364.

¹²⁴ RIZO, I. 2003. 237.

Karbovanec Mihály ungvári értelmiségi, az 1946-ban alakult Ragyanszka Skola tankönyvkiadó első igazgatója és **Mikita Sándor** Ungvár egyik volt elöljárója az NKVD zaklatása, letartóztatása elől önkéntes halálba menekült.

9. Gulág-rabként meghalt római katolikus, görögkatolikus és református papok (34 fő)

Görögkatolikus lelkipásztorok (28)

1. **ANTONISIN** István (1901) Nagypásztély (Koszteve Pasztíl) görögkatolikus parochusa. Ítélet 25 év. 1948-ban a GULÁG-lágerben meghalt.

2. **BACSINSZKY** Dániel id. (1879) Ungtölgyesen, görögkatolikus parochus. Ítélet 25 év. Az ungvári börtönben halt meg 1951.július 16-án.

3. **CHIRA** Sándor (1897) Ungvár, görögkatolikus kanonok, teológiai tanár, titokban felszentelt püspök, 25 évre ítélték, száműzetésben, Karagandában halt meg 1983.május 23-án. A lemergi elosztó-börtönben halt meg 1950 májusában.

4. **CIBERE** Tódor (1906), Beregleányfalun parochus, 25 év, a lemergi elosztóbörtönben halt meg 1950 májusában.

5. **CHOMA** Viktor (1891), az ungvári székesegyház görögkatolikus parochusa, 25 év. A minszki rabkórházban ölték meg 1953. április 2-án.

6. **CSÉPES** János (1918) A nagybereznai járási Hajasd (Voloszjan-ka) görögkatolikus parochusa, 25 év, a vorkutai rablázadás áldozata, Halálának időpontja: 1953.08.01.

7. **CSUBÁTI** József (1909) Majdan (Majdanka) görögkatolikus parochusa, 25 év. 1948-ban GULÁG-lágerben halt meg.

8 **DUBICZKY** András (1877) Szemerekő (Szmerekova) görögkatolikus parochus, 25 év. 1950-ben a GULÁG-lágerben halt meg.

9. **DULISKOVIČS** Viktor (1917) perecsenyi járási Turjaremete görögkatolikus parochusa, 25 év, a dzsezkazgani rablázas áldozata, halálának időpontja: 1954.06.20.

10. **DURNEVICS** Tódor (1904.) Izsnyéte (Zsnyatine) görögkatolikus parochusa, 10 évet kapott, 1954 április 17-én halt meg.

11. **FEDELES** Cirill (1909) Lipcsén görögkatolikus parochus, 7 év, Dnyepropetrovszkban fagyhalál áldozata, halálának időpontja: 1950.03.27.

12. **FERENCSEK** Tivadar/Tódor (1879) Felsőapsa (Verhnye Vogyane) görögkatolikus parochusa, 25 év, a lembergi elosztóbörtönben meghalt 1949 augusztusában

13. **HADZSEGA** Gyula dr. (1879), az ungvári szeminárium görögkatolikus teológiai tanára, 6 évre ítélik, a lembergi elosztóbörtönben halt meg 1947 őszén.

14. **HOLIS** Antal Konstantin O.S.B.M. (1894) nagyrákóci görögkatolikus segédlelkész, 25 év. 1953 őszén Mezsiricsibe lágerében meghalt.

15. **ILNICZKY** Sándor (1889), Ungvár, görögkatolikus főpap, a Magyar országgyűlés örökös felsőházi tagja, 1946-ban 20 évre ítélik, Tomszkban halt meg 1947-ben.

16. **JANKOVSEKY** Illés (1902) Kisberezna görögkatolikus parochusa. 1948-ban GULÁG-lágerben meghalt.

17. **KESELYA** János (1904) izsnyétei (Zsnyatine) görögkatolikus parochus, 5 év. Taskentben meghalt 1949-ben.

18. **KOHUTICS** Tivadar (1881) az ungvári görögkatolikus székeskáptalan örkanonokja, 25 év. Ábeszben halt meg 1955 szeptember 20-án.

19. **LEGEZA** István (1893) beregkövesdi görögkatolikus parochus, 25 év. Javaszban 1955.07. 12-én meghalt.

20. **MÓZER** Mihály (1915) Tiszakirva görögkatolikus parochusa, 25 év. Karagandában meghalt 1955.02. 25-én.

21. **ORTUTAY** Jenő (1889) beregszászi görögkatolikus lelkész, magyar országgyűlési képviselő, 10 évre ítélik. Ábeszben meghalt 1950.12.24-én.

22. **PETRIK** Jenő (1892) görögkatolikus püspökségi alapkezelő pénztáros, 25 év. Ábeszben meghalt 1953 decemberében.

23. **RUSZINKÓ** Miklós (1886) huszti görögkatolikus parochus. 25 év. Ábeszben meghalt 1955 január 4-én.

24. **SEREGHY** András (1893) Makarjovo görögkatolikus parochusa, 25 év. 1950-ben az ungvári börtönben ismeretlen körülmények közt meghalt.

25. **SIMSA** Andor (1882) Nagyszőlösön görögkatolikus kórházi lelkész, 25 év. Javasban 1952.07. 05-én meghalt.

26. **THEGZE** Miklós (1908) zsukói (Zsukove) görögkatolikus parochus, 25 év. Szpaszkiban 1953.03. 21-én meghalt.

27. **TIVADAR** István (1895) Munkács görögkatolikus segédlelkésze, 25 év. Tajsetben 1954 augusztusában halt meg.

28. **ZSELTVAY** Fedor (Tódor) (1886) Tereszva/Taracköz görögkatolikus parochusa, 25 év. Aktaszban, a rabkórházban halt meg 1951.12.15-én.

Római katolikus plébánosok (2)

29. **HAKLIK** Sándor (1893) Ráton római katolikus plébános, esperes, vikárius, 25 év. 1949-1950-ben a GULÁG-lágerben meghalt.

30. **PÁSZTOR** (Ábrahám) Ferenc (1880), Beregszászban plébános, vikárius, 25 év, meghalt Bajkál tó térségében a 32. sz. Ozornij lágerben 1951.október közepén.

Református lelkészek (4)

31. **BALOGH** Sándor (1891) Eszenyben református lelkész. Ítélet 5 év. Halálának helye, ideje: Szibéria, Csez, 1948.02.25.

32. **GECSE** Endre (1907), Huszon református lelkész. Az ungvári börtönben vallatás idején ölték meg 1957 január 7-én.

33. **NARANCSIK** Imre (1904) Nagymuzsalyi református lelkész, 8 év. Halálának helye, ideje: Irkutszk, 1948.

34. **SZUTOR** Jenő (1890) Beregszászban református lelkész, 25 év. Halálának helye, ideje: Bajkál tó térségében a 32. sz. Ozornij lágerben, 1951.08.29.

10. Gulág rabként meghalt közéleti személyiségek

BENCZE György (1885) Bilkén gazdálkodó és iparos, a Kárpátaljai Kormányzói Bizottság Beregi Közigazgatási Kirendeltségének tagja, magyar országgyűlési képviselő, 1946-ban 10 évre ítélik. Halálának helye, ideje: GULÁG láger.

RISKÓ Béla, kövesligeti (ifjabb)¹²⁵ 1865) Kövesliget lakosa, nyugalmazott alispán, a Máramarosi Közigazdasági Kirendeltség országgyűlési képviselője. 1946-ban 5 évre ítélik. Halálának helye, ideje: GULÁG láger.

ZSEGORA Ödön (1893) vasutas, kereskedő, a Máramarosi Közigazdasági Kirendeltség országgyűlési képviselője. 1946-ban 10 évet kap. Halálának helye, ideje: GULÁG láger.

11. Adalékok a kárpátaljai megtorlások históriájához

11.1. Moszkvából levezényelt merénylet

A Moszkvában kitervelt aljas merénylet áldozata lett **Romzsa Tódor** (1911-1947) a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye püspöke. Mivel nem volt hajlandó az aposztáziára, 1947. október 27-én merényletet követtek el ellene. Lóka (Lavki) községből hazatartó lovaskocsijának nekihajtott egy szovjet katonai gépkocsi. Súlyos sérülésekkel szállították a munkácsi kórházba.

Már gyógyulóban volt, amikor az ápolószemélyzet közé csempéztett bérgyilkos ciánkálival megölte. 1947. november 1-én halt meg, 4-én temették el az ungvári székesegyház kriptájában.

¹²⁵ RIZO, I. 2003. 602.

A hatalom, az NKVD mindent elkövet, hogy halálhírét titokban tartsák. Ennek ellenére 30 ezren vettek részt a főpásztor temetésén. Az egykori tragédia színhelyén 1993 novemberében emlékművet állítottak fel, s az ungvári székesegyház falán is tábla őrzi a mártír püspök emlékét.

A felépült ungvári teológiai akadémia Romzsa Tódor püspök nevét vette fel. 1999-ben boldoggá avatták.

11.2. Lincselés, kivégzés

Husztsofalván (Danilove) 1944 novemberében a bevonuló szovjet partizánok a falu vérszomjas magyargyűlölőivel együtt önbíráskodást, leszámolást folytattak. Egy vasárnap este a helyi községházára hurcolták az Apáczy-család férfi tagjait: **id. Apáczy Károlyt**, a Sós-kút volt felügyelőjét **Apáczy Dezső** 38 éves gazdálkodót, **ifj. Apáczy Károlyt** Husztsofalva jegyzőjét, hétfő este gyötrelmes vallatás után agyonlőtték.

Az ugocsai Aklihegyen a „mnalenkij robot” elől bujkáló **Bücs István** elfogott gazdálkodót a szovjet katonák agyonlőtték.

A tiszabökényi **Fülöp György** (1926) a három napos munkára indított menetből megszökött, apja szénapadlásán lőtték agyon az NKVD tisztjei.

Három hadifogoly – **Gösi György** (1917), **Kövesi János** (1914) és **Sipiczki Pál** honvéd – a Bereg-vidéki Benében, a Borzsa folyón átívelő híd javítása idején kereket oldottak, elfogatásuk után, 1945. december elején, Benében vasvillával ölték meg őket. Á holttestüket a falusiak kimentették, később **Galambos József** római katolikus plébános **Holozsai József** segédletével a közeli zsidó temetőben keresztény szertartás szerint temették el titokban. **Holozsai József** 47 éven át őrizte a mártírok emlékét, majd az adatokat elküldte az illetékes anyaországi szervekhez. 1991. november 3-án került sor a két mártír síremlékének felavatására.

A nevetleni származású **Kaliska Gyulát** (1893), a munkácsi királyi gimnázium tanítóját 1944 őszén tartóztatták le és ítélet nélkül, ismeretlen helyen kivégezték. A vád: „*Ellenség volt - magyar!*”

Az ungvári **Kükemezey Józsefet** (1907) az NKVD tisztjei 1944. november 18-án az ungvári római katolikus templom udvaráról hurcolták el, és az NKVD-székház pincéjében bírósági ítélet nélkül kivégezték. Hóhéra *Kuruc Maruszja* partizán, börtönőr volt. Az ungvári sírásó **Bandura-testvérek** visszaemlékezése szerint éjszaka, jeltelen sírban hantolták el az ungvári Kapos utcai temetőben. Bűnül szovjetellenes tevékenységet róttak fel, mivel a Magyar Élet Pártjának tagja, a szervezet Ungvármegyei és Ungvár tejhatalmú város központi titkára volt. Civilben kereskedő volt, becsületes, segítő partnerként tisztelték a városban.¹²⁶

Legeza Pétert (1912) a felsőkalocsai (Negrovec) görögkatolikus parochust 1946. november 24-én, egy hideg téli éjszakán haldokló beteg szentséggel való ellátására hívták. Elment, de soha nem tért vissza, a sziklás folyó partján találtak rá másnap. A hívek nagyszámú részvételével temették el Felsőkalocsán.

A kisdobronyi **Nagy Gézá**t (1929), mint donbászi szökevényt ott-honában, 1950. újev esztjén állati módon lelőtték.¹²⁷

Orosz Péter (1917) bilkei görögkatolikus parochust 1949-ben hivatásától eltiltották, de **Csengery Jánossal**, **Horineczki Ivánnal**, **Margitics Ivánnal** és **Román Jánossal** titokban tovább gyakorolták hivatásukat. A vidéket járva, 1953. augusztus 28-án egy **Pósik** nevű milicista Beregkisfaludon elfogta és Ilosva irányába kísérve egy útmenti keresztnél – megengedve, hogy letérdelve imádkozzon – hátulról agyonlőtte. Sírhelyét azóta megtalálták. Boldoggá avatása folyamatban van.

¹²⁶ Adatközlő a fia, Kükemezey Árpád: SZEpb-archívum, Kükemezey Árpád adatközlése, Ungvár, 2007.05.11.

¹²⁷ Adatközlő: Úr Sándor, Kisdobrony, 2001.

1945–1947 között az NKVD által kivégzett kárpátaljai patrióták

Nº	Név	Szü- letési év	Lakhely	Foglalkozás	Kivégzés napja	Rehabi- litáltak
1	BALOG László	1904	Munkács	mészáros	1945. VI.22.	1992
2	BENDA Kálmán	1883	Beregszász	Vízimérnök, felső- házi tag	1945.I.25.	
3	BOROS Bálint	1892	Kőröstarcsa	nyugdíjas	1945.II.21.	1991
4	BRÓDY András	1895	Beregkövesd	hírlapíró-lapszer- kesztő, magy. orsz. kép- viselő	1946. XII.07.	
5	CZIFP János	1891	Perecseny	munkás	1945. VI.01.	1991
6	DEMJANOVICH/ DEMJÁNOVICS Péter Pál	1869	Rahó	g.kat. esperes, felsőházi tag	1945. IV.23.	1991
7	DEMKŐ Mihály	1894	Munkács	hírlapíró-szer- kesztő, magy. orsz. képviselő	1946. XII.07.	
8	ERHARDT (Erhat) Mátyás	1907	Szolyva	munkás	1945.V.10.	1991
9	FÁBIÁN Béla		Tiszaújlak	gazdálkodó	1945	
10	FÁBIÁN Lajos	1891	Sóhát/Csor- noholova	közhivatalnok	1945. III.11.	1992
11	Dr. FENCZIK István Béla	1892	Ungvár	gör.kat. lelkész, az országgyűlés tagja	1946. III.30.	
12	FODOR János	1915	Dombó/ Dubove	munkás	1945. IV.25.	1992
13	FRANZ József	1908	Beregnagyal- más	gazdálkodó	1945.I.09.	
14	GABÓDA Mihály	1918	Nagylucska	közhivatalnok	1945. IV.25.	1921
15	HASULYÁK János	1924	Ungvár	munkás	1945.X.12.	1992
16	HELM Ferenc	1901	Munkács	kereskedő	1945.II.08.	1991
17	JAKIMCSUK Olekszij	1899	Ungvár	munkanélküli	1945. XI.16.	1991

18	JANUTA Péter	1912	Nagylucska	tanító	1945.I.21.	
19	JÁNOSI Kálmán	1883	Munkács	Vegyigyár műszak- vezető	1945.I.09.	
20	KAPORNAY- KATRICS József	1890	Munkács	tűzoltó-parancsnok	1945. VII.24.	1992
21	KATONA Sándor	1911	Munkács	közhivatalnok	1945.VIII. 21.	
22	KASZTNER Gusztáv	1907	Beregszász	elárusító	1946.V.20.	1991
23	KÉK Eduard	1921	Munkács	munkás	1945. XI.16.	1991
24	KOVALKOVICS- Goer Ivan	1899	Perecseny	munkás	1945. VI.01.	1992
25	KRICSFALUSSY- HRABÁR Endre	1890	Ungvár	nyugalmazott csendőrezredes	1946. XII.07.	
26	KÜKEMEZEY JÓZSEF	1907	Ungvár	kereskedő	1944.XII.	
27	MÉSZÁROS Kálmán	1902	Kisújszállás	munkás	1945.VII. 24.	1990
28	MUCSICSKA Iván	1894	Munkács	tanító	1945.I.30.	
29	NAZDRAVECKI János	1893	Nagyszőlős	tanító	1945. IX.15.	1991
30	NISCSÁK András	1915	Munkács	köztisztviselő	1945. III.30.	1991
31	PILLER József		Pósaháza/ Munkács	kőműves	1945. VI.16. Kivégzés előtt ön- gyilkos lett	1990
32	PRIBOJ András	1909	Munkács	hivatalnok	1945. VI.01.	
33	SCHNELZER József	1926	Szolyva	munkás	1945. VI.01.	1991
34	STEFANSZKIJ Sándor	1909	Pósaháza/ Munkács	kőműves	1945.VII. 24.	1990
35	STULLER Mihály	1922	Szolyva	közhivatalnok	1945.V.10.	1991
36	SUBINEC Ferenc	1918	Szinyicsevo	gazdálkodó	1945. XI.16.	1991
37	SZER Antal	1900	Ungvár	gépkocsivezető	1945. VI.22.	
38	SZILVÁSI János	1898	Feketeadó	kéményseprő	1945.V.10.	

39	SZUP József	1897	Kucsava	gazdálkodó	1945. VI.22.	
40	TÓBIS Ágoston	1884	Szolyva	erdész	1945. XII.18.	1991
41	WEINRAUCH József	1909	Huszt	munkás	1945. VI.22.	
42	ZIMOGLJAD Olekszij	1925	Ungvár	munkanélküli	1945. XI.16.	1991
43	ZSURKOVICS Béla	1879	Munkács	mozdony-vezető	1945. IV.25.	1991

Szolyvai Emléktáblára ajánlott névsor

1945-1947 között politikailag elítélt, kivégzett kárpátaljai patrióták

1. **BALOG LÁSZLÓ**, Munkács, mészáros, 1904, magyar, 1945. VI.22.
2. **BENDA Kálmán**, Beregszász, vízimérnök, az országgyűlés felsőházi tagja 1883, magyar, 1945.I.25.
3. **BOROS BÁLINT**, Ungvár, nyugdíjas, 1892) magyar, 1945. II.21.
4. **BRÓDY András** újságíró lapszerkesztő, a magyar országgyűlés tagja, 1895, ruszin, 1946.XII.07.
5. **CZIF JÁNOS**, Percseny, munkás, 1891, magyar, 1945.VI.01.
6. **ERHARDT MÁTYÁS**, Szolyva munkás, 1907) lengyel, 1945.V.10.
7. **DRMJANOVICH Péter Pál** Nagyberezna, gör.kat. esperes, az országgyűlés felsőházi tagja 1869, magyar, 1945.IV.23.
8. **DEMKÓ Mihály**, Bodzásújlak, újságíró lapszerkesztő, a magyar országgyűlés tagja, 1946.XII.07.
9. **FÁBIÁN GYULA**, Tiszaújlak, gazdálkodó, 1899. magyar. 1945.
10. **FÁBIÁN LAJOS**, Sónát, közhivatalnok, 1891, magyar, 1945. III.11.

11. **FENCZIK István Béla dr.** Nagylucska, gör.kat. pap, az országgyűlés tagja, 1892, ruszin, 1946.III.30.
12. **FODOR JÁNOS**, Dubove, munkás, 1915, magyar, 1945.IV.25.
13. **FRANZ JÓZSEF**, Beregnagyalmás, gazdálkodó, 1908, német, 1945.I.09.
14. **GABÓDA MIHÁLY**, Nagylucska, közhivatalnok, 1918, ruszin, 1945.XII.08.
15. **HASULYÁK JÁNOS**, Ungvár, munkás, 1924, szlovák, 1945. XI.16.
16. **HELM FERENC**, Munkács, kereskedő, 1901, magyar, 1945. II.08.
17. **JAKIMCSUK OLEKSZIJ**, Ungvár, munkanélküli, 1899, ruszin, 1945.XI. 16.
18. **JANUTA PÉTER**, Nagylucska, tanító, 1912, ruszin/ukrán, 1945.I.21.
19. **JÁNOSI KÁLMÁN**, Munkács, vegyigyár, művezető, 1883, magyar, 1945.I.09.
20. **KAPORNAY-KATRICS JÓZSEF**, Munkács, tűzoltóparancsnok, 1890, magyar, 1945.VII.24.
21. **KATONA SÁNDOR**, Munkács, közhivatalnok, 1911, magyar, 1945.VIII. 21.
22. **KASZTNER GUSZTÁV**, Beregszász, elárusító, 1907, magyar, 1946.V.20.
23. **KÉK EDUARD**, Munkács, munkás, 1921, német, 1945.XI.16.
24. **KRICSFALUSSY-HRABÁR Endre** nyugalmazott csendőr ezredes az országgyűlés felsőházi tagja, 1890, magyar, 1946.XII.07.
25. **KOVALKOVICS-GOER IVAN**, Perecseny, munkás, 1899, ruszin, 1945. VI.01.
26. **KÜKEMEZEY JÓZSEF**, Ungvár, kereskedő, 1907, magyar, 1944.XII.
27. **MÉSZÁROS Kálmán** 1902, Kisújszállás, 1945.VII.24.

28. **MUCSICSKA IVAN**, Munkács, tanító, 1894, ruszin/ukrán, 1945.I.30.
29. **NAZDRAVECKI JÁNOS**, Nagyszőlős, tanító, 1893, magyar, 1945.IX.15.
30. **NISCSÁK ANDRÁS**, Munkács, közhivatalnok, 1915, magyar, 1945.III.30.
31. **PILLER JÓZSEF**, Pósa háza, kőműves, 1908, német, 1945.VI.16.

Halálra ítélték, öngyilkosságot követtek el

32. **PRIBOJ ANDRÁS**, Munkács, közhivatalnok, 1909, magyar, 1945.VI.01.
33. **SCHNELZER JÓZSEF**, Szolyva, munkás, 1926, német, 1945.VI.01.
34. **STEFANSZKI SÁNDOR**, Pósa háza, kőműves, 1909, német, 1945.VII.24.
35. **STULLER MIHÁLY**, Szolyva, közhivatalnok, 1922, szlovák, 1945.V.10.
36. **SUBINEC FERENC**, Szinyicsevo, gazdálkodó, 1918, ukrán, 1945.XI. 16.
37. **SZER ANTAL**, Ungvár, gépkocsivezető, 1900, magyar, 1945.VI.22.
38. **SZILVÁSI JÁNOS**, Feketeardó, kéményseprő, 1988, magyar, 1945.V.10.
39. **SZUP JÓZSEF**, Németkucsova, gazdálkodó, 1897, német, 1945.VI.22.
40. **TÓBIS ÁGOSTON**, Dubi, erdész, 1884, német, 1945.XII.18.
41. **WEINRAUCH JÓZSEF**, Huszt, munkás, 1909, magyar, 1945.VI.22.
42. **ZIMOGLJAD OLEKSZIJ**, Ungvár, munkanélküli, 1925, ukrán, 1945.XI. 16.

43. **ZSURKOVICS BÉLA**, Munkács, mozdonyvezető, 1879, magyar, 1945.IV. 25.

**Börtönben, fogságban
meghalt kárpátaljai politikai elítéltek**

44. **ANTONISIN István** (1901) Nagypásztély (Koszteve Pasztíl) görögkatolikus parochusa. Ítélet 25 év. 1948-ban a GULÁG-lágerben meghalt.
45. **BACSINSZKY Dániel id.** (1879) Ungtölgyesen, görögkatolikus parochus. Ítélet 25 év. Az ungvári börtönben halt meg 1951.07.16.
46. **BALOGH Sándor** (1891) Eszenyben református lelkész. Ítélet 5 év. Halálának helye, ideje: Szibéria, Csez, 1948.02.25.
47. **BENCZE György** (1885) Bilke, gazdálkodó és iparos, magyar országgyűlési képviselő, 1946, 10 év. Halálának helye, ideje: GULÁG-láger.
48. **CHIRA Sándor** (1897) Ungvár, görögkatolikus kanonok, teológiai tanár, titokban felszentelt püspök, 25 év, száműzetésben Karagandában halt meg 1983.05.23.
49. **CIBERE Tódor** (1906), Beregleányfalu, parochus, 25 év, a lemergi elosztó-börtönben meghalt 1950.06.
50. **CHOMA Viktor** (1891), az ungvári székesegyház görögkatolikus parochusa, 25 év. Minszki rabkórházban megölték, 1953.04.02.
51. **CSÉPES János** (1918) Nagybereznai járási Hajasd (Voloszan-ka) görögkatolikus parochusa, 25 év., vorkutai rablázadás áldozata, 1953.08.01.
52. **CSUBÁTI József** (1909) Majdan (Majdanka) görögkatolikus parochusa, 25 év. 1948-ban a GULÁG-lágerben meghalt.
53. **DUBICZKY András** (1877) Szemerekő (Szmerekova) görögkatolikus parochus, 25 év. 1950-ben a GULÁG-lágerben meghalt.

54. **DULISKOVICS** Viktor (1917) Perecsenyi járási Turjaremete görögkatolikus parochus, 25 év, a dzsezkazgani rablázas áldozata, 1954.06.20.
55. **DURNEVICS** Tódor (1904.) Izsnyéte (Zsnyatine) görögkatolikus parochusa, 10 év. 1954.04.17. Javasban meghalt
56. **FEDELES** Cirill (1909) Lipcsén görögkatolikus parochus, 7 év, Dnyepropetrovszkban fagyhalál áldozata, 1950.03.27.
57. **FERENCSEK** Tivadar/Tódor (1879) Felsőapsa (Verhnye Vogyane) görögkatolikus parochus, 25 év, a lemergi elosztóbörtönben meghalt, 1949.08.
58. **FÖLDESI** Gyula (1875), nyomdatulajdonos, könyv- és lapkiadó, országgyűlési képviselő, 1946-ban halt meg.
59. **GECSE** Endre (1907), Huszon református lelkész. Az ungvári börtönben vallás idején, 1957.01.07.
60. **HADZSEGA** Gyula, dr. (1879) ungvári szemináriumban görögkatolikus teológiai tanára, 6 év. a lemergi elosztóbörtönben meghalt 1947 őszén.
61. **HAKLIK** Sándor (1893) Ráton római katolikus plébános, esperes, vikárius, 25 év. 1949/1950-ban a GULÁG-lágerben meghalt.
62. **HOLIS** Antal Konstantin O.S.B.M. (1894) nagyrákóci görögkatolikus segédlelkész, 25 év. 1953 őszén a Mezsiricsibe lágerben meghalt.
63. **ILNICZKY** Sándor (1889), Ungvár, görögkatolikus főpap, a Magyar országgyűlés örökös felsőházi tagja, 1946-ban ítélik 20 évre, Tomszkban meghalt 1947-ben.
64. **JANKOVSKY** Illés (1902) Kisberezna görögkatolikus parochusa. 1948-ban GULÁG-lágerben meghalt.
65. **KESELYA** János (1904) izsnyétei (Zsnyatine) görögkatolikus parochus, 5 év. Taskentben meghalt 1949-ben.
66. **KOHUTICS** Tivadar (1881) az ungvári görögkatolikus székeskáptalan örkanonokja, 25 év. Ábeszben meghalt 1955.09.20.

67. **KÖVÉR SÁNDOR** Ungvár, könyvelő, 1900, ruszin, 1949.márc. 28. vizsgálati fogságban meghalt.
68. **LEGEZA** István (1893) beregkövesdi görögkatolikus parochus, 25 év. Javaszban 1955.07. 12-én meghalt.
69. **MÓZER** Mihály (1915) Tiszakirva görögkatolikus parochusa, 25 év. Karagandában meghalt 1955.02. 25-én.
70. **NARANCSIK** Imre (1904) Nagymuzsalyi református lelkész, 8 év. Halálának helye, ideje: Irkutszk, 1948.
71. **ORTUTAY** Jenő (1889) Beregszász görögkatolikus lelkész, magyar országgyűlési képviselő, 10 év. Ábeszben meghalt 1950.12.24-én.
72. **PÁSZTOR** (Ábrahám) Ferenc (1880), Beregszászban plébános, vikárius, 25 év, meghalt Bajkál tó térségében a 32. sz. Ozornij lagerben, 1951.10.15 /16.
73. **PETRIK** Jenő (1892) görögkatolikus püspökségi alapkezelő pénztáros, 25 év. Ábeszben meghalt 1953.12.
74. **RISKÓ** Béla, kövesligeti (ifjabb)¹²⁸ 1865) Kövesliget, nyugalma-zott alispán, országgyűlési képviselő. 1946, 5 év. Halálának helye, ideje: GULÁG lager.
75. **RUSZINKÓ** Miklós (1886) Huszton görögkatolikus parochus, 25 év. Ábeszben meghalt 1955.01.04.
76. **SEREGHY** András (1893) Makarjovo görögkatolikus parochusa, 25 év. 1950-ben az ungvári börtönben meghalt.
77. **SIMSA** Andor (1882) Nagyszőlősen görögkatolikus kórházi lelkész, 25 év. Javaszban 1952.07. 05-én meghalt.
78. **SZUTOR** Jenő (1890) Beregszászban református lelkész, 25 év. Halálának helye, ideje: Bajkál-tó térségében a 32. sz. Ozornij lagerben, 1951.08.29.
79. **THEGZE** Miklós (1908) zsukói (Zsukove) görögkatolikus parochus, 25 év. Szpaszkiban 1953.03. 21-én meghalt.

¹²⁸ RIZO, I. 2003. 602.

80. **TIVADAR** István (1895) Munkács görögkatolikus segédlelkésze, 25 év. Tajsetben 1954 augusztusában meghalt.
81. **ZSEGORA** Ödön (1893) vasutas, kereskedő, országgyűlési képviselő. 1946-ban 10 évre ítélik, Halálának helye, ideje: GULÁG lager.
82. **ZSELTVAY** Fedor (Tódor) (1886) Tereszva/Taracköz görögkatolikus parochusa, 25 év. Aktaszban, a rabkórházban meghalt 1951.12. 15-én.

**Bírósági per nélkül kivégzett, meglincselt,
merényletek áldozatául esett kárpátaljai patrióták**

83. **KALISKA Gyula** (1893) a munkácsi királyi gimnázium tanítója, 1944 őszén kivégezték
84. **LEGEZA Péter** (1912) felsőkalocsai görögkatolikus parochus, 1946.november 24-én meggyilkolták Felsőkalocsa melletti patak sziklás partján.
85. **OROSZ Péter** (1917) bilkei görögkatolikus parochust, titkos püspököt egy Pósik nevű milicista 1953.augusztus 28-án Ilosva irányába kísérve egy útmenti keresztnél – megengedve, hogy leterdelve imádkozzon – hátulról agyonlőtte.
86. **ROMZSA Tódort** (1911), az első autógázolós merényletet túlélte Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye püspökét 1947.november 1-jén injekcióba adagolt méreggel kivégezték. 2001-ben boldoggá avatták.

ÁLLÍTTATTA A SZOLYVAI EMLÉKPARKBIZOTTSÁG
2022. NOVEMBER 20.

EGY KAPCSOLAT TÖRTÉNETÉBŐL: DULATBEKOVÉRŐL, A KAZAHSZTÁNBA HURCOLT MAGYAR HADIFOGLYOK KUTATÓJÁRÓL, KÖNYVÉRŐL

Nurlan Dulatbekov, a Karagandai Bolasak Egyetem rektora, több tudományos műhely vezetője, a Kazahsztáni Tudományos Akadémia rendes tagja valamint többszöri állami kitüntetésben részesült jogtudós. A Magyar hadifoglyok a Karagandai területen című munkáját¹³⁰ 2013-ban adta ki az egyetemen működő kutatóműhely munkatársával. Magyarországon, a kazah, orosz és angol nyelven megírt könyv 2013. árpilis 30.-án került bemutatásra a Terror Háza Múzeumban a Karlag - emlékezés a jövő nevében című könyvbemutató keretein belül, ahol az említett munka mellett tizennégy másik a Karlag (Karagandai lágerrendszer) tematikájának szentelt könyvet is bemutatott.

Dulatbekov kutatása komoly forrásbázissal rendelkezik. A könyv megírásához felhasznált anyagot öt csoportba tömöríti, ezeken belül néhol alpontokra is bontja azokat. Így a következő bontást olvashatjuk:

1. Levéltári források:

- Az Orosz Föderáció Állami Levéltára
- Orosz Állami Katonai Levéltár
- Karagandai Területi Állami Levéltár
- Zsezkazgani Városi Állami Levéltár

¹²⁹ Dr. Seremet Sándor történész, PhD (Budapest), a Kárpátaljai Szövetség főtítkára

¹³⁰ Nurlan Orinbaszarovics Dulatbekov - Magyar Hadifoglyok a Karagandai Területen. Nurlan Oribaszarovics Dulatbekov - Vengerszkije vojenno-plennije v Karagandinszkoj oblasztyi, Karaganda: RIO „Bolasak - Baszpa” 2013. 248 old.

2. Dokumentum-kiadványok
3. Kutatások és tudományos kiadványok
4. Disszertációk
5. Segédkiadványok, kézikönyvek¹³¹

A könyv előszóból, négy fejezetből és zárszóból áll. A munka felépítése logikus. Az előszóban Dulatbekov kihangsúlyozza, hogy az adott könyv egy tágabb projekt – „Hadifoglyok története Közép Kazahsztánban” – része, amely a Belügyi Népbiztosság (NKVD) lágerrendszerének berendezkedését és működését hivatott feltárni, valamint felveti a Második világháborút, a körülötte még mindig zajló vitákat, és kihangsúlyozza, hogy a háború áldozatai mellett nem felejtkezhetünk meg a világégés lezárása után munkatáborokban sínylődő emberek sorsáról sem. Rávilágít Magyarország veszteségeire, valamint feltűnteti a Szovjetunióban fogvatartott magyar hadifoglyok létszámát (513 766), akik egyébként a harmadik helyet foglalják el a fogvatartott nemzetiségek között.¹³²

A munka első fejezetében (A Szovjetunió Belügyi Népbiztosság hadifogly- és internáló lágereinek kialakulásának folyamata) a szerző nagy hangsúlyt fektet a lágerrendszer kialakulására, annak törvényi hátterére. Több rendeletet is felhoz. A fejezetben pontos leírásokat olvashatunk mind a hadifoglyok összlétszámáról, azok nemzeti hovatartozásáról, mind az elfogadott rendeletekről, mind az őket őrző tisztek és katonák létszámáról, azok ellátásáról. Itt olvashatunk a lágerrendszer működéséről, mindazokról a rendeletekről, köriratokról, amelyek szabályozták azt, a hadifoglyok és internáltak befogadásától egészen azok repatriációjáig. Dulatbekov pontos statisztikai adatokat közöl a fogvatartottak ellátásáról, munkavégzési normákról, a

¹³¹ Nurlan Oribaszarovics Dulatbekov - Vengerszkije voennoplennije v Karagandinszkij oblasztyi, Karaganda: RIO „Bolasak - Baszpa” 2013. 239-245. old.

¹³² Nurlan Oribaszarovics Dulatbekov - Vengerszkije voennoplennije v Karagandinszkij oblasztyi, Karaganda: RIO „Bolasak - Baszpa” 2013. 63. old.

fogvatartottak elhalálozásáról, mindemellett betekintést nyerhetünk a lágerek propagandamunkájába is: említésre kerül az idegen nyelvű sajtó, a nevelő jellegű előadások. A fejezet a Hadifoglyok a Szovjetunióban 1939-1956. Dokumentumok és anyagok.¹³³ dokumentum gyűjteményre alapul.

A kazahsztáni lágerek a második fejezetben (Hadifogoly és internáló lágerek Kazahsztánban) kerülnek bemutatásra. Az adott fejezetben Nurlan Dulatbekov részletesen mutatja be a Kazahsztánban található lágereket, szám szerint tizenötöt. Egy-egy láger leírásakor feltűnteti annak felállításának idejét, vezetőjét helyettesét, a fogvatartottak létszámát, a láger infrastruktúráját, például volt-e mosoda, hány emberre jutott egy kézmosó, hány embert tudott ellátni a konyha, milyen volt a védelmi rendszer, voltak-e szökések. Bár a magyar hadifoglyokra itt konkrétan nem tér ki, de a továbbiakban jelzi, hogy a lágervizonyok nagyjából azonosak voltak mind a magyar mind más nemzetiségű fogvatartottak számára. Véleményem szerint könyvben adott általános leírás fontos ahhoz, hogy jobban tudjuk értelmezni a korabeli viszonyokat és körülményeket. A szerző felhívja a figyelmet, hogy a kazahsztáni NKVD-hadifogolytáborok elhelyezkedése megfelel az akkori tagköztársaság azon részeinek, ahol aktív ipari fejlődés figyelhető meg¹³⁴. A második fejezetet Dulatbekov többségében a Karagandai Terület Állami Levéltár, az Orosz Állami Katonai Levéltár, a Zszezkažgani Városi Állami Levéltár forrásaira építi fel.

A fogvatartottak körülményeit taglalja a harmadik (A fogvatartottak körülményei Szovjet Belügyi Népbiztosság kazahsztáni hadifogoly- és internáló táborokban) fejezet, amely nagyobb mértékben az Orosz Állami Katonai Levéltár valamint a Karagandai Állami Te-

¹³³ Воjennoplennie v SzSzSzR. Dokumenti i matyeriali./M.M Zagurko, Sz.G. Szidorov, T.V Carevszkaja/Szerk. M.M. Zagurko. Moszkva. Logosz 2000. 1120. old.

¹³⁴ Nurlan Oribaszarovics Dulatbekov - Vengerszkije vojennoplennije v Karagandinszkij oblasztyi, Karaganda: RIO „Bolasak - Baszpa” 2013. 97. old.

rületi Levéltár forrásai felhasználásával íródott. Részletes leírással találkozunk a fogvatartottak mindennapjairól, ellátásáról. Megtudjuk, hogy a Gupvi¹³⁵ a lágererek berendezésénél a következő javaslatot tette: a munkaerő lakóhelységei a téli ottlétre is alkalmas barakkok vagy földkunyhók legyenek. Az egy főre jutó használható terület legalább két négyzetméter legyen. Szükség esetén duplávásnú, melegített sátrak is alkalmazhatóak.¹³⁶ A fejezetben olvashatunk továbbá a lágererek belső működéséről, azok vízellátásáról, betegellátásáról. Pontos adatokat közöl a betegek számáról valamint a halálozásról. Fontos szerepet kap a propaganda. A fejezetben megtudhatjuk hogyan működött a politikai munka, a szabadidő töltés is. Dulatbekov kihangsúlyozza, hogy egyedül a propaganda volt az, ami valamilyen eredményekkel rendelkezett a lágerrendszerben, mivel annak megvalósítása megfelelt a kitűzött céloknak és feladatoknak.

A negyedik fejezet már kizárólag a magyar hadifoglyok kérdésével foglalkozik (Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban és a Karagandai területen). Figyelemre méltó, hogy Dulatbekov részletesen leírja Magyarország Trianoni veszteségeit, azok mind gazdasági mind területi aspektusait. Érdekes, hogy Kárpátalját a megszokott szovjet történetírási hagyománytól eltérően nem Zákárpáttyának (Kárpátontúl) nevezi, hanem Podkárpátszskájá Rusz-nak, viszont a Bécsi döntések leírásánál már Zákárpátszskájá Ukrajínának nevezi a régiót¹³⁷, ami véleményem szerint pontatlan. A továbbiakban Dulatbekov a Magyarország háborús történetét tárja az olvasó elé kiemelve a következőket: „Magyarország részvételét a Második világháborúban objektív okok

¹³⁵ Glavnoe Upravlenije po Delam Vojennoplennih i Internirovanih Internált és Hadifogolyügyi Főosztály.

¹³⁶ Nurlan Oribaszarovics Dulatbekov - Vengerszkije vojennoplennije v Karagandinszkij oblasztyi, Karaganda: RIO „Bolasak - Baszpa” 2013. 98. old.

¹³⁷ Nurlan Oribaszarovics Dulatbekov - Vengerszkije vojennoplennije v Karagandinszkij oblasztyi, Karaganda: RIO „Bolasak - Baszpa” 2013. 109. old.

indokolják, amelyek a Trianoni béke aláírása következtében elveszített etnikai lakosság visszaszerzésére, valamint az egykori államhatárok visszaállítására irányultak.”¹³⁸ Dulatbekov megadja a magyar hadifoglyok összlétszámát, valamint leírja, hogy Kazahsztánban több mint ezer magyar katona volt fogságban. A fejezet a magyar hadifoglyok hazaszállításával zárul. Itt olvashatunk a hazaszállított magyar állampolgárok számáról, valamint azokról, akik különböző körülmények (bűnügyi eljárás stb.) miatt tovább maradtak a lágerekben. Két függelékben közli a fogságban levő magyar tábornokok neveit.

A zárszóban Nurlan Dulatbekov összegzi az NKVD-lágerek felállításának körülményeit, valamint Magyarország hadba lépésének okait, felhívva a figyelmet arra, hogy az elcsatolt területek és nemzetrészek visszaszerzése kíséretének ára több százezer ember kínszenvedéséhez vezetett. A könyvben a fent leírtakon kívül a szerző közöl egy több mint ezer fős táblázatot a Kazahsztánban fogvatartott magyar állampolgárok neveivel.

Véleményem szerint Nurlan Dulatbekov munkája egy logikusan felépített mű. Az olvasónak lehetősége nyílik arra, hogy jobban részletebben megismerje a szovjet hadifoglytáborok rendszerét azok felállításától kezdve azok működésén és szerkezetén át azok lakóinak körülményeiig. A munka témafelvetése mindenképpen dicséretre méltó, hiszen egy hiánypótló kutatásról van szó, amely mind a magyar mind a kazah történelem egyik fehérfoltját hivatott kitölteni.

¹³⁸ Nurlan Oribaszarovics Dulatbekov - Vengerszkije vojennoplennije v Karagandinszkij oblasztyi, Karaganda: RIO „Bolasak - Baszpa” 2013. 111. old.

A GULÁG–GUPVI TÉMÁJÚ KÖNYVEK A SZERKESZTŐ SZEMÉVEL

A régebbi korok megítélése koronként változik. A GULÁG időszakáról évtizedeken keresztül hallgattak a túlélők és szemtanúk, de az elmúlt időszakban egyre több olyan írás jelenik meg a témában, amely feltárja a kor szörnyűségeit, igazságait és igazságtalanságait, a még élő szemtanúk visszaemlékezéseit, bemutatja a korszak szereplőit és lerántja a leplet a politikai vezetők, helyi kiskirályok eddig kevésbé ismert tetteiről. Nem véletlenül volt olyan ellenállás bizonyos szervek és személyek részéről, amikor egy-egy tényfeltáró kiadvány készült. Hiszen a könyvek, tanulmányok szereplői, családtagjaik ma is köztünk járnak, és ők nem szívesen bolygatnák a múltat.

Bár az ebben a témában született írások a legkevésbé sem mondhatók olvasmányosnak, aki kezébe veszi őket – a szerkesztő első körben – mégis olvasmányélményben részesül, hiszen a periratok száraz szövege mellett ott van az egyéni stílusok színes kavalkádja. A legtöbb visszaemlékező nem tanult ember, de helyes értékrendekkel, őszinte hittel és helyes életfilozófiával teli monológjaikban benne van a generációjuk sorsának tükröződése.

Az én iskolai tanulmányaim sem tartalmaztak sok információt a szovjet megtorlásokról és munkatáborokról. Mivel a szűkebb családomban sem volt közvetlenül érintett, még kevesebbet tudtam róla,

¹³⁹ dr. Zékány Krisztina nyelvész, PhD (Ungvár), az UNE UMOTI Magyar Filológia Tanszékének vezetője

mint azok, akiknek a szülei, nagyszülei esetleg elbeszélték a családnak tapasztalataikat.

Az elmúlt években aztán sorra kerültek látókörmbe ilyen témájú írások. S bár az én részem a szerkesztés, javítás, alakítás volt, de amikor végeztem a munka ezen részével, rájöttem, hogy az én lelkemre is erősen hatottak az olvasottak. Számos olyan történettel lettem gazdagabb, amelyek szereplőit nem egyszer közvetlenül is ismertem, csak 50 évvel későbből.

A sztálinizmus, a terror, az üldöztetés és megtorlások iránt érdeklődő kutatók szép számmal publikálnak vizsgálataik eredményeiből. Az évenként megrendezésre kerülő GULÁG-GUPVI-kutatók nemzetközi fórumán elhangzott előadásokból minden esetben kötet jelenik meg, amely elektronikusan is hozzáférhető.

Kárpátaljai meghurcoltak eseteit mutatja be a *„Jön még egy új világ...”* A magyar '56 kárpátaljai kézikönyve (A forradalom visszhangja a „megrengett Szovjetföldön”, 1956–1959) című gyűjtemény, amelyben a szerző összegyűjtötte az egykori fiatal, lázadó, erős igazságérzettel rendelkező, vagy csak egyszerűen rosszkor és rossz helyen lévő emberek történeteit, a hozzá tartozó periratokkal, bizonyítván mindezeket fényképekkel, dokumentumokkal is. Az egyik legmegindítóbb talán annak az ungvári pincérnek az esete, aki hajnalban, hazafelé menet elhúzatta az egykori Sztálin szobor előtt a cigány zenészekkel a „Hazugság volt minden szavad ...” kezdetű nótát, amiért másnap már berendelték, és megkapta ő is a több évnyi méltó büntetését.

A röplapokat készítő fiatalok, a magyarországi eseményeket nyíltan üdvözlők, a falusi fiatalokkal foglalkozó lelkész, akit megvádoltak lázítással és halálra vertek az ungvári fogdában, az a rengeteg egyéni tragédia nyomot hagyott. A kötetbe összegyűjtött visszaemlékezések pedig sokáig megragadnak az olvasó fejében. Néhányat itt idézek:

„Utólag úgy gondolom, hogy szerencsénk volt. Először is, ha tíz évvel korábban kerültünk volna a hatóságok kezére, valószínűleg egyikünk sem ússza meg élve a „kalandot”, de Sztálin halála után elkövetkezett a hrucsovi enyhülés. Másodszor, amikor elfogtak bennünket, a magyarországi forradalmat már vérbe fojtották, a szovjethatalmat nem fenyegette közvetlen veszély. Ugyanakkor egy normális rendszerben a szüleinket behívták volna az iskolába, s kiosztanak nekünk, kölyköknek néhány nyaklevest azért, amit tettünk. A szovjethatalom azonban nagyon félt a propagandától. Egy olyan országban, ahol író-gép engedély nélküli birtoklásáért hosszabb börtönbüntetés járt, mint az illegális fegyvertartásért, nem maradhatott következmények nélkül, amit tettünk. Így néhányan börtönbe kerültek, én négy év szabadságvesztést kaptam, amiből valamivel több mint másfelet töltöttem le javító-nevelő lágerben (...)” [3, 21].

Egy másik egykori fogvatartott így mesél: „Őt végül halálra verték a kihallgatások során, mert nyilván nem tudták rávenni, hogy magára vállaljon olyasmit, amiről tudomása sem volt. Engem nem ért komoly fizikai bántalom, inkább mosolyogtak rajtam. Emlékszem, az egyik tiszt egyszer kacagva mondta: „Ez akarta megdönteni a nagy szovjethatalmat, mikor a földig se ér a lába?!” És valóban, ahogy ültem a széken, cipőm nem érte el a padlót. (...) Hogy milyen volt a történetek viszszehangja a faluban? Vegyes. Ami azonban örökre belém ivódott, az a monarchiabeli idős emberek néma kézszorítása, amelyben szavak nélkül is nagyon sok minden benne volt...” [3, 43].

„Urvin százados, egy baskír-tatár kinézetű, középtermetű alak, aki a nyomozást vezette, engemet mindig arról faggatott, hogy áruljam el, ki diktálta nekem a rölapok szövegének tartalmát. Különösen nem tetszett neki két mondat: „Minél sötétebb az éjszaka, annál közelebb a hajnal. Minél erősebb az elnyomás, annál közelebb a szabadulás”. Állandóan azt hajtogatta nekem, hogy ezt te nem találhattad ki, ez csak egy okos, felnőtt embertől származhatott. Valóban igaza volt, ezt az

idézetet egy nagy embertől, Kossuth Lajostól kölcsönöztem, amit meg is mondtam neki. Öröme leírhatatlan volt, hogy végre igazat mondtam. Szigorúan követelte, hogy áruljam el, hol található ez az ember. Töredelmesen bevallottam, hogy Budapesten található, de már több mint hatvan éve el van temetve. Amúgy a könyveiben megtalálhatják a fent említett idézetet. Ezzel egy darabig a felnőtt keresés szünetelt.” [3, 44].

Kárpátalja 1944-es szovjet megszállását, illetve a Szovjetunióba történő beolvasztását követően a helyi közösségnek számos, a szovjetizálást elősegítő intézkedést kellett elszenvednie. Egyik ilyen volt az 1947-ben kezdődő, katonaköteles korba lépett fiatal generáció Donyec-medencei bányauzemi munkára kényszerítése. A bányákba elhurcolt munkások történeteit kutatja Molnár D. Erzsébet. Felszólalásaiban beszámol arról, hogy az eljárásnak része volt: A községházára, városi előljárásságokra előzőleg felhívott fiatalokkal igyekeztek aláírni egy önkéntes munkavállalásról szóló dokumentumot, amivel azt kívánták bizonyítani, hogy a fiúk önként utaznak a szénbányákba dolgozni. Az ilyen bányákban állandó jelleggel folyt a munka, a munkások három műszakban dolgoztak, napi 8 órában.

„A tervgazdálkodásnak megfelelően a bányászoknak és munkásoknak itt is teljesíteniük kellett a napi normát, addig nem fejezhatték be a munkát: „Nyolcórás munkába meg kellett csinálni a tervet. Nem bírtuk megcsinálni. Valamikor tíz órát is dolgoztunk, hogy alig tudtunk feljönni. Mi 24 óra alatt feladtunk 120 t szenet egy helyről, egy részlegről. Két műszakban dolgoztak a fúrósok, mi pedig famunkások voltunk, adogattuk 500 m mélyre le a faanyagot.” [7, 114].

Augusztus első felében az egyik napon az örök felsorakoztatták a magyar asszonyokat és gyermekeiket. Az akkor történetekre a túlélő Bíró Lajos fél évszázad múltán így emlékezett „síró-jajgató asszonyok karjaiban lévő és a lábukat átölelő gyerekeket megfogták és szó szerint

földobálták a teherautóra. A tábor közelében veszteglő három marhaszállító vagonba raktak be minket, három és tizenkét év közötti gyerekeket. Egy vagonban körülbelül ötvenen voltunk. Azt a kinszenvedést, amit a bezárt vagonban átéltünk, a halálos ellenségemnek sem kívánom. (...) Az ormoszi vár szögesdróttal volt körülkerítve. Az üres szobákban a padlón feküdtünk. Reggel, amikor felkeltünk, sok gyerek maradt a földön fekve, különösen a lányok közül, mert tifusz betegség miatt éjjel meghaltak. Reggel jött egy idősebb ember lovas szekérrel, arra fölrakták a halottakat és kivitték a vár kapuján. (...) Most sem tudjuk, hová temették őket. (...) [Az erődből lett lágerben] a véce egy nagy gödör volt, két oldalon hosszú rúddal.

Csak a jó Isten tudja, hány gyerek esett bele a gödörbe, mert a tifusz miatt sokszor és sokáig kellett ott guggolni. (...) Szeptember közepe felé jött egy teherautó, arra fölszálltunk. Egy teherautóra fölfértünk, míg idejövet három vagonban hoztak minket”. Az ormoszi várba hurcolt mintegy 150 ártatlan magyar gyerekből csak minden ötödik, kb. 30 maradtéletben [2,351-352].

Kimerítő volt a mezőgazdasági munka is. Az Ufához közeli települések kolhozaiban a foglyok napi normája 100 m² föld feltörése volt, rossz ásóval. Erről tanúskodik Almádi Ferenc beszámolója is: „Az ősz közeledtével megkezdődött a burgonyaszedés. Én is jelentkeztem... Nyitott teherautóban szállítottak bennünket a kolhozba. Egy hatalmas, huzatos birkahodály lett a szállásunk, aminek nedves szalmával borított padlójára szinte ájultan buktunk rá az éhségtől és a kimerültségtől. Este krumplit főztek a disznóknak, de az élelmesebbek eleették az állatok elől. Másnap, vasárnap kivittek minket a földekre burgonyát szedni. Vállig ért a gaz, a föld valószínűleg sohasem látott kapát. A munkavezető kitűzött egy karót, odáig kellett felszednünk a krumplit estig. Ez volt a napi norma. Igyekeztünk elérni, hogy utána pihenhessünk is egy kicsit, csakhogy amikor a karóhoz közeledtünk, azt 50 méterrel tovább tették. Azt kellett volna lefényképezni és a vi-

lág elé tárni, ahogyan a holtfáradtan vánszorgó emberek lerogytak a szálláskörlet vizes szalmájára. A körletben 0 fokos hőmérséklet fogadott bennünket. Többek szájából elhangzott a megállapítás: „Jó volna még egyszer Magyarországon akár disznónak is lenni!” A csoportot végül vissza kellett vinni a városi lágerbe, mert tagjai munkaképtelené váltak [4,55].

Szintén a málenkij robotra elhurcolt áldozata Pálfi Borbála (később Elblinger Istvánné), aki Püspöknádasdról tizenhét éves magyar lányként Groznijon keresztül Oktyabrszkijba került: „A hosszú, majdnem egy hónapig tartó úton csak káposzta- és burislevest (hántolt árpa, gersli) kaptunk. Az első évben nagypénteken este a káposztalevesben volt kecskehús, és adtak mellé egy darab hurkát is. Néztünk egymásra, mi legyen most, ilyet még nem kaptunk. Megegyük ezt most nagypénteken? Úgy döntöttünk, megesszük, utána imádkozunk, ezt a Jóisten nekünk megbocsátja. Akkor mindent megettünk egyszerre, hátha éjjel valaki ellopja. Egyébként 60 dkg korpakenyeret kaptunk naponta, ez akkora volt, mint egy tégl. Volt, aki megette egyszerre, volt, aki beosztotta kétszerre. Sokan eladták, vagy elcserélték, de közülük sokan meg is haltak [4,85-86].

A kárpátaljai németiség is megkönnyítette ezeket az időket. Őket talán még a magyaroknál is jobban sújtották az intézkedések. A Munkács környéki sváb lakosság javarésztét is elvitték. Férfiakat és asszonyokat egyaránt. A Munkácson összegyűjtött német nőket három csoportba sorolták. Útra készen kellett jelentkezniük a Rákóczi-kastélyon kívül, a régi tanítóképzőben és a Kohner-kastélyban. 1945. január 1-én reggel a vasútállomásra terelték őket. Itt nyitott vagonokba raktak 200-250 főt. Ezek közül 40-50 fő Póсахázára, Palánkára, Nagyrétre való volt.

Miután bejöttek a szovjetek, a póсахázai nőket egyből a Munkácsra vezényelték – repülőteret és épületeket építettek velük.

A 7161. számú szovjet állambiztonsági rendelet Kárpátontúli Ukrajnára vonatkozó forgatókönyvét december 17-én kapta meg Petrov

tábornok, a 4. Ukrán Front parancsnoka, akinek rendelkeznie kellett a helyi németek mozgósításáról. A parancs az internálandó személyek korhatárának megállapításán túl elrendelte, hogy a németek elszállítását 1944 decemberében és januárjában le kell bonyolítani, s a munkahelyre érkezésnek, – melynek színhelyét a Donyec-medencében található szénbányák jelentették – 1945. február 15-ig meg kell történnie. A 0036. parancssal összevetve a következő engedményeket tartalmazta – az internáltak összesen 200 kg súlyig vihettek magukkal fejeként meleg ruházatot, tartalék fehérneműt, ágyneműt, edényeket személyes használatra és élelmiszert [1,227].

Marosi István a görögkatolikusok 1944–1989 közötti üldözésének kronológiáját mutatja be, szól azokról, akik csak titokban szolgáltak, templomaikat elvették, a kereszteleseket és temetéseket is csak titokban végezték. Részletesen beszámol az elhurcolt papok katakombaszolgálatáról, valamint a több évtizedes üldöztetés eredményeit számokban is bemutatja.

„1949. január 1-jén már csak 270 hivatalban lévő papja volt a görögkatolikusoknak. Az egyházüldözés teljes időszakában (1944 – 1989) 517209 pap volt érintett, akik közül szinte mindenki családos ember volt.

A pravoszláv egyházzal való egyesítésre kényszerítés alapján a papságot a „válaszaik” alapján a következő csoportokba soroljuk:

- Hitvalló áldozópapok (börtön, kényszermunka, kivégzés) – 1949 előtt 32, 1949 után 92 görögkatolikus áldozópap. Összesen 124.
- Hitvallók, akik nem voltak lágerben, de nem teljesíthettek papi szolgálatot – 46 görögkatolikus áldozópap.

Ha a görögkatolikus papság összlétszámát tekintjük a Vörös Hadsereg Kárpátaljára való bejövetele (1944 októbere) és a legalizáció kezdete (1989. november 30.) között, akkor 517 papról kell beszélnünk. Ez a szám tartalmazza a nyugállományban levőket, menekülteket, a titokban szentelteket egyaránt.

– A právoszláviára áttért papok – 128 áldozópap. (Közülük később sokan visszatértek.)

– Külföldre menekült, vagy elhunyt az egyházüldözés kezdete előtt 176 görögkatolikus pap.”[6,196].

A haza vezető útról szívesebben beszélnek az áldozatok is. Az egyik legforgalmasabb állomáshely, amely 1947-től vált fontossá, a máramaroszigeti átmeneti hadifogolytábor. „Volt, akit haza engedtek, de bizony sokaknak meghosszabbították a hadifogságot. Szűrőtábor volt ez, ahol állampolgárság alapján csoportosították a hadifoglyokat. A magyar állampolgárokat, akik a táborba kerültek egy küldöttség fogadta. Ott elmagyarázták a hazatérőknek, hogy mit mondhatnak el családtagjaiknak. Vagyis, hogy a Szovjetunióban jól bántak velük, míg ott dolgoztak. Ezt kellett mondani, erről nyilatkozatot is aláírtak velük. A továbbra is Magyarországhoz tartozókat nem fenyegette a veszély, hogy visszaküldik a Szovjetunióba. Megtörtént a fürdetés, orvosi vizsgálat, tetű és rüh irtása, még ruhát is kaptak. Pihenni nem sokat tudtak, mert zsúfoltság volt. A szabadban alváshoz hideg volt, ezért ott sem sokat tudtak aludni, de tudták, hogy hamarosan haza mehetnek.” [5,179].

Sokan odamaradtak. Akik hazatértek, azokat sem várta otthon könnyű élet, hiszen megbélyegzettek lettek. De legalább éltek. Legyenek, betegen kerültek vissza a családjaikhoz, de túléltek.

„Még kint elhatároztuk, hogy ha hazajövünk, hálából építünk egy kápolnát. Mikor megkaptuk az első kárpótlási pénzeinket, össze is gyűjtöttük erre a pénzt. A plébánosunk kihívta Nádasdra a pécsi püspökátját, aki azt kérte, hogy Skóciai Szent Margit tiszteletére állítsunk a templomban egy kápolnát, hisz ő itt született, ezt csak itt lehet megtenni. Így is lett...” [4,88.].

Az embertelen körülmények életet is adtak. Sok asszonyról tudunk, aki már várandósan érkezett, de olyan beszámolók is fennmaradtak, amelyek szerint a megesett lányokat vonattal hazatransz-

portálták. Ha útközben született a baba, akkor nem sok esélye volt a túlélésre. A táborokban született gyermekeket legtöbbször elvették az anyjuktól, vagy még azelőtt meghalltak, hogy észrevehették volna őket a fogvatartók. Azokon a területeken, ahol főleg gyárakban dolgoztatták a rabokat, az évek múltával enyhült a rezsim, a lakhatási körülményeik is javultak és kevéske fizetést is kaptak az ott dolgozók, családot alapítottak. Az ide született gyerekek sorsa aztán a legváltozatosabban alakult, mert ők sok esetben örökre elveszítették a kapcsolatot a szüleik valamelyikével, amikor az amnesztiát kapott és hazamehetett.

„Lapsin Jurij alias Arnold György előttünk is nyíltan vállalta, hogy hármas identitású, azaz magyar, német és orosz tudatú, amíg szíve dobog, addig így érez, gondolkodik és teszi a dolgát. Minden vágya, hogy a közeljövőben eljusson Magyarországra, hogy felkeresse apja sírját, meglátogassa közeli rokonait...

A Pécsi Német Kör jóvoltából Jurij Lapsin alias Arnold György találkozott magyarországi unokatestvérével, Harsányi Zoltánné Rotherweil Mária nyugdíjas tanárral, aki erre a hosszú útra eljött csoportunkkal” [4,124].

A Szolyvai Emlékpark a második világháború végén, 1944 novemberében létesített egykori szolyvai gyűjtőtábor áldozatainak, a málenkij robot elszenvetőinek, illetve a szovjet megtorlás és a sztálini terror áldozatainak állít emléket. 1994 óta már több vendégkönyv megtelt a látogatók bejegyzéseivel. Ezekből is megszületett egy kiadvány, amely az első időszak bejegyzéseit tartalmazza. Az iskolai csoportok, szervezetek, közösségek tanulmányútjaik, kirándulásaik alkalmával látogatják meg az emlékhelyet, s a bejegyzésként hagyott néhány sorban arról írnak, hogy a pillanat, amit megélték, mennyire tanulságos és felemelő. A kötetet lapozgatva aztán rátalálunk egy-egy ide visszatérő egykori elhurcolt bejegyzésére is, aki ír az érzéseiről, emlékeiről.

Részlet az egyik beírásból: „1944. október 8-án malenkij robottal vonultam be a szolyvai kaszárnnyába és itt töltöttem kb. egy hetet. Innen indítottak el. A történetnek Brianszkban lett vége, ahol a halottak között is megfordultam.

Nagy Lajos

Debrecen, 2000. október 7.” [8]

Hivatkozott irodalom

1. Bimba Brigitta. A Munkács környéki sváb nők internálása 1944-45 fordulóján//„Élni kell, élni muszáj” A GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján 2019. évi emlékkonferencia (Makkosjánosi, 2019. november 15.) anyagai. A Szolyvai Emlékparkbizottság Évkönyve – Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2020.121-137.
2. BOTLIK JÓZSEF A DÉLVIDÉKI MAGYAROK ÉS NÉMETEK 220 LÁGERBEN PUSZTULTAK 1944 október – 1948 március // „Élni kell, élni muszáj” A GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján 2019. évi emlékkonferencia (Makkosjánosi, 2019. november 15.) anyagai. A Szolyvai Emlékparkbizottság Évkönyve – Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó Ungvár–Budapest, 2020.161-183.
3. Dupka György. „Jön még egy új világ...” A magyar ’56 kárpátaljai kézikönyve (A forradalom visszhangja a „megrengett Szovjetföldön”, 1956–1959) – Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2020.
4. Dupka György. Magyar GULÁG–GUPVI-rabok Euráziában. Felfedezett nyomok Oroszország, Baskíria, Csecsenföld, Kaukázus, Ázsia régióiban Történelmi szociográfia – Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2021.617
5. Kállai Karolina. Helyszíni szemle és történettudósítás az egykori SZU MVD GUPVI és a repatriálással megbízott szovjet szervek 36. sz. máramarosi hadifogoly-gyűjtőtáborban és átvételi állomáson//„Élni kell, élni muszáj” A GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján 2019. évi emlékkonferencia (Makkosjánosi, 2019. november 15.) anyagai. A Szolyvai Emlékparkbizottság Évkönyve – Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó Ungvár–Budapest, 2020. 85-101.

6. Marosi István „Katakomba-szolgálat” A Munkácsi görögkatolikus Egyházmegye 1944–1989 közötti üldözése//„Élni kell, élni muszáj” A GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján 2019. évi emlékkonferencia (Makkosjánosi, 2019. november 15.) anyagai. A Szolyvai Emlékparkbizottság Évkönyve – Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó Ungvár–Budapest, 2020.101-121.
7. Molnár D. Erzsébet. A Szovjetunióhoz csatolt Kárpátaljáról a Donyec-medencei szénbányákba. Kárpátaljai magyarok a donbászi FZO-iskolákban //„Élni kell, élni muszáj” A GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján 2019. évi emlékkonferencia (Makkosjánosi, 2019. november 15.) anyagai. A Szolyvai Emlékparkbizottság Évkönyve – Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó Ungvár–Budapest, 2020. 51-69.
8. Örök mementó: Szolyva. A Szolyvai Emlékpark emlékkönyveibe írt bejegyzések gyűjteménye. (2000. 08. 15. – 2018. 04. 12.) Összeállította: Dupka György. Kárpátaljai Magyar Könyvek 282. –Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019. 316.

„DICSŐSÉGE HIRDETÉSÉT HAGYJAD A JÖVŐNEK”

AZ UNGVÁRI MANAJLÓ MÁRIA TEOFÍLIA O.S.B.M.,
A SZENT BAZIL REND TAGJA, KÓRHÁZI FŐNÖVÉR
KONCEPCIÓS PERE ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

Manajló Mária Teofília sorsának alakulása nem vizsgálható anélkül, hogy az 1944 őszétől Kárpátalján berendezkedő szovjet hatalomnak a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegyével, annak felekezeteivel, papjaival, híveivel történő harcába és a Romzsa Tódor püspök ellen elkövetett merényletsorozatba ne tekintenénk be, figyelmen kívül hagyánk azt.

Mára már köztudott, hogy a szovjet vezetés célja Kárpátalja megszállását követően a területnek a Szovjetunió kötelékébe való integrálása. A cél elérése érdekében minden a folyamatot gátló tényezőt likvidálni kellett. A nemzetiségi alapon, kollektív bűnösség alapján elhurcolt több tízezer magyar és német nemzetiségű férfi begyűjtésénél még ismeretes, hogy a Kárpátalja legnagyobb vallási felekezetéhez tartozó görögkatolikusokat többnyire békén hagyták, hisz ukránoknak, ruszinoknak, szlovákoknak tudták be őket.¹⁴¹ Ez abból adódott, hogy a ruszinok szertartási nyelvüként a történelmi Magyarország területén a 20. század elejéig szláv, egyéb megfogalmazás szerint az ósláv nyelv-

¹⁴⁰ Bimba Brigitta, a Debreceni Egyetem Történelem és Néprajzi Doktori Iskolájának absolvált hallgatója (Bátyú, GKNT-tag)

¹⁴¹ Dupka György: A kárpátaljai magyarság, németiség elhallgatott tragédiája 1944-1946. Inter-mix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2020. 82.

vet használták.¹⁴² Kárpátalja területén az 1941-es népszámlálási adatok szerint a népesség 51%-a görögkatolikus felekezethez tartozott. A 853 949 fős lakosságból 435 141 fő a görögkatolikusnak vallotta magát, ebből 29 000 volt magyar.¹⁴³ A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye híveinek lélekszáma Kárpátalja területén az 1945. évi személtizmus adatai szerint már elérte a 480 888-at.¹⁴⁴

Kárpátalja Szovjetunióhoz való csatolásának és integrációjának az ideológiája a pánszláv egység gondolatára épült. A szovjet propaganda azt hangsúlyozta, hogy a szláv népességet a görögkatolikus egyház erőszakkal elmagyarosította, amikor a terület a Magyar Királyság fennhatósága alá tartozott. A térség visszaintegrálása érdekében egy járható utat képzeltek el, ami a görögkatolikus egyháznak a pravoszláv egyházzal való összeolvadását, a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegyének az Orosz Pravoszláv Egyházzal való egyesülését jelentette. Az újraegyesülés fogalma így szélesebb spektrumban nem csak területi „újjaegyesülést”, hanem vallási egyneműséget is jelentett az amúgy ateista állam koncepciójában.¹⁴⁵

A szovjet vezetés nem számolt azzal az irányultsággal, évszázadokon átívelő tradíciókkal, mely teljesen szembehelyezkedett az egyház és a hívek részéről a kommunista eszmékkel, az államhatalom azon céljával, hogy létrejöjjön az egyház egyesülése, vagy inkább beolvasztása a pravoszláv egyházba. Azonban az egyház és a hívek sorsa tulaj-

¹⁴² Marosi István: „...sokat »családizunk« és felelevenítjük a régiakat.” A görögkatolikus papok és családjaik üldöztetése Kárpátalján. In: Családok a kitelepítések árnyékában. Szerk. Bali János – Deáky Zita – Vámos Gabriella. ELTE BTK, Budapest, 2022. 58.

¹⁴³ Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880-1941). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2000. 14.

¹⁴⁴ Marosi István: „Katakomba-szolgálat” A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1944–1989 közötti üldözése. In: „Élni kell, élni muszáj”. A GULAG-GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján 2019. Szerk. Dupka György – Zubánics László. Szolvyai Emlékparkbizottság-Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2020. 105.

¹⁴⁵ Marosi I.: „...sokat »családizunk« i. m. 61.

donképpen ekkorra már eldőlt, ugyanis 1943-ban Sztálin visszaállította a moszkvai pravoszláv patriarchátust, amivel megkezdődött az unitus egyháznak a felszámolása Ukrajnában.¹⁴⁶ Ez előrevetítette a későbbi kárpátaljai eseményeket is.

Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa és annak vezetői elsősorban az egyházi vezetőkre próbáltak nyomást mérni. A papokat aposztáziára, vagyis a hitehagyásra próbálták rávenni abban a hitben, hogy majd a hívek is követik őket. A papok megtörése azzal kezdődött, hogy családjukkal együtt kilakoltatták őket a parókiákról és elkobozták minden ingóságukat. Egyre inkább korlátozták a hitéletet, betiltották az egyházi szervezeteket, elkobozták az egyházi tulajdonban lévő földeket. Államosították a templomokat – melyeket később bérbe lehetett ugyan venni, de óriási összegekért, – majd bezárták őket, vagy átalakították raktárakká, tornatermekké, múzeumokká. Szétválasztották az egyházat és az iskolát, a felekezeti iskolákat államosították. Az 1944-1945-ös tanévben még csak csökkentették a hittanórák számát, a következő tanévben teljesen be is szüntették a hittan oktatást, sőt a papokat kitiltották az iskolákból.¹⁴⁷ Több településen a görögkatolikus klérus megpróbált ellenállni a beolvasztási kísérletnek, tartani pozícióját, biztatva a híveket egyházuk melletti kitartásra, templomaik védelmére. Ennek következtében született meg a propagandagépezet által gyártott írásbeli jelentések sorozata, melyek „a görögkatolikus agitáció veszélyeire”, a görögkatolikus papok „népellenes magatartására” próbálták felhívni a figyelmet. A papokat a „a nép ellenségeiként”, „német-fasiszta kollaboránsként” tüntették fel.¹⁴⁸ Egy a Magyar Külügyminisztériumhoz beérkezett kevésbé ismert jelentés is alátámasztja, hogy a szovjetek fő célja az elszakítási kísérlet volt a Nyugattól, Rómától. A forrás beszámol

¹⁴⁶ Molnár D. Erzsébet: Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboraiában (1944–1953). Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem, BTK. 2015. 74.

¹⁴⁷ Molnár D. E.: Kárpátaljai magyarok i. m. 73.

¹⁴⁸ Uo. 76.

róla, hogy 80-100 görögkatolikus lelkészt űztek ki az otthonából, működési helyéről, helyüket pedig hat hónap alatt „kiképzett” ortodox papoknak adták át, akik odaadó hívei voltak a szovjet rendszernek.

Romzsa püspök már 120-140 közé teszi azoknak a papoknak a számát, akik fedél nélkül maradtak, ennek dacára nem tértek át a pravoszláv hitre.¹⁴⁹

A hatóságok mindinkább arra a meggyőződésre jutottak, hogy a görögkatolikus egyház felszámolásának legfőbb akadálya Romzsa Tódor püspök, aki nem hajlandó elfogadni az aposztáziát. Romzsa püspök folyamatosan különböző kérelmekkel fordult a hatalmon lévő hivatali szervekhez annak érdekében, hogy írják felül a görögkatolikus egyház elleni intézkedéseket, fáradhatatlanul járta az egyházközségeket és kintartásra buzdította a papokat, hogy ne engedjenek az aposztáziának. A főpásztort mindössze három nappal azelőtt, hogy a Vörös Hadsereg betört a Tatár-hágón és Kárpátaljára zúdult, szeptember 24-én szentelték püspökké az ungvári székesegyházban. Ungvárt október 28-án szállta meg a szovjet haderő, a győztesek üdvözlésére novemberben, a városi moziban ünnepi estet rendezett a kárpátaljai székhely előljárósága. A püspököt katonatisztek keresték fel és utasították, hogy az ünnepségen mondjon beszédet, amelyben jelentse ki: „Kárpátalja papsága, népe a Csehszlovákiától való elszakadást kívánja.” Romzsa erre nem volt hajlandó, mégis az ünnepség utáni napokban a helyi és a moszkvai sajtóban is néhány soros hír jelent meg az aláírásával, amelyben a püspök az egyházmegye nevében bejelentette Kárpátaljának Szovjet-Ukrajnához való önkéntes csatlakozását. A szerkesztőségénél tiltakozását fejezte ki a beszéde hamis közlése miatt, azonban válaszul azt kapta, hogy „csak javították, amit rosszul mondott”.¹⁵⁰ A főpásztor élesen tiltakozott az

¹⁴⁹ MNL OL XIX-J-1-j KÜM TÜK iratok Szovjetunió 1945-1964. 54.doboz, 264/a tétel, 122534/1948

¹⁵⁰ E. C. Suttner : A katolikus egyház a Szovjetunióban. Budapest, 1994. 96.

ellen is, hogy a görögkatolikus templomokat átadják a pravoszlávoknak. 1945. január közepén a szovjet katonai elhárítás ezredese Romzsa püspököt gépkocsival a szlovákiai Nagymihályba hurcolta a 4. Ukrán Front parancsnokának, Petrov tábornoknak a főhadiszállására. A találkozón dicséretetek és fenyegetések, ígéretések és megfélemlítések özönét zúdították a püspökre, de mégsem tudták rávenni arra, hogy nyilatkozzon Kárpátalja Szovjetunióhoz való csatolása mellett.¹⁵¹ Ezt megelőzően és ezt követően is többször beidézték, hogy megtörjék, de mivel az utolsó idézése alkalmával is azt mondta, hogy *„inkább a halál és minden kínja, mint Krisztus Igazi Szent Egyházának elárulása”*,¹⁵² ezért a titkosszolgálat elhatározta a főpásztor fizikai megsemmisítését. Ellenálló tevékenysége miatt 1947-ben Nyikita Hruscsov, Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottságának akkori első titkára kérésére Sztálin engedélyezte titkos likvidálását, az akció felügyeletével a hírhedt Pavel Szudoplatov NKVD-tábornokot bízva meg. Szudoplatov személyesen is Ungvárra látogatott, hogy előkészítse a merényletet, majd nem sokkal később az NKVD moszkvai toxikológiai laboratóriumának vezetői is megérkeznek, akik magukkal hozzák a végzetes mérget.¹⁵³

A Romzsa Tódor püspök elleni gyilkossági kísérletet 1947. október 27-én próbálták végrehajtani az NKVD emberei, amikor a Munkácstól nem messze lévő Lóka községben vett részt egy templomszentelésen. Lovas fogattal indult volna vissza Ungvárra két lelkésszel és két teológussal, amikor Beregszöllős után egy katonai teherautó beléjük rohant. A püspök és kísérői is súlyosan megsérültek, de nem haltak meg. Miután ezt észrevették a merénylet elvégzésével megbízott ügynökök odahajtottak és ütlegelni kezdték a sebesülteket, vasrudakkal próbálták agyonverni őket, de szerencsére arra jött egy postakocsi, ami

¹⁵¹ Puskás László: Romzsa Tódor élete és halála. Don Bosco Kiadó Bt, Budapest, 1998. 121.

¹⁵² Uo. 137.

¹⁵³ Dupka György: Adalékok boldog Romzsa Tódor püspök életéhez. Együtt/2011. 3. sz. 65-66.

meghiúsította a terv végrehajtását. A postakocsi bevitte őket a munkácsi kórházba, ahol az életmentő műtét után a főpásztor már gyógyulóban volt. Itt kerül Manajló Mária nővér célkeresztbe, aki a kórház sebészeti osztályának beosztott ápolója lett és szinte elmozdíthatatlanul őrködött a püspök betegágyánál.¹⁵⁴ Ki is volt ő valójában?

A felvétel Theofila nővérről (jobbról) és rendtársáról 1945-ben, fogadalomtételük napján készült. Forrás: P.ZS: „Látszott rajta, hogy nem félti az életét,...elfogadja a Jóisten akaratát.”

Manajló Mária Teofilia 1920. március 28-án született Ungváron. Manajló Pál görögkatolikus pap és Kopcsay Irén házasságából. 1931-35 között az ungvári görögkatolikus egyházi iskolába járt, majd 1935-36-ban az ungvári tanítóképzőben folytatta tanulmányait. Fiatalon is már a szerzetesi életre vágyott, ezért 1936. szeptember 28-án belépett a szerzetes nővérek bazilita kolostorába Ungváron, ahol az apátnő Hume nyuk Magdolna elvezette a noviciákhoz, így lett 1937. április 7-én a nővér Krisztus jegyese. A rend előírásai szerint egy év múlva ideiglenes fogadalmat tett, majd tanulmányait a tanítóképzőben folytatta, ahol 1941-ben végzett. Az okleveles tanítónőt a munkácsi egyházi iskolába nevezték ki tanítani. 1945. október 28-án örök fogadalmat tett a csernekhegyi kolostorban.

¹⁵⁴ Hrabár Tamás-Fischer Zsolt: Boldog Romzsa Tódor püspök élete és vértanúhalála. Kárpátalja, 2007. november 9. 356. szám.

Theofila nővér ott volt Romzsa Tódor halálos ágyánál. Kárpátalja, 2001. november 2. 42. szám.

Miután az egyházi iskolákat államosították a pedagógusok állami hivatalnokok lettek. Betiltották az iskolába a hittan oktatását és a szerzetesi ruhák viselését, ezért Teofilia nővér 1946 októberében kilépett és feladta pedagógusi működését. A munkácsi gimnáziumban egy ápolónői tanfolyamot is elvégzett, s mivel személyesen ismerte a sebészeti osztály főorvosát, Dr. Fedinec Sándort, ezért tőle kért segítséget. Nemsokára felvették a munkácsi kórházba ápolónőnek. Itt szemtanúja volt Tódor püspök kezelésének, állapota javulásának és galád módon kitervelt meggyilkolásának, melyet egy beépített, Odárka nevű ügynök vitt véghez.¹⁵⁵

A püspök kezelésének megkezdésével egyidejűleg a főorvos Dr. Bergman bejelentette, hogy míg a püspök és kísérete a kórházban van, felvesz egy ápolónőt, szanitárkát, a neve Odárka, vagy más forrásokban Odotia volt, arra hivatkozva, hogy bármikor érkezhetsz Kijevből, vagy Moszkvából egy ellenőrző bizottság és a legnagyobb rendben kell találniuk a szobát. Külön kijelentette, hogy a betegeknek az ételt a konyháról a lány hordja majd. Ez a később adminisztrációs és sebészeti főnővérré kinevezett Manajló Mária megkérdése nélkül történt.¹⁵⁶ „*Mint gazdasági főnővér az igazgató úrnál szóvá tettem, hogy miért éppen azt a szanitécet rendelte mellé, akivel szemben már korábban is voltak fenntartásaim. Ő ugyanis megpróbált beszervezni engem, folyton körülöttünk forgolódott és mindenfelét összebeszélte*”¹⁵⁷ - vallott az Odárkával kapcsolatos első megérzéseiről a nővér. Odárka egy ki-

¹⁵⁵ Bendász István-Bendász Dániel: Helytállás és tanúságtétel. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai. Kairosz Kiadó, Budapest, 2014. 480-81.

¹⁵⁶ BIGL/Egyházüldözési peranyagok. Manajló Mária Teofilia hagyatéka. Öexcelenciája Főtisztelendő Romzsa Teodor püspök atya halálának története. 9.

¹⁵⁷ P.Z.S: „Látszott rajta, hogy nem félti az életét,...elfogadja a Jóisten akaratát.” Theofila nővér ott volt Romzsa Tódor halálos ágyánál. Kárpátalja, 2001. november 2. 42. szám.

képzett ügynök volt, aki azzal próbált empátiát kiváltani a nővérben, hogy elmesélte, milyen szerencsétlen és nehéz gyermekkorra volt. Állandó menekülésben élt, a szüleit letartóztatták, miután a bazilita apácák fogadták magukhoz. Elmondta, hogy a zárdák feloszlatása után pár fiatal felkelővel az erdőbe menekült, hogy ne kerüljön gyerekotthonba, átkelt a Kárpátokon, s így került Munkácsra, ahol a nővérektől hallotta, hogy a kórházban dolgoznak. A szándéka az volt, hogy ott honra találjon és segítsen a társainak kötszert, vattát, orvosságot szerezni a kórházból. Manajló megrendült, de még kételkedett a szavahihetőségében, ezért felkérdezte tőle a 10 parancsolatot, de ezzel sem ejtett fogást a jól kiképzett ügynökön. Bickó atya javaslatára mégis jelentette főorvosnak, amit megtudott a lányról, de az pár nap próba-időt adott neki, hisz jól tudta, hogy a terv végrehajtásáig a kórházban kell tartania. Mivel az apácát nem tudták semmilyen módon elmozdítani a püspök mellől az orvos hívatta a szervezet tisztelendő főnöknőjét, Anyja Gerevics Ignáciát, hogy győzze meg Manajlót hagyja ott egy éjszakára őket, pihenje ki magát, hogy rendesen el tudja látni a feladatait, az apácák és a tisztelendő anya felváltják. Az Anyával elmentek a kápolnába imádkozni addig Bergman és Odárka végrehajtják a parancsot, november első napján, éjjel egy órakor beadták a püspöknek a kuráre mérget. Ezt követően Bergman, aki még a Vörös Hadsereggel egyidőben érkezett a területre telefonon jelentette a feletteseinek, hogy a rábízott feladatot teljesítette. November 2-án egy héttagú orvosi bizottság gyűlt össze, akik megállapították, hogy a halál oka agyvérzés volt. Fedinec doktor kénytelen volt aláírni a hamis diagnózist, amiért élete végéig kínozták a lelkiismeret. Manajló Máriát, mint koronatanút igyekeztek izolálni. 1948. január 27-én kiadták a letartóztatási parancsát, apropója a munkácsi KGB osztályhoz beérkezett jelentés volt, mely alapján szovjetellenes irodalom terjesztésével vádolták. A feljelentést kollégái, köztük Ohrimenko orvosnő tették. Azonnal nyomozást kezdtek Teofilia ügyében, kihallgatták a tanúkat, melynek

alapján összeállították a letartóztatási határozatot, melyet Andraskó, a Rendkívüli Bíróság¹⁵⁸ főügyésze nyomban jóvá is hagyott.¹⁵⁹

A letartóztatott személyekkel kapcsolatban nem volt mérvadó, hogy valójában bűnös vagy ártatlan az illető, az ok abban állt, hogy egy adott személy egy adott társadalmi csoporthoz tartozott, melyet félre akartak állítani. Ez az alapelv kapcsolja össze az 1920-30-as évek terrorját az 1940-es években továbbra is alkalmazott, Kárpátalja területére is kiterjedő büntetés végrehajtási rendszer alappilléreivel.¹⁶⁰ 1945-56 között 203 nőt ítélték el Kárpátalján. Nem számított, ki milyen nemzetiségű, milyen az életkora, milyen vallási felekezethez tartozik, bárki az ítélszék elé kerülhetett, nem részesült megkülönböztető bánásmódban senki, még a párttagok sem.¹⁶¹ A legtöbb nőt 1948-ban ítélték el, köztük Manajló Mária Teofília nővért is. Szintén 1948 volt az az év, amikor a nemek közötti százalékos arányokat figyelve kívül hagyva a legtöbb elítélt nő, körülbelül 208 324 tartózkodott kényszermunkatáborban.¹⁶²

A letartóztatási parancs szerint – amelyet aláírtak a nővérral – szovjetellenes sajtótermék terjesztése volt a vád. A „sajtótermék” mindössze egy Jézus Szíve Naptár volt, melyet 1928-ban adtak ki a

¹⁵⁸ Az osztályidegenek elleni harc eléréséhez a hatalom legitimációra törekedett. Ennek érdekében létrehozták Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsát, mely különböző rendeleteket, dekrétumokat fogadott el. A 22. sz. dekrétum egy Különleges Bíróság felállításáról rendelkezett. A Különleges, vagy Rögröntítelő Bíróságoknak jogában állt vagyonekkozást elrendelni, 5-25 évig terjedő börtönbüntetést kiszabni, illetve halálos ítéletet is hozhatott. In: Meskó János: Kárpátalja 1944-1946-os átmeneti időszakának krónikája. In: „Kitárni az ország és világ előtt az igazságot” GULAG-GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma. Szerk. Dupka György. Szolvyai Emlékparkbizottság-Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2019. 135-138.

¹⁵⁹ Bendász I.-Bendász D.: Helytállás és tanúságtétel i. m. 481.

¹⁶⁰ Vlagyimir Brovkin: A GULAG a NEP-korszak végén: nepmanok, párttagok, kulákok. In: GULAG. A szovjet táborrendszer története. Szerk. Krausz Tamás. Budapest, Pannonica Kiadó, 2001. 84.

¹⁶¹ Різак І. М. – Довганич О. Д.: Реабілітовані історією. Закарпатська область. Книга перша. Ужгород, ВАТ «Видавництво Закарпаття», 2003. 152-786.

¹⁶² Zemszkov V. Ny.: A Gulag tényekben, adatokban. Budapest, 1991. 83.

Szent Bazil rendi atyák Zsóvkvában. A könyvet kölcsönkérte tőle egy munkácsi asszony, aki a munkácsi kórház sebészeti osztályának volt a betege és minden reggel lement a kápolnába imádkozni, így a nővért rosszat nem feltételezett róla. A naptárban volt egy másfél oldal terjedelmű cikk „Bolszevikok” címmel. Ezzel bizonyították a bűnösségét, holott a nővért a tartalmát nem ismerte, csak később olvasta el a börtönben, mikor a nyomozó megmutatta neki. Az írás szerzője arra kérte, szólította fel a népet, hogy buzgón imádkozzanak szegény orosz testvéreinkért, akik a kommunizmus igájában sínylődnék. Kitért az 1927-es évre, az éhínség évére, mely nem csak Ukrajna, de az egész Szovjetunió területén szedte áldozatait.¹⁶³

A vádlottakból többnyire igyekeztek másokra nézve terhelő tanúvallomásokat kicsikarni, felfedni külföldi kapcsolataikat. Manajló Mária esetében a kihallgatási jegyzőkönyvének jelentős részét az teszi ki, hogy visszatérő kérdésekkel próbálják rábizonyítani, hogy kapcsolatot ápolt a „nép ellenségeivel”, Demkó Mihály egykori magyar országgyűlési képviselővel és Sabol Sebastian görög katolikus pappal, utóbbinak csehországi és kárpátaljai bujkálása során segítette a levelezését Romzsa Tódor püspökkel.¹⁶⁴ A vallatók tényleges célja az volt, hogy rábizonyítsák az apácára a püspök meggyilkolását, de mivel nem tudták e tekintetben megtörni, próbáltak más terhelő bizonyítékokat összegyűjteni ellene és vissza-visszatértek az eredeti koncepcióhoz, melynek okán le is tartóztatták – szovjetellenes irodalom terjesztése. A jegyzőkönyvek nagy ellentmondásokat tartalmaznak. A nővér a sorozatos kihallgatások során szinte mindig cáfolja, hogy szánt szándékkal, ismerve a könyvek tartalmát, terjesztett volna ilyen irodalmat, azonban az 1948. X. X. kihallgatási jegyzőkönyvben arra, hogy beismeri-e, hogy szovjetel-

¹⁶³ BIGL/Egyházüldözési peranyagok. Manajló Mária Teofilia hagyatéka. Kiegészítés Öccelen-cijája Romzsa Teodor püspök atya halálának történetéhez. 2.

¹⁶⁴ UBSzKHL. F. 2558., op. 1., szpr. 5367. 10-23.

lenes tevékenységet folytatott, ezt válaszolta: „Igen, megerősítem, hogy ápolónőként Munkácson a kórházban olvastam, az ún. missziós naptárt, mely különböző cikkeket és szovjetellenes kitételeket tartalmazott. 1947 decemberében felvettek egy nőt a szülészetre, Barbarának hívták, kérésére egy napon adtam neki egy vallásos tartalmú könyvet, de ez nem tetszett neki, kért egy másikat, ekkor adtam neki az 1927-es missziós naptárt. Ez a brossúra számos rágalmozó cikket tartalmazott, mely a Szovjetunió ellen irányult. Így lettem az irodalom terjesztője.”¹⁶⁵ A hamis vádakat alátámasztó tanúvallomás beismerése arra utal, hogy a kihallgatási jegyzőkönyvet nem olvastatták el a vádlottal és úgy íratták alá vele, vagy anynyira meggyötört állapotban lehetett, hogy nem tudta értelmezni azt, de vélhetően az előbbi, mivel a szláv nyelvet értette és beszélt az apáca. Ezt igazolja, egy korábbi jegyzőkönyv, ahol az irat elolvasása után módosításokat kívánt végrehajtani abban, cáfolta, hogy az általa elmondott dolgok szerepeltek benne. Míg ő azt mondta, hogy elégette a határ közelében azt a levelet, amit Sabol Sebastian Romzsa Tódornak küldött, addig a hamis jegyzőkönyvben az szerepelt, hogy átadta neki.¹⁶⁶

Az ungvári börtönből rövid idő múlva, március 6-án Nyikitin nyomozó és két civil ruhás őr kíséretében repülőgépen Kijevbe szállították, a Korlenko út 33-as számú épületének börtönében. Itt megaláztatások érték, éhezett, a napi fejadagja 30 gramm kenyér volt. A nyomozó osztály főnöke Haritonov foglalkozott az ügyével, aki hat hónapon keresztül próbálta rábizonyítani, hogy részt vett a püspök meggyilkolásában.¹⁶⁷ A kihallgatások megkezdése előtt általános eljárás volt, hogy felvették az egyén személyes adatait, fényképet készítettek róla, majd megmotozták. A nyomozó már az első éjszakai kihallgatáson kinevette, amikor arról beszélt, hogy egy könyv miatt tartóztatták le, beval-

¹⁶⁵ Uo. 21.

¹⁶⁶ Uo. 11.

¹⁶⁷ Bendász I.-Bendász D.: Helytállás és tanúságtétel i. m. 481-482.

"Mi senkit sem alkalmaztunk, de azokban a napokban valóban dolgozott nálunk egy "szanítarka", akit a főorvos létszámon felül alkalmazott."

"Ő hol tartózkodott azon a kritikus éjszakán?" ordított Iamét Haritonov.

"A főorvos utasítására, fekvőhelye a sebészeti osztály gyógyszer raktárában volt." válaszoltam.

"Ő hol volt az éjjeli vizit alatt?" *Nem tudom! - válaszoltam.*

"Ezek szerint mi többet tudunk mint maga. Ő ölte meg a püspököt?"

"Hogyan? mi módon?" kérdeztem a meglepetéstől, azt hallván, hogy ők maguk is az igazat állítják.

"Azt majd elmondja ő magának. Zárkája a magáéval szomszédos. Eléggé nyugtalan, hisztériás, nem ilyen nyugodt, mint maga, ezért vele nem lehetünk liberálisak, nem vehetjük le róla a bilincseket. Tudomásunk szerint nem egyedül ölte meg a püspököt."

Hallgattam és készültem a halálra. Ugy éreztem, nem bírom elviselni tovább a hozzám vágott igazságtalanságokat, elmondom, szemükbe vágom az igazságot. De használok-e ezzel drága mártírnunk dicsőségének? Nem vonok-e sok ártatlan embert magam után?

"Miért hallgat? Nem tudja, ki volt a lány segítőtársa? Ön tisztelt anyai Igen maga, maga, maga!" *Dvöltöttek mindnyájan.*

"Nem kerül ki élve a kezünkől, amíg alá nem írja, hogy közreműködött a püspök meggyilkolásában!"

"Soha! Még ha itt élve darabolnak fel, akkor sem! Egy kis madárkától sem tudnám az életét elvenni és maguk azt akarják, hogy püspök Atyánk meggyilkolásában részt vállalják? Soha!"

Részlet Manajló Mária Teofilia visszaemlékezéséből.

Forrás: BIGKKL/Egyházüldözési peranyagok. Manajló Mária Teofilia hagyatéka.

Kiegészítés Öxcelenciája Romzsa Teodor püspök atya halálának történetéhez. 5.

lotta, hogy azt csak csalinak használták és kijelentette, hogy úgys rábizonyítsák a nővérre, hogy részt vett a gyilkosságban.¹⁶⁸ A fél év alatt, melyet magánzárkában töltött a nővér számtalanszor kihallgatták, s minden éjjel a tragédiával kapcsolatban kérdezősködtek. Haritonov

¹⁶⁸ BIGL/Egyházüldözési peranyagok. Manajló Mária Teofilia hagyatéka. Kiegészítés Öxcelenciája Romzsa Teodor püspök atya halálának történetéhez. 2-3.

kollégái is segítettek, mocskos, gúnyos, szavakkal, anekdotáikkal teljesen kimerítették az apácát. Igyekeztek mindig a beszélgetést Odárkára terelni, akit szintén a Korolenko börtönbe szállítottak és a cellája állítólag a nővér cellája mellett volt. Teofiliát a hatodik hónap után, meggyötörve, arra sem tudták rákényszeríteni, hogy legalább azt vallja be, hogy Odára követte el a gyilkosságot. Miután véletlenül kicsúszott a száján, hogy a lány a banderistákhoz csatlakozott, új vádpontot kezdtek ellene fabrikálni, mégpedig, hogy nem jelezte, hogy tudomása van róla, tehát ez által együttműködött a nép ellenségével. Ekkor a nővér elmondta, hogy ő a főnővérrel rögtön jelentette ezt az orvosnak, erre nagyon idegesek lettek, valószínűleg Bergman nem továbbított a jelentést, így már nem lehettek biztosak a tervük sikerében. „ - *Nem kerül ki élve a kezünk közül, míg alá nem írja, hogy közreműködött a püspök meggyilkolásában; - Soha még ha itt élve darabolnak fel, akkor sem. Egy kis madár életét sem tudnám elvenni és maguk azt akarják, hogy a püspök Atyánk meggyilkolásában részt vállaljak? Soha*” – áll a történeteket pontos részletességgel taglaló visszaemlékezésben.¹⁶⁹

A kihallgatásokkal kapcsolatban több elítélt kárpátaljai nő is leírja visszaemlékezésében, de a vádiratuk alapos áttanulmányozásából is kiderül, hogy szinte mindig éjszaka vitték vallatni a rabokat. Az éjszakai kihallgatási sorozat az NKVD egyik kínzási módszerének mondható. A kihallgatás tarthatott több órán keresztül, de lehetett alig néhány perc is, lényeg, hogy visszaküldték a vádlottat a cellájába, mikor lepihent, vagy elaludt egyből zörgettek és újból a vallatók elé vezették. Ez olyannyira megtörte őket, hogy valaki még azt is bevallotta, amit nem követett el, olyan szellemi és fizikai kimerültség uralkodott rajta.¹⁷⁰ Szolzsenyicin is elsőként említi ezt a módszert a sok közül, mely-

¹⁶⁹ Uo. 3-7.

¹⁷⁰ Léber-Somogyváry Mária – Somogyváry Vilmos: Ahol én voltam, ott nem voltak hősök. Auktor Könyvkiadó, 2003. 16.

lyel megtörték a foglyok akaratát és személyiségét, de általánosan elterjedt módszer volt a szitkozódás, a megalázás, a megtevesztéssel és hazugsággal párosított megfélemlítés, a hozzátartozók iránti ragaszkodás kijátszása, étel- és ital-, alvásmegvonás, szigorított zárka, fizikai erőszak, pszichikai kontraszthatás alkalmazása.¹⁷¹ Manajló Mária ellen szinte mindegyiket alkalmazták, mégsem tudták megtörni. Gondosan ügyeltek arra, hogy ne tudjon egyik rab a másik cellatársának a kilétéről, ezért a börtönök folyosóin sűrűn fémszekrények voltak elhelyezve és ide tuszkolták be egyik, vagy másik rabot, mikor egyszerre kísérték őket kihallgatásra. Ez a magánzárkákától is rosszabb volt, ugyanis épphogy állva elfért egy ember ezekben a boxokban és néha több órán át kellett feszített izmokkal itt állniuk.¹⁷² Ezzel akarták elkerülni azt, hogy tudomására jusson a fogvatartottaknak, hogy bárki, aki érintett lehet az ügyükben, egy épületben van velük. A rabokat nem a neveiken szólították, hanem vezetéknevük kezdőbetűjét kiáltották, majd tovább apai keresztnévükkel kellett előállni. Ezzel is az volt a cél, hogy ne tudjon egyik cellában lévő fogoly a másiban lévő kilétéről.¹⁷³ Manajló Máriát is betuszkolták egy ilyen boxba az egyik kihallgatását követően, itt annyira eluralkodott rajta a kimerültség, hogy elaludt és látott egy álmot, a munkácsi kórházban volt, ahol a zárda ajtaján becsengetett hozzá a püspök reverendában, kezében egy levéllel. Megáldotta, majd a karjait felemelte, a levél az ő halálának értesítője volt, a gyászjelentés a kezében nőni kezdett, mint egy filmvetítő vászon, a gyászjelentés szövegének helyébe ragyogó arany betűkkel az jelent meg, hogy „*Dicsősége hirdetését hagyjad a jövőnek*”. Alatta a püspök kereszttel ellátott aláírása. Ekkor kinyílt a box ajtaja és tovább

¹⁷¹ Alekszandr Szolzsenyicin: A GULAG szigetvilág 1918-1956. I-II. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1993. 134-142.

¹⁷² BIGL/Egyházüldözési peranyagok. Kiegészítés Öccelenciája Romzsa Teodor püspök atya halálának történetéhez. 7.

¹⁷³ Anne Applebaum: A Gulag története I. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2005. 299.

vezették a cellájába. Gyógyír volt számára ez az álom. Csodálatos lelki és testi erőt adott a börtönben lévő következő napokra és egész életére. Akkor értette meg, hogy az Úr nem kívánja tőle a hősiességet, hogy a hitetleneknek az igazságot bebizonyítsa. Megértette, hogy addig kell hallgatni róla, míg az Anyaszentegyháznak nem lesz szüksége rá. Élni akarást jelentett ez számára, hogy élnie kell, mert eljön az idő, mikor tanúskodnia kell majd a püspök utolsó napjairól.¹⁷⁴

Két hét múlva meglátogatta a börtönorvosnő az ápolónővel, nagyon kedves és érdeklődő volt, megígérte, hogy mivel gyenge ágynyugalmat és táplálóbbszükségletet ír ki számára, súlyosbodó egészségügyi állapota miatt elrendeli, kéri majd a főnökeit, hogy rendeljenek ki hozzá egy fogoly asszonyt, aki ápolja és segíti majd a mozgásban. Olja volt a neve, bemutatkozott, s mint Odárka ő is az Ukrán Nacionalista Mozgalom tagja volt, azért került ide. Nagyon kedves, előzékeny, segítőkész volt vele. Makacsul ismételtetett kérdésiből azonban hamar rájött a nővér, hogy ő is besúgó, a KGB munkatársa, mint Odárka volt. Egy hónap alatt nem tudott meg tőle többet, mint a nyomozók. Miután elvitték tőle Haritonov még három napon keresztül hívatta, de csak nappal. Elővette az ungvári iratcsomót, amiben szovjetellenes irodalommal terjesztésével vádolták, többé nem esett szó Odárkáról, Bergmanról, de még a püspökről sem. Azt a vastag irattömböt pedig, amit a félévi kijevi kihallgatása alatt keletkezett eltűnt. Egy pár nap múlva bement hozzá a börtön főnök egy irattartóval és felolvasta a Moszkvai Bíróság ítéletét. Eszerint 10 évre ítélték az USZSZK Büntető Törvénykönyvének 54-10-es paragrafusának 2. cikkelye alapján.¹⁷⁵

Az OFSZFSZK Büntető Törvénykönyvének a felépítése, mely szinte azonos az USZSZK, vagy más köztársaságok törvénykönyvei-

¹⁷⁴ BIGL/Egyházügyi peranyagok. Manajló Mária Teofília hagyatéka. Kiegészítés Öccsencijája Romzsa Teodor püspök atya halálának történetéhez. 7-8.

¹⁷⁵ Uo. 8-10.

vel, átfogó képet nyújtanak a szovjet bírósági rendszerről. Az ellenforradalmi bűntettek elkövetésével vádolt kárpátaljaiakat az OFSZFSZK 58. paragrafus és az USZSZK 54. paragrafusainak 1-14 terjedő pontjai alapján ítélték el.¹⁷⁶ Az 58. paragrafus, mely alapján a népbíróságok, a katonai törvényszékek, az állambiztonsági bizottságok különleges bizottságai az ítéleteiket hozták az 1926. évi Dzerzsinszkij-féle büntetőtörvénykönyv tételein alapultak. A 14 pont közül a 10. – szovjetellenes propagandát¹⁷⁷ jelölte meg államellenes bűntettnek. A koholt vádak alapján lezajló koncepciós perekben a kárpátaljai nők nagy részét 58/54 paragrafusok 10. és 11. cikkelyei alapján, szovjetellenes agitációért és propagandáért ítélték el. A törvényhozók ellenforradalmi propagandának tartották, ha valaki szűk körben hangot adott a véleményének, agitációnak pedig, ha szélesebb körben terjesztette azt. Büntetését javító munkára alakított speciális táborban kellett letöltenie. A nővért a Lukjánovói elosztó táborból/börtönből hét hónap után szállították át a GULAG-ra,¹⁷⁸ a Mordvin ASZSZK egyik táborába. A leromlott egészségügyi állapotban lévő nővért marhahagyonban szállították Potymáig, de onnan még három kilométer kellett gyalogolnia a lágerig, azonban erre nem volt képes, ezért a nagy hóviharban hordágyon vitték. A tábori öltözékek viselete kellemetlen volt, mivel zsákvászonból készültek a ruhák. A foglyokat próbálták

¹⁷⁶ Dupka György: „Sötét napok jöttek...”. Koncepciós perek magyar elítélteinek emlékkönyve 1944-1957. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1993. 13-14.

¹⁷⁷ Rózsás János: Gulag lexikon. Nagykanizsa, 2008. 9.

¹⁷⁸ A GULAG (Glavnoje Upravlenyje Lagerej), azaz a Táborok Főigazgatósága, a szovjet büntetés végrehajtás egy sajátos rendszere, mely hivatalosan 1934-ben jött létre. A GULAG táborkomplexumának terjeszkedésével Sztálin célkitűzése az volt, hogy kényszmunkára támaszkodva gyorsítsa fel a Szovjetunió iparosítását és kiaknázza az északi régió természeti erőforrásait. A táborok száma rohamosan nőtt, az 1944. július 1-i állapot szerint a GULAG a következő rendszer szerint épült fel: 56 javító-nevelő munkatáborból állt, mely 910 táboralosztályra és 424 telepre oszlott, ezen felül 1549 városi-kerületi felügyelőségre. A táborok száma az 1944-es 56-ról 1948 végére, 79-re, 1953-ra pedig 166 nőtt. Czéh Zoltán: A GULAG mint gazdasági jelenség. Ruszisztikai Intézet, Budapest. 2003. 127.

megfosztani az identitásától, nem a nevükön szólították őket, hanem a pufajkájuk hátára és nadrágjuk egyik szára varrtak fel egy számot. Teofília nővér száma a „H 336” volt. Ebben a lágerben több kárpát-aljai női elítélttel raboskodott együtt: Gödi Magdolnával-Técső, Krémer Jolánnal-Beregszász (Krémer János római katolikus unokahúga), Lihtej Etellel-Királyháza, Szabó Jolánnal-Beregszász, Mihalánics Máriával-Nagyszőlős, akik segítettek neki felgyógyulni a betegségből.¹⁷⁹ Mindeközben a családját is meghurcolták, akik nem tudtak róla semmit, így emlékezett vissza erre évtizedekkel később: *„Mivel édesapám sem írta alá az ortodox egyházfő fennhatóságát elismerő okiratot, úgy, mint annyi papot, őt is elhurcolták. Már hazatért, amikor felőlem még mindig nem volt híre a családomnak. Szegények elsirattak, azt hitték, már nem élek. Mikor hazatértem Ungvárra, egy államhatár választott el tőlük, de Isten kegyelméből mégis viszontláthattam őket.”*¹⁸⁰

Felépülését követően áldásként élte meg azt, hogy a lágerben is folytathatta hivatását, ápolónőként dolgozhatott a rabkórházban. Sztálin halála után felülvizsgálták az ügyét, 1955. augusztus 23-án, hét év, hét hónap és egy nap után szabadult. A szabadulása napján kapott először egy tányér húslevest. Vonaton utazott Ungvárig. A vasútállomáson a család és a rokonok már várták Édestestvére és Scsoka Demeter pap fogadta be. Az ungvári városi kórházban a belgyógyászati osztályon ápolónőként dolgozott, 1990-ben ment nyugdíjba. A GULÁG-on több maradandó betegséget is szerzett, megfagyott a jobb keze, vese-, máj- és mellkasi erős fájdalmak gyötörték éveig. A szörnyűségek ellenére nem gyengült meg Istenbe vetett hite és megőrizte Krisztus egyháza iránti hűségét. Hittanórákat tarthatott, elsőáldozói is voltak. Karitatív munkát végzett: betegeket, öregeket látogatott és ápolt. Gyermekek-

¹⁷⁹ Bendász I.-Bendász D.: Helytállás és tanúságtétel i. m. 482.

¹⁸⁰ P.ZS: „Látszott rajta, hogy nem félti az életét,...elfogadja a Jóisten akaratát.” Theofília nővér ott volt Romzsa Tódor halálos ágyánál. Kárpátalja, 2001. november 2. 42. szám.

árvaház létrehozásáról álmodozott, melyben egykori szerzetesi hivatását teljesítheti. Az USZSZK Kárpátalja Területének KGB osztálya együtt a területi ügyészséggel 1989. április 28-án Teofilia nővért rehabilitálta. Nem sokkal később leesett a lábáról, a bazilita nővérek ápolták, magukhoz vették a Ceholnyai utcán levő lakhelyükre. 2007. január 5-én halt meg földi életének 87., szerzetesi életének 61. életévében. A domonyai temetőben nyugszik.¹⁸¹

Kárpátalja szovjet megszállásával egy gyökeresen új korszak kezdődött a görögkatolikus egyház életében is. A szovjet vezetés éveken keresztül próbálta megtörni a felekezet papjait és híveit annak érdekében, hogy a görögkatolikus egyházat beolvasszák a pravoszláv egyházba. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye püspökét, Romzsa Tódor és számos pap azonban nem volt hajlandó feladni a hitét, amiért óriási árat fizettek. Kivégezték, GULAG-ra hurcolták, vagy földönfutóvá tették azokat, akik nem voltak hajlandóak az aposztáziára. Romzsa Tódor püspököt galád módon meggyilkoltatták egy Bazilita nővérre, Manajló Mária Teofiliára próbálták rákenni a gyilkosságot, aki odaadón ápolta a betegágyánál, élete végéig hű volt a mártírhoz és a görögkatolikus egyházhoz. 10 évet töltött a GULAG-on egy olyan bűnért, amit soha nem követett el, de Sztálin halála után szabadult és megélhette azt is, hogy 40 év után legalizálódott a görögkatolikus egyház, a püspököt pedig boldoggá avatta II. János Pál pápa. Azon kívül, hogy a szeretetet és az igazhitűséget hirdette és nem volt a szívében harag megtartotta azt a fogadalmát is, hogy tanúbizonyságot tesz a püspök haláláról, így írta meg 1989-ben a visszaemlékezését.

¹⁸¹ Bendász I.-Bendász D.: Helytállás és tanúságtétel i. m. 483 -485.

Források és felhasznált szakirodalom

Levéltári források

Ukrajna Biztonsági Szolgálat Kárpátaljai Hivatalának Levéltára (UBSZKHL)

- UBSZKHL, F. 2558., op. 1., szpr. 5367.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), Külügyminisztérium (KÜM) Szovjetunió (SZU) Titkos ügykezelésű iratok (TÜK)

MNL OL XIX-J-1-j KÜM TÜK iratok Szovjetunió 1945-1964. 54.doboz, 264/a tétel, 122534/1948

Bendász István Görögkatolikus Levéltár (BIGL)

- BIGL. Egyházüldözési peranyagok. Manajló Mária Teofília hagyatéka. Őexcelenciája Főtisztelendő Romzsa Teodor püspök atya halálának története
- BIGL. Egyházüldözési peranyagok. Manajló Mária Teofília hagyatéka. Kiegészítés Őexcelenciája Romzsa Teodor püspök atya halálának történetéhez.

Publikált levéltári dokumentumgyűjtemények

1. Різак І. М. – Довганич О. Д.: Реабілітовані історією. Закарпатська область. Книга перша. Ужгород, ВАТ «Видавництво Закарпаття», 2003.

Monográfiák, könyvrészek, tanulmányok, cikkek

2. Alekszandr Szolzsenyicin: A GULAG szigetvilág 1918-1956. I-VIII. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1993
3. Anne Applebaum. A Gulag története I. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2005.
4. Bendász István – Bendász Dániel: Helytállás és tanúságtétel. A munkácsi görög katolikus egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai. Kairosz Kiadó, 2014.
5. Czéh Zoltán: A GULAG mint gazdasági jelenség. Budapest, Magyar Ruszisztikai Intézet, 2003.
6. Dupka György: A kárpátaljai magyarság, németiség elhallgatott tragédiája 1944-1946. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2020

7. Dupka György: Adalékok boldog Romzsa Tódor püspök életéhez. Együtt/2011. 3. sz. 65-66.
8. Dupka György: „Sötét napok jöttek...”. Konceptiós perek magyar elítélteinek emlékkönyve 1944-1957. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1993.
9. E. C. Suttner : A katolikus egyház a Szovjetunióban. Budapest, 1994.
10. Hrabár Tamás-Fischer Zsolt: Boldog Romzsa Tódor püspök élete és vértanúhalála. Kárpátalja, 2007. november 9. 356. szám.
11. Léber-Somogyváry Mária – Somogyváry Vilmos: Ahol én voltam, ott nem voltak hősök. Auktor Könyvkiadó, 2003.
12. Marosi István: „Katakomba-szolgálat” A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1944–1989 közötti üldözése. In: „Élni kell, élni muszáj”. A GULAG-GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján 2019. (szerk. Dupka György – Zubánics László) Szolymai Emlékparkbizottság - Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2020.
13. Marosi István: „... sokat »családizunk« és felelevenítjük a régieket.”A görögkatolikus papok és családjaik üldöztetése Kárpátalján. In: Családok a kitelepítések árnyékában (szerk. Bali János – Deáky Zita – Vámos Gabriella). ELTE BTK, Budapest, 2022.
14. Meskó János: Kárpátalja 1944-1946-os átmeneti időszakának krónikája. In: „Kitárni az országot és világ előtt az igazságot” GULAG-GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma. Szerk. Dupka György. Szolymai Emlékpark Bizottság – Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2019. 129-149.
15. Molnár D Erzsébet: Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboraiiban (1944–1953). Doktori (PhD) értekezés, Debreceni Egyetem BTK. 2015.
16. Puskás László: Romzsa Tódor élete és halála. Don Bosco Kiadó Bt, Budapest, 1998.
17. P.ZS: „Látszott rajta, hogy nem félti az életét,...elfogadja a Jóisten akaratát.” Theofila nővér ott volt Romzsa Tódor halálos ágyánál. Kárpátalja, 2001. november 2. 42. szám.
18. Rózsás János: Gulag lexikon. Nagykanizsa, 2008.
19. Vlagyimir Brovkin: A GULAG a NEP-korszak végén: nepmanok, párttagok, kulákok. In: GULAG. A szovjet táborrendszer története. Szerk. Krausz Tamás. Budapest, Pannonica Kiadó, 2001. 84-98.
20. Zemszkov V. Ny.: A Gulag tényekben, adatokban. Budapest, 1991.

A KIVÉGZETT BENDA KÁLMÁN MÉRNÖK, A MAGYAR ORSZÁGHÁZ FELSŐHÁZI TAGJA A BEREGSZÁSZIAK EMLÉKEZETÉBEN

A Benda familia régi, Abaúj vármegyéből elszármazott református család, amely 1649. április 9-én Pozsonyban kapott címeres levelet (armálist) III. Ferdinánd királytól. Ebben az uralkodó Benda Györgynek, feleségének Balai Annának, testvérének Jánosnak és utóbbi fiainak Jánosnak és Györgynek nemességet és címert adományoz. Az adománylevelet Abaúj vármegyének 1650. január 10-én Kassán tartott közgyűlésén hirdették ki. I. Ferenc József király 1905. február 25-én kiadott függőpecsétetes oklevelében a „Marczinfalvi” nemesi előnevet adományozta a családnak. Számunkra ismert első ősük (*a nagyapa*) Benda János hernádcsányi református lelkész (1841. február 15. – 1867. március 31.)¹⁸³. Felesége Márkus Emília (apja Márkus György szepesi lelkész, –1906.04.22). Gyermekük: Kálmán (sz. 1843. augusztus 15.–1916. december 24.), Elek (1846. március 23.–), Bertalan (1850. augusztus 1.–), Ilona (Lang Kálmánné) (1852. július 31.–), Emília (1852. július 31. – 1854. szeptember 28.)

Dr. Benda Kálmán köz- és váltóügyvéd (*az apa*) az Abaúj vármegyei (Hernád)Csányon született 1843. augusztus 15-én. Jogot a sárospataki akadémián végezvén, majd 1866–1867-ben Kassán volt joggya-

¹⁸² dr. Zubánics László történész, az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán-Magyar Oktatási és Tudományos Intézet igazgatóhelyettese, a Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszék vezetője.

¹⁸³ Tömösközi Ferenc. Az Ige erejével. Lelkeszi életrajzok és adattár Gömörtől a keleti határig. – Komárom: Selye János Egyetem Református Teológiai Kar 2022. – 561 p.

kornok. 1868-ban Beregszászra költözött és ügyvédi irodát nyitott. Az 1874-ben megalapított Bereg című hetilap állandó munkatársa. Linner Vilmával (Linner József és Böhm Julianna lánya¹⁸⁴) kötött házasságából 4 fiú született: dr. Benda Géza királyi alügyész (meghalt 32 éves korában), Benda Béla kúriai bíró, Benda Gyula honvéd ezredes, Benda Kálmán, az árvízmentesítő társaság igazgatója. A Benda Kálmán vezette ügyvédi iroda az 1902-es kimutatás szerint Beregszász városában a legtöbb adót fizetők között a 25-ik, az ügyvédek között pedig a 4-ik volt 249 koronával (a legtöbb adót gróf Schönborn Ervin földbirtokos fizette –1917 koronát). Valószínűleg felesége, Linner Vilma hozományát képezte az az Árok (Attila) utcai ház, amely a továbbiakban a Benda család otthonául szolgált. Az ingatlanról kapcsolatban, amely 1902. június 8-án leégett, a Bereg című lap tudósítása megjegyzi, hogy a város egyik legrégebbi, Bethlen Gábor idejében emelt épülete.

Benda Kálmán (*a fiú*), a Beregmegyei Vízszabályozó és Ármentesítő Társulat főmérnöke 1883-ban Beregszászban született. Középiskolai tanulmányait a beregszászi reáliskolában kezdte, majd a negyedik osztály után a sárospataki református kollégiumban folytatta. Mérnöki oklevelét a Budapesti József nádor Műszaki Egyetemen szerezte. Az első világháborúban a 11. honvéd gyalogezred kötelékében az orosz és román fronton küzdött, az összeomláskor, mint tartalékos főhadnagy szerelt le. Kitüntetései: Sign. Laudis a kardokkal (kétszer), II. o. német vaskereszt, K. csk.

A Beregvármegyei Vízszabályozó és Ármentesítő Társulat szolgálatába 1905-ben lépett, 1920-tól a vállalat igazgató-főmérnöke. Megalakulásától tagja volt a Magyar Nemzeti Pártnak, a Kárpátaljai Magyar Kultúregyesület beregszászi csoportjának elnöke. A csehszlovák

¹⁸⁴ Testvére, Bertalan (hitelintézeti vezérigazgató) fia Linner Bertalan a neves beregszászi sebészorvos és szőlőnemesítő.

korszakban számos zaklatás érte mind őt, mind családját. Az Internátus Egyesület alelnöke és a Beregvármegyei Kaszinó elnöke. 1938 után egyike a város magyar intézményrendszere újrászervezőinek. Részt vett a Tiszaháti Magyar Fogyasztási Szövetkezet, a Tiszaháti Magyar Bank létrehozásában. 1939-től a Bereg vármegyei közigazgatási és törvényhatósági bizottság tagja és a Magyar Országgyűlés felsőházának képviselője (Bereg vármegye részéről 2 fő került megválasztásra a törvényhatóság által¹⁸⁵).

1944 novemberében a szovjet hatóságok 62 éves korában letartóztatták, elhurcolták, haditörvényszék elé állították és Ungváron kivégezték. Beregszászi házáat elkobozták. A beregszászi Vérke-parti öregdiákok emléktáblát avattak Benda Kálmán tiszteletére szülőháza falán¹⁸⁶.

A Beregi Hírlap című lap (a korábban Vörös Zászló névvel, ekkor hetente megjelenő járási közéleti lap) így számolt be Benda Kálmán beregszászi emléktáblájának 1991. évi felavatásáról:

„Benda Kálmán mérnök Beregszász gazdasági és társadalmi életének kimagasló tényezője volt az 1920–1940-es években. Az Ármentesítő Társulat elnökeként meghatározó szerepe volt a Vérke szabályozásában, városunk rendezésében, alapítója volt a Tiszaháti Magyar Banknak, a Tiszaháti Fogyasztási Szövetkezetnek, a Magyar Internátus Egyesületnek. Sokat tett vidékünk szőlészete és borászata fellendítése érdekében. 1944. október 28-án letartóztatták, bírósági ítélet nélkül kivégeztek.

November 24-én a Sevcsenko utca 9. szám alatti ház falán emléktáblát lepleztek le tiszteletére. Magyarországról a Benda család számos képviselője jött el. Az egykori Benda-ház előtt az emléktábla avatására sokan gyűltek egybe. Kerényi Gyula, a KMKSZ járási választmányának tagja megnyitó szavaiban részletesen méltatta Benda Kálmán elévülhetetlen érdemeit, az elhurcolt és megsemmisített beregszászi ér-

¹⁸⁵ Marczinfalvi Benda Kálmán mellett bori Horváth István hetei földbirtokos (Bereg vármegye).

¹⁸⁶ Csanádi György: Régi beregszásziak.

telmiség emlékének megőrzésére szólított fel. Az emléktáblát dr. Forgón Pál református püspök áldotta meg.

A család nevében Benda István szólt a jelenlevőkhöz:

Őszintén meghatódva állunk itt e táblánál, amely tanúsítja, hogy még nem merült feledésbe Benda Kálmán áldozatos munkája. Ennek tanújelét adták azáltal, hogy egy díszes táblát állítottak emlékére, s ezzel emlékeztetnek arra az emberre, aki minden ténykedésében Széchenyi szellemében dolgozott szűkebb hazájáért. Ez a tábla sok mindenre kötelez minket. Sok tennivaló vár ugyanis mindenkire, aki szívén viseli e város sorsát, jövőjét. És ezekből a tennivalókból bőven jut nemcsak azoknak, akik itt élnek és küzdenek fennmaradásukért, hanem azoknak is, akik távol innen, a határokon túl boldogulnak. Szeretnék ígéretet tenni, hogy továbbra sem feledkezünk meg őseik szülőföldjéről. Nem szakadunk el a várostól, alapítványok létesítésével, az iskolák taneszközökkel való megsegítésével. Igyekezünk hozzájárulni a leg súlyosabb gondok enyhítéséhez.

A Benda család tagjai egy-egy szál gyertyát gyújtottak a sztálini terror mártírjának emlékére.

Dr. Balogh József, a Járási kórház KMKSZ-alap szervezetének elnöke emlékezett vissza 1944 őszének tragikus eseményeire, kihangsúlyozta: mindent el kell követnünk annak érdekében, hogy történelmünkben ehhez hasonló rémtettek soha többé ne fordulhassanak elő. Sajnos a Petőfi-szobor megrongálása, a nemzetiségi ellentétek kiéleződése arra figyelmeztet, hogy vannak még olyan sötét erők, amelyek szeretnék megbontani Beregszász és vidéke különböző nemzetiségű dolgozóinak együttélését. A beregszászi magyar autonóm körzet megalakítása, amelyre december elsején adjuk szavazatainkat, az első lépés lesz a szebb és boldogabb Jövő felé vezető úton¹⁸⁷.

Benda Kálmán a közszolgálat iránti elkötelezettségét valószínűleg édesanyjától, Linner Vilmától örökölhette, aki számos városi egyesü-

¹⁸⁷ Beregi Hírlap 1991. november 30., (szombat)."

let, köztük a Nőegylet, illetve az Oltáregylet elnöke is volt. Számos szociális kezdeményezést támogattak a városban és a vármegyében. A Rákóczi-hamvak 1906-os hazahozatala kapcsán Benda Kálmánné kezdeményezésére Beregszászban november 5-én gyászmisét tartottak. A helybeli „hazafias érzelmű hölgyek” gyűjtéséből egy ezüstkészült babérkoszorút rendeltek meg Zrínyi Ilona koporsójára. Az elkészült koszorút Németi Lajos ékszerész kirakatában helyezték el, „*az ötös művészet eme remekének nagyon sok bámulója volt*”. A koszorút Benda Kálmánné vezetésével egy több hölgytagból álló küldöttség vitte el Kassára és helyezte el Zrínyi Ilona koporsóján.

A korábbi hazafias érzelem a csehszlovák időkben nem volt igazán jó ajánlólevél, amit a Benda család több tagja is megtapasztalt. A velük, illetve a családi házukkal kapcsolatos kálváriával Ruszinszkói Magyar Hírlap is foglalkozott¹⁸⁸:

„Özv. Benda Kálmánné, Beregszász társadalmának köztisztelőben álló tagja 70 évvel ezelőtt született a beregszászi Attila utcai 9-ik számú házban. A mai matróna születése pillanatától ez ősi házban élt, itt ment férjhez, itt élt férjével és gyermekeivel hosszú időközön át. Férje meghalt, gyermekei önállókká lettek s jöttek az új idők s az ősi ház békéje felborult. A ház egy részét 1919 júliusban a cseh csapatok bevonulásával a katonaság foglalta le magának, kik ott időzésük alatt a ház bútorait tönkretették. Az öreg úriasszony előleges bírói szemlét kért, melynek folyamán a szakértők kárát 5679 koronára becsülték. Ez alapon a nemzetvédelmi miniszterhez kérvényt adott be, ki elrendelte a kárnak vegyes bizottság által való felbecslését

Kezdődik a kálvária

A vegyes bizottság felülvizsgálván a dolgot, kimondotta, hogy a kár nem állapítható meg, mert a tulajdonos nem vett írást a károkozóktól és az államtól, s így nem állapítható meg, hogy a kárt tényleg a katonák okozták, s hogy a károkozásért az állam felelős.

¹⁸⁸ Ruszinszkói Magyar Hírlap, 1922. január-június (3. évfolyam, 1-145. szám)

Özv. Benda Kálmánné e rendelkezésbe bele nem nyugodva a beregszászi járásbíróság előtt pert indított a katonai kincstár ellen 2275 korona és 2904 korona tőke és előleges bírói szemle költségei iránt. E per 1921. március 16-án indult meg és benne az első tárgyalás 1921. május 24 én volt. Azóta tehát immár egy éve a perben semmi sem történt, a járásbíróság egyszerűen nem fűzött ki tárgyalást.

A ház másik része is bajba jut. Az ősi ház másik részét 1920 július közepén a lakáshivatal elrequirálta Malinics Ernő tanító részére, kinek felesége és 5 gyermeke volt. Az új lakó beköltözött, de mert a lakáshivatal a bért nem állapította meg, a tanító hónapokon keresztül egy fillér bért sem fizetett. Ez azonban nem volt elég, de még állandó kellemetlenségekkel is szolgált a ház úrnőjének. Az öt gyermek folyton lármázott, ő és vendégei pedig nem hagytak nyugtot a 70 éves beteges úrnőnek. Midőn ennek türelme elfogyott, pert indított a bért nem fizető tanító ellen, mely pernek eredménye az lett, hogy úgy a járásbíróság, s mint a törvényszék érvényesnek mondotta ki a fölmondást és elrendelte, hogy Malinics Ernő a lakásból kiköltözni köteles. Ez azonban nem ment simán, végrehajtást kellett kérni, amely foganatosított is.

A bírósnak nincs tekintélye

A végrehajtás foganatosítása után beavatkozott az ügybe Dr. Licht akkori zsupán és elrekvirálta azt a lakást, melyből Malinics Ernőt a bíróság kimozdítani rendelte Malinics Ernő részére 2 hónapra. Mikor a két hó letelőben volt, akkor a járásbíróság maga engedett néhányszor halasztást Malinicsnak a kiköltözésre, s így a jogerős ítélet végrehajtása 1921. augusztus 1-től 1922. január 28-áig húzódott el. Ez időben végre a rendőrkapitány kerített lakást Malinics Ernő részére, s így a lakó megkezdte a kihurcolkodást. Ez azonban olyan lassan ment, hogy a bírói kiküldöttnek a rendőrséget is igénybe kellett venni.

Újabb bonyodalom támadt

Midőn a bírói kiküldött a rendőrséggel megjelent, az udvaron ott volt már az új lakó, Iván Ernő városi tisztviselő bútoraival és két mun-

kással, hogy a tulajdonostól még 1921. augusztus 6-án kivett és a lakáshivatalnál bejelentett lakásba beköltözzön. A beköltözés azonban nem történhetett meg, mert ugyancsak megjelent az udvaron egy katonaszekér két egyenruhában levő csehszlovák ulánussai, akik Szeifyert Gusztáv Beregszászi pénzügyigazgatósági hivatalnok bútorait rakták be a kiürített lakásba. Ez a lakást bérbe nem vette, de a kérelmét elutasító panaszra a rendőrségen kijelentette, hogy azért is befog költözni. Özv. Benda Kálmánná nem tehetvén egyebet, feljelentette Szeifyert Gusztávot, kinek a lakáshoz semmi joga nem volt, az államügyészségnél magánlakásértés miatt 1922. január 30-án.

Az ügyészség hallgat

A feljelentés óta bár nemsokára négy hónap telik el, mai napig sem történt más intézkedés, minthogy a feljelentést áttették a vizsgálóbíróhoz, vagyis hónapokra volt szükség ahhoz, hogy egy olyan ügyben, ahol egy cseh pénzügyi hivatalnok két ulánussai elfoglal egy lakást, a törvényszék második emeletének egyik szobájából egy másik szobájába vigyék át az iratokat.

Jön a bírói jogsegély

Özv. Benda Kálmánné a sok zaklatást nem bírva ügyvédje útján ugyancsak a bűnvádi feljelentés megtétele napján sommás visszahelyezési pert indított Szeifyert Gusztáv ellen. A járásbíróság a lefolytatott eljárás után megállapította a birtokháborítást s kötelezte alperest arra, hogy a lakást 48 óra alatt ürítse ki, kimondván ítéletében egyúttal azt, hogy az fellebbezésre való tekintet nélkül végrehajtható. Miután alperes nem költözött ki, felperes végrehajtást kért, melyet a bíróság elrendelt, de a mely nem volt foganatosítható, mert alperes a végrehajtás elrendelése ellen felfolyamodást adott be. E felfolyamodást a beregszászi törvényszék sürgetése ellenére mai napig sem intézte el.

Alperes azonban nem elégedett meg a végrehajtás megakadályozásával, hanem a járásbíróági ítélete ellen is fellebbezett. A törvényszék a fellebbezési tárgyalást március 9-ére tűzte ki, ahol Szeifyert Gusztáv azt

vitatta, hogy a zsupán a lakást az ő részére elrekvirálta. A törvényszék erre elrendelte az iratok beszerzését, Alperes azonban félvén, hogy alaptalan és rosszhiszemű felfolyamodását elutasítják, még harmadik jogorvoslatra is talált módot és kérvényt adott be a törvényszékhez, kérve, hogy a járásbíróság ítéletének végrehajtását a törvényszék függeszse fel.

A törvényszék is zavarba jön

A kérvény tárgyalása ügyében a törvényszék április 4-ikére tűzött határnapot, amelyen az alperes becsatolta a munkácsi zsupán egy határozatát, mely határozattal a munkácsi zsupán március 18-án, tehát nem csupán a birtokháborítási per megindítása, a járásbíróági ítélet kihirdetése, a végrehajtás elrendelése, hanem a törvényszéki fellebbezési tárgyalás kitűzése után is az erőszakkal és két ulánus közreműködésével elfoglalt lakást az elfoglaló Szeifert Gusztáv részére közérdekből elrequirálja.

Az április 4-iki tárgyaláson özv. Benda Kálmánné ügyvédje hiába érveit a törvényszéken, hogy most már az alperes saját előadása alapján kell helybenhagyni az ítéletet, s hogy most már nincs szükség a zsupáni iratok beszerzésére, mert már itt van a zsupán rekviráló határozata, miből világosan kiderül, hogy a rekvirálás a per, illetőleg a fellebbezési eljárás közben következett be, tehát a birtokháborítás kétségtelenül fennforog, a törvényszék elrendelte a járásbíróági ítélet végrehajtásának felfüggesztését és érdemben nem döntött.

Beérkezvén a zsupáni iratok a törvényszék május 22-ére kitűzte a fellebbezési tárgyalást, s e napon a felek képviselőinek heves küzdelme után kihirdette az ítéletet, melyben a járásbíróság ítéletét helybenhagyta s az erőszakos lakásfoglalót a fellebbezési költségek megfizetésére is elkötelezte. Az hinné az ember, hogy a kálváriának most már vége van. Azonban nem így van, a törvényszék, bár a törvény erre parancsolólag rámutat, nem mondta ki ítéletében, hogy az jogorvoslatra való tekintet nélkül végrehajtható. Felperes ügyvédje erre nyomban figyelmeztette a bíróságot, a tanácselnök azonban kijelentette, hogy ezen még majd később fognak tanácskozni, s az ítéletet a felek képviselői majd írásban úgy is meg

*fogják kapni. A helyzet e szerint tehát az, hogy felperes felülvizsgálati kérelme újra hónapokig húzhatja el a minden fórum által jogtalannak ki-
mondott lakásbitorlási ügyet.*

A kormányzóság is tud az eseményekről. Özv. Benda Kálmánné a jogtalan zsupáni határozat ellen is panaszt adott be a kormányzósághoz, melyben sürgős döntést kér, kérvényére azonban mai napig sem kapott választ, ami azt mutatja, hogy a kérvényt hónapok óta sem intézték el.

E szomorú történet a jogtalanságok egész sorozatát foglalja magában. Célunk e lehetetlen állapotok feltárásával, hol a tények minden nyomdafestéknél és kommentárnál vádlóbban beszélnek, felhívni az illetékes polgári és katonai hatóságokat, hogy a történt jogtalanságokat sürgősen orvosolja s szeretnők azt hinni, hogy az itt leszögezett rémregénybe illő események legalább annyi eredményt fognak teremteni, hogy hatóságaink és annak közegei megtanulják e történetből azt, hogy mit nem szabad egy államban tenni”.

Benda Kálmán mérnök nevéhez kapcsolódik a Vérke medrének kikövezése. Ezzel kapcsolatban érdemes belelapozni a Kárpátalja című lap korabeli (1935-ös)¹⁸⁹ tudósításába (pár dolog napjainkig nem változott):

*„A nagy mű elkészült. A Vérke medre kikövezve, vagy legalább is ki-
ásva, kitisztítva köti össze a Borzsa folyóvidékét a Latorca folyóvidéké-
vel, tiszta, eleven, egészséges vízzel látva el Beregszász városát és a kö-
zönség egész: sorát és egybegyűjtve messzi határok talajnedvességét és
feleslegessé vált csapadékát. Ahol a meder a régi maradt, ott tulajdonjogi
kérdések nem vetődnek fel, de Beregszászon, ahol a folyóágyat előbbi te-
rületéről harmadára, vagy még kisebb részére szorították össze, a felsza-
badult parttestek birtokviszonyait illetőleg fogós viták álltak elő.*

Egy bizonyos: a Vérke-meder nem telekkönyvi tulajdona sem Beregszász városának, sem az Ármentesítő társulatnak, sem valamely más közületnek, hanem a parti birtokosoké, még pedig a régi vízágy ideális középvonaláig. A parti birtokosoknak ezt a tulajdonjogát sose vonták

¹⁸⁹ Kárpátalja, 1935 (2. évfolyam, 1-52. szám)

kétségbe. A múltban elismerték azzal, hogy őket kötelezték a telkük alatti meder tisztántartására, most legutóbb pedig az (bizonyítja e joguk elvitázní nem akaró fennállását, hogy minden parti birtokos részére külön lejárót készítettek a két part kőburkolatán.

A fentiek előrebocsátása után jogosan kérdezhető, miért, milyen alapon akar a meder fenntartására hivatott Árméntesítő Társulat minden parti birtokos telkéből a kőfal peremétől számított három-méternyi földterületet elvenni, illetve őket arra kényszeríteni, hogy a kert felőli kerítésüket erre az általuk önkényesen megszabott vonalra állítsák?

A Vérke-meder fenntartása, azaz évenkénti tisztítása és esetleg szükségessé váló kijavítása enélkül az elvenni szándékolt partsáv nélkül is könnyen elvégezhető, amennyiben csak a parti birtokosokat kell elkötelezni arra, hogy engedjék meg, illetve tűrjék, hogy a telkükön keresztül a medret fenntartó hatósága a Vérkéhez anyagot szállíthasson le és a folyóágyból kikotort szemetet felhordathassa.

A háromméternyi földsáv elvételénél is nagyobb károsodás éri a parti birtokosokat azzal, hogy a tervezett megoldás keresztülvitele esetén a Vérke két partján egy-egy gyalogjáró keletkezik, amelyek nappal a vandálok módjára pusztító gyerekhadak, éjjel pedig a tolvajok és betörők ellenőrizhetetlen gyülekezőhelyei lesznek. Ha ez a két „sétány” valóban létrejön, nemcsak a kertek kerülnek az ebek harmincadjára, de a meder tisztántartása is kérdéssé, sőt lehetetlenné válik, mert a két parton csavargó városrosszák, rontópálok a folyó ágyát minden elképzelhető és elképzelhetetlen anyaggal, döggel, szeméttel, piszokkal telehányják, arról nem is beszélve, hogy ezeken a helyeken a felügyelet nélkül ödöngő és fürdő gyerekek közül nem egy fogja halálát lelmi a gyors habokban. A napokban a szemem láttára vagy három-négy gyerek azzal szórakozott a parton, hogy az ott található összes követ behányta a vízbe, olyan torlaszt emelve, amely már kezdett kinőni a hullámokból. A parti birtokosoknak nemcsak a saját, de a köz érdekében is arra az álláspontra kell helyezkedniök, hogy a háromméternyi földsáv tervezett elvételében nem

nyugszanak bele, hanem telkük kerítésének a Vérkével párhuzamos részét le viszik a kőburkolat széléig, míg hosszanti kerítésüket kiépítik a vízig, hogy így járók, harcterek, büntanyák ne maradhassanak a parton.

Ahol a város a birtokos, ahol a szabályozás révén nagy partrészek maradtak hátra, ott létesítsenek sétatereket, de a kertek alatti keskeny gyalogjárók terve egyenesen merénylet, nemcsak a parti birtokosok tulajdonjoga, de az élet- és közbiztonság, továbbá a meder tisztántartása ellen is. Az érdekelt telektulajdonosok és Beregszász messzebbre látó baráta, addig lépjenek sorompóba e szerencsétlen megoldás meggátolása érdekében, amíg a cselekedni illetékesek mindent el nem rontanak”

Szintén családi indíttatású volt a szőlészet-borászat iránti elkötelezettsége is. Bereg vármegye 1941. évi közigazgatási bizottságának ülésén ezzel kapcsolatban lépett fel¹⁹⁰:

„Dr. Benda Kálmán bizottsági tag a hivatalos előterjesztések után előadta, hogy a megyében még körülbelül 10 ezer hektoliter bor hever eladatlanul. Ez lényegesen befolyásolja a szőlősgazdák anyagi helyzetét és ezek ennek folytán idén nem rendelkezvén tőkével, nem lesznek abban a helyzetben, hogy a tavaszi munkálatokat elvégezhessék. Benda Kálmán ezen felül még arra kéri a megye vezetését, tegyen meg mindent abban az irányban, hogy a szőlőmunkálatokhoz szükséges rézgálic és raffiamennyiség rendelkezésre álljon. Dr. Polchy István mindenben helyesli Benda Kálmán felszólalásait, melyet kiegészít még a maga észrevételeivel is”.

Nem sokkal később megalakul a beregszászi hegyközség is: *„A beregszászi szőlősgazdák dr. Halmos városi főjegyző elnöklete alatt megtartott közgyűlésükön megválasztották az újonnan megalakított hegyközség elnökségét és választmányát. Elnök: dr. Polchy István kir. közjegyző. Hegyközségi tanács tag: Benda Kálmán főmérnök...”.*

A Benda család tagjai közül elsősorban az unoka, Szepesi Attila (1942–2017) József Attila-díjas magyar költő, publicista, pedagógus

¹⁹⁰ Kárpátalja, 1941 (9. évfolyam, 1-50. szám)

szentelt számos publicisztikát nagyapja emlékének. Édesanyja, Benda Mária számos emléket osztott meg kivégzett apjáról. Így ír erről: „A pénzforgalom beindulával némi kereskedelem féle is kialakult. Igaz ugyanakkor, hogy jó néhányan voltak nagyapám hajdani beosztottjai, ármentesítő társulati gátörök és kubikosok, akik minden ellenszolgáltatás nélkül hozták ezt-azt, mert szerették és becsülték nagyapámat. Ezek a derék férfiak asszonyok sosem felejtették el, hogy a „méltóságos úr” emberséges volt hozzájuk. Kivégzett Benda nagyapámban, ahogy hallom, lehetett valami patriarkális derű és kedély. Ugyanakkor modern felfogású mérnökember volt. Ahogy nem lett belőle, eleihez illően, se lelkipásztor, se a vármegyei hierarchia jogásza, a többi „régimódi szokást” sem követte. Bátyjai például kikent kifent bajszokat viseltek, nagyapám soha. Legtöbb kollégája-ismerőse, a városi vezetők gyakran öltöttek az ünnepekre díszmagyart. Darutollas süveget meg díszkardot. Mindenféle sujtásos és paszományos atillát, sarkantyús csizmát. Nagyapám sosem bújt ilyen „maskarákba”. Mindig polgári viseletben látható az ünnepi felvételeken. Távol állt tőle a „cigányozás”, egyáltalán: mindenfajta duhajkodás. Viszont Adyt olvasott, ami abban a korban és környezetben már már istenkísértésnek számított.

Hogy mit érezhetett Ungváron a kivégzőosztag előtt, nem tudom, bár gyakran próbáltam a helyébe képzelni magam. Idegenkedett minden szélsőségtől. Amikor a parlament felsőházának delegált tagja lett, az első ülésről hazatérve elhűlve közölte, hogy egy féleszű ordítózott az Országházban talajgyökérről, vérrőgről, Kárpát-Duna-nagy házáról. Végül neki is ugyanaz a sors jutott, mint Szálasinak. Amikor bekötötték a szemét, lepereghetett előtte egész élete, sárospataki diákkorától az első világháború erdélyi frontjáig - ahol karpaszományos hadnagyként szolgált -, az összeomlásig. Ránk gondolhatott, a családjára, akik magunkra maradunk a történelem alvilági figuráinak kiszolgáltatva, az apokalipszis áldozataiként.

A beosztottjai szerették, aminek a legbiztosabb jele, hogy elhurcolása után is segítettek bennünket. Haragosa nem volt, vagy ha tán mégis

akadt, inkább a szélsőjobbról kerülhetett ki, a nekibőszült irredenták és darutollasok soraiból, akiktől mindig távol tartotta magát.

Abban, hogy Benda Kálmán nagyapám nem lett duhaj, az is közrejátszhatott - sárospataki puritán neveltetése mellett -, hogy édesapja (azaz dédapám, szintén egyike a család tengernyi Benda Kálmánjainak) hírbedt borissza volt. Az öreg Kama-táblabíró. Közelmúltban elhunyt történész nagybátyám (aki szintén ezt a nevet viselte, de - családi predikátuma, a marczinfalvai miatt – mindenki csak Marciként emlegette) úgy mesélte: dédapámat a felesége, bigott katolikus Linner Vilma-dédanyám valósággal „belehajszolta az ivásba”. Hogy így volt-e vagy sem, eldönteni nem tudom. Az azonban tény, hogy hernádcsányi születésű dédapám italozásai Beregszászon közmondásosak voltak. Mesélik, hogy a klubból hazafelé egy sorompón át vezetett éjszakánként az útja, és sosem tudta kiszámítani, mikor következik már ez a lépteit elgáncsoló szerkezet. Utcai lámpák, főként a félreeső helyeken, nemigen világították meg. Talán ha a belvárosban egy-egy gázlámpa. Ezért a sorompó közelségét érezve dédapám négykézlábra ereszkedett, és így caplatott egy darabig. Kardos dédanyám egyszer észrevette, hogy a férje keze be van fáslizva. „S Hát veled mi történt?” „Képzeld, Vilmikém – felelte állítólag dédapám – jövök haza éjszaka békésen a klubból, hát egy izgága suszterinas a sorompónál nem a kezemre lépett!”

Az hal meg igazán, akit elfelejtenek! A beregszászi temetőben nyugszanak a Benda és a Linner családok képviselői, azon családoké, akik sokat tettek a századfordulón a városért, hogy a nagy tűzvész követően ismét feltámadjon, mind a főnixmadár. Sajnos Benda Kálmánnak nem adatott meg, hogy szerettei között nyugodhasson. A jelen konferencia meglátásom szerint kiváló alkalom volt arra, hogy a különféle asztalfiókokban, könyvespolcokon lappangó mozaikdarabkákból sikerült összerakni egy kiváló portrét és közelebb hozni az érdeklődőkhöz BENDA KÁLMÁN-t, az embert.

BETEKINTÉS A MEGHURCOLT
DURNEVICS TÓDOR
(FEGYIR) GEORGIJOVICS
(LATORCAFŐ, 1904 – JAVASZ, 1954)
IZSNYÉTEI G. K. VÉRTANÚ PAROCHUS
AKTÁIBA

Durnevics Tódor 1904. szeptember 8-án munkás családban született *Durnevics György* és *Kótun Agafia* gyermekeként a Szolyvai kerület, Alsóvereckeai járás, Latirka községben. A családban második gyermek volt, bátyja Vaszil (született 1902-ben). Általános iskoláit szülőfalujában szerezte. A tanuló képességeit és szorgalmát értékelve, *Kalinics György* tanító tanácsára a szülők 1920-ban a fiút a Munkácsi Állami Reálgimnáziumban íratják be, hogy tovább tanuljon. A család nehéz anyagi helyzete miatt a negyedik osztály befejezése után Tódor diák kénytelen volt elhagyni a gimnáziumot, engedélyt kérve tanulmányi szabadságra. 1925-ben a gimnázium vezetősége kérelmének köszönhetően *Durnevics Tódor* (Fegyir) sikeres diákként állami támogatással a Munkácsi Állami Reálgimnázium kollégiumába került, valamint anyagi támogatásban részesült az Iskola- és Népi Oktatási Minisztérium részéről, és így folytathatta tanulmányait.

Durnevics Tódor gyermekkorától vágyott az egyházi szolgálatra, így a Munkácsi Állami Reálgimnázium elvégzése után 1929-ben az

¹⁹¹ Meskó János helytörténész (Ungvár), a szolyvai Emlékparkbizottság tagja. Írását ukránból magyarra fordította: Lengyel Sándor (Ungvár).

Ungvári Teológiai Szemináriumban folytatta tanulmányait. A szemináriumban új szakasz kezdődött a fiatal **Durnevics Tódor** életében. A tanulás évei nagyon gyorsan elrepültek. 1933. június 29-én **Durnevics Tódor** feleségül vette **Jenkovszky Ilonát**, **Myron Jenkovszky** közjegyző és **Újhelyi Margit-Mária** lányát.

1933. július 12-én az Ungvári járás Nagyláz községben **Sztojka Sándor** püspök 8 teológust szentelt pappá: **Durnevics Tódort**, **Revicky Demetert**, **Bokotej Andrást**, **Pohorilyák Pétert**, **Pej Ivánt**, **Puskás Lászlót**, **Soltész Zoltánt** és **Felbaba Mihályt**. 1933 augusztusában történt felszentelése után **Durnevics Tódort** plébános-sá nevezték ki a Kisszolyva (Szkotarszke) községben, ahol nemcsak lelkipásztori tevékenységet folytatott, hanem meglehetősen sok nevelő-oktató munkát is végzett a falubeliek és a hívek körében. Durnevics atya 8 évig önzetlenül szolgálta nyáját, és nagy tiszteletnek örvendett. A nemzeti öntudat nevelésében, a részegség elleni küzdelemben, a fiatalok nevelésében kifejtett nagy szellemi és aktív közéleti tevékenységéről írt a "Proszvita" fiók újságja is.

1944. október végén a szovjet „felszabadítóinak” új hatalma foglalta el helyét a térségünket. A „felszabadítás” égisze alatt magukkal hozták a katonai törvényszékeikkel és bíróságaikkal együtt a brutális törvénykezést is. A térségünkben megkezdődött az értelmiség – köztük a papok – letartóztatása, deportálása, internálása, etnikai alapon történő megbízhatatlan emberek üldözése, Gulág táborokba deportálása. 1944. október végén hasonló forгатókönyv szerint Rahón letartóztatták **Demjanovics Péter-Pál** görögkatolikus papot. Őt a szovjet hatóság kémkedéssel vádolta, a Különleges Bíróság pedig golyó általi halálra ítélte. 1945-ben a beteg, 76 éves **Demjanovics** atyát húsvét péntekén a börtön kórházi ágyán cinikusan agyonlőtte **Maruszya** (Kuruc Mária) hóhér, aki a Tkanko partizán egység tagja volt.

1945. áprilisában a Kárpátukrajna Néptanácsa «A vallásváltás szabadságáról» szóló határozatot fogadott el, az 54. sz. Dekrétumot Az

egyházi vagyon használatáról és az 57. sz. Dekrétumot A Kárpátukraj-na Néptanácsa mellett működő Kultúrügyi Igazgatóság létrehozásáról. Megkezdődött a református, a római katolikus és a görögkatolikus egyházak papjainak üldözése, de a legtöbbet a Munkácsi Görögkatolikus Egyházközség papjai szenvedtek el. Megkezdődött a templomok kényszerbezárása, és minden pap orosz ortodox hitre térítésére irányuló kísérletek a moszkvai pátriárkának való engedelmisséggel, mivel a szovjet kommunista kormány nem tudott más felekezeteket irányítani, kivéve a hűséges ortodox felekezetet, amely a szovjet hatalmat és politikai struktúrát szolgálta, nekik volt alárendelve, és végrehajtotta utasításait. Térségünk helyi papjainak többsége hű maradt esküjéhez, és szándékosan engedett az elnyomásnak, ami akkoriban rendszerint 25 év börtönt jelentett és száműzetést a szibériai, kazahsztáni és más Gulág-táborokba kényszerszolgálatára. Az elítélteket Ukrajna SzSzK BTK 54. cikk 4. r. és a 10. cikk 2. r. szerint vádolták. A falvakban a hatóságok erőteljes agitációt folytattak a hívek között a moszkvai ortodoxiára való áttérésre. **Durnevics Tódor (Fegyir)** atya Keselymező községben tájékoztató munkát végzett és aktívan ellenállt ennek a folyamatnak.

A hatóságok által mesterségesen keltett felekezetek közötti viszályok miatt Durnevics Tódor (Fegyir) atya kénytelen volt elhagyni Keselymezőt, ahol a helyi hatóság a katonaság és a rendőrség aktív közreműködésével erőszakkal elfoglalták a görögkatolikus templomot, az összes egyházi vagyon az ortodox közösséghez került, a papot és családját pedig kiutasították a plébániaházból. 1945. áprilisában **Romzha Tódor** püspök plébánosnak nevezte ki Tódor atyát Izsnyéte községbe, amely korábban a Munkácsi járás Gorond községhez tartozott volt. Keselymezőn végzett aktív tevékenysége miatt Tódor atyát a megbízhatatlanok közé sorolták, ezért a szovjet hatóságok bármilyen ürügyet kerestek **Durnevics Tódor** atya letartóztatására.

1945-ben a szovjet hatóság „az ellenséges elemektől való megtisztítási munkát végezve” térségünkben, az NKVD Drohobicsi Megyei Igaz-

gatóság vezetője, Majsztruk ezredes, az 1945. július 25-i rendelet értelmében **Durnevics Tóodor** (Fegyir) atyát letartóztatták. Az 1945.07.20-i házkutatási jegyzőkönyv és a házkutatással párosult letartóztatási parancs pedig 1945.07.25-i volt. Egyes tételek nem egyeznek az ügyben, mert az 1945. október 18-i ítéletben az áll, hogy már 1945. július 19-én letartóztatták. Itt látjuk a totalitárius rezsim hazug igazságát. Ideológiájuk az volt, hogy minél több ártatlan embert ítélnék el, annál könnyebb lesz a félelemre épített uralkodásuk. Durnevics atya gyanúsítása és vádja azon alapult, hogy 1940-ben Buzás Gábor magyar kémelhárító százados 5 hónapig lakott a kisszolyvai házában, 1941 áprilisában pedig Prinz német hírszerző őrnagy kereste fel, hogy megbízható embereket találjon az együttműködésre, amikor az atya plébánosként szolgált Kisszolyván. A szovjet nyomozók-hóhérok szakszerűen meghamisították a Durnevics atya elleni büntetőeljárást azt állítva, mintha a háza találkozóhely lenne. Hamis tanúkat találtak, akik Durnevics atya ellen tanúskodtak, azt állítva, hogy az atya önként vállalkozott az együttműködésre az ellenség katonai hírszerzésével. A hóhérok által vezetett soknapos kihallgatás meghozta eredményét. Az *Ignatisin Vaszil Ivanovics* (Kisszolyva, 1909), *Kovardan Vaszil Jackovics* (Kisszolyva, 1904-ben,), *Lakatos Mihajlo Fedorovics* (Kisszolyva, 1908), a 42106. sz. büntetőügy tanúinak feljegyzései, valamint több kihallgatási jegyzőkönyv szerint 1941 áprilisában *Mihajlo Lakatos Durnevics* atya kisszolyvai lakásán jelent meg a német kémelhárító *Prinz* őrnaggyal és az őrnagy segédjeként mutatkozott be. Életrajzából: 1936 óta – az Ukrán Kommunista Párt tagja) – érdekes „tanú”, *Gurzan Ivan Antonovics* (Kisszolyva, 1907), *Pavlyuk Ludvig Joszipovics* (1904), *Mohis V.I.*, a 42106. számú büntetőügy „tanúi” közül egyet sem büntettek meg, mert mindenekelőtt a szovjet hatóság a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegyéét támadta és megfélemlítette.

Durnevics Tóodor atya volt az egyetlen, akit a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye papjaként a Drohobicsi NKVD hóhérai tartóz-

tattak le (ezért nem sikerült sokáig megtalálni a büntetőper iratait). Itt közöljük Durnevics atya szenvedéseit, a kihallgatások kronológiáját.

1. 1945. július 20-i kihallgatási jegyzőkönyv.

2. 1945. július 21-i kihallgatási jegyzőkönyv.

3. 1945. július 21-i kihallgatási jegyzőkönyv (folytatás).

4. 1945. július 30-i kihallgatási jegyzőkönyv.

5. 1945.08.07-i kihallgatási jegyzőkönyv (kezdődött 21:00-kor).

6. Az 1945. augusztus 17-i kihallgatási jegyzőkönyv (kezdődött 21:00-kor, véget ért 04:20-kor) egy érdekes dokumentum, mely szerint 1943 áprilisában Durnevics atyát a magyar rendőrség 24 órára őrizetbe vette mert Munkácson a buszmegállóban vitába szállt egy magyar rendőrrel. Magyarázat után elengedték.

7. 1945. augusztus 21-i kihallgatási jegyzőkönyv (kezdet 20:00, vége 03:00).

8. 1945. augusztus 27-i kihallgatási jegyzőkönyv (kezdet 10:30-kor, vége 17:00-kor). Szintén egy érdekes dokumentum, amelyben az áll, hogy Durnevics atya 1945 májusában belépett a Kárpátukrajnai Kommunista Pártba, ezt a nyomozónak válaszul azzal motiválta, hogy részt vehessen a szövetkezet munkájában az olvasóteremben – ezzel kívánta segíteni híveit. Sajnos ez nem segített neki a jövőben. 1945. november végén megkezdődött az SZKP-ba való átjelentkezés, és sok ember nem ment át a szűrőn (kb. 40%-a, köztük Szova Péter, Borecki István stb.)

9. 1945.08.31-i kihallgatási jegyzőkönyv. (Kezdet 12:30-kor, vége 19:00).

10. 1945.09.05-i kihallgatási jegyzőkönyv. (kezdet 22:30-kor, vége 02:00).

11. 1945.09.06-i kihallgatási jegyzőkönyv. (kezdet 20:00-kor, vége 03:00).

12. 1945.09.07-i kihallgatási jegyzőkönyv. (kezdet 12:00-kor, vége 00:00).

13. 1945.09.10-i kihallgatási jegyzőkönyv (kezdeté 12:00, vége 14:30, szünet 16:30 - 22:30). Egy másik érdekes dokumentum: 1939-ben Szent István ünneplésére (augusztus 20.) Kisszolyva községből 6 lakosból álló csoport Budapestre utazott Durnevics görögkatolikus pappal az élen.

A Drohobicsi NKVD falai között hosszú napokon át Durnevics atya kimerítő kihallgatásai folytak 1945. július 20-tól szeptember 10-ig, napi 5 vagy akár 7 órán át, gyakran 21 órakor kezdődően és hajnali 2-ig, de akár hajnali 4-ig is.

A nyomozók egymást váltották, de csak egy áldozat volt. 13 kihallgatási jegyzőkönyvet írtak tele, és maga az ügy 130 kitöltött lapból és kísérő dokumentumból, bizonylatból állt, amelyek között az egyikben egyértelműen az állt, hogy Durnevics atya 1945. szeptember 10-től a Drohobicsi belső börtönében volt fogva.

1945. szeptember 12-i vádirat.

A vádemelési ügy lezárása 1945. szeptember 14-én történt meg.

Az 1945. október 16-i előkészítő ülés jegyzőkönyve.

Az 1945. október 18-i bírósági ülés jegyzőkönyve.

1945. október 18-án a Drohobicsi megye katonai törvényszéke Ukrajna BTK 54.-6. cikke szerinti a 42106. sz. büntetőügyben hozott ítéletével 10 év szabadságvesztésre és vagyonelkobzásra ítélte Durnevics atyát 1945. július 19-től számítva. Miután a totalitárius államban Tódor (Fegyir) atya az ingyen munkaerő piacát végig járva a BÜM egyik ShirokLag Gulag táborába került, ahol 1948. október 11-ig tartották, majd átszállították a Mordvin SzSzK (DUBRAVLAG) Javasz városába, ahol 1954. április 17-én a megkínzott és kimerült Durnevics atya ismeretlen okok miatt halt meg. Földi maradványai egy jeltelen sírban nyugszanak a távoli szibériai földben.

1947. május 31-én a 42106. számú ügyet kivizsgálásra vonták be, mert Durnevics atya felesége feljelentést tett a Szovjetunió Fegyveres Erői Katonai Ügyészségén Moszkvában a jogellenes ítélet miatt.

1947. július 30-án a Szovjetunió Fegyveres Erői Katonai Ügyészségének helyettes ügyésze, **Tyitkov ezredes** Moszkvában utasította a Drohobicsi Megye Katonai Ügyészségét, hogy vizsgálja felül az ügyet.

1947. augusztus 29-én a BŰM Drohobicsi Megye Katonai Ügyészségének asszisztense, **Kuznyecov** igazságügyi őrnagy válaszolt Durnevics atya feleségének, Ilonának panaszára, miszerint az ügyet felülvizsgálták és helyben hagyták. A totalitárius rezsim nem vizsgálta felül az ügyet – nem ismerte el hibáit.

1955. június 4-én az 5562. számú leltári aktát a 00511. számú rendeletnek megfelelően felülvizsgálták és további tárolásra hagyták – a Drohobicsi megye KGB parancsnok aláírása. 1995. július 18-án a 42106. számú ügyet felülvizsgálta a Lembergi megye USzBU Rehabilitációs Osztályának vezetője. 1996. május 7-én a Lembergi Megyei Ügyészség visszaszolgáltatta a leltárnak Durnevics atya büntetőügyét.

1996. november 28-án a Lembergi Megyei Ügyészség első helyettese, Dackiv „elvtárs” Durnevics atyáról szóló következtetésében írta, hogy az ügy nem rehabilitálható, ami meggyőzően tanúskodik arról, hogy az érintett struktúrák volt szovjet tisztviselői nem törődtek az ügy alapos tanulmányozásával és az igazságszolgáltatás helyreállításával. A Szovjetunió (totalitárius rezsim) akkori káderei megpróbálták elrejtetni a régi hibáikat.

Hogy pontosan miért a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye papjának, Durnevics atyának a letartóztatását, a nyomozást és az elítélését végezték a Drohobicsi NKVD nyomozói 1945-ben, a mai napig rejtély... Ezért a Durnevics atya bűnügyének felkutatása évekig húzódott.

Nevét a hatóságok elfelejtik, mert „A történelem rehabilitálta. Kárpátalja megye” első kötetében egyáltalán nem említik őt, mivel nem tudták, hol található Durnevics atya ügye.

Durnevics Tódor ügyét sok éven át kutatták, és csak 2021-ben, **Mihajlo Dmitrovics Miszuknak**, a Kárpátalja Megye Állami Levéltár igazgatójának és helyettesének, **Mihajlo Vaszilovics Markanics-**

nak köszönhetően sikerült felkutatni azt Ukrajna Biztonsági Szolgálat Lemberg Megyei Levéltárában.

Továbbá az Ukrajna Biztonsági Szolgálat Kárpátalja Megyei Hivatalának vezetőjének kérésére az ügy Ungvárra a Hivatalhoz került, ahol 2021. szeptember 30-án – Nil püspök engedélyével – lehetőségem nyílt megismerkedni az ügygel.

2021. október 19-én a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye Hivatala *Nil püspök* kezdeményezésére felhatalmazta *Meskó János* Sztefanovics történész-kutatót, hogy az ügyet terjessze a Kárpátalja Megyei Regionális Rehabilitációs Bizottsága elé mártír *Durnevics Tódor* papunk rehabilitációja céljából, akit a szovjet kommunista rezsim meghurcolt és 1945. október 18-án a Drohobicsi Megye Katonai Törvényszéke a 42106. sz. büntetőügyben Ukrajna SzSzK Btk 54.-6. cikke alapján 10 év börtönre ítélte.

2021.11.19-én a „GULÁG–GUPVI-Kutatók Nemzetközi Fóruma, 2021” nemzetközi konferencián Beregszászban első alkalommal mutatták be *Durnevics atya* 42106. számú büntetőügyét.

2021. december 8-án a Kárpátaljai Regionális Rehabilitációs Bizottság elnöke, *Miscsanin Vaszil Vaszilovics* és a bizottság tagjai egyhangúlag megszavazták *Durnevics Tódor* atya rehabilitációját – ezért mély hálámat i. fejezem k

2021. december 10-én *Durnevics Tódor* atya ügyét rehabilitáció jóváhagyására benyújtották a Kijevi Nemzeti Rehabilitációs Bizottság vezetőjének. Sajnos a háború megakadályozta a pozitív döntést, így egyelőre várunk és reménykedünk.

A család

Durnevics Tódor felesége, *Jenkovszky Ilona* 1912-ben született *Myron Jenkovszky* közjegyző és *Ujbelyi Margit-Maria* gyermekként a Munkácsi járás Frigyesfalva községében, Férje letartóztatása után Ilona munka nélkül maradt. Gyermekai eltartásának és ne-

velésének súlyos terhe az ő vállára nehezedett – **Georgina-Maria** (1934.05.29. - 2010.11.20.), **Sándor** (1937.02. 10. - 1979.09.10.) és **Ilona** (született: 1941.10.31.), aki Munkácsen él.

2021-ig semmit sem tudtunk Durnevics atya családjáról. A 42106. sz. ügy áttekintése után néhány dokumentumról hiányoztak a fényképek, ezért a Facebook közösségi oldalához fordultam azzal, hogy Durnevics atya családját keressük, sok levél érkezett, köztük Munkácsról pontos választ kaptunk **Dudinszky Sándortól**, aki a Dudinszky család genealógiáját vezeti, akinek hálás vagyok.

Küldött nekem fotókat Durnevics atyáról szemináriumi hallgató korából, és megtalálta Durnevics atya lányának, **Durnevics-Szakács Ilonának**, aki 1941-ben született, címét és telefonszámát, akiről a büntetőügyből értesültem, bár Tódor atya harmadik gyermekéről az egyház nem tudott, mivel minden irat megsemmisült.

Amikor Munkácsen találkoztam Szakács Ilonával, az első dolga az volt, hogy felismerje apját Durnevics atyát a fényképeken.

Mesélt édesapjáról Ilona édesanyja, aki 1986-ban hunyt el, szavaiból ... és apja bebörtönzése utáni nehéz sorsukról is, hiszen a totalitárius rendszer számára a nép ellensége volt.

Ilona dokumentumokat és fényképeket mutatott, amelyeket a Durnevics család évek óta őrzött ereklyeként.

2022. augusztus 17-én nyílt előadást tartottak az ungvári vár kápolnájában a következő témában: „A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye. Durnevics atya vértanú élete és tevékenysége”, előadó - Meskó János helytörténész.

A meghívott vendégek között volt:

- **Pitra László** atya
- **Fedak Sztaniszláv** teológus (az Ungvári Görögkatolikus Teológiai Akadémia (UzhGKTA) 7. éves szemináriumi hallgatója)
- **Ternyinko Ivan** teológus (7. éves szemináriumi hallgatója) UzhGKTA

- **Durnevics-Szakács Ilona** (Durnevics Tódor atya lánya)
- **Dokucsajeva-Alyosina Katerina** (Szakács Ilona unokatestvére).
- **Holovács József** (Holovács püspök fia).

Durnevics Tódor (Fegyir) atya méltó **Romzsa Tódor** püspökhöz, mert Krisztus Egyháza iránti odaadás példájával és mártíromságával kiérdemelte, hogy szent vértanúként tiszteljék. Ebből a célból egy bizottságot hoztak létre a Munkácsi Egyházmegyében, amely a hite és a kifogástalan becsületes élete miatti erőszakos halálának dokumentálásán dolgozik. A bizottság egy munkalistát állított össze a vértanú papokról, amely a vértanúság típusától függően 7 csoportra oszlik. **Durnevics Tódor** atya az „Erőszakos halál a Gulag-táborban” nevet viselő csoportjába tartozik.

Források:

1. Durnevics Tódor (Fegyir) atya 42106. sz. büntetőügye – Az SBU Lembergi Megye Hivatalának levéltára;
2. A kommunista és nemzetiszocialista (náci) totalitárius rendszerek elítéléséről és jelképeik propagandájának betiltásáról, 2015. április 9. Ukrajna törvénykivonata.
3. Az 1917-1991 közötti kommunista totalitárius rezsim elnyomott szereveinek archívumához való hozzáférése, Ukrajna törvénye, 2015. április 9.
4. Az 1917-1991-es kommunista totalitárius rezsim áldozatainak rehabilitációs eljárása elősegítésére vonatkozó egyes ukrain jogszabályok módosításáról, Ukrajna törvénye, 2018. március 13.
5. Kárpátukrajna Népi Tanácsa rendelete „A szabad vallásváltásról”, 1945. április 5.
6. Kárpátaljai Megyei Levéltár Közlönye – F.4, op. 1. 161. ügy
7. 54. sz. rendelet Az egyházi javak használatáról, 1945. április 20., számú rendelete Kárpátaljai Megyei Levéltár Közlönye – F.4, op. 1. 161. ügy.
8. 57. sz. rendelet Kárpátukrajna Népi Tanácsa Kulturális Ügyek Osztályának megalakításáról, 1945. április 20., Kárpátaljai Megyei Levéltár Közlönye – F.4, op. 1. Ref. 161.

9. STEFAN BENDÁSZ ISTVÁN, BENDÁSZ DÁNIEL Mártír papok, hűséggyónók, –Ungvár: Zakarpattja Kiadó, 1999.
10. A megyei párt és szovjet vezetés együttműködése az elnyomó szervekkel Kárpátalja szocialista fejlődésének és kommunizálódásának időszakában. 1946-1953, Összeállította O.M. Korsun, –Ungvár: Kárpátok, 2012.
11. DUPKA GYÖRGY A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben”, –Ungvár–Budapest: Intermix, 2018;

A RUSZIN NÉP VÉRTANÚJA, BRÓDY ANDRÁS EMLÉKEZETE¹⁹²

A korabeli kárpátaljai orosz és ukrán újságok s a tükörfordításukban megjelenő egyetlen magyar nyelvű lap, az ungvári Kárpáti Igaz Szó nemcsak Bródy András volt ruszin miniszterelnök, majd a Magyar Országgyűlés Képviselőházának tagja és szintén honatya társai ellen az 1946 májusában tartott koholt per idején folytattak durva sajtóhadjáratot, hanem az elítélésük utáni időszakban is. Két év múltán, 1948 tavaszán a Kárpátaljai Görögkatolikus Egyház, vagyis a Munkácsi püspökség egyre erőteljesebb felszámolásának idején a kommunista párt sajtója újraindította „a harcot” a görög katolikus (másként „unitus”, vagy „egyesült”) egyház ellen. A Kárpáti Igaz Szó úgy mond „álarc nélkül” mutatta be a felekezet népellenes tevékenységét.

Az újság szerint: „Az uniátus egyház azonban [1920 után] továbbra is híve maradt a szentistváni eszmének. Titokban hirdette népünk körében a magyar revizionizmus, a magyar bárók és grófok elkerülhetetlen visszatérésének gondolatát. Az uniátus egyház a Csehszlovák Köztársaság fennállásának egész ideje alatt kitartóan terjesztette a Horthy-féle magyar kultúrát. (...) Intim kapcsolat állott fenn a munkácsi [munkácsi] püspökség és a népellenes magyar-barát Kurtyák- és Bródy pártja, az Autonóm Földműves Szövetség között, amelyet a magyar revansisták hoztak létre 1923-ban a kárpátukránoknak magyar

¹⁹² A szerző, dr. Botlik József történész (PhD), a budapesti Pázmány Péter Katolikus Egyetem nyug. egyetemi docense. E-mail: karasi49@t-online.hu

nemesség általi újabb leigázása érdekében. A Kurtyák- és Bródy pártját a Csehszlovák Köztársaság idejében – mint ismeretes – ketten pénzelték: Budapest és Sztojka [Sándor] püspök, a hitvédelem titkos alapjából. Ily módon a Vatikán és Budapest útjai találkoztak és ez Kárpátukrajna (sic!) újabb megszállásához vezetett a magyar leigázók által. (...) A magyar megszállók 1939 márciusában elfoglalták a Kárpáti terület ősi ukrán földjét. A horthysta harácsolók nem egészen hatévi uralma alatt területünkről 85.507 ember hurcoltak el a haláltáborokba, 51.073 embert zártak gyűjtőtáborba, akik közül sokan elpusztultak a Németországban végzett rabszolgamunkán. 3,032.718.100 rubel anyagi kárt okoztak. Gazdasági pusztulás, a lakosság kegyetlen megkínzása és a kíméletlen elnemzettelenítés, ez volt a magyar megszállók 1939-1944. évi kárpáti politikájának alapelve. Ennek a politikának a legaktívabb vezetője az uniátus papság, az uniátus egyház volt”. (...) A Kárpátaljai Tudományos Társaságot „a kárpáti ukránok az ukrán- és az orosz néptől való nemzeti elszakadása eszméjének terjesztése céljából hozták létre”.¹⁹³

Bródy Andrást és magyar, illetve ruszin politikustársait a következő évtizedekben is megbélyegezték, Kárpátalja 1939-1944 közötti újbóli magyar korszakát „a fasiszta leigázás éveinek”, vagy „a fasiszta megszállás uralma alatt” idejének minősítették. Így olvasható „A boldogság felé” című – „a szovjet történetírás első összefoglaló műve Kárpáton túl [tudniillik Kárpátalja!] múltjáról és jelenéről” szóló – kiadványban is. A kötet: „Főképpen azt a harcot taglalja részletesen, amelyet a néptömegek vívtak a társadalmi és nemzeti elnyomás ellen, a Szovjet-Ukrajnával való újraegyesítéséért”.¹⁹⁴ A könyvet tizenkét történész munkaközössége írta szovjetunióbeli, magyarországi és csehszlovákiai levéltári források, továbbá szovjet tudósok kutatásai s

¹⁹³ Az unitus egyház álarca nélkül. In. Kárpáti Igaz Szó, 1948. április 9.

¹⁹⁴ A boldogság felé. Kárpáton túl vázlatos története. Uzshorod [Ungvár], 1975. 2., 128. old.

közleményei alapján. A könyv először ukrán nyelven jelent meg 1973-ban, Ungváron.¹⁹⁵ A mű 1974-ben díszoklevelet nyert Moszkvában, a Szovjet Ismeretterjesztő Társulat országos tudományos-ismeretterjesztő irodalmi pályázatán.

A következő évben, 1975-ben Ungváron a Kárpáti Könyvkiadó „A boldogság felé” címmel magyar nyelven is kiadta, amelynek szellemiségét az alábbiak jellemezték. „A horthysta rendszer leghűségesebb kiszolgálói – Bródy és Fenczik kémek, továbbá a magyar burzsoánacionalista pártok ún. vezérei, Vozáry, Korláth, Földessy, Ortutay, valamint az Autonóm Földműves Szövetség [a Kurtyák-, majd a Bródy-párt] és az Orosz [Ruszin] Néptanács aktivistái, Kaminszkij, Spák és más magyarbarátok – helyet kaptak a magyar parlament mindkét képviselőházában. Jószerzőikért a horthysták ügynökeit busásan jutalmazták. (...) Uralmuk első napjától kezdve a hódítók fasiszta rendszert vezettek be, amit véres terror, tömeges gyilkosságok és a lakossággal szembeni erőszak kísért. (...) A hazafiakkal való leszámolásban igen aktívan segítette a [magyar] megszállókat a papság és a burzsoánacionalista pártok főkolomposai. (...) Népellenes tevékenységet fejtett ki ebben az időben a fasisztabarát volosini ’emigráció’ is”.¹⁹⁶ A kötetben, a továbbiakban egyszer sem említették Bródy András nevét. Miként az 1939 és 1944 között fennállt kárpátaljai kétnyelvű, magyar–ruszin köz- és szakigazgatásról sem eshetett szó.

Közel másfél évtized múltán, a szovjet–magyar kormányközi egyezmény értelmében az Ungvári Állami Egyetem keretében létre-

¹⁹⁵ Шляхом до щастя. Нариси історії Закарпаття. (Útban a boldogság felé. Kárpátontúl vázlatos története.) Ужгорода, 1973.

¹⁹⁶ A boldogság felé, 1975. 129. old. – A témánkra vonatkozó fejezetcím: „A fasiszta leigázás évei (1939–1944)”, alcímei: „A fasiszta megszállók uralma alatt, 128.; A tömeges harc kezdete, 132.; Az illegális- és a partizánmozgalom”, 138. old. – A kötet részletesen tárgyalta a Kárpátaljára szovjet repülőgépekről leereszkedett kommunista partizánok felforgató, fegyveres mozgalmát, de Olakszandr Tkanko parancsnokuk és Bródy András kapcsolatfelvételét természetesen elhallgatta.

jött a Szovjet Hungarológiai Központ, amelynek ideiglenesen az egyetem magyar tanszéke adott helyet. Az intézetet 1989. november 10-én ünnepélyesen avatták fel végleges székhelyén a Vár utcai egykori Bródy-villában, ahol jelen volt mártír fia, ifjabb Bródy András is. „A sajtónak nyilatkozva jelentette ki, hogy az esemény hatására az egyik szeme sírt, a másik nevetett. A család megnyugvással vette tudomásul, hogy az épület mostani funkciója nem sérti a vértanúhalált halt apa emléket, mert a nyelv és irodalom kutatóműhelyében magyar ügyet szolgálnak az itt dolgozók is”.¹⁹⁷

Az elhanyagolt épület felújítási költségeit a magyar Művelődési-, illetve az ukrán Felsőfokú és Szakközépiskolai Oktatási Minisztérium fedezte. A munkálatokat a Szabolcs megyei Állami Építőipari Vállalat végezte.¹⁹⁸ Az előbbiekkal kapcsolatos Bródyné emlékezése: „Most, amikor avatták az [Hungarológiai] intézetet (...) meghívót nem kaptam, de el sem mentem volna, mert szörnyet haltam volna. Itthon gyertyát gyújtottam és letérdepeltem. (...) Évtizedeken keresztül félték tőlünk, mint a leprásoktól. Az istenhit tartotta bennem a reményt.”¹⁹⁹

Még 1990 nyarán is olvasható volt olyan cikk a kárpátaljai sajtóban, amelynek szerzője továbbra is durva hangon ítélte el Bródy Andrást és ruszin politikus társait, s a (magyarosan) Duchnovics Közművelődési Egyesületet.²⁰⁰ (...)„a kárpátontúli (sic!) Moszkva-barátok

¹⁹⁷ DUPKA György: Kárpátalja erőszakos szovjetizálása, a táborokba hurcolt, kivégzett képviselők, felsőházi tagok, szenátorok tragikus sorsa a koncepciós perek tükrében (1944–1953). In: A kivégzett, légerekben elhunyt kárpátaljai magyar képviselők (1945–1949). Bródy András és társainak emlékkönyve. Ungvár–Bp., 2017. 37. old. – A központ nevét a rendszerváltás után az Ungvári Nemzeti Egyetem Hungarológiai Intézetére változtatták.

¹⁹⁸ Új, rangos intézmény. In: Kárpáti Igaz Szó, 1989. november 11., 1. old.

¹⁹⁹ DEBRECENI Mihály: A Bródy-villa. In: Kárpátalja (Ungvár), 1991. január (1. sz.), 5. old.

²⁰⁰ Kárpátalja Magyarországgal történt újraegyesülése után, a magyar hatóságok újra engedélyezték a Duchnovics egyesület működését. Csupán azt kérték a vezetőségtől, hogy az újólag készített alapszabályban az ismét meghonosodott rutén (vagy ruszin) kifejezést használják az addigi magyar-orosz helyett. Bővebben: In: MNL OL. K 28. 76. tét., 1940–L–15 486. sz., 2–5., 8–12. old.; Uott. 77. tét. 1942–P–26 891. sz., 1–2. old.

1923-ban megalapították a Duhnovics társaságot, amely a népművelő zászlajával takarózva harcolt az ukrán kultúra és nyelv ellen, a vidék lakosságának oroszosításáért. A társaságot olyan fasiszta 'vezérek' irányították, mint Sz. Szabov és Sz. Fencik [Fenczik István], valamint olyan fasisztabarát zugpolitikuskok és kalandorok ülészttek benne, mint Kaminszkij [Kaminszky József], Kurtyák [Iván], Králik, Petrihala, Kosszej [Kossey János], Brody [Bródy András], Hahatko [Gagatko, Andrej] és hasonlók".²⁰¹

Az egyetlen kárpátaljai magyar nyelvű napilap csak évtizedekkel később, az idők gyökeres változásának idején, 1990 őszén foglalkozott Bródy Andrással, akinek „képzettsége, felkészültsége, kitartása és Kárpátalja népének bizalma egyaránt felhatalmazták arra, hogy az itt élő emberek nemzetek és nemzetiségek szószólója legyen”.²⁰² A két részből álló cikk szerzője szándéka szerint, elsősorban országgyűlési beszédei, felszólalásai alapján mutatta be az olvasóknak Bródyt az embert, a képviselőt és a politikust. Az írás második részében a ruszin politikusnak azt a képviselőházi beszédét idézte, amikor 1942. november 26-án védelmébe vette azokat a meggondolatlan, szervezkedő kárpátaljai ruszin fiatalokat, akiket elítéltek, és amnesztiát kért a számukra.

Az írás végén Bródy András özvegye, Mária asszony így nyilatkozott: „Akárcsak a férjem, én is még a legnehezebb órákban is bíztam az igazságban, férjem tisztaságában, őszinteségében. (...) Hittem és bíztam még akkor is, amikor sehol sem volt maradásom, sehová sem vettek fel munkára, mert a 'nép ellenségének' felesége voltam. Akkor szembetaláltam magam a gyávasággal, az emberi gyarlósággal, a

²⁰¹ BALEGA, Jurij: Olekszandr Duhnovics és a hangoskodók. In: Ung-vidéki Hírek (Ungvár, magyar kiadás), 1990. július 21., 2. old. – Ukrán nyelven Uaz.: БАЛЕГА, Юрій: Олександр Духнович і шумовики. Ін. Вісті Ужгородщини, 21 липня 1990. стр. 2.

²⁰² FAZEKAS Elemér: Ki volt Bródy András? 1. rész. In: Kárpáti Igaz Szó, 1990. szeptember 27., 2. old.

képmutatással. (...) Nagyon fájt, amikor azok a 'barátok', akik még nem is olyan régen lépten-nyomon férjem kegyeit keresték, hirtelen megváltoztak, elfordultak, cserbenhagytak. De voltak jó emberek, akik nem féltek szóba állni velünk. (...) Nagyon fájt az is, amikor a 'jóakarók' arra akartak rábeszélni, hogy a gyermekimet adjam be az állami intézménybe. De a hozzátartozóim is nehezteltek rám, hogy Andrással és Marikával együtt nem utaztam el külföldi rokonainkhoz, nem fordítottam hátat Kárpátaljának, amely miatt végső soron oly sokat kellett szenvednem. Sokan nem tudták ugyanis megérteni, hogy nem tehettem ilyen lépést, hiszen mindig bíztam abban, akárcsak férjem, aki utolsó leheletéig hű maradt szülőföldjéhez, hogy az igazságra egyszer fény derül. Sajnos, erre nagyon sokat kellett várnom".²⁰³

Magyarországon feltehetően az első Bródy Andrásról szóló megemlékezést 1989. december 14-én tartották Budapesten, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar keretében működő Fábry Zoltán Kör rendezésében. A meghívó – többek között – közölte: „Hazaárulással vádolták, holott Kárpátalja csak 1945 júniusában lett a Szovjetunió része, tehát Bródy András nemhogy szűkebb hazáját, de még a Szovjetuniót sem árulhatta el a háború alatt. (...) Fia, ifjabb Bródy András 48 éves, ma Ungváron él. Édesapja ügyében idén márciusban rehabilitációs kérelmet nyújtott a Szovjetunió Legfelsőbb Ügyészségéhez. Választ még nem kapott”.²⁰⁴ A rendezvényen ifj. Bródy András és Vigh Károly (1918–2013) történész „Az autonóm Kárpátalja” címmel tartottak előadást.

Kárpátalján 1989 utolsó napján jelent meg a helyi orosz nyelvű napilapban G. Tokar írása, aki továbbra is „a nép árulóinak” minősítet-

²⁰³ FAZEKAS E., 2. rész, 1990. szeptember 28., 2. old.

²⁰⁴ A korabeli meghívó másolata a szerző birtokában, amelyen Bródy pártjának nevét tévesen, „Kárpátaljai Autonomista Agrárpárt”-ként említik. A helyes elnevezése: „Autonóm Földműves Szövetség” volt.

te Bródy Andrást, Fenczik Istvánt, Demkó Mihályt, Ilniczky Sándort és Marina Gyulát.²⁰⁵

A kárpátaljai magyarság helyzetét hosszú évek óta nyugati emigrációjából figyelő Skultéty Csaba,²⁰⁶ az Ung vármegyei Nagykapos szülötte 1990. február végén Magyarországon találkozott az akkor Ungváron élő 49 éves ifjabb Bródy András angol nyelvtanárral, festőművésszel, a helyi rádió zenei szerkesztőjével. Együtt vettek részt a határon túli magyarság képviselőinek a Velencei-tó partján, Gárdonyiban „A könyv nem ismer határokat” címmel rendezett tanácskozáson. Beszélgetésüket Skultéty később az akkoriban kéthetente megjelent „független irodalmi, társadalmi és kritikai lap”, a Hitel hasábjain adta közre, amely az első jelentős magyarországi híradás volt a vértanúhálált szenvedett Bródy András kárpátaljai politikus, volt ruszin miniszterelnök pályájáról.²⁰⁷

Igen tanulságos a beszélgetés utolsó két bekezdése. „– *Ifjabb Bródy András, a ruszinokért és a ruszin autonómiáért küzdő Bródy András politikusnak, a prágai és budapesti parlament képviselőjének a fia, aki Ungváron él negyvenkilenc évesen, ma, 1990-ben, minek érzi magát?*

– Egyértelműen magyarnak. Édesanyám magyar, apám pedig magyarbarát érzelmei miatt szenvedett és lett vértanú. Lányom is magyar iskolába járt Ungváron, jelenleg az ungvári egyetem magyar szakán tanul. Nagyon tisztetem édesapám egész életén át folytatott törekvéseit, nemcsak a ruszinok, de mindenfajta kisebbség jogaiért. Én magam

²⁰⁵ ТОКАРЬ, Г.: Патриоты – борцы. Страницы истории Закарпаття. (TOKAR, G.: Hazafiak – harcosok. Oldalak Kárpátalja történetéből. In. Закарпатская Правда (Kárpátontúli Igazság), 1989. december 31., 3. old.

²⁰⁶ Skultéty Csaba (1920–2015) Nagykapos (Ung vm.) szülötte, író, közíró, a müncheni Szabad Európa Rádió korábbi külpolitikai szerkesztője, álnevei Ambrus Márton és Kassai Csaba. Közel fél évszázadig élt emigrációban: Francia-, majd Németországban, 1994-ben tért haza, Budapestre.

²⁰⁷ SKULTÉTY Csaba: Akinék a ruszin autonómia volt az álma. Beszélgetés ifj. Bródy Andrásal apjáról. In. Hitel (Bp.), 1990. 13. sz., 30–32. old.

egyértelműen magyarnak vallom magam, hiszen én is úgy éltem meg életemet, mint a kárpátaljai magyar kisebbség tagja”.²⁰⁸

Az előbbiekhöz kapcsolódik a később, 1990 nyarán készült beszélgetés, amelyben özvegy Bródyné Mária és fia, ifjabb András szolt a család több évtizedes megpróbáltatásairól. Ifjabb Bródy András végül így összegezett: „Nagyon sok rosszindulatú embert ismertünk meg, az emberek kikerültek minket, nem segítettek. A lányomnak, Krisztinek is voltak problémái az iskolában. Amikor a gyerekeket Magyarországra vitték üdülni, a lányomat kihagyták a csoportból, mert a nagyapja úgymond fasiszta volt, holott pont az ellenkezője volt az igaz. Előbb-utóbb azonban ki kell derülnie az igazságnak. A dolog ’egyetlen’ szépséghibája az, hogy ráment az életünk, az egészségünk és nincs a világon annyi pénz, amennyivel ezt jóvá lehetne tenni. Apám emlékének azonban tartozom annyival, hogy kiderüljön az igazság, és remélem, hogy eljön az, az idő is, amikor virágot vihetünk a sírjára... De nekünk közben elégünk lett az itteni életből. Fájó szívvel ugyan, de áttelepülünk Magyarországra, mert szülővárosomban csak örökös megaláztatásban volt részünk. Minden kő, minden bokor arra emlékeztet, hogy a mi családunkat annak az eszmének a nevében üldözték, melynél aljasabb még nemigen volt a világtörténelemben. Ebből elégünk volt”.²⁰⁹ Az utóbbiakkal kapcsolatban hosszú évekkel később egy beszélgetésben ifjabb Bródy András megjegyezte, hogy a család a Bródy-villát nem kapta vissza, amihez hozzáfűzte: „Ukrajna, a szovjet utódállam még rosszabb, mint Románia, hiszen ott legalább vissza lehet igényelni az elkobzott javakat”.²¹⁰

Az Ungváron megjelenő orosz nyelvű Zakarpatszka Pravda 1990 márciusában két terjedelmes cikket közölt „Kárpátontúl történeté-

²⁰⁸ SKULTÉTY Cs., 1990. 32. old.

²⁰⁹ DEBRECENI Mihály: A Bródy-villa. In. Holnap (Miskolc), 1991. április (4. szám), 43. old.

²¹⁰ DEBRECENI Mihály: A Bródy család pokoljárása. In. Nyugati Magyarország (Montréal, Kanada), 2004. április, 9. old.

hez” fel-címmel. A történelemtudományok kandidátusa, az Ungvári Állami Egyetem docense, V. Paskevics szerint Bródy és Fenczik, a kárpátaljai „burzsoá pártok” vezetői autonómiát követeltek Podkarpatszka Rusz számára Csehszlovákiától. Ezt követően, amikor 1938. október 11-én létrejött a „kárpátontúli” autonóm kormány, annak „szélsőségesen reakciós elemei”, Bródy Magyarországhoz, Volosin viszont „a fasiszta Németországhoz” akarta csatlakoztatni Kárpátalját. Emellett Volosin titkos levelet írt Hitlerhez, amiben kérte: „Németország vegye protektorátusai közé Kárpát-Ukrajnát, és az autonóm kormány mellett nyisson képviselőt”.²¹¹

A két részből álló másik cikk nyilatkozó történészei szerint Volosin kapcsolatba lépett a szlovák Hlinka-párttal, és Berlinből várta az utasításokat. Bródy a magyar elvárásoknak megfelelően cselekedett. Eközben Fenczik a lengyel konzullal tanácskozott. Másrészt azt is leszögezték, hogy Bródy Podkarpatszka Rusz autonómiáját szorgalmazta.²¹²

Az 1990-es évek elején Razgulov Valerij a Kárpátaljai Területi Levéltár beregszászi részlegében kutatott, amikor Bródy-per négy kötetben tárolt iratanyagát tanulmányozta. A levéltárban található több mint kétezer oldalnyi Bródy peranyagot a 148.423-as számon, a vádiratot a Fond 2558. opisz 1. és 359. ügyiratszámon őrzik.

Ide kapcsolódik a következő adat: 1993. március 13-án „Podkarpatszka Rusz árnyékkormánya bejelentette, hogy az ukrán kommu-

²¹¹ ПАШКЕВИЧ, В.: Политический авантюрист. К истории Закарпаття. (PASKEVICS, V.: Politikai kalandor. Kárpátalja történetéhez.) In. Закарпатская Правда (Kárpátontúli Igazság), 1990. március 6. (54. szám), 3. old. – Ez utóbbi hamarosan meg is történt, Huszt „kárpátukrán fővárosban” hamarosan német konzulátust nyitottak.

²¹² БАБИДОРІЧ, М. – ДРОГАЛЬЧУК, В. „Карпатська Україна” – пошуки істини. К історії Закарпаття. „Круглий стіл” істориків в „Закарпатській Правді”. I. Закарпаття на початку другої світової війни. (BABIDORICS, M. – DROGALCSUK, B.: „Kárpáti Ukrajna”: az igazság keresése. Kárpátontúl történetéhez. Történészek kerek-asztala a Zakarpatszkaja Pravdában. I. rész. Kárpátalja a második világháború küszöbén. In. Закарпатская Правда (Kárpátontúli Igazság), 1990. március 15. (61. szám), 3. old.; II. rész. На перекресті міжнародних інтересів. (A nemzetközi érdekek keresztútján.) március 17. (63. szám), 3. old.

nisták által kivégzett Bródy András jogutódjaként lép fel”.²¹³ Az 1938. október 11. és október 26. közötti időszakot tekinti elődjének, amikor Podkarpatsza Rusz élén a Bródy vezette ruszin kormány állt.

Az egyik magyarországi lap, 1993. szeptember első napján adta hírrül: „Beregszászban tartotta alakuló ülését [augusztus 29-én] a Megyei Történelmi-Honismereti Bródy András Társaság. A névadó – Bródy András – az 1938. októberében megalakult Kárpátaljai Rusz autonóm kormányának a miniszterelnöke volt, akit 1944. novemberében koholt vádak alapján letartóztattak, és 1946-ban kivégeztek”.²¹⁴ Az új egyesület elnöki tisztséget Razgulov Valerij töltötte be, aki Beregszászban, 1995–1996-ban Kárpáti Panoráma címmel ukrán nyelvű lapot adott ki. Felkérte Zubánics László történészt a magyar nyelvű kiadás szerkesztésére, illetve tanulmányainak a fordítására. Razgulov a Bródy-perrel kapcsolatos kutatási eredményeit ún. „Fehér könyv”-ben is kiadta.²¹⁵ A következő évben, 1997-ben a fenti szervezet elnevezését Bródy András Történelmi-Tájismereti Társaságra változtatták.

Közben 1993 őszén a kárpátaljai megyei lapban Vaszil Lemák tollából az események 55. évfordulója alkalmából egész oldalas cikk jelent Podkarpatszka Rusz egymást követő miniszterelnökének tevékenységéről. Az újság a két politikus, Bródy és Volosin nagy méretű fényképét is közölte. A szerző „sorsdöntő időszak”-nak nevezte 1938 októberét, amikor Bródynak és a kormánya tagjainak világossá vált, hogy a nagyhatalmak Kárpátalját hamarosan két ország, Magyarország és Csehszlovákia között osztják fel. (Ez a novemberi 2-i bécsi döntéssel meg is történt.) Közben Bródy a csehszlovák–magyar határ és

²¹³ A kivégzett, lágerekben elhunyt kárpátaljai magyar képviselők (1945–1949). Bródy András és társainak emlékkönyve. Szerk. Dupka György, Zubánics László. Ungvár–Budapest, 2017. 256. old.

²¹⁴ Világgazdaság (Budapest), 1993. szeptember 1. (166. szám.), 1. old.

²¹⁵ РАЗГУЛОВ, Валерий: Белая книга. (RAZGULOV, Valerij: Fehér könyv. [A Bródy-per iratai.]) Ужгород, 1999.

a ruszin–szlovák határ rendezését szorgalmazta. A cikk végül Bródy András rehabilitálásának hivatalos határozatát közölte.²¹⁶

Jelentős visszhangot keltett az 1997 júliusában Beregszászon kiadott Kárpáti Panoráma című kiadvány különszáma, amely azt adta hírül: „Megtalálták Bródy András sírját!” Szerzője Razgulov Valerij alapító-főszerkesztő, aki fenti lapjában korábban részleteket közölt az 1946-os Bródy-per jegyzőkönyveiből. Emiatt „azokban a nehéz időkben, amikor írásaim és meggyőződéseim miatt, nyomás és állandó fenyegetés hatására kénytelen voltam ’önszántamból’ otthagyni a munkámat a megyei levéltárban” – írta. Cikkeire felfigyelt (leánykori nevén) Kravcsik Erzsébet ungvári lakos, akinek az édesapja Kravcsik Adolf ungvári körerdész 1945 februárjában, az ungvári börtönben raboskodott. A családja rendszeresen vitt hozzá élelmiszereket: egyik alkalommal a zománcozott edény aljára tintaceruzával arról írt, hogy a társán kívül, a szomszéd cellában Bródy Andrást is kínozzák. Egyik utolsó üzenete az volt, hogy Bródyt és még három embert agyonlőtték, és ma éjjel fogják eltemetni őket a megyei kórház egykori sírkertjében, a Kapos utcai temetőben. Egy az óta már lebontott közeli ház erkélyén éjjel Kravcsik Erzsébet, az egyik Korop (Razgulov téved, helyesen: Karapa) vezetéknevű áldozat lányaival együtt elrejtőzött. Látták, hogy hajnali 3 és 4 óra között egy tehergépkocsi érkezett: a kísérek egy nagy ládát emeltek le, amelyből a négy holttestet vettek ki, és ástak el egy előző nap eltemetett halott mellé. A lányok jól megjegyezték a helyet, ahová egy év múlva a Karapa család síremléket állított.²¹⁷

Az 1990-es évekre a Kapos utcai temetőt már az eltűnés veszélye fenyegette, teljesen elhanyagolt állapotba került. A legszélső sírokra

²¹⁶ ЛЕМАК, Василь: 1938: події були доленосними. Отчий край. Історія. (LEMAK, Vaszil: 1938: sorsdöntő idők voltak. Szülőföldünk. Történelem. In. Новини Закарпаття (Kárpáton-túli Újság), 1993. жовтня (október) 12. (152. szám), 6. old.

²¹⁷ RAZGULOV, Valerij: Megtalálták Bródy András sírját! In. Kárpáti Panoráma (Beregszász). Különszám, 1997. július 25., 1. old.

házakat építettek, durván megsértve a kegyeletet. Razgulov szerint a kihantolás kérdésében a Bródy családnak kell döntenie. Emellett úgy vélte, hogy a Karapa-sírhely mellé állítsanak emlékművet az 1944–1946-os évek összes kárpátjai politikai áldozatainak a névsorával. Ugyanakkor a Kapos utcai temetőt – pontosabban azt, ami megmaradt belőle – feltétlenül meg kell őrizni. Indítványozta, hogy ennek érdekében a Bródy András Történelmi–tájékoztató Társaság keretében hozzanak létre egy alapítványt, amely a sztálini megtorlások áldozataival kapcsolatos levéltári kutatásokkal foglalkozna.

A hír hallatán Kulin Zoltán ungvári újságíró 1997 augusztusában budapesti lakásán felkereste ifjabb Bródy Andrást, és megkérte, hogy a szemtanúval, Krafcsik Erzsébettel és a cikk szerzőjével, Valerij Razgulovval együtt látogassák meg a vélt sírhelyet. A Kapos utcai temető bozóttal sűrűn benőtt helyén hosszú keresgélés után megtalálták Karapa József síremlékét. Itt ifjabb Bródy András figyelt fel arra, hogy az elhalálozás időpontjaként 1946. június 11-ét tüntették fel. Amennyiben ez igaz, és ezen a napon végezték ki Karapát, akkor vele együtt semmi esetre sem olthatták ki Bródy András életét. Az ukrán NKGB adataiban ugyanis ennek napja 1946. december 7., amit a később kiadott két halotti bizonyítvány is tanúsít. Annak a valószínűsége, hogy az NKGB hamis adatokat adott volna meg a kivégzés idejére vonatkozóan csekély, hiszen ennek a levéltárakban mindenképpen nyoma lenne. Miként Razgulov is megtalálta Bródy András perének kihallgatási jegyzőkönyveit. Másrészt viszont elgondolkodtató, hogy a szemtanúk vallomása szerint a temetésre egy hideg téli napon került sor. Ez a hivatalos adatokkal is megegyezik: de akkor milyen úton-módon került a sírkőre az 1946. június 11-i időpont? Egy biztos: Bródy család ezek ismeretében nem fogja kérni a hatóságoktól a kihantolást. Ezzel kapcsolatban ifjabb Bródy András megjegyezte: „Szerintem a legjobb az lenne, ha egy olyan határozatot hoznának, amely megtiltana a temető felszámolását. Támogatókat kell keresni,

akik adakoznának egy emlékmű felállításához. Nemcsak édesapám-ról van szó, hanem arról a 27 emberről is, aki jeltelen sírokban nyugszik az ungvári Kapos utcai temetőben”.²¹⁸

Egyébként napjainkig ismeretlen, hogy Bródy Andrást valójában hol temették el. A belügyi szervek szerint ez a Kapos utcai sírkertben történt, méghozzá az általuk kiásott helyekre. Az NKVD utódaként 1946 márciusában alakult új titkosszolgálat, az MVD²¹⁹ folytatta azt a korábbi gyakorlatot, hogy egy-egy nemrégiben elhunyt személy sírjába rejtették a kivégzetteket. Földi maradványaikat először lepedőbe csavarták, majd bedobálták egy akkor frissen felnyitott, majd újra elhantolt sírba. Ezt tartották a leghatékonyabb legjobb módszernek ahhoz, hogy eltüntessenek minden bizonyítékot. Ez sikerült is, hiszen ma már lehetetlen az 1945-1946-ban, koholt perekben ártatlanul kivégzett 27 áldozat kihantolása és azonosítása.

A KORZÓ című ungvári független hetilap „Visszatekintés” rovatában, 1997-ben arról emlékezett, hogy az 1938 októberében a Ruszszkaja Pravda adott hírt a Bródy András vezette kormány megalkulásáról, amelynek tagjai Edmund Bacsinszky, Sztepan Fenczik, Ivan Pjescsák és Avgusztin Volosin voltak. A hetilap Bródy fényképét is közölte.²²⁰

Razgulov Valerij 1998-ban, egy keresztény újságban hosszú cikkben méltatta Bródy András politikai pályáját, akit „a ruszin egység jelképe”-nek nevezett. Szólt a Bródy és társai ellen koholt vádakkal indított bírósági eljárásról, és abban Ivan Andráskó állami vádló szerepéről. Razgulov egy megdöbbentő közlést is tett: „Talány marad,

²¹⁸ KULIN Zoltán: Hírlapi kacsá: Megtalálták Bródy András sírját! In: Kárpátaljai Szemle (Ungvár), 1997. 8. szám, 23. old.

²¹⁹ Az NKVD feladatait 1946 márciusától az MVD (МВД – Министерство Внутренних Дел, Minyisztyersztvo Vnutrennyih Gyel), a Belügyminisztérium vette át. Utódja, a KGB 1954-től 1991-ig állt fenn.

²²⁰ KORZÓ (КОРЗО), 1997. жовтень (október) 11. (1. szám), 7. old.

hogy a nyomozás során miért szállították Bródyt Kijevbe. Van egy nem alátámasztott adat, hogy Nyikita Hruscsov megígérte neki, hogy megőrizheti életét. Amennyiben így van, akkor [ezt] miért változtatták meg. Ennek a szomorú ruszinellenes folyamatnak a rendezői hátterben maradtak, a végrehajtói ismertek”. Az egyiket meg is nevezte: Ruszin Vaszil, a bíróság elnöke, aki akkor 27 éves volt. A kutató szerint a Bródy-per 3 ezer oldalnyi anyagát kilenc kötetben Ungváron őrzik. A cikkben Razgulov helyesbítette korábbi álláspontját: a volt Kapos utcai temetőben az NKVD ügynökei által titokban elhantolt Bródy nyughelyét csak akkor lehet azonosítani, ha az összesen 27 ott eltemetett vértanú földi maradványait összevetik.²²¹

A Munkácson kiadott Старий Замок („Öreg Vár”) című hetilap 1998 októberében hosszú, két oldal terjedelmű interjút készített a Kijevben élő 79 éves Ruszin Vaszillal, aki Bródy Andrást 1946-ben halálra ítélte. A hajdani kárpátaljai bírósági elnök még ekkor is, 1998-ban „ukrán burzsoá nacionalistáknak” tartotta a szovjet titkosszolgálat által 1947-ben meggyilkolt Romzsa Tódor, a munkácsi görögkatolikus püspököt, Volosin Ágostont, aki 1945-ben, egy moszkvai börtönben halt meg, és a „nyilvánvalóan fasiszta” Fenczik Istvánt. Ruszin Vaszil szerint Bródy „igyekezett kibújni a felelősség alól, de a bűne teljesen bizonyított volt”, mint „a nép ellensége”. A vádlott egyébként a tárgyalásokon „kulturáltan” viselkedett. Az egykori bírósági elnök kijelentette: sem a bíróságra, sem az ő személyére senki nem gyakorolt nyomást. A felettes szerve az ungvári Néptanács (azaz a kárpátaljai kormány) volt. Az interjú készítője, O. Gavros kérdésére, hogyan viszonyul Bródy rehabilitálására, Ruszin Vaszil azt válaszolta: „Sehogy, mert jelenleg semmilyen törvény nincsen”. Gavros:

²²¹ РАЗГУЛОВ, Валерий: Символ русинского единства. (RAZGULOV, Valerij: A ruszin egység jelképe.) In. Християнська Родина / Keresztény Haza), 1998. 13. szám, 10., 14. old. – Nyikita Hruscsov (1894–1971) ekkor az Ukrán Kommunista Párt első titkára volt.

„Vagyis a rehabilitáló határozatot Ön helytelennek tartja?” Ruszin V.: „Abszolút. Mivel ő nyilvánvalóan kém volt. Ezért 1939-ben őt már elítélték Prágában”.²²²

A Bródy Andrást és társait halálbüntetésre ítélt bírósági elnök, Vaszil Ruszin az 1990-es évek végén nyilatkozatot adott egy pravoszláv újságnak is, amely azt kérdezte tőle: „Maga ítélte halálra Bródy Andrást és társait. Nem érez felelősséget, bűntudatot? – Nem. Megérmélték, amit kaptak”.²²³ Válaszolt érzéketlenül a hajdani bíró, amikor a Bródyt már évekkel ezelőtt hivatalosan rehabilitálták.

A már idézett Hrisztijanszka RODINA című egyházi újság 1999 márciusi számában terjedelmes, két oldalas cikkben Petro Hogymas ügyvéd felvázolta Vaszil Ruszin életpályáját. Arra a következtetésre jutott: „Másokat elítélt, de ő is ítéletet érdemel”, mert minden utasítást végrehajtott, s hűséggel kiszolgált a szovjet és az ukrán kommunista rendszert, a diktatúrát. Mindezért magas kitüntetésekben részesítették. Az ügyvéd, Vaszil Ruszin számos áldozata közül hosszasan foglalkozott Bródy András sorsával, különösen Podkarpatszka Rusz autonómiájáért vívott küzdelmével. Hogymas ügyvéd Vaszil Ruszin tevékenységét is elemezte, bűneit felsorolta, és közben visszautalt az imént idézett O. Gavros Ruszin-interjújára. Hogymas is leszögezte: Vaszil Ruszin 55 év után sem hajlandó felülbírálni akkori döntését, és az általa aláírt halálos ítéleteket, valamint hibásnak tartja a kivégzettek – köztük Bródy – rehabilitálását. Cikke végén az ügyvéd szerző kijelentette: „Ahogy a törvény, úgy a logika és az igazságosság szerint, hitszegő nem ítélné el hitszegőket, akik ráadá-

²²² ГАВРОШ, Олександр: Людина, яка судила Бродія. У 79 років Василь Русин продовжує бивувати своєю непохитністю. (GAVROS, Oleksandr: Az ember, aki elítélte Bródyt. A 79 éves Ruszin Vaszil rendíthetetlenül folytatja az ámítást. In. Старий Замок („Öreg Vár”, Munkács), 1998. жовтня (október), 15. (69–70. szám), 12–13. old.

²²³ ORTUTAY Mária: A Bródy család története. (Interjú ifj. Bródy Andrásal.) 2. rész. In. Ruszin Világ / Русинський Світ, VII. évfolyam. 2009. december (73. sz.) Uott. Ruszin Világ Melléklet * № 60. * Русинський Світ прилога, 2009. december, 4. old.

sul valójában – különösen Bródy – sem a népnek, sem a hazájuknak áruói nem voltak”.²²⁴

Ugyancsak a Hrisztijanszka RODINA című újság 1999 tavaszán interjút készített ifjabb Bródy Andrással, aki apja, a volt ruszin miniszterelnök életútjának egyes állomásairól szólt. Az írás címe a vértanú egyik közismertté vált gondolatát idézte: „Én Magyarország törvénytisztelő állampolgára, de ruszin vagyok”. A kijelentés a Magyar Országgyűlés Képviselőházában hangzott el, amely döntően meghatározta Bródy politikai pályájának utolsó szakaszát. Számos emléke közül ifjabb Bródy felidézte, hogy egyik ismerőse megmutatta neki édesapja hóhérját, Maruszját amint az ungvári utcán már elborult elmével kószált. A kérdésre, hogy miért települt át Magyarországra, azt válaszolta: Ungváron már nem tudta elviselni, hogy őt és családját évtizedeken keresztül „a nép ellenségének” bélyegezték.²²⁵

A Kárpátontúli Ifjúság című lap ugyancsak 1999 tavaszán interjút közölt Ju. I. Ratocska területi ügyésszel, aki kijelentette: a rehabilitáció folytatódik. Egyébként ő volt az, aki egy évtizeddel korábban, 1989. december 22-én arról értesítette ifjabb Bródy Andrást, hogy áttanulmányozták édesapja és társai büntetőperét, s megállapították: megalapozatlanul ítélték el őket. Ezért a területi ügyészség javaslattal fordult az Ukrajna főügyéséhez, hogy nyújtsa be a Legfelsőbb Bírósághoz kérelmét édesapja, Bródy András rehabilitálásának ügyében. Ratocska az interjúban kifejtette: a volt ruszin miniszterelnököt azzal vádolták, hogy nacionalista, magyar fasiszta, elszakadásra törekedett,

²²⁴ ГОДЬМАШ, Петро: Судив інших, але й сам підлягає осудженню. (HOGYMAS, Petro: Másokat elítélt, de ő is ítéletet érdemel. In. Християнська Родина (Keresztény Haza), 1999. березня (március) 4. (3. szám.), 14–15. old.

²²⁵ „Я законослухняний громадянин Угорщини, але я – РУСИН”, – заявив в Угорському парламенті экс-прем’єр-міністр Підкарпатської Русі Андрій БРОДІЙ. („Én Magyarország törvénytisztelő állampolgára, de – RUSZIN vagyok – jelentette ki a magyar parlamentben Podkarpatszka Rusz [Kárpátalja] volt miniszterelnöke BRÓDY András. In. Християнська РОДИНА (Keresztény HAZA), 1999. 5. szám, 12. old.

a Szovjetunió ellen tevékenykedett, de mindez nem volt bizonyítható. Pártja, az Autonóm Földműves Szövetség törvényesen bejegyzett szervezet volt, egyesítette a parasztokat, és ideológiai harcot vívott céljaiért. Mivel a vádak megdőltek, Bródy és társait rehabilitálták.²²⁶

Az Ungváron kiadott Ужгород (Ungvár) című hetilap 1999 június végén arra hívta fel a figyelmet, hogy 55 évig tikosítva volt a „Turjavágás” elnevezésű hadművelet. Ebben az egyik főszerepet Bródy András játszotta, aki 1944. szeptember 10-én már jól érzékelte, hogy Magyarország elveszíti a háborút. Bródy ezért felvette a kapcsolatot Olakszandr Tkanko Kárpátalján tevékenykedő partizánvezérrel. Az utóbbi mozgalmának felszámolására Vincze András Kárpátalja kormányzói biztosa utasítására megkezdtek az ún. „Népi gárda” szervezését, amelynek felállítását Bródy közbelépésével sikerült részben megakadályozni.

Az idézett cikkből ehhez még annyit idézünk, hogy a turjavágási találkozót az „Élő folyam” (”Живий струм”) elnevezésű, Bródy Andrásához tartozó titkos csoport tagjai – Sz. Boreckij, H. Csekán, I. Kercsa és O. Grabar – szervezték. Évtizedek múltán vált bizonyossá, hogy Boreckij és Grabar igazolta: Bródyt sikerült „átállítani” a partizánok oldalára.²²⁷ Egyébként a Bródy-perrel szinte egy időben Boreckijt és Csekánt is az NKVD kezdeményezésére szintén ártatlannul elítélték, és csak a 1990-es évek végén rehabilitálták őket. Az „Élő folyam” csoport harmadik tagja, I. Kercsa hirtelen halának körülményeit napjainkban is homály fedi. A negyedik személy, O. Grabar úgy került el a megtorlást, hogy Csehszlovákiába szökött.²²⁸

²²⁶ УНГУРЯН, Григорій: Реабілітація триває. Білі плями історії. (UNGURJAN, Grigorij: A rehabilitáció folytatódik. A történelem fehér foltjai.) [Interjú Ju. I. Ratocska, kárpátaljai területi ügyésszel.] In. Молодь Закарпаття (Kárpátontúli Ifjúság), 1999. 10. szám, 5. old.

²²⁷ МАРИНЕНКО, Євген: Операція „Тур’я Пасіка”. 55 років вона залишалася засекреченою. (MARINENKO, Evgen: A „Turjavágás” hadművelet. 55 évig tikosítva volt.) In. Uzsgorod (Ungvár, hetilap), 1999. червня (június) 26. (21. szám), 11. old.

²²⁸ KORSZUN, Alekszej: Bródy András és Avgusztin Volosin politikai rehabilitálásának folyamatáról. In. A kivégzett, légerekben elhunyt kárpátaljai magyar képviselők (1945–1949). Bródy András és társainak emlékkönyve. Ungvár–Budapest, 2017. 98. old.

Az ungvári Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége (MÉKK) és a Duhnovics Társaság közös rendezvényén 2001. november 6-án az 55 évvel korábban ártatlanul kivégzett Bródy Andrásra emlékeztek. A vértanú halála napjának 1946. november 7-ét jelölték meg, amelyről azóta (2006-ban) bebizonyosodott, hogy Bródyt egy hónappal később, december 7-én gyilkolta meg az NKVD ítéletvégrehajtója.²²⁹ Először a megemlékezés résztvevői a Kapos utcai temetőben – ahol a koholt perekben elítélteket a kivégzés után titokban, az éj leple alatt jeltelen sírokban elhantolták – emlékművet állítottak, amelyet felszenteltek. Ezt követően délután tanácskozássra került sor, ahol Dupka György, a MÉKK elnöke részletesen ismertette Bródy András életútját, aki következetesen küzdött a kárpátaljai ruszinok autonómiájáért, amiért vértanúságot szenvedett. A KGB egykori munkatársa, Olekszej Korszun az emlékkonferencián is felolvasta a Bródy András rehabilitációjához 1989-ben általa előkészített jelentést, amiben tényekkel cáfolta Bródy és társai ellen felhozott vádakat. Korszun hangsúlyozta, hogy sajnos nem ismerjük eléggé történelmünknek ezt a korszakát, az iskolákban sem oktatják, és kevés közlemény jelenik meg az akkori eseményekről. A tanácskozás legmeghatóbb pillanata volt, amikor Korszun bocsánatot kért a jelen lévő ifjabb Bródy Andrástól a családját ért hátsági megaláztatásokért.

Felszólalásában Valerij Razgulov kijelentette: a sok évszázados ruszin és magyar békés együttélés szellemében, ma se lehet megvalósítani az autonómiát a magyarok nélkül. A jeles ruszin értelmiségi, Vaszilij Szocska elismerő szavakkal emlékezett az egykori ruszin miniszterelnökre, és más szónokokkal együtt, a sajnálatát fejezte ki, hogy Ungváron máig nincsen Bródyról elnevezett utca, tér, sőt em-

²²⁹ Bródy András kivégzésének pontos időpontját kiderítette: BOTLIK József: A miniszterelnöki bársonyszéktől a börtönig. Bródy András politikai pályája 1938. október – 1939. február közt. In: Együtt (Ungvár), 2006. 1. szám, 88–89. old.

léktábla sem. A legméltóbb emlék az lenne – hangsúlyozták többen –, ha megvalósulhatna Bródy nagy álma, az autonómia, amiért egész életében küzdött.

Végezetül a Budapesten élő ifjabb Bródy András megköszönte a szervezőknek az édesapja emlékére rendezett tanácskozást. „Számomra mindig is a legfájóbb érzést a kisebbséghez való tartozás jelentette és jelenti ma is. Soha nem annak tekintettek, ami voltam. De valom: a kisebbségi sors nem azt jelenti, hogy ne lehetnénk jó hazafiak. A magyarok itt, Kárpátalján, a ruszinok meg ott, Magyarországon is. Bennünket 1000 év köt össze. És ezt az 1000 évet nem lehet eltitkolni, mint ahogy az elmúlt fél évszázadot sem. S hogy komoly változások történtek az utóbbi években, azt bizonyítja ez a mai nap is, hisz egy asztal mellett ülünk ősellenségem, a KGB munkatársával, aki most itt bocsánatot kért [a] családomtól”.²³⁰

Ungváron, a nemzetiségek kulturális központjának tőszomszédságában 2002. december 27-én, a „közös múlt és kapcsolatok jegyében” Magyar–Ruszin Művelődési Házat avatott a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közossége (MÉKK) és a Duhnovics Társaság. A magyar–ruszin ház Bródy Andrásnak, Podkarpatszka Rusz (azaz Kárpátalja) egykori, a szovjet megtorló szervek által kivégzett ruszin miniszterelnökének a nevét fogja viselni. Az ünnepélyes megnyitón a jelképes szalagot Dupka György, a MÉKK és Fülöp Lajos, a Duhnovics Társaság elnöke vágta át. Beszédében Dupka hangsúlyozta, hogy a MÉKK kezdettől elismerte a kárpátaljai ruszin szervezeteket. Ez a mostani együttműködés annak köszönhető, hogy a közösség nem politizáló, hanem elsősorban kulturális, hagyományápoló és gazdasági szervezet. Fülöp Lajos a közös múltra hívta fel a figyelmet: kiemelte, hogy a múltat soha nem szabad feladni, abból építkezni, erőt meríteni kell. Az

²³⁰ KOVÁCS Erzsébet: Emlékezés és bocsánatkérés. Bródy Andrásra emlékeztek. In. BeregInfo (Beregszász), 2001. 46. szám, 15. old.

avatóünnepségen az Uzshorod folklór-együttes magyar és ruszin karácsonyi énekeket, táncokat adott elő.²³¹

Bródy András újságíró, író és politikus születésének 110. évfordulóján Fülöp Lajos (Філіп, Л.), az Ungvári Alekszander Duhnovics Társaság elnöke két részből álló cikkben méltatta a ruszin vértanú munkásságát. Részletesen elemezte Bródy újságírói, lapszerkesztői, írói és politikusi pályáját. Számos új adatot közölt irodalmi munkásságáról. A következő címekkel írt rövidebb darabokat, jeleneteket: „Családi élet” (‘Сімейная жизнь’), „Az első csók /monológ lányok számára/” (‘Первый поцілуй /монолог для дівчат/’), „Finánc komá” (‘Кум фінансист’), az utóbbi kettő erkölcsi témájú darabja. A „Csáló” (‘Обман’) című művét annak idején Kiskoppány (Мала Копаян, Nagyszöllősi körzet) községben népi színjátszók adták elő a Duchnovics Társaság olvasókörének estjén.²³²

Bródy az általa szerkesztett újságban 1932 május elején, А. Нярі álnéven adta közre a „А nyúl a bokorban” (‘Заяць у корчу’) című darabját.²³³ Miután Bródy – a közlés szerint – „a kárpátorosz nyelvjárás egyikén megírta” a „Spekulánsok” (‘Спекулянтс’) című, 17 jelenetből álló egyfelvonásos komédiáját, azt 1931–1932 fordulóján adta közre. Még hozzá folytatásokban pártja, az Autonóm Földműves Szövetség hivatalos lapjában (офіційний органъ), Ruszszkij Visztnikben,²³⁴ s talán a legismertebb művévé vált. Ezen kívül számos, a vallási ünnepekkel kapcsolatos írásokat is közölt.

²³¹ (dunda) [Dunda György]: Magyar–ruszin művelődési házat avattak. A közös múlt kötelez. In. Kárpáti Igaz Szó (Ungvár), 2002. december 31., 2. old.

²³² ФІЛІП, Л.: Андрій Бровдай, новинарь, письменник і політик. 110. роки з дня народження. (FÜLÖP L[ajos]: Bródy András, újságíró, író és politikus.) In. Подкарпатський Русин (Kárpátaljai Ruszin), 2005. децембер (december), (3. sz.), 2. old.

²³³ НЯРІ, А.[Bródy A.]: Заяць у корчу. (NYÁRI, A.: Nyúl a bokorban. In. Ruszszkij Visztnik, 1932. május 5.

²³⁴ БРОДИЙ, А. / BRODIJ, A., 1931. december – 1932. februári számok.

A politikus Bródy zeneszerzéssel is foglalkozott, 1929-ben például az „Egyszerű népi ének” (‘Піснь Простонародна’) című alkotása egy évtizeddel később, 1939-ben „Egyszerű Népi Himnusz” (‘Простонародный Гімн’) címmel jelent meg, amelyet így írt alá: „Премєр-міністер Пудкарпатської Руси”, azaz ’Podkarpatszka Rusz miniszterelnöke’. Bródy fontos tájékoztató és népnevelő eszköznek tartotta a rádiót, amelynek ruszin nyelvű adását a felvidéki Kassa városából sugározták Kárpátaljára. Az adó folyamatosan közölt híreket a vidék eseményeiről.

Az ungvári Duchnovics Társaság elnöke, Fülöp Lajos kiváló, Bródyra emlékező írásában azonban tévesen (1946. november 11.) közölte a ruszin politikus vértanú halálának időpontját, a helyes december 7-e helyett. Az újság, a „Подкарпатський Русин” egy fényképet is közreadott, amelyen Fülöp Lajos és a Dupka György, a MÉKK elnöke továbbá mások a Kapos utcai temetőben megkoszorúzták Bródy jelképes sírját,²³⁵ amelyet hamarosan ismeretlen tettesek tönkretettek.

A Budapesten megjelenő „A magyarországi ruszinok közéleti, tájékoztató havilapja”, a kétnyelvű Ruszin Világ melléklet – Русинський Світ прилога 2009 évi novemberi, decemberi és 2010 évi januári (59., 60., 61.) számaiban Kisfalviné Ortutay Mária az újság szerkesztője ifjabb Bródy András emlékezése alapján három részből álló beszélgetést adott közre. A közleménysorozat fontos forrás, mert a Bródy család igaz történetének újabb, eddig kevésbé ismert vonatkozásait is az olvasók elé tárta, amelyek egyfajta módon Kárpátalja történetét is visszatükrözték. Az írások értékét növelték, hogy eközben családtagokról összesen hét darab jórészt ismeretlen fényképet is közölt. Sajnos, a sorozat kezdő főcímében szintén tévesen – 1946. november 7. – szerepel Bródy András vértanúhalálának időpontja, amely december 7-én történt.²³⁶

²³⁵ ФІАІП, Л. / FÜLÖP L., 2006. януар (január), 1. szám, 2. old.

²³⁶ ORTUTAY M., 2009. december, 2. old. Ugyanó: Szülőföldemet elhagyva, új otthonomban Budapesten. (Interjú ifj. Bródy Andrással. Befejező rész.) [3. rész.] 2010. január (74. szám.), Melléklet № 2, 4. old.

Közben a Szovjetunió felbomlásának időszakában, közel fél évszázados megbélyegzés után, 1990/1991-ben már Kárpáti Ukrajna, Szics-gárda veteránkorú túlélői megkezdték Volosin Ágoston/Avgusztin 1938. október 27 és 1939. március 15 között fennállt ukrán diktatórikus rendszerének rehabilitálását. Méghozzá a Huszt melletti Vörös-mezőn, a járási székhely Ökörmezőn és Volosin szülőfalujában, Kelecsényben tartott megemlékezésekkel.²³⁷ Egyes kárpátaljai ukrán történészek (főként az Ungvári Állami Egyetem oktatói) és mások, amerikai ruszinok viszont már az 1991-től független Ukrajna jogelődjeként igyekeztek elfogadtatni Avgusztin Volosin államát és rendszerét a kijevi legfelsőbb ukrán vezetéssel.

Az évtized végén, 1999 tavaszán már hivatalosan, egy hétig tartó állami ünnepségsorozattal emlékeztek meg Kárpátalján az „önálló kárpát-ukrán állam” kikiáltásának 60. évfordulójáról. A központi rendezvényt a Huszt melletti Vörös-mezőn tartották, ahol felavatták, majd lelkészek felszentelték az elesett Szics-gárdisták emlékművét. Az ungvári egyetemen emlékkiállítás és tudományos tanácskozást rendeztek. Ugyancsak Ungváron, továbbá Huszton sportversenyekkel, irodalmi és műsoros estekkel, a témának szentelt színházi előadásokkal ünnepelték a jubileumot.

Az immár három évtizede a független Ukrajna történészei, politikusai, nem szakítottak a szovjet korszak beidegződéseivel, Bródy András politikai pályáját a szovjet korszakbeli szemlélettel teljesen azonosulva, továbbra is súlyosan megbélyegzik. Tevékenységét, pályáját nem kutatták, ezért életműve napjainkban is szinte ismeretlen. 1945 után – ha egyáltalán szóltak róla –, csak magyar fasisztának emlegették. Népet, a ruszinságot és a magyarságot egyaránt meghurcolták, a ruszin/rutén önazonosságot 1946 végétől hatóságilag betiltották, a sok

²³⁷ ВЕГЕШ, Микола М.: Карпатська Україна (1938–1939). (Соціально-економічний і політичний розвиток). Ужгород, 1993. (Karpatszka Ukrajina... Szociális-gazdasági és politikai fejlődés.) Lásd: képmelléklet.

évszázados ruszin–magyar testvériséget erőszakosan felszámolták. A szovjet hatóságok a több évszázados, és az 1944–1945. évi újabb államfordulatig igen szoros ruszin–magyar szellemi kapcsolatok tényeit is igyekeztek eltüntetni, illetve ukránnak minősíteni és kisajátítani. Kárpátalja 1938 november utáni, illetve 1939 március és 1944 október közötti újbóli magyar korszakát a korábbi szovjet/ukrán és a jelenlegi ukrán történetírás ellentmondást nem tűrően „a fasiszta magyar leigázás éveinek” minősíti, elsősorban a kommunista szervezkedések, a partizánok és kémek elleni kemény magyar hatósági fellépésért.

A már többször idézett ukrán monográfia hivatkozott fejezetének további alfejezeti teljesen elvesznek a részletekben, számos jelentéktelen ügyet felnagyítanak (például valamelyik faluban egyes levétek nem mentek el az oktatásra), amelyeket erőteljes antifasiszta harcként ábrázolnak. A könyv, a tényeket jelentősen eltúlozva, jogosnak tünteti fel a partizánok tevékenységét.²³⁸ Ez utóbbiak is azt tanúsítják, hogy az ukrán történetírás még napjainkban sem szakított a szovjet történetírás előítéleteivel és beidegződéseivel, sőt azt egyfajta módon tovább fejleszti, túlhaladja. Például az 1997-ben kiadott „Ukrajna emlékkönyvé”-ben Kárpátalja, ukrán nézetből Kárpátontól „a második világháború küszöbén és éveiben című bevezető fejezet témákra vonatkozó alcímei: „A horthysta megszállás fojtó szorításában”, „Harc illegalitás-ban a megszállók ellen”, „Harcba szálltak a népi bosszúállók”.

Még 2002-ben is az előbbiekhöz hasonló szemléletet képviselt a kisalakú, mindössze 48 oldalas Avgusztin Volosin politikai életrajz-füzet szerzője, Oleksza Misanics, aki szerint: Kárpáti Ukrajnát „a gyűlölet erői több mint öt évre a magyar-fasiszta megszállók kezébe adták”.²³⁹

²³⁸ Нариси історії Закарпаття. Том II. 1918–1945. Ред. кол. І. Гранчак. Ужгорода, 1995. (Kárpátontól vázlatos története. II. köt. 1918–1945. Szerk. kollekt., I Grancsák.) Ungvár, 1995. 494–533.

²³⁹ МИШАНИЧ, Олекс: Життя і творчість Августина Волошина. (MISANICS, Oleksza: Avgusztin Volosin élete és munkássága. Ungvár.) Ужгорода, 2002. стр. 1–48., idézet: 26. old.

Miközben a kárpátaljai rutén/ruszin nép – nem utolsósorban Bródy András tevékenységének is köszönhetően – olyan kétnyelvű, magyar–rutén önkormányzatot kapott a magyar kormányzattól, amelynek a tizedével is megelégedett volna a 2010-es évek elejéig a kárpátaljai magyarság. Közben 2014-től a helyzete egyre rosszabbodott, a 2022. február 24-én kitört orosz-ukrán háború óta viszont végzetessé vált.

Az ukrán történetírás következetesen a kárpátaljai illegális kommunista mozgalom, majd a szovjet repülőgépekről a kárpátaljai hegyekbe ledobott kommunista partizánosztatok kíméletlen üldözését hangoztatja. Ezzel igyekszik megalapozni Kárpátalja 1938/1939–1944 közötti „*magyar fasizta okkupációjával*” kapcsolatos, előítéletekkel terhes, alaptalan vádjait. Miközben a tárgyilagos történészek között közismert, hogy a második világháború idején a genfi konvenciók²⁴⁰ a partizánokra (gerillákra) nem vonatkoztak. Azok ugyanis nem számítottak hadviselő félnek, ezért törvényen kívüli helyzetben lévőknek tekintették őket. A genfi konvenciók előbbi cikkelyei a második világháború alatt is érvényesek voltak, és előírták: „tilos mérregnek, mérgezett fegyvernek [a] használata, az orgyilkos módra való ölés (...) a békeköveti lobogóval vagy katonai jelvénnel, [az egyen] ruhával való visszaélés”.²⁴¹

Az előbbiekből következik, hogy a második világháború éveiben a Kárpátalján működő, szovjet területről repülőgépeken érkezett s ejtőernyővel ledobott vagy az államhatáron átszivárgott kommunista partizánokkal szembeni legszigorúbb magyar hatósági fellépés – a helyszínen való felkoncolás is! – nem volt büntett, teljesen jogszerű volt,

²⁴⁰ Genfi katonai konvenciók: így nevezik azokat az egyezményeket, amelyek a svájci kormányok kezdeményezésére, elsősorban a háborúk áldozatainak (sebesültek, betegek, hadifoglyok, polgári lakosság) védelmére jöttek létre a 19. század második felétől a Genfben összehívott nemzetközi konferenciákon. Lényegük a hadviselés szabályainak a rögzítése, mindenekelőtt a „hadviselő fél” fogalmának a meghatározása, amelyet az 1907. évi értekezleten fogadtak el. A Magyar Országgyűlés 1936-ban a genfi egyezményeket törvény formájában Magyarország számára is kötelezőnek nyilvánította ki.

²⁴¹ Révai Nagy Lexikona. IX. kötet. Budapest, 1913. 282. old.

mert nem sértette meg a genfi konvenciókat. A partizánok idegen, ellenséges erőknek számítottak, akik nem a saját országukban tevékenykedtek. Ugyanez vonatkozik a kárpátaljai helyi ruszin, hucul, ukrán, magyar és zsidó lakosokból verbuválódott csoportokra, vagy személyekre is – akik a partizánokkal korábban is ápoltak kapcsolatot, vagy azok ejtőernyős ledobása után csatlakoztak hozzájuk –, mert magyar állampolgárként kapcsolódtak be az illegális mozgalomba. Külföldiek, idegen állampolgárok által vezetett, és messzemenően nem a magyar nemzeti érdekeket szem előtt tartó partizáncsoportokhoz álltak, amivel kimerítették a hazaárulás büntetettét.

A kommunista szervezkedés másik formája a kémkedés volt. Ezt az illegális tevékenységet az alábbi szellemben ábrázolja a szovjet historiográfia hagyományait töretlenül folytató, mai posztkommunista ukrán történetírás. Méghozzá a kárpátaljai antifasiszta harcosokat járásonként és településeként szócikkekben megörökítő „Ukrajna emlékkönyve” című sorozat „kárpátontúli” kötetében. „A harc egyik aktív formájaként katonai felderítő és illegális csoportok működtek. 1939 és 1941 júniusa között több csoport kémkedett itt a Szovjetunió javára. Ezek tagjai helyi antifasiszták voltak, akik önkéntesen segítettek a szovjet határőröknek gyűjteni az adatokat a magyar hadseregről és a Kárpátokban épülő erődítményekről. Ezek a csoportok jelentős munkát fejtettek ki a Volóci, Nagybereznai, Ökörmezői, Huszti, Técsői és Rahói járásban.” A Latorca völgyében, Volócon és Munkácson tevékenykedő „csoport azt a feladatot kapta, hogy szerezzék meg Magyarország, illetve Kárpátalja vasúti hálózatának részletes térképét, a vonatok menetrendjét, adatokat gyűjtsenek a határ felé tartó alakulatokról, okmányúrlapokat, tiszti és csendőri egyenruhát szerezzenek”.²⁴² A magyar hatóságoknak ezért a helyzetnek megfelelő, a nyugalmat, a törvényes rendet fenntartó külön intézkedéseket kellett hoznia, és felszá-

²⁴² Ukrajna emlékkönyve. Kárpátontúli terület. 1. (köt.) Ungvár, 1997. 32–33. old.

molnia az ellenséges, illegális mozgalmakat. A korábbi szovjet-ukrán, és napjaink ukrán történetírása természetesen elhallgatja a „népi bosszúállókkal” kapcsolatos sarkalatos genfi konvenciókat is.²⁴³

Közben Volosin Avgusztin/Ágoston rehabilitálására egy évtized fordulataival került sor, amelyet az ukrán államhatalom végzett el. Ukrajna államelnöke, Leonyid Kucsma 2002. március 15-én kiadott 257. számú ukázából: „Az ukrán államiság megszilárdításáért vívott harcban betöltött kiemelkedő szerepéért Volosin Avgusztin Ivanovicsnak, aki Kárpát-Ukrajna elnöke volt 1939-ben, posztumusz az Ukrajna Hőse címet adományozom, és az Állami Érdemrenddel kitüntetem”.²⁴⁴ A legmagasabb ukrán állami kitüntetés posztumusz odaítélésével megtörtént Volosin és rendszere, a Szics-gárda teljes rehabilitációja. Ettől az évtől kezdve sorra jelennek meg a Volosin életével és munkásságával kapcsolatos könyvek, tanulmányok és más közlések, ezen kívül megszokottak a Kárpáti Ukrajnával foglalkozó visszaemlékezések, sajtócikkek is, és vasikos kötetben kiadták Volosin Avgusztin válogatott műveit is.²⁴⁵

A Kárpátontúli (Kárpátaljai) Megyei Tanács és a Területi Állami Közigazgatás hivatalos napilapja, a Новини Закарпаття például 2006-ban a következő címet adta az ünnepségekről szóló tudósításnak: „Kárpáti Ukrajna. Győzelem – az élet árán, és a dicsőséggel övezett feltáma-

²⁴³ A napjainkban is tovább élő kárpátaljai ukrán történelemhamisításról, ZUBÁNICS László: XX. századi történelmünk buktatói, avagy hogyan hamisítsuk meg a történelmet. In: A magyar–ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok”. – Спільне українсько-угорське минуле і сьогодення: „били плями”, що віддаляють та об’єднують. Nemzetközi tudományos konferencia anyagai (2010. február 26.) Összeáll., szerk. Zubánics László. Beregszász–Ungvár, 2011. 8–12. old.

²⁴⁴ A posztumusz kitüntetés pontos hasonmását közli: МИШАНИЧ, О. (MISANICS, O.), 2002. 3. old.

²⁴⁵ ВОЛОШИН, Августин: Вибрані твори. Ужгород, 2002. стр. 528. (Volosin, Avgusztin: Válogatott művek. Ungvár, 2002. 528 old.) – A kötet 4. oldalán megjelent annotációból idézünk: „Kárpát-Ukrajna elnökének, aki forrón óhajtott a szeretett ukrán népének ’a megtisztelő helyet a civilizált nemzetek családjában’, és úgy értékelte Kárpát-Ukrajnát, mint első lépést az önálló Ukrajna felé”.

dás”.²⁴⁶ Az írásban (mint minden évben) felelevenítették a Szics-gárda hősie harcát, és Avgusztin Volosin kiemelkedő történelmi szerepét. A Huszt melletti Vörös mezőn álló emlékműnél tartott koszorúzásról így számoltak be: „A mi történelmünk Vörös mezője”.²⁴⁷ Közben sorra napvilágot láttak a Volosin-féle állam történetét különböző szempontokból feldolgozó művek, és többek között megjelent (az imént idézett) Oleksza Misanics tollából Volosin Avgusztin politikai életrajza.

Mindkét politikusban közös, hogy csaknem fél évszázadig megbélyegzettek voltak. Bródy a ruszinsága, Volosin az ukránsága miatt esett áldozatul a szovjet kommunista diktatúrának. Miközben mindketten a helyi, kárpátaljai szláv lakosság felemelésére törekedtek ruszin, illetve ukrán szellemi alapon. Ifjabb Bródy András 1989 februárjában kérelmezte a Kárpátontúli Területi Bíróságnál édesapja büntetőperével kapcsolatos iratok kiadását, amelyekbe csak hónapok múltán tekinthetett be. A volt ruszin miniszterelnököt, majd a Magyar Országgyűlés kárpátaljai képviselőjét végül 1991. december 27-én rehabilitálták. Újabb megalázó hatósági eljárások után özvegye, Bródy Andrásné – hivatalosan Necs Mária-Magdolna 1993. március 22-én jutott hozzá a pénzbeli kárpótláshoz banki jóváírással.

Fia, ifjabb Bródy András nem véletlenül jegyezte meg – többek között – 2010-ben, egy vele készült hosszabb beszélgetésben. Úgy látta: édesapját hivatalosan „látszólag és képmutatóan rehabilitálták. (...) Annyit elismertek, hogy bizonyítékok hiányában ártatlanul kivégezték. Ez csak annyira volt jó, mint az egyébként is rendszerváltásnak nevezett mai korszak, amely az igazság és a bűnösök leplezésére és a hatalom átmentésére is szolgál. A szobrok rongálása, a bűnösök eltitkolása,

²⁴⁶ Карпатська Україна, Подвіг – ціною в життя і воскресіння овияне славою. (Kárpáti Ukrajna. Győzelem – értékkel az életben és a feltámadásban körüllegve dicsőséggel.) In. Новини Закарпаття (Kárpátontúli Újság, Ungvár), 2006. március 11. (33–34. szám.) 3. old.

²⁴⁷ Красне Поле нашої історії. (A mi történelmünk Vörös-mezője.) In. Новини Закарпаття (Kárpátontúli Újság), 2006. március 18. (35–36. szám) 2. old.

a lopott tulajdon visszaszolgáltatása (pld. a Bródy-villa, nem kaptuk vissza), a kárpótlások, a bocsánatkérések elmaradása, mind-mind azt bizonyítják, hogy itt [tudniillik Ukrajnában] nem volt igazi rendszerváltás. Tovább folytatódik a köpönyegforgatás, az igazság elrejtése. (...) tovább folytatódik a ruszinok kárpátaljai asszimilációja, nyelvük betiltása. Hiszen, ha tiltott a nyelv, a nemzetiség sem létezik! Csakis nyelvében élhet a nemzet! (...) Így hallgatják el manapság még ma is a magyar népeességre és a velük szimpatizáló kárpátaljai őshonosokra irányuló, a háború utáni kiirtási tervet (nézd Szolyva[i]-haláltábor, Gulág).²⁴⁸

Az előbbiekhöz kapcsolódik a következő esemény: 2016. december 7-én, Bródy András vértanúhalála 70. évfordulója alkalmából avatták és szentelték fel a Szolyvai Emlékparkban a kivégzett és elhurcolt magyar országgyűlési képviselők és felsőházi tagok emlékkeresztjét, Mihail Beleny szobrászművész alkotását. Itt fontos rámutatni, hogy az 1990-es évek elején Bródy András és társai rehabilitációja ledöntötte a bolsevik történetírás valamennyi hazug állításait. „A kommunista diktatúra áldozatait becsmérő, a bolsevik eszmeiséget képviselő szovjet-ukrán történészek, és e tárgykörben megírt tanulmányaik egyszerre hiteltelenné váltak, a történelem süllyesztojébe kerülnek”.²⁴⁹

A 2010-es években Kárpátalján elsősorban a Szolyvai Emlékparkbizottság, az ungvári Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közossége (MÉKK), a beregszászi Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, az Ungvári Alekszander Duhnovics Társaság és az Intermix Kiadó ápolta és ápolja még ma is Bródy András emlékezetét. A Szolyvai Emlékparkbizottság műhelyében Dupka György és Zubánics László összeállításában készült el a „Bródy András és társainak emlékkönyve” alcímű kötet, amely 2017-ben jelent meg.²⁵⁰ A kiadványban Dupka

²⁴⁸ ORTUTAY M., 2010. 4–5. o.

²⁴⁹ DUPKA Gy., 2017. 47. o.

²⁵⁰ A kivégzett, lágerekben elhunyt kárpátaljai magyar képviselők (1945–1949). Bródy András és társainak emlékkönyve, 2017. 276 o.

György Kárpátalja erőszakos szovjetizálását, a táborokba hurcolt, kivégzett képviselők, felsőházi tagok, szenátorok tragikus sorsát elemezte az 1944 és 1953 között lezajlott koncepciós perek tükrében. A kötet újraközölte Botlik József, „Ruszin vagy ukrán? Bródy András és Volosin Ágoston / Avgusztin politikai pályájának összevetése”; illetve Korszun Alekszej, „Bródy András és Avgusztin Volosin politikai rehabilitálásának folyamatáról” című tanulmányát. Ezek egyébként először 2011-ben láttak napvilágot, miután 2010. február 26-án elhangzottak Beregszászban *A magyar–ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok”* című nemzetközi konferencián. A szóban forgó, „Bródy András és társainak emlékkönyve” alcímű kötet a fenti tanulmányokon kívül ismertette a Bródy-pert, szólt az NKVD és a SZMERS által meghurcolt kárpátaljai magyar, ruszin és ukrán közéleti személyiségekről. Továbbá bemutatta Zakarpatszka Ukrajina Rendkívüli Bírósága testületének bíráit, személyi állományának tagjait, az NKVD nyomozóit és vádlóit.

Bródy András Kárpátalján, illetve Ukrajnában továbbra is, napjainkig megbélyegzett maradt. Különösen fontos lenne, hogy az ukrán történetírás végre szakítson az 1938/1939-1944 újbóli kárpátaljai magyar korszak teljesen elutasító megítélésével, a „fasiszta leigázás éveinek” politikai alapvetésű, idejétmúlt, tudománytalan, előítéletekkel teli szólamainak hangoztatásával. Ha mindez megtörténne, az utat nyitna a vértanú Bródy András személyének, munkásságának valódi bemutatásához, tárgyilagos megítéléséhez, amivel az utókor elégtételt szolgáltatna számára.

Az előbbiekhöz egy utólagos megjegyzés: a fenti óhajok sajnos, bizonytalan időre okafogyottá váltak a 2021. novemberi beregszászi GULAG-GUPVI nemzetközi tanácskozás óta, mert Ukrajnában 2022. február 24-étől háború dúl...

A VIHORLÁT MÁRTÍRJAI

(dokumentumriport)

1944 novemberében, alig egy hónappal Horthy Miklós rosszul előkészített kiugrási kísérlete után tragikus események helyszíne volt a történelmi Abaúj-Torna vármegyéhez tartozó Vihorlát hegység. A proklamáció szellemével ellentétes, a harc folytatását elrendelő hadparancs által megzavart, a kárpáti harcokban meg-tizedelődött 2. hegyidandár katonáinak mintegy százötven fős csoportja úgy döntött, hogy megadja magát az szovjeteknek. A kétségbeesett lépés sikere érdekében elfogadták a szlovák partizánok közvetítését. Az életükkel fizettek ezért: máig tisztázatlan körülmények között a partizánok lemészárolták őket.

„Nagyitszeteletű Úr! Bruck Gyula vagyok, egy rozsnyói szakiskola tanára. Családomnak lelki nyugalmat keresve egy nagy kéressel fordulok Önhöz. Arról van szó, hogy testvérem, Bruck Dezső, a magyar hadsereg tüzér zászlósa az Önök községe térségében esett a partizánok fogságában 1944. szeptember végén vagy október elején. A háború előtt tanár volt Kistoronya községben. Magas, testes, 32 éves, vékony

²⁵¹ Havasi Dániel közreműködött a hódmezővásárhelyi Emlékpont Múzeum létrehozásában. 2014-től a Rendszerváltoztatás Történetét Kutató Intézet (RETÖRKI) külsős munkatársa. Szabadúszóként történelmi és ismeretterjesztő filmek szerzője.

²⁵² dr. Havasi János Tíz éve foglalkozik hadisírkutatással. 2006-ban megalapította a Sirjaik hol domborulnak? c. televíziós műsort, 2007-ben a Háborús Keresőszolgálat c. honlapot. E témában többször járt riport- és kutatóúton Szibériában, a Donnál, a Donyec-medencében, Galíciában és Európa számos más országában. Lengyelországban. Több tucat riportfilm és nyolc riportkönyv szerzője.

bajusszal. Ezidáig hiába vártuk haza, csak a közelmúltban hallottunk olyan híreket, hogy 2 héttel a fogságba esése után kérte az orosz és szlovák partizánokat, hogy találkozhasson Tóth László főhadnaggyal, a volt parancsnokával. Állítólag a Remetské Hámre beli Rapsch úr elvezette a nevezett főhadnagyot a partizánokhoz, ahol megegyeztek, hogy az egész üteg az ágyúival együtt átáll hozzájuk. De mivel ez még ezen éjjel folyamán nem történt meg, reggel az orosz partizánok bosszúból kivégezték az összes foglyukat, körülbelül száz személyt. Állítólag itt esett el a testvérem is. Az egyik közeli község lakói temették el őket tömegsírba. Ezt a hírt Krompach András úrtól hallottuk, aki szintén partizán volt és ott volt a kivégzésnél, de a testvérem nevére nem emlékezik. Nagyon szépen kérem, ha tud valamit ezen eseményről, írja meg nekünk, mert ez a bizonytalanság lelkileg teljesen tönkretesz. Remélve, hogy az Ön jószágát még valamikor viszonzozhatom, előre köszönöm a jószívűségét.

Rozsnyón, 1946. március 6-án. Mély tisztelettel...

A levélre sohasem érkezett válasz. A megsárgult papírt Kiskemence község templomtornyában találták meg elrejtve a kilencvenes évek második felében. Tán sosem fog kiderülni, hogy a címzett tiszteletes úrból a szándék vagy a bátorság hiányzott-e ahhoz, hogy nyomozni kezdjen a Viharlát hegységben történtek után. Évtizedekkel később megtette ezt egy gömöri gépésztechnikus, az Uzapanyiton élő Lehotai Aladár, számos helytörténeti munka szerzője.

Lehotai Aladár: - *Ez a történet annyira ismeretlen, hogy ezzel lényegében senki nem foglalkozott. A hivatalos szervek ügyeltek rá, hogy senki ne tudjon róla, és mivel nem volt nagy publicitása, információhoz sem lehetett jutni. Esetleg történészek tudtak róla, de a köznép nem, mert a szocialista időkben el volt hallgatva. Nem is volt szabad beszélni róla. A partizánokat csak isteníteni volt szabad. És hogy egy partizán-csoport tagja tömeggyilkos lehet, háborús bűnös, erről soha senki nem*

mert beszélni. Én nem egészen két évtizede foglalkozom ezzel a témával. Többször jártam ezen a vidéken, de sohasem akadtam olyan adatközlőre, aki szavahihetően el tudta volna mondani, mi történt itt. Másod- és harmadkézből származó információkról volt szó. De a közelmúltban Pór Lajos barátom segítségével olyan közvetítőhöz jutottam, aki elvezetett egy szlovák személyhez, aki mindent elmesélt úgy, ahogy a szüleitől és idősebb lakosoktól hallotta fiatal korában.

Háttérben a Vihorlát-csúcs

Jan Kormucik a kelet-szlovákiai Vihorlát hegység apró hegyfalujában, Kiskemencén él. Földhivatali dolgozóként kitűnően ismeri az itteni vadregényes tájat, ráadásul maga is érdeklődik a közelmúlt történelmi eseményei iránt. A térség ma is zárt katonai terület, de közbenjárására sikerült elhárítani minden akadályt az időutazás megkezdése előtt. Mielőtt elindulnánk, vessünk egy pillantást a korabeli haditérképekre. Illésfalvi Péter hadtörténész segít rajtuk eligazodni.

Illésfalvi Péter: – 1944 őszén, tehát október közepén, második felében a kárpátaljai területen folytak a harcok. Az Ungtól nyugatra is megjelentek a szovjet csapatok. Kárpátalja nyugati felén a 3. magyar hadtest védekezett, süllyal az Ung folyón, s ehhez a 3. hadtesthez tartozott a 2. hegyidandár, amelynek a balszárnnyához csatlakozott az 1. német páncélos hadsereg, amely duklai hágót védte igen nagy sikerrel. A magyar csapatok részéről ez a harc igen csak veszteségterhesnek volt mondható, pedig a 2. hegyidandár, amelyik nyár eleje óta folyamatosan kint volt a Kárpátok előterében, folyamatosan harcban volt, s igen leharcolt állapotban vette fel a küzdelmet a szovjet 18. összefegyvernemi hadsereg ide betörő magasabb egységeivel.

A békés tájat egykor vér öntözte

Mit kell tudni a hegyivadászokról?

– A Magyar Királyi Honvédségben 1939. augusztus 1-jével szervezték meg a hegyi csapatokat. Akkor a kárpátaljai 1. hegyidandárt állították föl, először három, aztán négy zászlóaljjal. Ezeknek az alakulatok-

nak az volt a specialitásuk, hogy kifejezetten hegyes terepre szervezték meg őket mind a felszerelés, mind a harcfeladat szempontjából.

1943. október 1-jétől már két hegyi dandára volt a Magyar Királyi Honvédségnek. Az 1. hegyi dandárt áthelyezték Erdélybe Beszterce központtal – ott volt az 1. hegyidandár parancsnoksága –, és a zömében kárpátaljai alakulatokból a már létező 8. határvadász dandár alakulatait részben átalakítva létrehozták a 2. hegyi dandárt. Ez öt hegyivadász zászlóaljból állt, s ezek mind kárpátaljai helyőrségek voltak. Ezeket az alakulatokat is mozgósították 1944 márciusában, s hadiállományra emelve körülbelül tízezer fős létszámmal vonultak el hadműveleti területre.

Úttalan utakon dülöngél velünk az autó. Hosszas bolyongás után egy lejtős tisztáson állunk meg. A sűrű bozóttal, aljnövényzettel benőtt térséget magas sziklafal zárja le az északi oldalon. Jan Kormucík a korabeli szemtanúk alapján idézi fel a történeteket.

Jan Kormucík: – *Itt, ezen a helyen, a szikla alatt, körülbelül harminc magyar katona lelte halálát. A gyilkosságban részt vevő egyik partizán elbeszélése szerint adtak nekik egy bográcsfélét azzal, hogy ebédre készítsenek maguknak gulyást, pucoljanak krumplit stb. Ezzel a trükkkel elérték, hogy a katonák összegyűljenek, s ezután automata fegyverekkel lekaszálták őket. A holttestek a földön heverték mindaddig, amíg a háború végén meg nem érkeztek a területre a csehszlovák hadsereg katonái. Ez ugyanis korábban lőtér volt, s a katonaság most ismét elfoglalta. Kegyeleti temetést nem rendeztek, pusztán elkapták a holttesteket. A derékszíjuknál fogva bottal húzkodták le őket egy-egy mélyedésbe, ahol földet dobtak rájuk. Igen, ezek a magukat megadó katonák csaknem az utolsó szálig ki lettek végezve. Csak egy Lekárovice nevű községből származó katonának sikerült megszöknie. Menekülés közben megsebesítettek, de túlélte és hazajutott. A háború után ez a férfi eljárt Kiskemence községbe, ahol jelenleg lakom. Tűzifát vásárolt és elmesélte nekem ezt az egész tragédiát.*

Holttestek heverték itt is...

Az egykori gyilkosságok második színhelyére már könnyebben odatalálunk: jellegzetes tereptárgy, egy vízmű épülete adja meg a támpontot. Nyolcvan évvel ezelőtt még egy mély kút vize csillapította a lőteret használó katonák szomját.

Jan Kormucík: – *Ennek a kútnak a közelében a magyar katonák egy további csoportját végezték ki. Körülbelül húsz-huszonöt főről van szó. Négy katonának sikerült megszöknie a gyilkosok elől, s hogy az életüket mentse, beugrottak a kútba. Ezt látván, a partizánok odamentek és kézigránátokat dobtak le a mélybe. A háború után visszatértek a lőterre a csehszlovák hadsereg katonái, és használni akarták a kutat. Kiemelték a holttesteket, amelyeket a hideg víz konzervált. Az azonosító fémlelapok („dögcédulák”) alapján megállapították, hogy az egyik katona neve Kucharsky. A Kucharsky család a közeli Hazsin községben malmot működtetett. 1946-ban, amikor a Demokrata párt nyerte meg a választásokat, s a család tudomást szerzett az eseményekről, kivizsgálást kezdeményeztek. Tudni szerették volna, hogy a hozzátartozójuk miért halt meg ártatlanul. Tudni kell, hogy ezekben a koalíciós időkben a partizánok még*

nem dicsekedtek azzal, hogy az valamelyik felkelőcsoport tagjai voltak. A katonaság eltemette a huszonöt holttestet és a helyszínen egy keresztet emelt. 1948 után, amikor a kommunisták átvették a hatalmat, a keresztet kifűrészelték, a földet elplanírozták, és vörös homokkal írták ki: „Tisztelet az elesett partizánoknak”. Ekkor a felkelőket már hősként emlegették.

De kik is voltak ezek a partizánok?

Illésfalvi Péter hadtörténész: – *A partizáncsoportok jelentős része a reguláris szlovák haderőből verbuválódott. Itt a vihorláti területen például négy partizáncsoportról is tudunk. Ezek közül a legjelentősebb az úgynevezett Krivány dandár volt. Ennek a Krivány dandárnak egy Jozef Vogl nevű tüzér alezredes volt a parancsnoka. 1944-ben, mielőtt a Krivány dandárt megalakították, a rózsahegy 2. tüzérezrednek volt a parancsnoka ez a férfiú, aki – s ez kiderül az írásokból – kiválóan beszélt magyarul, ugyanis Magyarország területén végzett hadapródiskolát még 1918 előtt. Az egyik legfélelmetesebb a Jan Boros által vezetett különítmény, partizáncsoportosulás volt. Valójában azt sem tudjuk, mikor ölték meg ezeket a magyar katonákat, ahogy azt sem tudjuk, hogy pontosan kik. Illetve annyit igen, hogy ez a Jan Boros féle csoport mindenféleképpen részt vett a gyilkosságokban.*

Jan Kormucík, Lehotai Tivadar, Havasi Dániel a forgatás helyszínén

A Vihorlát erdeje őrzi a mészárlás harmadik felvonásának titkát is. Jan Kormucíkot személyes emlékek is fűzik ahhoz a tisztáshoz, ahová édesapja kísérte el gyerekkorában, s ahol az egyik égisz fa törzsén ma is kereszt nyomai láthatók.

Jan Kormucík: – *Az én apám véste be ezt a keresztet a fába, amikor itt jártunk. Itt az úttól balra volt egy nagy kút, ahol a marhákat itatták. Az apám a felkelés leverése után hazajött és eljött gombászni erre a helyre. Itt harminc magyar lelőtt katonát talált, és két polgári személyt. Megnézte őket, de egyik sem adott életjelet. Mellettük egy tűzrakóhely, és ezen elégett dokumentumokat látott, amelyeken még az írás is látható volt, de az érintésre széthullottak. Ez azt jelenti, hogy ezek a partizánok, akik ezt a gyilkosságot végrehajtották, nem akartak nyomot hagyni maguk után. Apám elmesélte, hogy a háború után nagy nyomor volt, nem volt ruha, nem volt lábbeli. A magyar katonáknak szép egyenruhájuk volt, hegymászó bakancsuk, a tiszteknek bőrkabátjuk. De az apámnak eszébe sem jutott hozzájuk nyúlni. Szörnyülködve elsietett innen.*

A vérengzés közvetlen kiváltó okai máig ismeretlenek. A Horthy-proklamáció után mind a hadi-, mind a katonadiplomácia helyzet roppan bonyolult volt. Különböző szempontok alapján ugyan, de a hegyivadászok dezertálási szándékát sem a magyar hadbírák, sem a németek, sem a partizánok nem nézték jó szemmel.

Illésfalvi Péter: – *Gyakorlatilag október második felétől kapcsolatban állt a 2. hegyidandár ezzel a partizáncsoportosulással. Elsőként a dandár parancsnoka, Rummy Lajos ezredes volt az, aki fölvette a kapcsolatot Vogl alezredessel, és kérte, hogy adja vissza azokat a felszerelési tárgyakat és bocsássa szabadon azokat a magyar katonákat, akik és amelyek a birtokába kerültek. Hivatkozott a magyarság és a szlovákság közötti történelmi sorsszerűségre. Ugyanakkor azt is jelezte ebben a felhívásban, hogy ha ez a visszaadás békés módon nem megy, akkor – és megjelölt három községet –, kénytelen lesz ezt a három községet fel-*

gyűjtatni, hogy nyomatékot adjon ennek a kérésnek. (...) A németek is kapcsolatban voltak a Krivány féle partizáncsoporttal, és ők nem nagyon pártolták, hogy a magyarok szép szóval próbáljanak itt valamit elérni. Assmann altábornagy jelezte, hogy néhány napon belül úgys visszakerülnek mind az emberek, mind a zsákmányként megszerzett hadianyag saját kézre. És ez valóban meg is történt, mert 1944. november 11-én a 101. német vadászhadosztály egyik különítménye rajtaütött Vinna településen, illetve a Vihorlátban több partizántanyán, és - ami nem mellékes -, Jozef Vogl alezredes harcálláspontján is. Ráadásul a birtokukba került az a hadinapló, amelyet a Krivány dandár vezetett hivatalosan. Ez a tény, hogy a németek erővel rajtaütöttek a szlovák partizántáboron, kiválthatta a szlovák partizánok bosszúját, és elindíthatott egy olyan láncreakciót, amelynek következménye lehetett az is, hogy a még fogságukban lévő magyar katonákat legyilkolják.

Jan Kormucík: – November 11-én Vinné és Poruba községeket a németek visszafoglalták, mert innen sok támadás érte őket. Előtte a partizánok foglyokat ejtettek, löszert, felszerelést zsákmányoltak tőlük. Vinné községet a németek felgyújtották, és folytatták a támadásukat a hegyek felé. A partizánok tudomására jutott a németek támadása, visszavonultak a hegységbe, csak a Krivány nevű csoport maradt a helyén. A németek november 11-én szétszórták a csoportot, a táborukat megsemmisítették. Így hamarosan egy partizán sem maradt a Vihorlátban.

A helyiek emlékezete szerint a kommunista hatalomátvétel után megdicsőült partizánvezérek közül egyike sem természetes halállal halt meg. A pásztorhegyi gyilkosságokról a mai napig nem ildomos beszélni Szlovákiában, pedig a kivégzett hegyivadászok között szép számmal voltak ide valósi szlovák és ruszin nemzetiségű katonák is. A történészek, közéleti szereplők, talán attól tartanak, hogy az úgynevezett felkelők túlkapásai miatt az egész szlovák felszabadító partizánmozgalomra árnyék vetül. Ilyen körülmények között meglepetéssel fedezzük fel František

Vnuk szlovák történész elemzéseit a *Hibetetlen összeesküvés* címmel megjelent könyvében. Egyebek között ilyen sommás megállapításokat tesz az 1944-es állapotokról:

Vnuk írja: – „A fegyveres felkelés Szlovákiában mindenütt összefonódott a terrorizmussal, amely a felkelés idején érte el tetőpontját. Nem egy esetben a valóban antifasiszta ellenállók kénytelenek voltak felszámolni saját csoportjaikat, amelyek időközben rablásra és bosszúállásra szakosodtak.”

Hogy a helyi lakosság maga is milyen veszélyben volt, ezt szlovák kísérőnk saját kutatásai alapján két történettel is igazolni tudja.

Nyomkeresés a Vihorlát hegységben

Kormucík: – Gyergyák Jankó mesélte nekem, aki 1944-ben 16 éves volt. Smikál nevű barátjával egy őszi napon gombászni mentek az erdőbe. Találkoztak a visszavonuló partizánok egy csoportjával. Azok elfogták és agyon akarták löni őket, nehogy elárulják a találkozást. Szerencsére néhány orosz partizán felismerte őket, s emlékezett rá, hogy lent a faluban, jó ellátásban részesült náluk. Végül az orosz parancsnok olyan

megoldást választott, hogy levágott egy botot és nagyon megverte a fiúkat. Azzal bocsátotta el őket, hogy ha elárulják, hogy találkoztak, akkor kiirtják az egész családjukat.

Hasonló eset történt néhány kilométerrel távolabb. A Vihorlát erdejében rejtőzködött a németek elől egy Kemény nevű úr a családjával, aki Kamenický-re változtatta a nevét. Egy bunkerban rejtőzködtek, s egy kemencei fiú hordta nekik az élelmet. A partizánok fölfedezték ezt a bunkert, és erőszakoskodni kezdtek a nőekkel. Közben megérkezett ez a fiú az élelemmel. Az orosz parancsnok le akarta lövetni a fiút, nehogy elárulja, merre járnak a partizánok. A bujkáló család kérésére csak nagy nehezen állt el a szándékától. Megfenyegette és megtiltotta neki, hogy a továbbiakban az erdőre járjon.

A helyi kutatók bátorsága, történeti igazságkeresése tiszteletet, elismerést érdemel. Ahogy a katonai hatóságoké is, amelyek lehetővé tették számunkra a terepbejárást. Sok évtizedes mulasztást kell pótolniuk. Mint Lehotai Aladár mondja, céljuk távolról sem általánosító ítélezés.

Lehotai: – *Szándékunk kizárólag az, hogy megismerjük a valóságot és egy emlékművet emeljünk. Mert ha a gyilkosoknak lehet emlékművük, akkor az áldozatoknak is illő volna emelni egyet!*

MAGYARORSZÁG SZEREPE A VARSÓI SZERZŐDÉS FELSZÁMOLÁSÁBAN²⁵³

Magyarország szuverenitása felszámolásának hadtörténeti vonatkozásai

A szovjet csapatok – mint megszálló erők – magyarországi tartózkodására 1945 után a szövetséges hatalmak megállapodása adott lehetőséget. Az 1947. február 10-én megkötött békeszerződés²⁵⁴ 22. cikkelye a Szovjetuniónak lehetőséget biztosított arra, hogy az általa egyoldalúan elhatározott erejű és összetételű csapatokat állomásoztasson hazánkban mindaddig, amíg Ausztriában megszálló csapatok vannak.²⁵⁵

²⁵³ A szerző hadtörténész, aki elsőként kapott lehetőséget a Varsói Szerződés felszámolása időszakában keletkezett iratanyag tudományos célú feldolgozására. A tanulmány által vizsgált és bemutatott témakört más megközelítésben lásd: Horváth Miklós: Magyarország szuverenitásának helyreállítása – A szovjet csapatok kivonása és Magyarország szerepe a Varsói Szerződés felszámolásában. *Életünk*, 1. szám, Budapest, RETÖRKI, 1989, 2014. 136-150., Uő. – Kovács Vilmos: *Magyarország az atomháború árnyékában – Fejezetek a hidegháború korszakának had- és haditechnika-történetéből* Budapest, Zrínyi Kiadó, 2016. 13-208., Uő.: Honvédségből Néphadsereg. A haderő újjászervezésétől 1956. In: *Magyarország hadtörténete IV. 1919-től napjainkig* Szerk. Horváth Miklós, Budapest, Zrínyi Kiadó, 2018. 253-310., Uő. - Tulipán Éva: Az 1956-os forradalom és szabadságharc hadtörténete, Uő. 311-376., Uő. - Solymosi József: Magyar Néphadsereg a Varsói Szerződés kötelekében, Uő. 377-458., Uő.: Magyarország a szovjet hatalmi törekvések szolgálatában. In.: *Dimenziók éve 1968*. Budapest, XX. Század Intézet, Szerk. Schmidt Mária, 2008. 89-117., Uő.: A magyar katona diplomácia szerepe a Varsói Szerződés felszámolásában, Budapest, *Felderítő Szemle*, XII. évfolyam, 2. szám, 2013. november, 54-71.

²⁵⁴ Halmosy Dénes: *Nemzetközi Szerződések 1945-1982. A második világháború utáni korszak legfontosabb külpolitikai szerződésai*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1985. 84.

²⁵⁵ Ebben az időszakban Ausztriában három gyalogos és egy légvédelmi hadosztály mintegy 60-70 000 fővel látta el a „megszálló” státuszából adódó feladatokat. Magyarországon 1947-től 1955-ig – a Békeszerződés alapján – „visszamaradt erők” a folyamatos utánpótlás lebonyolítására alkalmas út- és vasútvonalak biztosítását látták el mintegy 4 hadosztálynyi erővel. Pataki István: „Egyezmenyek”

A Varsói Szerződés (VSZ) 1955. május 14-én történt megalakításának nem belső, hanem külső, tömbön kívüli nemzetközi indokai voltak. Ha az Egyesült Nemzetek Szervezet Alapokmányában rögzített – a VSZ Alapokmányában²⁵⁶ hivatkozott – alapelveket és a Szovjetunió későbbi – 1956-os 1968-as - tevékenységét összevetjük, minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy az alapelvek nagy részét a Szovjetunió figyelmen kívül hagyta, illetve megsértette.

„A lengyel és magyar események rávilágítottak – írta a Romániában fogva tartott Nagy Imre 1957 elején –, hogy a Varsói Szerződés a szovjet nagyhatalmi sovínisza törekvések eszköze, amelynek segítségével a benne résztvevő – helyesebben moszkvai utasításra belekényszerített – szocialista országokat ennek a politikának alárendelik. A Varsói Szerződés nem más, mint a szovjet katonai diktatúra ráerőszakolása a résztvevő országokra. (...) Amit a szovjet kormány és az SZKP politikai tanácsokkal, utasításokkal nem tud elérni, azt a Varsói Szerződés katonai eszközökkel volt hivatva biztosítani...”²⁵⁷

Az Egyesített Fegyveres Erők (EFE) felállítását az alapítók a nemzetközi helyzetben bekövetkezett kedvezőtlen változásokkal indokolták. A tagországok által szovjet diktátumra kijelölt nemzeti katonai erőket – az alapelvekkel ellentétben – nem egy önálló, az egyes nemzetek haderőitől szervezetileg is elkülönült parancsnokság alárendeltségében egyesítették. Az EFE mindenkori főparancsnoka a Szovjetunió Fegyveres Erői miniszterének első helyetese volt, így személyén keresztül az EFE kötelékébe kijelölt nemzeti alakulatokat a szovjet haderő részévé tették. A szovjet szándékokat

a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásáról. Budapest, *Múltunk*, 1995, 3. szám. 125–127.

²⁵⁶ Jegyzőkönyv a barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződés tagállamai Egyesített Fegyveres Erőinek létrehozásáról, 1955. május 14. Horváth – Kovács: CD melléklet, dokumentumok 6-7. o.

²⁵⁷ Nagy Imrének a romániai Snagovban készült feljegyzései 1957. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, (MNL OL) A Nagy Imre és társai per iratai, XX-5-h. Vizsgálati Iratok 8. kötet 19-22. o.

kifejező szervezeti struktúra következtében a Szovjet Hadsereg és az EFE tevékenysége a vezetés, az irányítás és a végrehajtás minden szintjén összemosódott.

A VSZ Alapokmányában és az EFE Szervi Határozványában rögzített elvek szerint a VSZ alárendeltségébe tartozó nemzeti erőket – így a Magyarországon állomásozó szovjet csapatokat is – az Alapokmányban szereplő bármilyen feladat végrehajtására csak a PTT erre vonatkozó döntését követően lehetett utasítani. Kicsit előre ugorva az időben, 1956 őszén külső – tömbön kívüli! – támadás a tagországok egyikét sem érte, így az EFE kötelékébe rendelt nemzeti haderőknek a Varsói Szerződés keretében történő karhatalmi alkalmazására indok és lehetőség nem volt.²⁵⁸

1955. május 15-én írták alá a független, demokratikus Ausztria visszaállításáról szóló szerződést. A csapatok kivonása Ausztriából megtörtént, de ezek nagy részét Magyarország területén helyezték el. Az 1955 szeptemberében Magyarországon felállított szovjet Különleges Hadtest állományába kettő – a 2. és 17. – gépesített gárdahadosztály, a 195. vadászpilóta, a 177. bombázópilóta hadosztály, a 20. pontonos hidászszázad, valamint légvédelmi, fegyvernemi és más szakcsapatok kerültek.²⁵⁹

A Szovjetunió vezetése 1956-ban a lengyel, a magyar és a csehszlovák „ügy” kezelése során a VSZ tagállamait nem kezelte egyenjogú partnerként, az elvárható mértékben nem gyakorolt türelmet, hanem – az ENSZ Alapokmányával ellentétesen – azonnal az erőszakkal való fenyegetést, illetve a fegyveres erők bevetését választotta.

²⁵⁸ Horváth – Kovács: CD melléklet dokumentumok 6-7. o., továbbá *Jegyzőkönyv a barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződés tagállamai Egyesített Fegyveres Erőinek létrehozásáról*. Az eredeti jegyzőkönyv másolata, 1955. május 15. HL Központi Irattár (KI) Honvéd Vezérkar (HVK) Titkárság 394/0100, eredeti száma 53/00122, illetve Uo. HL KI HVK Titkárság 394/089/2, eredeti száma: 53/002.

²⁵⁹ Je. I. Malasenko: Oszobij Korpusz v Ognye Budapesta. Moszkva, *Vojenno Isztorieszkij Zsurnal*, 1993. 10. szám 22–30. (I. rész)

A két ország belügyébe beavatkozva, a nemzetek önrendelkezésének jogát elutasítva, a békés eszközök használata helyett szinte automatikusan a fegyveres erőszak alkalmazására helyezte a hangsúlyt.

Az EFE főparancsnokai – 1956-ban I. Sz. Konyev marsall, 1968-ban I. I. Jakubovszkij marsall – nem az Alapokmány szellemében, illetve a PTT utasításainak megfelelően jártak el, hanem a Szovjetunió Fegyveres Erői miniszterének, G. K. Zsukov marsallnak – Jakubovszkij estében A. A. Grecsko marsall – első helyetteseként a szovjet politikai vezetés – 1968-ban négy tagország vezetői által támogatott – döntéseit hajtották végre.

A szovjet csapatok létszámában és összetételében jelentős változás az 1956-os forradalom és szabadságharc időszakában következett be. November 4-ig, a második szovjet agresszió megindításáig több lépcsőben újabb 13 szovjet hadosztály részeit rendelték Magyarországra, így összességében november 4-ét követően a hadműveletekben 17 szovjet hadosztály részei – mintegy 60 ezer szovjet katonával – vettek részt.²⁶⁰

A szovjet csapatok ekkor még nem a Varsói Szerződés alapján tartózkodtak Magyarországon. A szovjet csapatok magyarországi tartózkodását szabályozó kétoldalú egyezményt csak 1957. május 27-én írták alá.

A Szovjetunió feltehetően ezt megelőzően ajánlotta fel, hogy csapatait nem csak Romániából, hanem Magyarországról is kivonja. Kádár János az MSZMP Központi Bizottsága 1957. június 22-i ülésén a szovjet csapatok helyzetét értékelve többek között a következőket mondta: „Mindig így számolgom magamban a hatalom állását. No és ha a szovjet csapatokat kivonnánk? Akkor állunk a lá-

²⁶⁰ Orosz Föderáció Fegyveres Erői Vezérkarának Központi Archívuma 32. fond 701 291. op. 15-17. dobozok Idézi: Alekszandr Kirov: Szovjet katonai beavatkozás Magyarországon 1956. In: *Szovjet katonai intervenció 1956* Szerk. Györkei Jenő – Horváth Miklós, Budapest, H&T Kiadó, 2001., 199-200.

bunkon? Én azt hiszem, megállnánk a lábunkon. De rettenetes harc és véráldozat közben. Ez most a helyzet...”²⁶¹

A szovjet csapatok teljes kivonása – a magyar nép, a forradalom egyik legfontosabb céljának a megvalósulása – még hosszú évtizedekig váratott magára.

A szovjet csapatok létszáma és díszlokációja tárgyában 1958. április 1-jén megkötött újabb kétoldalú egyezmény a szovjet félnek engedélyezte, hogy hazánkban 67 helyőrségben 60 500 katonát állomásoztasson. Ez a szerződés lehetővé tette, hogy a Szovjetunió a csapatok létszámát – ha csak ideiglenesen is – de önkényesen megváltoztathassa.²⁶² Ezekből a szovjet erőkből alakult meg az a Déli Hadseregcsoporthoz, amelynek parancsnoksága és alárendelt alakulatai kisebb változtatásokkal 1991 nyaráig tartózkodtak hazánkban.

A tagállamok honvédelmi minisztereinek részvételével Moszkvában – 1966. május 27-28-án – rendezett tanácskozáson a háborús alkalmazással összefüggésben ismét felmerült a tagállamok szuverenitásának kérdése. Az ülésen – olvasható Czinege Lajos honvédelmi

²⁶¹ *Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei, IV. kötet.* In: *Politikatörténeti füzetek.* Szerk. Balogh Sándor - Baráth Magdolna - Ripp Zoltán. Budapest, Intera Rt., 1994. 200. Horn Gyula emlékei szerint a Történelmi Albizottságban folytatott kutatások során előkerült egy olyan dokumentum, „amely szerint Hruscsov 1958-ban egy moszkvai tárgyaláson felajánlotta Kádár Jánosnak a szovjet csapatok kivonását. A magyar vezető elhárította az ajánlatot arra hivatkozva, hogy Magyarország körül még komoly feszültségek tapasztalhatóak”. Horn Gyula: *Cölöpök*, Budapest, Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, 1991., 268. Idézi Homor György: *Szovjet csapatkivonás térségünkéből.* Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár, 2009., 49.

²⁶² Az 1957. május 27-én aláírt egyezményt az 1957. évi 54. számú törvényerejű rendelettel hirdették ki 1957. szeptember 15-én. Az igénybe vett létesítmények és szolgáltatások rendje és feltételei tárgyában Pataki István kutatásai szerint 1968-ban már 64 548 szovjet katonát állomásozott Magyarországon. Pataki István: *A Varsói Szerződésről és a délnyugati hadszínterről.* Budapest, *Hadtudomány*, XVI. évfolyam, 1–2. szám 2006. június, Uo. Jakus János: Reflexió egy bírálatra, avagy a bírálat bírálata, <https://www.google.com/search?q=hadtudomany%2F2006%2F1-2&oq=hadtudomany%2F2006%2F1-2&aqs=chrome..69i57j69i58.6952j0j4&sourceid=chrome&ie=UTF-8> (Utolsó letöltés: 2021. 02. 09.). További egyezmények születtek pl. a kölcsönös jogsegély, az egészségügyi ellátás stb. tárgyában. HL KI 261/013/5. 1–2.

miniszter beszámolójában – kidolgozták „a tagországok központi bizottságai és kormányai elé terjesztendő” határozványt, amelyben rögzítették, hogy „háború kitörése esetén a Varsói Szerződés tagállamai teljes határozottsággal felhasználják a rendelkezésükre álló valamennyi erőt és összes potenciális lehetőségeket”. A leendő háború jellegét, elvi alapjait értékelő részből kiemelendők a következő megállapítások:

- Háborúban „a koalíció tagjainak ne csak végrehajtó, hanem döntést hozó szerep is jusson a közös elhatározást igénylő kérdésekben”.
- Az együttes védelem hatékonyságának növelése érdekében „a tagállamok szuverenitásának elvét célszerű észszerűen összeegyeztetni a katonai integráció elvével”.
- Békében kell kialakítani a háborús vezetés jogi, szervezeti és technikai feltételeit.²⁶³

A miniszter, hogy tompítsa a kritikus felvetések élett, hangsúlyozta, hogy a szövetségi rendszeren belül minden változás kizárólag a Szovjetunió vezető szerepének elismerésével és megőrzésével történhet. A Szovjetunió e szerep betöltésére – Czinege Lajos szerint – alkalmas a következők miatt:

- A Szovjetunió: „a tagállamok között az egyetlen nagyhatalom, amelynek politikai és gazdasági ereje alapját képezheti az imperialista koalíció elleni eredményes védelemnek.
- Fegyveres erői mennyiségileg és minőségileg többszörösét jelentik a többi állam haderejének.
- A tagállamok közül egyedül rendelkezik atomfegyverekkel és a háború interkontinentális megvívásához szükséges erővel.”²⁶⁴

A szovjet vezetés a tagállamokra a birodalom részeként tekintett. A jelentőségénél kevesebb szó esik arról, hogy Csehszlovákia katonai

²⁶³ Javaslat a Politikai Bizottságnak a bukaresti tárgyaláson képviselendő magyar álláspontról az Egyesített Fegyveres Erők további fejlesztése kérdésében. A kézjeggyével ellátta: Kádár János és Korom Mihály. MNL OL 288. f. 5/399. ő. e. 1966. június 28. 114.

²⁶⁴ Uo. 115.

megszállására vonatkozó döntést 1968-ban milyen stratégiai tényezők figyelembevételével hozták meg. A mélyebben nyugvó indítékokról – és Magyarország szovjet felfogás szerinti státuszáról is - árulkodik például A. Ny. Koszigin szovjet miniszterelnök Ágcsernyőn (Čierna) 1968. július 29-én megtartott szovjet–csehszlovák tárgyaláson történt elszólása, amikor éles hangnemben kijelentette, hogy „a második világháború fő eredménye abban van, hogy sikerült a határokat nyugatra egészen a Šumaváig²⁶⁵ kitolni. Ezért amikor Csehszlovákia nyugati hatáiról van szó, az a Szovjetunió nyugati határait is jelenti. Ezért nemcsak joga, hanem kötelezettsége is a Szovjetuniónak biztosítani ezeket a határokat.”²⁶⁶

A Szovjetunió Minisztertanácsának elnöke a Varsói Szerződés alapokmányára hivatkozva ekkor azt is állította, hogy „a Varsói Szerződés [szovjet – H.M.] főparancsnokságának joga van az egyes tagállamok kormányainak megkérdezése nélkül csapatokat elhelyezni és mozgatni a szerződés tagállamainak területén”.²⁶⁷

1956-ban Magyarország, 1968-ban Csehszlovákia ellen – magyar részvétellel – végrehajtott támadást követően a tagállamok egyébként is csak látszólagos szuverenitását a szovjet vezetés a Béke- majd a Háborús Működés Szervi Határozványainak – 1969-ben és 1980-ban – történt elfogadtatásával tovább csökkentette.

Északi szomszédunknál a tartós szovjet katonai jelenlét kikényszerítését követően – 1969. március 17-én elfogadott VSZ EFE békeidejű határozványa²⁶⁸ első látásra tagállamok sikereként értékelhető –

²⁶⁵ A Šumava hegyvonulat Csehszlovákia nyugati részén, a Német Szövetségi Köztársaság és Ausztria – határainál húzódik. Ebben az értelemben a Szovjetunió az NSZK-val és Ausztriával is határos.

²⁶⁶ HL MN VIII. 38. fond, „Zala” (1968): 68. d. 109. ő. e. 203.

²⁶⁷ Uo.

²⁶⁸ Határozvány a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőiről és az Egyesített Parancsnokságról – béke idejére – tervezet, továbbá Határozvány a Varsói Szerződés tagállamainak egységes légvédelmi rendszeréről, béke idejére – tervezet, Horváth – Kovács: CD melléklet, dokumentumok, 64-71.

noha a valóságban a szovjet alárendeltségen ez mit sem változtatott. A szovjet alárendeltség csökkentését mutatja az új vezetési szervezetek – Egyesített Fegyveres Erők Katonai Tanácsa, Egyesített Fegyveres Erők törzse, Egyesített Fegyveres Erők Technikai Testülete – felállítása, amelyekbe az egyes tagállamok a közös költségek viselésének arányában tábornokokat és tiszteket delegálhattak. Jelentős áttörésként értékelhetnénk a határozványnak azt a részét, hogy a kormányok egyetértő támogatása esetén a főparancsnok, a főparancsnok-helyettesek (így a törzsfőnök, a légvédelmi csapatok parancsnoka és a fegyverzeti helyettes) a Varsói Szerződés „bármely tagállamának marsalljai (tábornokai) közül, 4-6 éves időtartamra” kinevezhetők. Ám a tagállamok – Románia kivételével – a határozvány elfogadását megelőzően a tagállamok vezetői kinyilvánították, hogy ezeket a beosztásokat kizárólag a szovjet fegyveres erők legmagasabb beosztású tábornokai tölthetik be.

Összességében az alárendeltségi viszonyokban lényegi változás nem történt. A tagországok által az EFE kötelékébe kijelölt nemzeti alakulatok – az EFE főparancsnokának és helyetteseinek személyén keresztül – szovjet alárendeltségben maradtak. A Főparancsnokságon belül létrehozott új vezető szervek ellenére a szovjet hadsereg és az EFE tevékenysége a vezetés, irányítás és a végrehajtás szintjein továbbra is összemosódtak.

Kádár János később megfogalmazott véleménye szerint a PTT ezen ülésének fő célja katonai dokumentumok aláírása, illetve a VSZ működésének demonstrálása volt: „legyen ülés, mutassuk meg, működünk”.²⁶⁹

A L. I. Brezsnyev – az SZKP főtitkára - és Kádár által remélt egység demonstrálása csak további jelentős engedmények árán lett volna lehetséges. A románok egyértelműen elutasították a szovjet főparancs-

²⁶⁹ Kádár János szóbeli beszámolója a PTT 1969. március 17-én megtartott értekezletéről. MNL OL M-KS 288. f. 5/486. ö. e. 196. 1969. március 24.

nok tervezett magas szintű jogosultságait, így a Románia szuverenitását is korlátozó határozvány elfogadását.

A VSZ PTT ülésének egyetlen jelentős eredményeként kell megemlíteni a tagállamok által kibocsátott, végül az enyhülési folyamat szempontjából történelmi jelentőségűnek bizonyult dokumentum”, a „budapesti felhívás”²⁷⁰ elfogadását, amelyben az aláírók „minden előfeltétel nélkül szólították fel Európa országait egy biztonsági konferencia megrendezésére.

1969-ben az Egyesített Parancsnokság és a nemzeti parancsnokságok kölcsönös viszonyát háború idejére szabályozó határozvány előkészítését és elfogadását a határidő meghatározása nélkül elhalasztották. A folyamatos „imperialista fenyegetésre” hivatkozva, az EFE megújítása céljából – szovjet kezdeményezésre és nyomásra – Románia kivételével a tagállamok képviselői végül 1980. március 18-án fogadták el a Varsói Szerződés Háborús Szervi Határozványát.²⁷¹

A szovjet vezetés ideges kapkodásának, erőszakosságának egyik oka az lehetett, hogy a Szovjetunió meggyengítve európai katonai erőit, jelentős erőket csoportosított át a kínai és nem utolsósorban afganisztáni határai közelébe. A szovjet vezetésnek az európai erők megerősítése és a VSZ-tagállamok feletti fennhatóság eddigieknél is határozottabb – minden lényeges területre történő – kiterjesztése összefügghetett az Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO) Tanács 1979. decemberi ülészakán meghozott határozatokkal, amelyekben jóváhagyták mintegy 600 új közép-hatósugarú atomrakéta gyártásának, valamint az Egyesült Királyság, a Német Szövetségi Köztársaság és Olaszország területére történő telepítésének programját.

²⁷⁰ Halmosy: A Varsói Szerződés budapesti felhívása. 438-431.

²⁷¹ Határozvány a Varsói Szerződés tagállamai Egyesített Fegyveres erőiről és vezetési szerveiről háború idejére, továbbá A Varsói Szerződés tagállamainak határozata (melléklet), 1980. március 18., Horváth – Kovács: CD melléklet, dokumentumok, 97-108.

A korlátlan ellenőrzés és irányítás megvalósítása fontos volt a szovjet vezetésnek azért is, mert az Afganisztán megszállását célzó hadműveletek 1979. december 24-én megkezdődtek.

Így a Háborús Szervi Határozvány erőszakos elfogadtatásának egyik fő célja az volt, hogy a Szovjetunió a saját érdekében szinte akadálymentesen felhasználhassa a tagállamok háborús célokra fordítható erőforrásait, ezek között humán, katonai és gazdasági kapacitásait.

A Legfelsőbb Főparancsnokság megalakításával és a legfelsőbb főparancsnok kinevezésével – a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke funkciót is betöltő – Brezsnyevet teljhatalommal ruházták fel békeidőre és háború esetére.

Czinege Lajos az újabb határozvány elfogadását történelmi jelentőségűnek tartotta. Azzal, hogy „egy esetleges ránk kényszerített háborúban az EFE vezetése a Legfelsőbb Főparancsnokság kezében összpontosul” – mondta Czinege – „szükség esetén a védelmi koalíciónak a teljes potenciálja” a győzelem szolgálatába állítható. A magyar vezetés a háborús dokumentumot a „lét és nem lét” okmányának tartotta.²⁷²

Ezt a döntést annak tudatában támogatta a magyar legfelsőbb párt- és állami vezetés, hogy a Legfelsőbb Főparancsnokság tervezett összetétele Magyarországot a még formálisan megmaradt szuverenitása nagy részétől is megfosztotta.

A PTT – mint azt a határozvány elfogadását megelőző vita, a dokumentum elfogadásának és a legfelsőbb főparancsnok (Brezsnyev) megválasztásának román elutasítása is mutatja – alapvető kérdésekben változatlanul képtelen volt egy egységes, minden tagállam által támogatott álláspont kialakítására. A határozvány mindenféle nem-

²⁷² Feljegyzés az Egyesített Fegyveres Erők főparancsnoka által felvetett kérdések megítéléséről és V. Kulikov elvtárs e témában tervezett látogatásáról. Készült 1988. március 23-án, készítette és a legfelsőbb vezetéshez továbbította Kárpáti Ferenc, honvédelmi miniszter. HL KI 1/17/5 0062/8/1988. 2–4. Kárpáti Ferenc: *Puskalövés nélkül*.... Budapest, Duna International, 2011., 71–72.

zeti kontroll nélküli szabad mozgást tett lehetővé a VSZ-, ezen belül elsősorban a szovjet katonai erőknek „földön, vízen és levegőben, tekintet nélkül a VSZ-en belüli államhatárokra”. Meghatározták azt is, hogy háború esetén az EFE állománya, ezen belül a VSZ-tagállamok által átadott nemzeti alakulatok, magasabbegységek, egységek (hajók), vezetési szervek, a hátországvédelmi erők és szakszolgálatok négy jelentősebb „stratégiai csoportosításban” (Nyugati, illetve Délnyugati Hadszintér-főparancsnokságok, Egyesített Haditengerészeti Parancsnokságok és Legfelsőbb Főparancsnoksági Tartalék) a Brezsnyev által vezetett Legfelsőbb Főparancsnokság alárendeltségébe kerülnének.

A fenti erőkön túl meglévő (megmaradó) csapatok, kiképzőlétesítmények, vezetési szervek, a hátország- és a polgárvédelmi erők a nemzeti katonai- politikai vezetés alárendeltségében maradtak volna, amelyek „a nemzeti katonai-politikai vezetés és a Legfelsőbb Főparancsnokság kölcsönös egyetértése esetén” – az EFE Legfelsőbb Főparancsnokság és a Hadszintér Főparancsnokságok terveinek megfelelően – támogatásként felhasználhatóak.²⁷³

A határozványban változatlanul tisztázatlan maradt, hogy a háborús helyzet kinyilvánítása milyen formában történhet, figyelembe véve azt, hogy Magyarország esetében csak az országgyűlés dönthetett a hadüzenetküldés és a háború megindítása, ezzel összefüggésben a csapatok határokon túli alkalmazása kérdésében. Nem volt egyértelmű, hogy a tagállamok hozhatnak-e ellentétes döntést, kivonhatják-e magukat a Határozvány hatálya alól, élhetnek-e az aktív vagy passzív semlegesség lehetőségével? A véleményem szerint a jogosan feltehető kérdésekre a háborús Határozványban – talán nem minden ok nélkül és a szovjetek által ki nem mondott hátsó szándék miatt – nem találunk választ!

²⁷³ Határozvány a Varsói Szerződés tagállamai Egyesített Fegyveres erőiről és vezetési szerveiről háború idejére 6. pont. Horváth – Kovács: CD melléklet, dokumentumok, 98.

A '70-es évek második felének, a '80-as évek elejének történéseit – ezek közül kiragadva Afganisztán szovjet katonai megszállásának körülményeit, vagy például a Lengyelországban kialakult helyzet „megoldására” született szovjet tervek tartalmát – vizsgálva, kijelenthető, hogy a Szovjetunió a háborús határozvány gyorsított elfogadtatásával akarta biztosítani „szövetségesei” megkérdőjelezhetetlen támogatását. A tagállamok nemzeti katonai-politikai vezetéseinek feladata innen-től kizárólag a Legfelsőbb Főparancsnokság – személy szerint Brezsnyev - döntéseinek a végrehajtása lett volna.

A tagállamok szuverenitása csökkentésére tett újabb, 1988-as kísérlet időszakában készült magyar értékelés szerint a háborús határozványban nem sikerült tisztázni, hogy egy nemzetközi fegyveres konfliktus esetén az új struktúrában a nemzeti, jelen esetben a magyar katonai vezetés szerepe milyen mértékben változik, miként tud „senkire át nem ruházható” felelősséget vállalni „hadseregének állapotáért, harci képességeiért, a számára megszabott feladatok realitásáért, végrehajtásának minden oldalú biztosításáért”.²⁷⁴

Az említett újabb kísérlet közvetlen előzménye, hogy az EFE főparancsnokaként Viktor Kulikov marsall 1987 decemberében minden előzetes tájékoztatás és egyeztetés nélkül „tanulmányozásra és véleményezésre” eljuttatta Kárpáti Ferenc honvédelmi miniszterhez a VSZ Háborús Szervi Határozvány módosítását előkészítő tervezetet, amelyben a változtatás leglényegesebb eleme a háborús vezetési szervek számának bővítése volt.²⁷⁵

²⁷⁴ Feljegyzés az Egyesített Fegyveres Erők háborús „Határozvány”-áról. Készítette 1988. január 11-én Tóth Tibor altábornagy hadművelleti csoportfőnök. HL KI 1/17/5 0043/3/1988. 3.

²⁷⁵ Az 1988-as módosító javaslatok az eredeti határozvány 65 pontjából 14-et érintettek. A változtatások fő célja az EFE háborús vezetési rendszere felépítésének, a Legfelsőbb Főparancsnokság összetételének pontosításán túl az volt, hogy háború idejére is törvényesítse az EFE törzsének fennmaradását és működését. Uo.

A tervezet jóváhagyása esetén a nemzeti parancsnokságok hátrányára jelentősen megnőtt volna az EFE főparancsnoka és a tagállamok hadseregeinél működő képviselőinek hatás- és jogköre, valamint komoly mértékben emelkedett volna a tagállamok hozzájárulása a koalíciós vezető szervek háborús fenntartási költségeihez.

Tóth Tibor altábornagy, hadművelleti csoportfőnök véleménye szerint a szovjet „javaslat” elfogadása esetén tovább csökkent volna a magyar politikai- katonai vezetés szerepe az ország „területének védelmében, fegyveres erőinek vezetésében, az ország anyagi és egyéb javainak felhasználásában”.²⁷⁶ Kárpáti Ferenc honvédelmi miniszter a legfelsőbb vezetőknek – Kádár Jánosnak, Grósz Károlynak és Fejti Györgynek – felterjesztett jelentésében rögzítette, hogy a kérdésben addig nem lehet dönteni, amíg nem világos, hogy „a tervezett Határozvány milyen szerepet szán a nemzeti vezetés számára az országot alapvetően érintő kérdéseket illetően”. Kárpáti a politikai vezetést arról is tájékoztatta, hogy a tervezetben foglalt változások alapvetően érintik a magyar katonai vezetésnek már az 1980-as határozvány szerint is erősen korlátozott önállóságát. A háború esetén is megmaradó EFE Főparancsnokságnak a „hadászati biztosítás terén feladatát képeznék olyan, a nemzeti politikai, állami, katonai vezetés kizárólagos felelősségébe tartozó feladatok, mint: a nemzeti csapatok harckészültségbe helyezése, átadása a hadszíntér-főparancsnokságnak; a mozgósítás irányítása; tartalék alakulatok létrehozása; anyagi készletek felhalmozása; termelési, gyártási, javítási kapacitások növelése; az ipar átállítása haditermelésre; a hátszázágvédelmi és polgári védelmi feladatok végrehajtásának a segítése stb.”²⁷⁷

²⁷⁶ Feljegyzés az Egyesített Fegyveres Erők háborús „Határozvány”-áról. Készítette 1988. január 11-én Tóth Tibor altábornagy hadművelleti csoportfőnök. HL KI 1/17/5 0043/3/1988. 5.

²⁷⁷ Kárpáti Ferenc jelentése Grósz Károlynak, a minisztertanács elnökének. Készült 1988. február 21-én. HL KI 1/17/5 043/2/1988.

Kádár János Kárpáti Ferenc javaslataira ingerülten reagált. „Ha háborúra kerülne sor, nem az ország szuverenitása a legfontosabb” – mondta, de 1988. április 8-án Kulikov marsallt fogadva már határozottan ahhoz ragaszkodott, hogy a főparancsnok a változtatás igényét, elveit és fő irányait a PTT-ben vesse fel.

Ha „háború lesz, akkor az koalíciós jellegű lesz, az irányítás viszont bonyolult konstrukció lesz. A magyar honvédelmi miniszter a magyar országgyűlésnek van alárendelve. A magyar országgyűlés hatásköre a hadüzenet kérdése, a magyar csapatokkal való rendelkezés, pl. azok külföldön való alkalmazása. Ez utóbbit már 1968-ban a csehszlovákiai események kapcsán megsértettük” – mondta Kádár János, majd Kárpáti Ferenc beszámolója szerint gyorsan véget vetett a Kulikovval folytatott „nagyon kellemetlen” és „szinte barátságtalan” tárgyalásnak.²⁷⁸

Az átalakulási folyamat több pontján kimutatható, tetten érhető – például a VSZ háborús határozványának „korszerűsítésére” tett 1987-88- as kísérlet is ezt bizonyítja –, hogy a szovjet birodalom egészének megőrzésében érdekelt szovjet katonai vezetés az 1985-től Gorbacsov, a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) első embere által vezérelt átalakulásról hosszú ideig nem vett tudomást. A magyar vezetés a nyolcvanas évek végétől 1991 nyaráig a szovjet katonai vezetés önállósulási törekvéseit érzékelte, és vigyázott arra, hogy határozott fellépésével Mihail Gorbacsov helyzetét ne gyengítse, a függetlenedési, elszakadási folyamatot ne veszélyeztesse.

A szovjet csapatok kivonása Magyarországról

A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága (MSZMP PB) az európai hagyományos fegyveres erők csökkentésével összefüggésben - 1988. augusztus 9-én - kialakított álláspontja szerint Ma-

²⁷⁸ Kárpáti: *i. m.* 74–77.

gyarország abban volt érdekelt, hogy a szovjet Déli Hadseregcsoport létszámának és alakulatainak a csökkentése a lehető leghamarabb megkezdődhessen.

Mihail Gorbacsovnak az ENSZ közgyűlésen 1988. december 7-én elhangzott bejelentésére - a szovjet haderő 500 000 fővel csökkentik és a szovjet csapatok egy részét kivonják Közép- és Kelet-Európából – reagálva Kárpáti Ferenc honvédelmi miniszter (december 8-án) kijelentette, hogy az egyoldalú haderőcsökkentés a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok egynegyedét is érintheti. Egy hónap múlva - 1989. január 10-én - Grósz Károly, az MSZMP főtitkára nyilatkozatban közölte: rövid időn belül megkezdődik a szovjet csapatok részleges kivonása Magyarországról.

1989. április 25-től június végéig a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok mintegy 1/5-ét, kb. egy hadosztálynyi erőt – összesen 11 300 főt, 470 harckocsit, 200 löveget és aknavetőt, 2900 db. különböző típusú gépjárművet – kivontak. A szovjetek ebben az időszakban 10 laktanyát ürítettek ki.²⁷⁹

Annak tudatában, hogy várhatóan a közelgő választások központi témája a szovjet csapatok magyarországi tartózkodás lesz, Németh Miklós miniszterelnök levélben fordult Nyikolaj Rizskovhoz – a Szovjetunió Minisztertanácsának elnökéhez -, amelyben kezdeményezte, hogy „a Magyar Köztársaság területén ideiglenesen állomásozó szovjet csapatok teljes kivonásával kapcsolatos konkrét kérdésekről mielőbb érdemi tárgyalások kezdődjenek”²⁸⁰. E törekvéseket erősítette az is, hogy az Országgyűlés Külügyi és Honvédelmi Bizottságainak 1990. január 5-i ülésén a képviselők egy része is a kivonás 1990 végé-

²⁷⁹ Kárpáti Ferenc jelentése a szovjet csapatok részleges kivonásáról. HL KI 00808/1989 – 79/0919. Idézi: Kárpáti Ferenc: *i. m.* 97.

²⁸⁰ A levélben Németh Miklós bejelentette, hogy a szakértői tárgyalásokon való részvétellel Somogyi Ferenc külügyminiszteri államtitkárt és Borsits László altábornagyot, a Magyar Néphadsereg Vezérkari főnökét bízta meg. Uo. 99.

ig történő befejezését követelte. Négy nap múlva Németh Miklós és Nyikolaj Rizskov – a KGST szófiai ülészakán történt személyes találkozásukon – megállapodtak a csapatkivonás üteméről.

A szovjet katonai vezetés még mindig képtelen volt elfogadni az új történelmi realitásokat. Erre példa, hogy az EFE Főparancsnokság 1990. február 12-én eljutatta a tagországokhoz a Varsói Szerződés keretében folyó együttműködés korszerűsítésére vonatkozó „javaslatát”, majd a magyar katonai vezetés nem sokkal később megkapta a 2000-ig tervezett közös fegyverzettechnikai fejlesztési koncepciót, illetve 1990. március 21-én megérkezett a VSZ EFE 2000-ig történő tökéletesítésére vonatkozó elgondolás is.

Ha viták és nehézségek árán is, de a Németh Miklós vezette kormány kezdeményezésére 1990. március 10-én megszületett az egyezmény²⁸¹ arról, hogy a szovjet csapatok 1990. március 12-e és 1991. június 30-a között elhagyják Magyarországot.

Hazánkat a leggyorsabban – 1990. június végéig - a rakéta és a rádióelektronikai egységek hagyták el. Szeptember hónapig a 19. harcokosi hadosztály, az év végéig a 254., 1991 márciusáig a 93. gépesített lövész hadosztályok távoztak. A légierő csapatai, illetve a biztosító és kiszolgáló egységek, intézetek a teljes időszakra egyenletesen elosztva zárták a kivonulás folyamatát. Az anyagi készletek ütemterv szerinti kiszállítása 1991. június 19-ig megtörtént.²⁸²

²⁸¹ Annus Antal vezérőrnagy kormány meghatalmazott kivonulás tárgyában 1990. május 30-án készült előterjesztésének 1. számú melléklete: Egyezmény a Magyar Köztársaság Kormánya és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének kormánya között a Magyar Köztársaság területén ideiglenesen tartózkodó szovjet csapatok kivonásáról. Az Egyezményt 1990. március 10-én kézjegyükkel látták el: Horn Gyula és Eduard Sevarnadze külügyminiszterek. HL KI 261/013/5.

²⁸² 90 szovjet helyőrségből – ezen belül 65 laktanyából – a kivonást 34 541 vasúti kocsin hajtották végre. A kivonuló közúti oszlopmenetek száma: 48. Kivonásra került: 100 380 szovjet állampolgár, ezen belül katonai állományú 44.668 fő. Főbb fegyverzet és technika eszköz összesen: 24 660 db, ezen belül 194 repülőgép, 138 helikopter, 19 684 kerek jármű, 1143 láncfalpás jármű, 860 harcokosi, 1143 páncélozott harcjármű, 622 tüzéségi eszköz,

Magyar döntés a Varsói Szerződés felmondásáról

A szovjet csapatok kivonásához hasonló súlyú célként fogalmazódott meg Magyarország Varsói Szerződésben vállalt kötelezettségei megszüntetésének, felmondásának az elérése. Amint a csapatkivonásokra vonatkozó elhatározások megszületését, úgy a Varsói Szerződésből tervezett kilépésünkre vonatkozó döntést is komoly viták előzték meg. Abban a vezetők többsége egyetértett, hogy 1991 végéig kell kilépni a szervezetből, de – Für Lajos történész, az Antall József vezette kormány honvédelmi minisztere véleménye szerint²⁸³ – ez a döntés komoly, megválaszolásra váró kérdéseket vetett fel.

A kilépésre vonatkozó magyar döntést megelőzően, de később is komoly kétségek, érvek és ellenérvek fogalmazódtak meg.

Magyarország egyedül lépjen-e ki, vagy csatlakozhatnak hozzánk más tagállamok is?

Megmarad-e valamilyen formában a szövetség?

A Varsói Szerződés megszüntetése részleges vagy teljes legyen?

Mi történik, ha javaslatával Magyarország egyedül marad?

Ha Magyarország a kilépési szándék kinyilvánítása miatt elszigetelődik, lesznek-e partnerek, akik részt vennének a VSZ fokozatos leépítésében?

A Varsói Szerződés megszüntetésével veszélybe kerülnek-e a bécsi leszerelési tárgyalásokon kialakult kvóták és a leszerelés menetrendje?

A szervezet idő előtti felszámolása nem veszélyezteti-e a szovjet csapatok kivonásának ügyét?

350 légvédelmi eszköz, 196 rakéta-indító állvány, 9747 egyéb technikai, továbbá 309 364 tonna anyagi eszköz. Forrás: Major Generál Imre Karácsony: Hungary. In.: *THE GREAT WITHDRAWAL (Withdrawal of the Soviet – Russian Army from Central Europe 1990-1994)* – Bratislava, Ministry of Defence of the Slovak Republic, 2005. 213-214. Tanulmány magyar változata a szerző birtokában.

²⁸³ Für Lajos: *A Varsói Szerződés végnapjai – magyar szemmel* – Budapest, Kairosz Kiadó, 2003. 182.

A felszámolás megbontja-e azt az egyensúlyt, amelyre az addigi megállapodások és mandátumok épülnek, befolyásolhatja-e a német egység küszöbön álló megteremtésének az ügyét?

A fenti kérdésekre adandó válaszok keresése során felmerült: a szovjetek bekeményíthetnek, ami kihathat Magyarország energiaellátására és a Honvédség alkatrészellátására is. Az ellenérvek között hangsúlyosan jelent meg az is, hogy a nyugati nagyhatalmak nem támogatják a radikális magyar elgondolást. Ha Magyarország meggondolatlanul lép – hangzottak a nyugati érvek –, akkor megtorpanhatnak a Szovjetunióban kibontakozó változások, a gorbacsovi peresztrojka zátonyra futhat, ami miatt fennáll a visszarendeződés veszélye.

Az idő sürgetett, döntenie kellett. A kilépés irányába az első lépést 1990. június 6-7-én a VSZ PTT ülésén Antall József miniszterelnök tette meg. Javaslatára a tanácskozás 2. napirendi pontja – „Véleménycsere a Varsói Szerződés keretein belül demokratizálódásról, az együttműködés korszerűsítéséről és átalakításáról” – az alábbiak szerint változott: „Véleménycsere a Varsói Szerződés jellege, funkciói és tevékenysége felülvizsgálatáról és esetleges gyökeres átalakításáról”.

A javaslat és a magyar miniszterelnök által ekkor elmondottak egyértelművé tették: a Varsói Szerződés, mint az európai szembenállás egyik maradványa felülvizsgálatra szorul. A jelenlegi körülmények között értelmét veszítette a szerződés katonai szervezete, amely a magyar álláspont szerint mellőzhetővé válik, és – az egyoldalú lépések elkerülésével, egyeztetett tárgyalások eredményeként – kívánatos lehet a fokozatos, 1991 végéig történő felszámolása. Antall József szerint az erőfeszítéseket nem a Varsói Szerződés megreformálására, hanem az új, közös európai biztonsági és együttműködési struktúra létrehozására kell fordítani, így a tárgyalások eredményeként hatályon kívül kell helyezni azokat az elemeket, amelyek sértik a tagállamok szuverenitását.

Antall József javasolta továbbá, hogy a PTT jelen ülésén döntsön „egy olyan nagyköveti különmegbízottakból álló, különleges kor-

mánybizottság felállításáról, amely felülvizsgálja a Varsói Szerződés jellegét, funkcióit és működését [majd – H.M.] javaslatot tesz a PTT-nek a Varsói Szerződés felülvizsgálatáról, beleértve a katonai együttműködés és szerveinek fokozatos felszámolását, figyelembe véve az európai biztonsági és együttműködési folyamat fejlődését és követelményeit. (...) Magyar részről készek vagyunk Budapesten helyt adni a Politikai Tanácskozó Testület rendkívüli ülésének”. – mondta a miniszterelnök, továbbá azt is felvetette, hogy a PTT ezzel összefüggésben hozott döntéseinek megvalósítása a legkésőbb január 1-jével kezdődjék meg.²⁸⁴

Antall József javaslatait a plenáris ülés elfogadta és döntés született arról is, hogy a Kormány meghatalmazottak Ideiglenes Bizottsága első ülését 1990. július 15-ig Prágában tartsa meg, és a havonta más és más tagállamban megtartott ülésein elfogadott javaslatait október végéig terjessze a PTT elé. Egyetértésre jutottak abban is, hogy a testületet november végéig Budapesten kell összehívni.

Mihail Gorbacsov – az SZKP első embere - a magyar delegációval június 7-én folytatott megbeszélésen kihangsúlyozta: „a Varsói Szerződés felülvizsgálatával egyetért, de annak elhamarkodott megszüntetésével semmiképpen nem”²⁸⁵

Für Lajos utólagos értékelése szerint szó nem volt arról, hogy ezen a megbeszélésen a szovjet vezetők - Gorbacsov, a miniszterelnök Nyikolaj Rizskov és a külügyminiszter Eduard Sevarnadze - buzgó egyetértéssel fogadták volna a magyar kormányfő javaslatait, de nem tanúsítottak kategorikus elutasító magatartás sem. A magyar küldöttség tagjai úgy érezték, az ügyben a frontáttörés megtörtént.²⁸⁶

²⁸⁴ Részletek Antall József beszédéből. Idézi Für Lajos: *i. m.* 137-138.

²⁸⁵ Uo. 141.

²⁸⁶ Uo. 142.

Ilyen előzmények után, a demokratikus választásokat követően – 1990. május 2-án – megalakult magyar országgyűlés döntése a Varsói Szerződés felmondásáról²⁸⁷ 1990. június 26-án megszületett.

A PTT ülésén történeteket, továbbá a kormány álláspontját a parlamenti vitában Katona Tamás, a külügyminisztériumi államtitkára következőkben foglalta össze: „Nyilvánvaló, hogy számunkra az a kívánatos cél, hogy a katonai szervezet lehetőleg közös határozattal mielőbb szűnjék meg. Ha a tagállamok ragaszkodnak a katonai szervezet fenntartásához, akkor Magyarországnak az első dolga a Varsói Szerződésből való kiválás hosszú, tárgyalásos útján az, hogy a katonai szervezetet hagyja el, terveink szerint legkésőbb 1991 végéig. Nyilvánvaló, hogy a katonai szervezetből való kilépésnek is több fázisban, több lépésben kell megtörténnie, hiszen ez rendkívüli mértékben érinti összeurópai, nagyon üdvös folyamatokat. Úgy kell tehát ezt megtennünk, hogy lehetőleg ne veszélyeztessük a bécsi tárgyalásokat, lehetőleg ne veszélyeztessük az eddig menetrend szerint folyó szovjet csapatkivonásokat Magyarországról, és figyelembe vegyük azokat a nehézségeket, amiket Európa egységén belül a német egység újramegteremtése jelent. Az is nyilvánvaló, hogy egy ilyen kilépés a Varsói Szerződésből Magyarországot könnyen egyfajta elszigetelt helyzetbe sodorhatja, és ez ellen védekezni kell. Hiszen tudjuk jól, a nagy államokat is nagyon fenyegeti az, hogyha elszigetelt helyzetbe kerülnek. (...) veszélyesnek tartanánk azt, ha most arra használnánk fel a jelenlegi politikai helyzetet, hogy a vasfüggönyt keletebbre toljuk, és a Szovjetuniót próbáljuk kirekeszteni Európából. A Szovjetunió elszigetelt helyzete is rendkívül veszélyes lehet Európára. És természetes, hogy a Kormány mindent megpróbál megtenni azért, hogy Magyarország a Varsói Szerződésből kiválva szintén ne kerüljön elszigetelt helyzetbe.”²⁸⁸

²⁸⁷ Az Országgyűlés 141/1990. számú határozata. A határozat szövegét idézi Uő., Uo. 182-183.

²⁸⁸ Parlamenti naplók: <http://www.parlament.hu/naplo34/017/0170012.html>.
(Utolsó letöltés: 2021. február 09.)

A fenti célok sikeres megvalósítása érdekében – Katona Tamás szerint – a magyar kormány a katonai beavatkozás lehetőségének kizárása érdekében megkezdte a kétoldalú barátsági és kölcsönös segítségnyújtási szerződések felülvizsgálatát, Magyarország a VSZ keretében nem vesz részt és nem rendez hadgyakorlatot.

„A kétoldalú tárgyalások mellett szeretnénk felhasználni azt a lehetőséget is, ami a regionális együttműködésekben rejlik, tehát mind az elképzelhető háromoldalú megállapodásokat, mind pedig azt a lehetőséget, amit az Alpok-Adria együttműködés jelent, tehát az ötoldalú kapcsolatokat is, hogy ne fenyegetse az országot egyfajta Európán kívül maradás. Szeretnénk valamilyen kooperatív státust érni el Európában. (...) Az Országgyűlés határozati javaslatát, a külügyi bizottságét, a honvédelmi bizottságét már csak azért is elfogadásra ajánlom, [mondta Katona Tamás – H.M.] mert a Kormány számára igenis egyfajta külön meghatalmazást jelent, hogy ebben a dologban nem pusztán a három kormánypárt természetes szolidaritására számíthat; és ez a magyar külpolitikában, a magyar biztonságpolitikában mindig szándékunk lesz: olyan politikát kívánunk folytatni, amely a Ház egészének, mind a hat pártnak az egyetértésével találkozunk.”²⁸⁹

Az 1990. június 26-i ülésen folytatott vita elején Vásárhelyi Miklós az Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) képviselője kijelentette, hogy „1956. november 4-én szószegés és idegen intervenció” akadályozta meg, hogy a semlegesség kinyilvánítására, illetve a Varsói Szerződés felmondására vonatkozó nyilatkozat törvényerőre emelkedjék. Ezért Vásárhelyi az SZDSZ képviselőcsoportja nevében indítványozta: „az Országgyűlés állapítsa meg, hogy az 1956. november 1-jei nyilatkozat megsemmisítése külső kényszer hatására és törvénytelenül következett be” és az indítvány második pontjaként javasolta, hogy az Országgyűlés „kérje fel a Magyar Köztársaság Kormányát, hogy a fen-

²⁸⁹ Uo.

tiük alapján kezdjen tárgyalást a Varsói Szerződés tagállamainak kormányaival a jog szerinti helyzet visszaállításáról” és „addig is, amíg az egyetértés megszületik”, az Országgyűlés kérje fel „a Magyar Köztársaság Kormányát, hogy szüneteltesse Magyarország részvételét a Varsói Szerződés katonai szervezetében”, „kezdjen tárgyalásokat a Varsói Szerződés tagállamaival a kétoldalú, úgynevezett barátsági és kölcsönös segélynyújtási szerződések felülvizsgálatáról”.²⁹⁰

A Külügyi Bizottság alelnöke – Hegedűs István – javaslata szerint a tárgyalások hivatkozási alapja a bécsi konvenció 62. cikkelyére változott²⁹¹. „Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a bizottság bármilyen formában is más állásponton lenne az eredeti, 1956-os Nagy Imre-féle kormánynyilatkozatról, csak annyit jelent, hogy nemzetközi jogi szempontból jobb és szerencsésebb hivatkozási alapot találtunk”. Hegedűs István továbbá kihangsúlyozta, hogy az indítványozott hatpárti közös álláspontban, „szó sincsen egyoldalú kilépési szándékról, a határozati javaslat egyértelműen tárgyalásos úton kívánja a kormányzattól, hogy a Varsói Szerződésből való kilépésünket végigvigye”. Így a határozati javaslatban is rögzített módon „valamennyi, a Varsói Szerződésben részt vevő tagállammal kívánatos, hogy a kormányzat tárgyalásokat folytasson a Varsói Szerződésből való kilépésünkről (...) a szöveg szerint a kormány a tárgyalások során első lépésként tűzné ki

²⁹⁰ Uo. <http://www.parlament.hu/naplo34/017/0170004.html>
(Utolsó letöltés: 2021. február 09.)

²⁹¹ A Bécsi Egyezmény 62. cikkének 1. bekezdése előírja, hogy: „1. A szerződés megkötésének idejében fennállott körülményeknek a részes felek által előre nem látott alapvető megváltozására, mint a szerződés megszűnésének vagy az abból való kilépésnek az okára nem lehet hivatkozni, kivéve, ha: a) ezeknek a körülményeknek a fennállása lényeges alapul szolgált ahhoz, hogy a részes felek a szerződést magukra nézve kötelező hatályúnak ismerjék el; b) a változás hatására gyökeresen átalakul a szerződés alapján még teljesítendő kötelezettségek mértéke. (...) 3. Ha a részes fél az előző bekezdések alapján a körülmények alapvető megváltozására, mint a szerződés megszűnésének vagy az abból való kilépésnek az okára hivatkozhat, a megváltozásra, mint a szerződés alkalmazása felfüggesztésének okára is hivatkozhat.” Forrás: http://curia.europa.eu/arrets/TRA-DOC-HU-ARRET-C-0162-1996-200406786-05_00.html
(Utolsó letöltés: 2021. február 09.)

célul Magyarország részvételének szüneteltetését a Varsói Szerződés katonai szervezetében”.

Mint mondta, a kormányzat a kormányprogramban, illetve a moszkvai tárgyalásokon részben magáévá tette már ezeket az elemeket, amelyek most az országgyűlési határozati indítványban is benne vannak. A kormányzat hat párt felkérésének tesz eleget, amikor a Varsói Szerződésből való kilépésről tárgyal. A kormányzatnak gondoskodnia kell a magyar érdekek érvényesítéséről.²⁹²

Érdekességként meg kell említenem az SZDSZ-es Mózs József véleményét is. „Teljességgel abszurdum lenne a jövőben – mondta -, hogy, miközben a fejlett nyugati országok demokratikus intézményeit építgetjük, tőlük segítséget kérünk és várunk, a jövőben egy Varsói Szerződés tagjaként ezeknek az országoknak a megtámadását gyakoroljuk a hadgyakorlatokon...”²⁹³

Horn Gyula, a Magyar Szocialista Párt képviselője is egyetértett mindazzal, ami a moszkvai csúcson történt. A „Kormány kezdeményezett, méghozzá oly módon, hogy a kezdeményezéssel nem okozott elviselhetetlen feszültségeket. Ugyanakkor az is tény – mondta később -, hogy a magyar Kormány így is egyedül maradt Moszkvában az álláspontjával. Ha figyelembe vesszük a többi tagállam véleményét, álláspontját, amit Moszkvában kifejtettek, egyértelmű, egyetértének azzal, hogy korszerűsíteni kell, át kell alakítani a Varsói Szerződést, viszont senki sem támogat valamiféle elhamarkodott döntést - például egy olyan lépést, amely a Varsói Szerződés idő előtti vagy azonnali folszámolását célozná. (...) Olyan kilépést kell végrehajtanunk tehát - és ezt ténylegesen támogatja a külügyi bizottság -, amely nem okoz károkat a nemzet érdekeinek és az enyhülési folyamatnak, s nem terem

²⁹² <http://www.parlament.hu/naplo34/017/0170006.html>
(Utolsó letöltés: 2021. február 09.)

²⁹³ Uo. <http://www.parlament.hu/naplo34/017/0170010.html>
(Utolsó letöltés: 2021. február 09.)

egyfajta fenyegetettséget az ország számára, különösen, ha figyelembe vesszük az egynehány szomszédunkban mutatkozó feszültségeket és magyarellenes kirohanásokat”. Horn Gyula többek között rendkívül fontosnak tartotta, hogy a Kormány kezdjen mielőbb tárgyalásokat Magyarország biztonságának a garantálására, mert ez „többek között feltétele annak is, hogy Magyarország csatlakozhasson a nyugat-európai integrációs szervezetekhez”.²⁹⁴

A vitát követően a kilépés szándékának kinyilvánításán túl az Országgyűlés a határozatában a következő feladatokat rögzítette:

- – A Magyar Köztársaság kormánya a Bécsi konvenció 62. cikkelye alapján történelmi a szerződéskötés körülményeinek alapvető változására hivatkozva, valamennyi tagállammal egyetértésre jutva kezdjen tárgyalásokat a Varsói Szerződésből való kilépésről.
- – A kilépési folyamat első lépéseként Magyarország részvételét szüneteltetni kell a katonai szervezetben, a Honvédség ennek megfelelően ne vegyen részt közös gyakorlatokon és a VSZ csapatai az ország területén ne tartsanak hadgyakorlatot.
- – Második lépésként a VSZ tagállamaival tárgyalásokat kell folytatni a kétoldalú barátsági és kölcsönös segítségnyújtási szerződések felülvizsgálatáról, amelyekből e tárgyalások eredményeként törölni kell mindazt, ami katonai beavatkozásra ad felhatalmazást, vagy más módon sérti Magyarország szuverenitását.

A határozatban állást foglalt az Országgyűlés, hogy a Magyar Köztársaság békében és barátságban kíván élni valamennyi szomszédjával és területéről harmadik állam elleni támadást senki sem indíthat. A határozat 1990. július 3-én lett kihirdetve.

²⁹⁴ Uo. <http://www.parlament.hu/naplo34/017/0170020.html>
(Utolsó letöltés: 2021. február 09.)

A Kormány-meghatalmazotti Ideiglenes Bizottság tevékenysége

A magyar kormány-meghatalmazotti bizottság – vezetője nagyköveti státuszban Kupper V. Béla – tevékenysége a miniszterelnök által jóváhagyott mandátum szerint arra irányult, hogy a tárgyalásokon első lépésként törekedni kell a VSZ katonai szervezetének együttes határozattal történő felszámolására, illetve ha a VSZ felosztatásra tett kísérlet nem járna sikerrel, akkor 1991. december 31-ig Magyarországnak úgy kell kiválnia a katonai szervezetből, hogy ezzel ne zavarja a bécsi tárgyalások menetét, ne veszélyeztesse a szovjet csapatkivonások befejezését és a német újra egyesítés folyamatát.

„Törekedni kell arra, hogy a tárgyalások során ne maradjunk egyedül!” – olvasható a magyar delegátus részére adott instrukciók között.²⁹⁵

A VSZ fokozatos felszámolásának, illetve a katonai szervezetekből történő kiválás folyamatát - az 1990 július-augusztus hónapban elkészült magyar tervezet szerint – három időszakra bontották.

Az első szakaszban – a kiválás előkészítése céljából - szabályozzuk a katonai szervezetekben való magyar részvétel tartalmát. Így a küldöttségeink - a VSZ katonai szervezetének felszámolása céljából, illetve a haditechnikai ellátás kérdéseit vizsgáló - tárgyalásokon csak konzultációs jelleggel vesznek részt. Magyarország a VSZ közös hadgyakorlatiról távol marad. A PTT novemberi – budapesti - ülését követően a Honvédelmi Minisztérium központi harcálláspontját kivonjuk a szövetség riasztási rendszeréből, kezdeményezzük a képviselőcsoportok létszámának a csökkentését, és hatályát veszítettnek tekintünk minden beszámolási és jelentési kötelezettséget.

²⁹⁵ HL KI 1/20/330/01/8. - HM. SZT. 00110/2/1991. 3.

A második – 1991. január 1 és június 30 közötti – időszakban megkezdődik a Magyar Honvédség kiválásának folyamata, melynek részeként már január 1-jén megszüntetjük a magyar csapatok EFE alárendeltségű vezénylését, hatályon kívül helyezzük a közös hadművelleti terveket, továbbá a hadszíntér-előkészítésre és a közös hadászati készletekre vállalt kötelezettségeket. Magyarország kezdeményezi az EFE Főparancsnok képviselőcsoportjának a visszahívását, ezzel párhuzamosan minimálisra csökkenti az EFE törzsbe vezényelt tisztek számát. A VSZ egységes légvédelmi rendszerben a tevékenységet a kölcsönös rádiótechnikai tájékoztatásra korlátozzuk, Magyarország kizárólag a leszerelés és a fegyverzetkorlátozás témakörében fogad be, rendez katonai tanácskozásokat, tárgyalásokat, de aktívan részt vesz a VSZ felszámolására irányuló munkában. Kezdeményezzük kétoldalú katonai egyezmények megkötését a VSZ tagállamaival, valamint a szomszédos semleges és el nem köztelezett országok haderejével, továbbá kétoldalú bizalomerősítő kapcsolatok kialakítására törekszünk a NATO tagállamok hadseregeivel.

A kiválási folyamat harmadik – 1991. június 30-tól december 31-ig tartó – befejező szakaszában visszahívjuk a magyar összekötő csoportot, e helyett a Magyarország megfigyelőket küld a VSZ és a NATO törzsébe, illetve - ha megalakul – a VSZ Katonai Konzultációs Csoportjába. A kilépést hivatalos bejelentését megelőzően Magyarország hatályon kívül helyezi a VSZ-ben való részvételt szabályozó minden határozványt. A tervezet elkészítői kíváncsúnak tartották, hogy erre az időpontra Magyarország a biztonságát szavatoló kétoldalú megállapodást kössön minden szomszédos ország hadseregével.

Az első tanácskozás Prágában²⁹⁶

„a magyar delegátus nem szigetelődött el”

A tagállamok Kormány meghatalmazotti Ideiglenes Bizottságai első ülését 1990. július 15-17 között Párágában rendezték. A magyar küldöttség az ülést követően értékelte az első forduló tapasztalatait. A jelentős nézetkülönbségek ellenére előrelépés volt, hogy a politikai szervek – a többség törekvései szerint – konzultációs fórumként működnek tovább. Lényeges eredmény az is, hogy a Leszerelési Különbizottság (LKB) - melynek funkciója a leszerelés megállapodások végrehajtásának a „tematikájával” bővült - mint konzultatív szerv megerősítést nyert.

Ezzel ellentétben a magyar küldöttségnek a VSZ katonai szerveinek és a katonai együttműködésnek 1991. december 31-ig közös döntéssel történő megszüntetésére vonatkozó javaslatát nem fogadták el, ezt a törekvést a szovjet delegáció ellentervezet benyújtásával hárította el. Magyar álláspont szerint az előrelépési lehetőséget erősítheti, hogy a szovjet küldöttség a katonai struktúra átalakítására vonatkozó tervébe az EFE Egyesített Parancsnoksága és a katonai szervezet megszüntetésére vonatkozó javaslat bekerült. Azt viszont a magyar küldöttség nem tartotta szerencsésnek, hogy új szervek kialakítására tett javaslatukkal – a szovjet és bolgár pozíciókat erősítve – a csehszlovákok a meglévő struktúráról elterelték a figyelmet.

A magyar küldöttség – a tárgyalásokról készült összefoglalóban – mindezt azzal egészítette ki, hogy a plenáris üléseken elhangzottak, továbbá a résztvevőkkel folytatott „informális” megbeszélések tapasztalatai szerint a tagországok többsége abban érdekelt, hogy a „VSZ katonai struktúrájának gyökeres átalakítása és leépítése után is fennma-

²⁹⁶ Jelentés a Kormány meghatalmazottak Ideiglenes VSZ bizottságai első üléséről (Prága, 1990. 07. 15-17.) Készítette 1990. július 19-én Kupper V Béla nagykövet. HL KI 1/20/330/01/8. – 002303/9., KÜM, 00110/3/1991 HM. 65-72.

radjon az együttműködésben egy olyan konzultációs mechanizmus, amelynek lényeges része maradna a katonai bizottság...” Több tagország a légvédelmi rendszer egyes elemeinek, illetve – elsősorban az alkatrészellátás biztosítása érdekében – a haditechnikai együttműködés fenntartásában volt érdekelt.

Az egyes delegációk helytelenítették, hogy Magyarország a kilépési szándéka ellenére a „felülvizsgálati és átalakítási erőfeszítésekben részt vesz”. Az ezzel kapcsolatos megbeszéléseken a magyar delegáció hangsúlyozta, hogy a katonai szervekből való magyar kilépés 1991 végi dátuma elegendő időt biztosít az egész katonai struktúra fokozatos és tervszerű felszámolására, s ez az időhatár a többiek számára is reális lehet.

Nagy eredmény, hogy a magyar küldöttség a következetes álláspontja ellenére sem szigetelődött el, illetve egyes kérdésekben a lengyel és a csehszlovák delegátusokkal együttműködés alakult ki, amelynek jövőbeli az erősítését a kíváncsúnak tartottuk. Ezért a magyar küldöttség vezetője – Kupper V. Béla nagykövet – a lengyel és a csehszlovák delegátusok vezetőinek azt javasolta, hogy a szeptemberi berlini tárgyalások előtt - az álláspontok közelítése céljából - Budapesten konzultáljanak.²⁹⁷

Az első egyeztető konzultáció Budapesten²⁹⁸

„a maximalista szovjet és az azt támogató bolgár pozíció megváltoztatása nehéznek ígérkezik”

A prágai ülésen javasolt konzultációra Budapesten 1990. augusztus 16-án került sor, amelyen világos képet akartunk kapni a Lengyelország és Csehszlovákia VSZ-el kapcsolatos álláspontjáról,

²⁹⁷ Jelentés a Kormány meghatalmazottak Ideiglenes VSZ bizottságai első üléséről (Prága, 1990. 07. 15-17.) Készítette 1990. július 19-én Kupper V Béla nagykövet. HL KI 1/20/330/01/8. – 002303/9. KÜM, 00110/3/1991 HM. 65-72.

²⁹⁸ Feljegyzés a magyar-lengyel-csehszlovák kormány meghatalmazotti konzultációról. (Budapest, 1990. 08. 16.) Készítette 1990. augusztus 22-én Kupper V Béla nagykövet. HL KI 1/20/330/01/8. – 002333/9. KÜM, 0026/4/1990 HM 56-64.

illetve – Kupper V. Béla feljegyzésében olvashatóan – közvetlen célként fogalmazódott meg az is, hogy a lengyel féllel közösen elérjük, hogy a csehszlovákok a katonai struktúrák átmentését jelentő javaslatukat visszavonják. Nem titkolt célunk volt az is, hogy partnereink felfogását maximálisan közelítsük a magyar állásponthoz, lehetőség szerint ezzel elérve azt, hogy a következő tárgyalási fordulón a három delegáció közös platform alapján összehangoltan tevékenykedjen.

A megbeszélések, a véleménycsere eredményeként a delegációk álláspontja közeledett, így a küldöttségek vezetőinek szintjén az alábbi előzetes megegyezések születtek:

- a bizottság munkája csak a VSZ felülvizsgálatára korlátozódjék;
- a VSZ katonai szervezete felszámolásának idejét meg kell határozni – lehetséges időpontok 1991. december 31, 1992. január 1, kompromisszumként a 1992. márciusa, a helsinki II. konferencia megkezdésének napja;
- szándék szinten fogalmazódott meg, hogy a meglévő katonai struktúrák teljes lebontásáig, egyben azok felváltására konzultatív katonai fórumot állítsanak fel;
- a VSZ és a NATO, mint tömbök közötti kapcsolatok kizárólagosságának, illetve a PTT döntéshozói funkciókkal történő felruházásának az elutasítása;
- a Külügyminiszterek Bizottságát szüntessék meg, helyét a PTT vegye át, amelynek ülésein a tagországok kétévenként államfői (miniszterelnöki), évenként egyszer külügyminiszteri szinten képviseltessek magukat;
- a VSZ Főtitkára jogkörének szovjetek által javasolt bővítését nem tartják indokoltnak.

A küldöttségek megbeszélésén körvonalazódott álláspont szerint a PTT és a Leszerelési Különbizottság kizárólagos konzultációs tevé-

kenységét az európai leszerelés lehetőségeinek áttekintése mellett az európai biztonság katonai aspektusainak figyelemmel kísérésre is kívánatos kiterjeszteni, kiküszöbölendő, hogy a katonai vonalon a politikai vezetés megkerülésével megkíséreljenek döntéseket hozni a fenti kérdésekben;

Hosszas véleménycsere után egységes előzetes álláspont alakult ki a VSZ PTT kisegítőszerveként esetleg fennmaradó egyetlen katonai szerv, a Katonai Konzultációs Csoport (KKCS) lehetséges alábbi feladatairól:

- Konzultáció a haditechnikai együttműködés kérdéseiről.
- Tapasztalatcsere a csapatok felkészítésének és kiképzésének problémáiról.
- Konzultáció az európai leszerelés katonai-technikai aspektusairól.
- A jelenlegi közös katonai Szervek és struktúrák fokozatos lebontásával kapcsolatos technikai és pénzügyi kérdések áttekintése, beleértve azok jogi formába öntését.
- Tapasztalatcsere az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBEÉ) többi országával fenntartott katonai kapcsolatokról.

Közös álláspont szerint a KKCS, amelybe a tagállamok maximum 12 főt – katonákat és polgári személyeket vegyesen – delegálhatnak, általában kéthavonta a szervező tagország által összeállított napirend alapján - a levezető elnököt rotációs rendszervben váltva – ülésezzen. A csoport a PTT tervezett novemberi ülését követően azonnal megkezdendő tevékenységét és a végzett munkáról a PTT-nek és a Leszerelési Különbizottságnak (LKB) jelent.

A három ország nagykövetei kívánatosnak tartották, hogy a katonai szervezetek felszámolásának menetrendjét, a felosztatás végéig a pénzügyi számvetést a PTT megbízása alapján az EFE törzs állítsa össze.

A lengyel és csehszlovák küldöttek fő vonalaiban egyetértettek a magyarok által összeállított menetrenddel és vállalták, hogy országaik vezetésének a támogatásra vonatkozó javaslatot tesznek.

Végezetül a nagykövetek megállapodtak abban, hogy közvetlenül a berlini ülés előtt – tehát szeptember 3-án – a közös álláspont véglegesítése céljából, a lengyelek előterjesztése alapján a magyar követség épületében újabb megbeszélést tartanak.

A magyar küldöttséget vezető Kupper V. Béla összegzése szerint „noha mind a lengyel, mind a csehszlovák álláspont bizonytalansági elemeket hordoz és képlékeny, felfogásuk közeledett és tovább közelíthető álláspontunkhoz. (...) Bebizonyosodott ugyanakkor az is, hogy mind csehszlovák, mind lengyel részről – ideiglenes és konzultatív jelleggel – igényt tartanak egy laza katonai együttműködési szervre, mindenekelőtt haditechnikai és a leszerelés-technikai megfontolásokból. (...) Közös értékelés szerint a maximalista szovjet és az azt támogató bolgár pozíció megváltoztatása nehéznek ígérkezik. Egy szoros magyar-lengyel-csehszlovák együttműködés azonban döntő lesz a VSZ sorsát, jövőjét illetően”.²⁹⁹

Szófia – a Kormány meghatalmazotti bizottságok második ülése³⁰⁰

„A szovjetek „árnyékra vetődtek”

Az NDK kiválása miatt a VSZ felülvizsgálatával megbízott Kormány meghatalmazotti Ideiglenes Bizottság 2. ülését – 1990. szeptember 17.

²⁹⁹ Uo.

³⁰⁰ Jelentés a VSZ felülvizsgálatával megbízott Kormány meghatalmazotti Ideiglenes Bizottsága 2. üléséről. Szófia, 1990. szeptember 17-20. Készült 1990. szeptember 27-én. Az ülésen a magyar tárgyaló küldöttség tagjai voltak: Kupper V. Béla nagyjövet, Kondor Lajos vezérőrnagy, Tömösváry Zsigmond ezredes, Szücs László KÜM főelőadó, tagok. HL KI 1/20/330/01/8. 002686/1/ 1990 KÜM, 00222/1990. HM 30-37.

és 20. között – Szófiában tartották.³⁰¹ A tárgyalások előestéjén a magyarok által készített előterjesztést a lengyel és csehszlovák küldöttséggel véglegesítették. A tárgyaló felek továbbra sem jutottak egyetértésre a katonai szervezet megszüntetésnek időpontjában. A csehszlovákok az 1991. december 1-je helyett 1992. márciusához ragaszkodtak, a lengyelek jelezték viszont, hogy nekik bármelyik időpont megfelel. Sikertült a közös álláspont kialakítása abban, hogy az EFE állandó vezető

³⁰¹ Az ülést megelőzően rendezték meg az Egyesített Fegyveres Erők Katona Tanácsának soros ülést. Für Lajos honvédelmi miniszter a magyar delegáció mandátumát – a Miniszterelnökkel egyetértésben – a következőkben határozta meg: 1., A MH. képviselői az EFE. KT. 42. ülésén konzultatív jelleggel vesznek részt. 2., Felszólalásaikban fejezzék ki: „... - a Magyar Honvédségben megkezdődött önálló nemzetvédelem érdekében történő átalakítás; - következetesen végrehajtjuk az Országgyűlés határozatát, hogy 1991 végéig kiváljunk a szövetség katonai szervezetéből, ugyanakkor úgy véljük, hogy az európai biztonsági és együttműködési rendszer kialakítását nagyban elősegítené, ha a Varsói Szerződés feloszlata katonai szervezeteit (lehetőleg 1992-ig); - a szövetségből való kilépésünkkel párhuzamosan kezdeményezni fogjuk valamennyi tagállammal kétoldalú katonai együttműködés kialakítását a teljes egyenlőség és a kölcsönös bizalom alapján; - a Szövetségből történő kiválásunkig továbbra is részt veszünk az Egyesített Fegyveres Erők munkájában, részvételünk jellegét azonban a novemberi budapesti PTT ülés határozataitól függően, később alakítjuk ki. 3./ az 1991. évi közös rendezvénytervet azzal a megjegyzéssel írják alá, hogy „A magyar küldöttség a Jegyzőkönyvet, mint ajánlást (dátum) átvette, álláspontját a Magyar Köztársaság kormányának történt jelentést követően írásban fogja az EFE főparancsnokságának, illetve a tagállamoknak megküldeni”. Magyar helyszínen csak az európai bizalom erősítésével, leszereléssel, vagy az együttműködési és biztonsági rendszer létrehozásával, illetve a VSZ. katonai szervezetének felszámolásával kapcsolatos rendezvényt lehet betervezni. 4./ Az EFE korszerűsítésére, vagy fejlesztésére (átalakítására) vonatkozó mindennemű nyilatkozat kiadásától, vagy aláírásától el kell zárkózni. Az egységes légvédelmi rendszer keretében 1991. június 30-ig, a szovjet csapatkivonás befejezéséig a kölcsönös rádiótechnikai tájékoztatást fenntartjuk. „A továbbiakra vonatkozóan mutassunk készséget kétoldalú egyezmények megkötésére, amelyek a légvédelmi csapatok együttműködését lehetővé teszik.” 5./ az 1991-ik évi költségvetéshez a PTT novemberi ülésétől függően részvételünk arányában járulunk hozzá. 6./ A leszerelés, az európai biztonsági és együttműködési rendszer létrehozása, a széleskörű kétoldalú katonai kapcsolatok kialakításának kérdésében mutatunk a legnagyobb készséget. A VSZ. és a NATO kapcsolatait érintően ne foglaljunk állást (a hangsúlyt itt is az államok kétoldalú kapcsolatára helyezzük.) Für Lajos levele Lőrincz Kálmánnak, amelyben a fentiekben túl kéri, hogy EFE KT soros – 42. - ülésén a Magyar Honvédséget az MHVK, Hadművelési Csoportfőnök vezetésével a napirendnek megfelelő szakmai összetételű küldöttség képviselje. Készült 1990. 09. 10-én. HL KI 1/20/330/01/8. 0045/3/1990. HM 10-11.

szervei 1991. július 1-jével megszűnnek és az EFE működésére vonatkozó határozatokat hatályon kívül helyezik.

A három ország – a „hármak” - közös javaslatát a plenáris ülésen - szeptember 17-én - a küldöttségünk azzal terjesztette be, hogy a Magyar Köztársaság elhatározott szándéka, hogy a VSZ katonai szervezetét legkésőbb 1991. december 31-ig elhagyja. „Javaslataink meglepetést keltettek, váratlanul érték a többi delegációt, különösen pedig a szovjetet, amely a prágai pozíció továbbfejlesztésére készült.” – olvasható a jelentésben.

Prágához képest új volt, hogy a „hármak” a konkrét közeli időponthoz kötötték a VSZ katonai szervezetének felszámolását, a PTT és az LKB jogosítványait kizárólag a konzultációkra korlátozták, valamennyi szerv működésének kiiktatását kezdeményezték, s „csupán egy laza, rotációs elven, szigorúan konzultációs jelleggel, időszakosan működő katonai konzultációs fórum felállítására láttak lehetőséget”. Ezzel a javaslattal a csehszlovák küldöttség prágai álláspontja – „a fő katonai struktúrák fennmaradnak” – érvényét veszítette.

Kupper V. Béla a Szófiában történeteket összegezve megállapította: mandátuma szerint a magyar küldöttség elérte, hogy „a Varsói Szerződés felülvizsgálatáról, illetve lehetséges gyökeres átalakításáról folyó tárgyalás keretében érvényesítsük a VSZ katonai szervezetének elhagyására vonatkozó koncepciónkat, elérjük a tagállamok egyetértését ahhoz, hogy a katonai szervezet – a tervezett magyar kilépés határidejénél fél évvel korábban – 1991. július 1-jével megszűnjön. Ez az időpont egybeesik a szovjet csapatok Magyarországról történő kivonásának határidejével.”³⁰²

³⁰² Jelentés a VSZ felülvizsgálatával megbízott Kormány meghatalmazotti Ideiglenes Bizottsága 2. üléséről. Szófia, 1990. szeptember 17-20. Készült szeptember 27-én. Az ülésen a magyar tárgyaló küldöttség tagja voltak: Kupper V. Béla nagyjövet, Kondor Lajos vezérőrnagy, Tömösváry Zsigmond ezredes, Szücs László KÜM főelőadó, tagok. HL KI 1/20/330/01/8. 002686/1/1990 KÜM, 00222/1990. HM 36-37.

Az áttörés sikeresen megtörtént. Valamennyi delegáció elfogadta, hogy 1990. december 1-vel megszűnnek: a Külügyminiszteri Bizottság; a Honvédelmi Miniszteri Bizottság; a Katonai Tudományos-Teknikai Tanács; a Sokoldalú Kölcsönös Folyamatos Tájékoztatási Csoport; a korábban létrehozott szakértői csoportok. Érvényüket veszítik a VSZ. Egyesített Fegyveres Erőiről és az Egyesített parancsnokságról szóló (béke) Szervi Határozvány azon részei, amelyek az EFE állományába kijelölt csapatokra (erőkre) és azok irányítására vonatkoznak, az Egyesített Fegyveres Erőkről és vezető szerveiről szóló Háborús Határozvány, valamint a fenti szervekre vonatkozó határozatok és normatív dokumentumok. Ezzel egyidejűleg megkezdődik az EFE vezető szervei fokozatos felszámolásának előkészítése és végrehajtása.

„Közzjáték” a Honvédelmi Minisztériumban³⁰³

„A régi kötelekeket mindig nehéz oldani...”

„Hogyan gondolják Önök kilépésüket a Varsói Szerződésből, milyen sorrendben?” – tette fel a kérdést 1990. október 12-én Für Lajos Honvédelmi Miniszternek P. A. Lusev hadseregtábornok, az EFE Főparancsnoka. A szovjetek által kezdeményezett „megbeszélésen” – a tárgyalásról készült jegyzőkönyv³⁰⁴ tanúsága szerint inkább számonkérésen – a Főparancsnok többek között nem tetszésének adott hangot amiatt, hogy „a magyarok nem vesznek részt a közös gyakorla-

³⁰³ Feljegyzés a honvédelmi miniszter és a VSZ EFE főparancsnoka megbeszéléséről. Budapest, 1990. október 12. 09.00-10.15-ig. A megbeszélésen részt vettek: Für Lajos HM, Annus Antal altábornagy HM Közigazgatási Államtitkár, Lőrinc Kálmán altábornagy, a Honvédség Parancsnoka, Borsits László altábornagy, VKF, Kondor Lajos vezérőrnagy, a HM Kabinet titkára, Széles Róbert az EFE FÖPK magyar helyettese, Tömösváry Zsigmond ezredes, tolmács. Szovjet részről: P. A. Lusev hadseregtábornok, az EFE Főparancsnoka, V. Ny. Lobov hadseregtábornok, az EFE Törzsfőnöke, Sz. M. Ivanov altábornagy, az EFE hadművelleti csoportfőnöke, Törzsfőnök-helyettes. HL KI 1/20/330/01/8. 00268 MK HM 22-28.

³⁰⁴ Uo.

tokon, az EFE Főparancsnok képviselőjét nem engedik a magyar csapatokhoz annak ellenére, hogy a Varsói Szerződés létezik, Egyesített Parancsnokság van, ugyan akkor mi [a szovjetek – H.M.] semmilyen megkülönböztetést nem tesznek az Önök [a magyarok H.M.] képviselőivel”. Mindezt V. Ny. Lobov hadseregtábornok – az EFE törzsfőnöke – azzal a követeléssel egészített ki, hogy Magyarországnak a kilépési szándéka ellenére be kell tartani a VSZ Egyezmény előírásait, az EFE-t nem számolták fel, tehát az érvényben lévő terveket végre kell hajtani.

Für Lajos 2003-ban a találkozásra - a könyvében - emlékezve a következőket írta: „Majdnem biztos vagyok benne, hogy a kitüntető fitygalelem csak minket vett - még egyszer és utoljára – célba. Érthető, hogy a „katonai roham”, egy utolsó nagy erőfeszítéssel, csak bennünket akart volna megtörni. (...) Elkéstek. A kísérlet nem sikerült.”³⁰⁵

A Für Lajos a tárgyaláson az EFE vezetőinek kérdéseire, észrevételeire – követeléseire - reagálva, kihangsúlyozta: „A Varsói Szerződést valóban a kormányok hozták létre, közöttük a Magyar Kormány (...) [De a – H.M.] mai Magyar Kormány soha nem tette magáévá a Varsói Szerződést, mert a demokratikusan választott Országgyűlés így döntött. Ennek ellenére nem léptünk ki egyoldalúan, hanem bejelentettük kilépési szándékunkat és azt, hogy erről tárgyalásokat akarunk folytatni. Ezért nem veszünk részt a közös gyakorlatokon, továbbá anyagi okok miatt. (...) mivel a belépés önkéntes volt, ennek megfelelően a kilépés is önkéntes és ezt ebben az esetben el kell fogadni. Ezt a szándékunkat a Honvédelmi Miniszteri Bizottság moszkvai és berlini ülésén is határozottan kijelentettem”.³⁰⁶

Lusev ezen a megbeszélésen „úgy tett” – értékeli később a történeteket Für Lajos -, „mintha addig soha senki nem mondta volna el neki és

³⁰⁵ Für Lajos: *i. m.* 204.

³⁰⁶ Feljegyzés a honvédelmi miniszter és a VSZ EFE főparancsnoka megbeszéléséről. Budapest, 1990. október 12. 09.00-10.15-ig. HL KI 1/20/330/01/8. 00268 MK HM 22-28.

társainak, mintha soha semmiféle jelentést nem olvasott volna a magyarok (majd a többi tagország) ebbéli [a kilépésre vonatkozó – H.M.] szándékáról, pontos, dátumokhoz kötött elgondolásoktól. Mintha arról sem hallott-olvasott volna soha, amit egy hónappal korábban, már nem csak négy tagország fogadott el, de maga a szovjet fél is bejelentett Szófiában”.³⁰⁷

Für Lajos a tárgyalás végén fontosnak tartotta kihangsúlyozni: „A régi kötelékeket mindig nehéz oldani. Ez okoz néha feszültségetek is. Nem elszakadni akarunk, hanem új kapcsolatot kialakítani, mivel a régi kapcsolat nem volt felhőtlen”.

Távozóban Lusev erre azt válaszolta, hogy a két ország viszonyának jó és rossz oldalait kölcsönösen látják, de reméli, hogy a nézeteltéréseket kölcsönösen megoldják.

Ezzel a Varsói Szerződés Egyesített Főparancsnoksága és a magyar honvédelmi vezetés utolsó hivatalos tárgyalása véget ért.

A harmadik ülés Varsóban³⁰⁸ *„kétoldalú partnerkapcsolatok kialakítására törekszünk”*

A Kormány meghatalmazotti Bizottságok 3. ülését – a tervezettől magyar kérésre eltérően – nem Budapesten, hanem 1990. október 22-23-án Varsóban tartották. Magyar álláspont szerint a Varsóban megrendezett ülés feladata a PTT elé kerülő dokumentumok még nyitott kérdéseinek megoldása, illetve ezen kell döntenie a VSZ katonai szervezetei felszámolásának feladatairól, sorrendjéről és módszeréről.

³⁰⁷ Für Lajos: *i. m.* 205.

³⁰⁸ Jelentés a VSZ felülvizsgálatával megbízott Kormány meghatalmazotti Ideiglenes Bizottsága 3. üléséről. Varsó, 1990. október 22-23. Készítette: dr. Körmendy István. Az ülésen magyar részről részt vettek: Hajogató József, Szűcs László és Bács Zoltán (KÜM), Kondor Lajos vezérőrnagy és Tömösváry Zsigmond ezredes (HM) HL KI 1/20/330/01/8. 002686/6/1990. 46-55.

Varsóba a magyar delegáció új elképzelésekkel és szövegjavaslatokkal érkezett. A csehszlovák és lengyel küldöttség az előzetes egyeztetéseken támogatta a magyar törekvéseket.³⁰⁹

A kétnapos intenzív tárgyalás – a Katonai Konzultációs Csoport hatáskörének meghatározása kivételével – sikeres volt, így a véglegesített dokumentum az egy nyitott kérdés kivételével jóváhagyásra kész állapotban kerülhetett a PTT elé.

A szófia állásponthoz képest jelentősebb változtatások a következő kérdésekben és területeken születtek:

- A katonai struktúra lebontásának kezdete a PTT ülése elhalasztására tett szovjet igényeknek megfelelően 1990. december 1-ről, 1991. január 1-jére módosult, de a felszámolás határideje változatlanul július 1. maradt.
- 1991. január 1-től hatályát veszíti a VSZ egységes légvédelmi rendszeréről szóló (békeidejű) Határozvány, úgy, hogy az ezzel kapcsolatos technikai kérdéseket 1991. július 1-ig rendezni kell.
- A dokumentumtervezetből VSZ jellegére és minősítésére vonatkozó - a magyarok által elfogadhatatlan – pozitív politikai elemeket kiiktatták.
- Két politikai konzultációs szervezet marad meg. A PTT a biztonsági érdekek közös aspektusainak megvitatására szolgál, az LKB – az évi egy-egy legfelsőbb, illetve külügyminiszteri szintű ülésén - elsősorban a leszereléssel és az új európai biztonsági struktúrák létrehozásával kapcsolatos kérdéseket vitatja meg. A szervezetek konzultatív jellege kizárja a nemzetek feletti döntéshozatalt. Közös álláspont kidolgozására csak a teljes konszenzus megléte esetén kerülhet sor.
- Sikertült kivonni a PTT hatásköréből az általános politikai és külpolitikai kérdéseket, így gyakorlatilag megszűnt a minden

³⁰⁹ Uo.

részletre kiterjedő külpolitikai konzultációs és egyeztetési kötelezettség

- A katonai konzultációs szervre vonatkozóan a magyar és lengyel egyetértés ellenére a csehszlovák küldöttség – Csehszlovákia „komoly pénzügyi követeléseinek érvényesítés érdekében” – azt az álláspontot képviselte, hogy a kétoldalú tárgyalások mellett szükség van egy multilaterális bizottságra is.
- A magyar javaslat értelmében a Katonai Konzultációs Csoport a katonai struktúrák lebontása után befejezné a működését, így a hármas elleneztek a korábbi többoldalú katonai együttműködés átmentésére irányuló állandó szervként a Katonai Bizottság létrehozását.

Történt ez annak ellenére, hogy a szovjet tárgyaló küldöttség törekedett az addig kialakult multilaterális katonai együttműködés átmentésére, a szovjetek tovább akarták erősíteni a két politikai testület szerepét és a VSZ-t, mint politikai, biztonságpolitikai szervezetet meghatározatlan ideig fent kívánták tartani.

Románia ebben a vitában sem vett részt. A küldöttség vezetőjének személyes közlése szerint nem kívánják folytatni a multilaterális katonai együttműködést. Így a Szovjetunión kívül csak Bulgária volt érdekelt a multilaterális katonai konzultációk folytatásában.

„A szovjet küldöttséggel folytatott kétoldalú informális érintkezésben érzékelhettük – olvasható az ülésszakról készült összefoglaló jelentés végén –, hogy a VSZ-beli multilaterális katonai együttműködés megszüntetésével párhuzamosan stabil, kooperatív katonai és biztonságpolitikai partnerkapcsolatok kialakítására törekszünk kétoldalú alapon a Szovjetunióval és a VSZ államokkal. A szovjet megbízottak reagálásából kitűnt, hogy szívesen fogadnák, ha kétoldalú viszonyunk megújítására, a biztonságpolitikai kapcsolatokra is kiterjedő kezdeményező lépést tennénk”.³¹⁰

³¹⁰ Uo. 50. o.

A Varsói Szerződés megszüntetése

A magyar kormányfő – Antall József - a tagországok képviselőit a Politikai Tanácskozó Testület ülésére 1990. november 4-re hívta meg. Október 20-án levél érkezett Moszkvából, melyben a szovjet fél az ülés elhalasztását kérte. Für Lajos – a Külügyminisztérium értesülésére hivatkozva – arra a következtetésre jutott: a „szovjet vezetés, ha későn is, de ráébredt arra, hogy a javasolt időpont (november 4.) egybeesik a szovjet csapatok 1956-os bevonulásának – [helyesen a második szovjet intervenció, a „Forgósél” hadművelet megindításának – H.M.] a dátumával”.

„A magyar külügy értékelése szerint – írja Für Lajos – a halasztási kérelem mögött nagyobb orosz belpolitikai megfontolások állhatnak. Gorbacsovnak odahaza >>jóval nehezebb lett volna a VSZ katonai szervezetének feloszlataásáról szóló döntés elfogadtatása a párizsi csúcs előtt, mint utána³¹¹<<. (...) Ez esetben ugyanis Moszkva a katonai szervezet feloszlataását illetően már a Chartára is hivatkozhat. Fontos presztízs kérdés lehetett Gorbacsov számára az is, vélte a külügy, hogy a párizsi csúcs után a feloszlataást esetleg ő maga személyesen jelenti be, azt a látszatot keltve, hogy a Szovjetunió ezt a nagyhorderejű döntését önállóan, önszántából hozta meg.”³¹²

A Varsói Szerződés katonai szervezetének a felszámolására vonatkozó döntés a PTT 1991. 02. 25-én Budapesten tartott soron kívüli ülésén született meg. Ekkor a tagállamok képviselői elhatározták a katonai szövetség teljes felszámolását. Az e tárgykörben született jegy-

³¹¹ Európa államfői Párizsban november 21-én fogadták el a „Charta az Új Európáért” című dokumentumot, amelyben az európai együttműködési és biztonsági csúcsertekezleten részt vevő 34 állam- és kormányfő - köztük Antall József - kinyilvánította az európai konfrontáció és megosztottság, a II. világháború végétől tartó európai szakadás, a „konfrontáció korszakának” a megszűnését. A Charta többek között meghatározta a folyamatban részt vevő államok közötti együttműködés új alapelveit és rögzítette a létrehozandó új intézményeket.

³¹² Für Lajos: *i. m.* 245.

zőkönyv szerint 1991. március 31-vel a katonai szövetségre vonatkozó okmányok, továbbá minden más okmány és dokumentum hatályát veszítik és ezzel egyidőben a szerződés keretében a közös katonai tevékenység, katonai szerv és struktúra megszűnik. Ugyancsak megszűnik az EFE. Parancsnokság részére a befizetések, a főparancsnok, illetve a nemzeti honvédelmi minisztériumok kölcsönösen delegált képviselő testületei és képviselői további tevékenységüket beszüntetik.

A magyar kormány kezdeményezésére, az Országgyűlés döntését végrehajtva Magyarország 1991-ben visszanyerte függetlenségét. A döntéseket előkészítő és azokat magas szinten végrehajtó szervezetek – a katonai vezetés, a katona-diplomaták és szakemberek - tevékenységének is köszönhetően a Varsói Szerződés PTT – 1991. július 1-jén – kimondta a szervezet feloszlását. A szovjet csapatok 47 év után kivonultak az országból.³¹³

³¹³ Az utolsó szovjet katona távozásáig a csapatkivonás gazdasági és pénzügyi kérdéseiről folyó tárgyalásokat nem sikerült lezárni. A szovjet féllel több hivatalos tárgyalás nem volt. Ekkor zajlott le a Szovjetunióban az a sikertelen puccskísérlet, amely végeredményben a Szovjetunió felbomlásához vezetett. A csapatkivonás gazdasági és pénzügyi elszámolásának a kérdése a Független Államok Közösségének megalakulása után a magyar miniszterelnök és a jogutód Oroszországi Föderáció elnöke között 1991. december 6-án megtartott tárgyalásokon került szóba, de a végső megállapodás, vagyis a követelésekről való kölcsönös lemondást tartalmazó Egyezményt aláírása 1992. november 11. várattott magára. „A megállapodás létrejöttét – írja tanulmányában Karácsony Imre – az is elősegíthette, hogy az Egyezmény aláírásával egyidejűleg két önálló jegyzőkönyv is készült. Az egyikben Magyarország humanitárius segítségnyújtást vállalt az Orosz Föderáció hadseregének 10 millió US dollár értékű gyógyszerek szállításával, a másikban minden kötelezettség nélkül vállalta annak vizsgálatát, hogy miként segíthetné elő a hazánkból kivont orosz katonák számára történő lakásépítést”. A katonai-operatív csapatkivonás végrehajtásával egyidejűleg az 1957-es Egyezmény szerint létrehozott Magyar–Szovjet Vegyesbizottság is megszűnt. Karácsony *i. m.* 225. A gazdasági és pénzügyi tárgyalásokról bővebben lásd Horváth – Kovács: *i. m.* 182-192.

EMLÉKEZETMEGŐRZÉS KÉPEKBEN, SZATMÁRNÉMETITŐL FOKSÁNYIG³¹⁴

2022. májusában a MNM Málenkij Robot Emlékhely szakmai csapata Balahó Zoltán kurátor és Dragan Traian főmuzeológus romániai tanulmányúton vett részt Erdélyben, valamint a Kárpátokon túli Foksányban (Focsani) és Marasestiben. Szatmárnémetiben én is csatlakoztam a kutató csoporthoz így sikerült felmérni a hősi temetők, emlékművek, márványtáblák állapotát.

A Szatmárnémeti két emléktáblához látogattunk el.

Elsőként a Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltárban jártunk, ahol Váradi Lajos levéltáros mutatta be az intézményt, valamint a püspöki palota kápolnáját és dísztermét. A levéltár őrzi a szatmári egyházmegye egykori sváb településeinek azon feljegyzéseit, ahonnan 1944-1945-ben számos német származású embert hurcoltak el a szovjet katonák „málenkij robotra”.

A Püspöki Palota bejáratánál márványtábla emlékeztet az elhunyt papokra.

A második helyszín a Kálvária templom udvara volt, ahol 1995 januárjában elhelyeztek egy márványtáblát, ami a deportáltakra emlékeztet. Az emléktábla elhelyezésének kezdeményezője Wendelin Fuhrmann római katolikus pap volt. Minden év januárjában szentmisével emlékeznek meg a Szovjetunióba deportáltakról. A megtorlás

³¹⁴ Kállay Karolina helytörténész, református vallás és történelem szakos gimnáziumi tanár Szatmárnémetiben (Kallaykarolina@freemail.hu)

közel 80 ezer német nemzetiségű személyt és családját sújtott Erdélyben, Partiumban és Bánságban.

Következő állomásunk az Erdődi vármúzeum volt, ahol Berci Stefan vezetésével ismerkedtünk meg a Petőfi Sándor és Szendrey Júlia házasságkötésének helyszínéről ismert egykori középkori vár maradványaival. Az épület nemrég lett felújítva.

Az Erdődről deportált sváboknak nem állítottak emlékművet, de a neveket megtalálhatjuk a Ludescher Gabriella által szerkesztett „Ártatlan áldozatok. Szatmári svábok a gulágon.” című könyvének 206. oldalán.

Ezt követően felkerestük az **Ákosi Református Műemléktemplomot**, ami nemrég esett át teljes felújításon. A 13. századi templom vakolatlan téglafalairól ismert.

Kolozsvár előtt még megálltunk Zsibón, a jelenleg még üresen álló Wesselényi-kastélynál és azt körülölelő arborétumnál. A kastély romos állapotban, teljesen elhanyagolt, szomorú látvány.

Kolozsváron a Sapientia EMTE Kolozsvári Karának Tordai úti kollégiumában található egy gyűjtemény, ami az erdélyi elhurcolásokról szól. Ezt nem tudtuk teljes egészében megnézni, mivel átépítés alatt áll, de Murádin János Kristóf tanszékvezető tanár tervei szerint, az év második felében látható lesz a megújított kiállítás és gyűjtemény.

Másnap folytattuk utunkat Kézdivásárhelyre, de útközben átvágva a mezőségen, Pusztakamarás határában megálltunk a magyar katonák által kivégzett helyi zsidó áldozatok emlékhelyénél.

Megdöbbenő, számomra ismeretlen helyre kerültem. Az ott történekről nagyon keveset olvashatunk, az ilyen tömeggyilkosságokról még a történészek sem írnak szívesen. Hiánypótló a Kovács Szabolcs könyve, ami online formában jelent meg.

A kötet elolvasható és letölthető itt: <https://www.clioinstitute.hu/cliokotetek>.

„Magyar katonai és csendőralakulatok 1944. szeptember 16–17-én összegyűjtötték a Maros megyei Nagysármás község 126 zsidó lakosát – 52 nőt, 43 tizenöt évesnél fiatalabb gyereket, 31 férfit –, majd

az éjszaka leple alatt tömegsírba lőtték őket. Kovács Szabolcs kötetében bemutatja a mészárláshoz vezető utat, az elkövetők előéletét és – több ezer oldalnyi román és magyar bírósági anyag felhasználásával – aprólékosan rekonstruálja a tömeggyilkosság részleteit. Dél-Erdély magyar katonai megszállása keretében ábrázolja, hogy mi történt Nagysármáson a megszállás öt hete alatt, valamint kitér a románokkal szembeni magyar és a megszállást követően a magyarokkal szemben elkövetett román atrocitásokra is. A kismonográfia hozzájárulás az elkövető- és erőszakkutatás magyar szakirodalmához és esettanulmány a multietnikus térség második világháborús konfliktusainak megértéséhez – olvasható A nagysármási zsidók meggyilkolása (1944. szeptember 16–17.) –.” A kötet olvasható és letölthető itt: <https://www.clioinstitute.hu/cliokotetek>(Ezt a cikket a Krónikáról másolták: <https://kronikaonline.ro/kultura/kovacs-szabolcs-tortenesz-meselt-az-1944-es-nagysarmasi-meszarlast-feldolgozo-koteterol#>)

Megrázó élmény volt látni ezt az emlékművet. A temető kaszálatlan, elhanyagolt állapotban van.

A következő megálló az erdővidéki Szárazajtán, a Maniu-gárdisták által kivégzettek emlékművénél volt.

1944. szeptember 26-án magyarellenes mészárlás történt Szárazajtán. Az erdővidéki faluban a Iuliu Maniu Erdélyi Önkéntes Ezred Gavril Olteanu vezette brassói különítménye tizenkét helybéli magyart végzett ki.

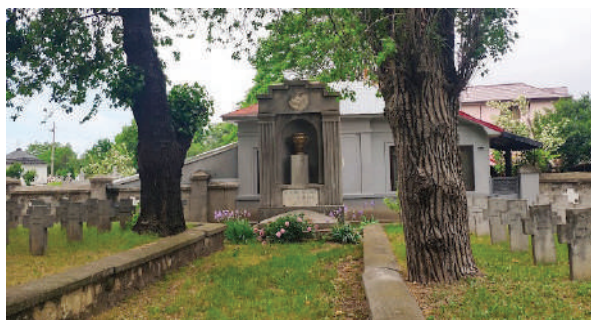
A település templomát Kelemen Karikás Árpád lelkész vezetésével tekintettük meg, a templom külső falán emléktábla emlékezik meg a környék 1944-es elhurcoltjairól.

Kézdivásárhelyen találkoztunk a sepsiszentgyörgyi székhelyű, Kovászna Megyei Volt Politikai Foglyok Szövetségének az elnökével, Török Józseffel. Vezetésével nemcsak a székelyföldi volt '56-os perek egykori elítélteji szerveződnek össze, de székhelyén működteti a kommunista diktatúra áldozatainak emlékházát is. Szervezetük minden évben igyekszik felkeresni a máramarosszigeti börtönmúzeumot és a Snagovban található Nagy Imre emlékművet.

Látogatást tettünk a Kárpátok túloldalára, Foksányba, ahol 1944 és 1946 között egy hatalmas tranzitárbort működtettek az oroszok. Számos magyar civil- és katonai fogoly innen indult el a távoli Kelet-Ukrajnába és más orosz vidékekre. A tábor egykori területe ma már nem látható, teljesen beépült már az a része a Foksálynak. Van azonban egy városszéli német katonai temető, ahol fellelhetőek olyan elhunytak nevei, akik a foksányi táborban haltak meg, még a kiszállításuk előtt.

A környéken Daniel Ungureanu helytörténeti kutató volt segítségünkre és vezetett el az emlékhelyekhez.

A temetők szépen gondozva várják a látogatókat. A rendben tartásukat Németországból finanszírozzák.

Marasesti nemzeti emlékhelyhez is ellátogattunk ez Románia legnagyobb első világháborús panteonja, amely az 1917-ben itt dülő harcok román katona-áldozatainak állít emléket.

Az általunk meglátogatott emlékművek és temetők többsége gondozott. A hősi halottak és ártatlan áldozatok emlékét őrizzük és reméljük, hogy soha többé nem fordul elő hasonló kegyetlenség.

A SZOVJET REZSIM ÁLTAL MEGGYALÁZOTT ÉS ELPUSTÍTOTT MAGYAR EMLÉKEK AZ UNG-VIDÉKEN³¹⁵

Néhány éve dr. Dupka György, ismervé kutatásaim eredményét arra biztatott, hogy foglaljam össze az elpusztított magyar emlékjeleket Kárpátalján. Mivel ebben a témában már viszonylag sok mindent felkutattam, úgy gondoltam, neki látok a módszeres feltáráshoz. Akkor még magam sem gondoltam, hogy ez ekkora tárház. Készülő könyvem minden bizonnyal kétkötetes lesz, mivel csak a kézirat az ötszáz oldalhoz közelít. És a kutatást még nem fejeztem be. Most az eddigi eredményekből szeretnék megosztani Önökkel egy csokorra valót.

A Trianon utáni különböző korok magyarellenes kirohanásainak gyakran estek áldozatul a magyar történetiség néma tanúi. Kigúnyolták, meggyalázták vagy megrongálták. Sajnos nagyon gyakran lerombolták, elpusztították, hogy még hirdetője se maradjon az ezeréves magyar múltnak. Az ilyen emlékművek számbavételével jól tudom, már jócskán késésben vagyunk. A kutatások is igazolják, nem könnyű egy-egy visszaemlékezésből, újságcikkből rekonstruálni az eredeti emlékművet, szobrot. Az archív képek ebben nagyon sokat segítenek. Sok esetben az eltüntetett magyar emlékek alapjaira, költségmegtakarítás, kisebb munkaráfordítás, a kedvező helyszín miatt újabb, más eszméket hirdető ideálok kerültek. Hál' Istennek néhány korabeli magyar szobor, emlékmű poraiból feltámadva, újra felállítva gyönyörködteti az arra járók szemeit, vigasztalja a csüggedő magyar

³¹⁵ Kovács Sándor Magyar Örökség-díjas honismereti író (Budapest)

lelkeket. Azonban ez csupán töredéke a kárpátaljai magyarság köztérén emelt szimbólumainak.

A magyar emlékjelek között külön csoportba sorolhatjuk az Országzászló Emlékműveket. Már csak azért is, mivel a kutatás jelenlegi állása szerint, Kárpátalján a kis magyar világ idején 65 Országzászlót emeltek. A mozgalomról biztosan sokan hallottak, de talán nem érdektelen néhány szóban ismertetni az ilyen emlékmű kívánalmait, ami egyébként a Trianon Múzeum honlapján is megtalálható:

„Az országzászlók „állandó kelléke” a Trianon előtti utolsó hivatalos közép címer volt, legtöbbször angyalokkal ékesítve. A jelmondata az „Így volt, így lesz!” felirat vagy a zászlón, vagy a talapzaton. Az árbocrúd sokszor sávosan piros-fehér-zöldre volt festve. Tetejét sok helyen díszítette esküre emelt kéz, turulmadár, kettős kereszt vagy Trianon kereszt. Sok helyen díszes lépcső vezetett a talapzathoz.

Különleges válfaja az országzászlóknak az ereklYES országzászló, amelyeknél a történelmi Magyarország területéről összegyűjtött föld került elhelyezésre.”

Lássuk hát Ung-vidéken a szovjethatalom által elpusztított magyar emlékjeleket.

Az uzsoki Országzászló

Az anyaországhoz történt visszatérés után az egyik első Országzászlót 1939. augusztus 13-án Uzsok határában az Opolonek hegyvonulat Pohár bércének tövében, az Uzsok–Hajasdi völgy középpontjában, Uzsok nyugati szélén, az országút északi oldalán állították. A lobogót a budapesti MÁV északi főműhely ajándékozta a községnek. A többméter magas országzászlótartó-alapzat homlokzatán közepen fehér márványtáblán Nagymagyarország térképszülette volt, ezzel a magyar és ruszin nyelvű felirattal:

EZÉRT KÜZDÜNK.

Egy másik márványtáblán szintén magyar és ruszin nyelven a következő jelmondat volt olvasható:

A MAGYAR-RUSZIN TESTVÉRISÉG JELE.

– ÖSSZETARTÁSBAN A NEMZET EREJE.

Az avatási ünnepségen megjelent József királyi főherceg, báró Perényi Zsigmond kormányzói biztos Bródy Ernő országgyűlési képviselő, Kaminszky József felsőházi tag, Siménfalvy Árpád, Ung megye főispánja valamint dr. Marina Gyula és Demkó Mihály miniszteri tanácsosok is.

Az Országgyűlést sajnos a szovjetrendszer idején lerombolták.

A hajasdi (voloszjankai) Szurmay-kert

A Nagy Háború idején a második orosz betörés visszaverésében kulcsfontosságú szerepet játszott az „ungvölgyi hadseregcsoport” élére 1914. november 25-én kinevezett új parancsnok, Szurmay Sándor gyalogsági altábornagy, akkori honvédelmi államtitkár. A harcok fo-

Szurmay-kert. Baranyi Elek gyűjteménye

lyamán a tábornok főhadiszállását Hajasdon rendezte be. A főhadiszállás közelében, a főút mentén Szurmay tábornok tiszteletére az álmás mellett csinos kertet alakítottak ki. A kert közepén egy nagy kőrakáson egy márványtábla várta, hogy a fegyverzaj elcsitulása után a hős tábornok emlékét dicsőítő felirattal megörökítsék. Még a háború idején elhatározták, hogy a kertet gondozni fogják, és ide telepítik át az egykori katonasírokat is. Sajnos a háború után végbement politikai változások ezt meghiúsították.

A munkácsi Baranyi Elek családfakutatása során felkutatta ükapját, Brandecker Ferencet, aki az első világháború idején a Szurmay-hadseregcsoporthoz vasútbiztosító osztagánál, Hajasdon szolgált. Akkor készített felvételei igazi kincsek. Ezek segítenek beazonosítani a szovjetrendszer pusztítása miatt nehezen behatárolható egykori Szurmay-kert helyét.

Országzászló Hajasdon

1942. szeptember 27-én ünnepélyes keretek között avatták fel Hajasdon Országzászlóját. A nemzeti jelképet a községnek Kiskunfélegyháza adományozta. Az adományozó város polgármestere beszédében tolmácsolta Kiskunfélegyháza polgárainak szeretetét és barátságát. Ezt követően a lobogót az EreklYES Országzászló Nagybizottsága nevében Demkó Mihály országgyűlési képviselő avatta fel.

Mára sajnos nem maradt meg.

Országzászló Fenyvesvölgyön (Sztavne)

Az anyaországhoz történt 1939-es visszatérés után Pápa városa Fenyvesvölgyet testvérközséggé fogadta. Az anyaországi város által a falunak nemzeti lobogót ajándékozott. Egy Budapestről ideszakadt fiatal orvos, dr. Simor János kezdeményezte az Országzászló Em-

lékmű létrehozását. Helyet az emlékmű felállítására Szkiba János görögkatolikus lelkész a saját kertjében ajánlott fel. Az emlékmű alapja egy hatalmas gránitszikla lett. 1942. június 28-án ünnepélyesen avatták fel. Az avatáson Pápa városát Hamuth János polgármester képviselte.

Sajnos ezt az emléket is elsodorta a szovjetrendszer.

Országzászló Csontoson (Kosztrina)

A falu 1943. november 7-én Országzászló Emlékművet emelt. *A Kiskőrös által adományozott lobogó* felavatásán az *Ereklyés Országzászló Nagybizottsága* nevében Nagy János ügyvéd mondott avatóbeszédet.

Ez is elpusztult.

A nagybereznai első világháborús temető

Nagyberezna északi részén, a H13-as főútvonal keleti oldalán, a település a háromszög alakú és a mai napig funkcionáló egykori görög katolikus temetőben, az első világháborúban, 1916–17 körül katonai részleget alakítottak ki. Hangácsi István, a Vigyázók Had- és Kultúrtörténeti Egyesület elnökének kutatásából tudjuk, hogy ez 254 katona végső nyughelye lett. 98 hadisír közül 92 sírhelyen egyesével vannak temetve a katonák, hat pedig tömegsír. A haditemető egy központi körből állt, melynek közepén volt egy központi kereszt. Körülötte kör formában 16 sír, négyesével egymás mellett. Két oldalról 4 nagy tömegsír és négy sorban 48 egyesével eltemetett sír volt. A központi kör fölött még 2 tömegsír volt található és további 28 egyesével eltemetett katonai sír szintén négyes sorban.

Eredetileg a sírhelyek fából készült fejfákkal voltak jelölve. A temető körül fából készült kerítés állt. Az első csehszlovák állam idején a temető felügyeletéért a nagybereznai csendőroros felelt. Gondozták a

második világháború idején is. Aztán a szovjet rendszer elpusztította. Jelenleg már nem létezik. Civil sírokkal rátemetkeztek. Egyetlen egy sír maradt csak fenn, mégpedig Révész Józsefé, melyen, egy márvány-táblás feliraton ez áll:

ITT NYUGSZIK
RÉVÉSZ JÓZSEF
CS és KIR. 15. HUSZÁR
CSAPI LAKOS
ÉLT 21 ÉVET
HŐSI HALÁLT HALT
1915. ÁPRIL. 13.
BÉKE HAMVAIRA!

Mivel Révész József csapi születésű huszár volt, Trianon után a Csehszlovákiához csatolt Csapról a hozzátartozók minden nehézség nélkül ide tudtak utazni, és Révész József fakeresztjét egy gránit obeliszkre cserélték le. Sírját később is gondozták. Sajnos mára a katonai temetőből csak Révész József sírja és síremléke maradt meg. Nem maradt meg a központi emlékjel sem.

2019-ben több ukrán társadalmi szervezet közösen, egy I. világháborús centenáriumi projekt keretében, Révész József huszár sírja mellett egy tájékoztató táblát helyezett el.

Nagyberezna magyar emlékjelei az 1940-es években

1940. december 4-én a nagybereznai honvédlaktanya épületében a tüzérek védőszentjének emléktáblát avattak. Az ünnepségen részt vett Kozma Miklós Kárpátalja kormányzói biztosa. Muray Antal százados, tüzér ütegparancsnok méltatta Szent Borbála, a tüzérek védőszentje emléket, majd ágyúdörgés közben hullott le a lepel a nemzetiszínű emléktábláról.

Pár nap múlva a település főterén felavatták a Kárpátalja felszabadításakor 1939. március havában folyt harcokban hősi halált halt 26 honvéd emlékművét és az Országzászló Emlékművet.

A nagybereznai Országzászló korabeli képeslapon

Sajnos ezeket az emlékeket is elsodorta a szovjetrendszer.

Magyar emlékjelek Perecsenyben

A településen 1940. október 20-án avatták fel az Országzászló Emlékművet. Az avatáson magyar és ruszin nyelvű beszédet mondott Ilniczky Sándor, kárpátaljai főtanácsadó.

1942-ben a hősök napján a helyi zászlóalj laktanyájában avatták fel a keleti fronton elesett hősök emléktábláját.

Sajnos ezeket az emlékeket is elsodorta a szovjetrendszer.

Országzászló Turjamezőn

1940 novemberében az állami iskola előtti kertben gránittalapzaton Országzászló Emlékművet avattak fel. Az Országzászló Nagybi-

zottság küldöttének avatóbeszéde után ruszin és magyar nemzeti viseletbe öltözött kisleányok szavaltak alkalmi verseket.

Sajnos ez sem maradt meg az útokornak.

Emléktábla a nevickei várban

Az anyaországhoz történt visszatérés után, 1939. június 29-én a nevickei vár belső udvarának falán az örökös ungi főispán tiszteletére emléktáblát avattak fel. Az avatóünnepséget nagyszámú közönség jelenlétében tartották meg. Nemcsak a szomszédos Ungvárról, de Budapestről is igen sok turista érkezett Nevickére. Vörös Tihamér, a Magyar Turista-Egyesület (MTE) országos alelnöke ünnepi beszéde után a leleplezett emléktáblát átadta a magyar királyi erdőkincstárnak. A táblán a következő szöveg volt olvasható:

NEVICKEVÁR ALAPÍTÁSÁNAK IDEJE ISMERETLEN.

**VALÓSZÍNŰLEG A TATÁRJÁRÁS UTÁN ÉPÜLT ÉS KIRÁLYI VÁR
VOLT.**

**RÓBERT KÁROLY 1312-BEN DRUGETH JÁNOSNAK,
RUDOLF KIRÁLY 1580-BAN DRUGETH GYÖRGYNEK
ADOMÁNYOZTA.**

**I. RÁKÓCZI GYÖRGY ERDÉLYI FEJEDELEM 1644-BEN
ELFOGLALTA ÉS LEROMBOLTA.**

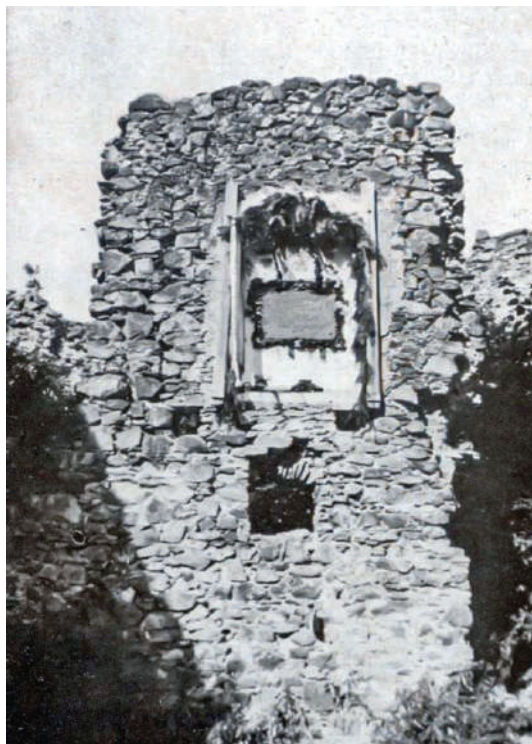
**A DRUGETH-CSALÁD FIÁGÁNAK KIHALTÁVAL (1684)
LEÁNYÁGON BERCSÉNYI MIKLÓSÉ LETT.**

1711 ÓTA A KINCSTÁR TULAJDONA.

**EZT AZ EMLÉKTÁBLÁT II. RÁKÓCZI FERENC HŰSÉGES
VEZÉRÉNEK,**

**GRÓF BERCSÉNYI MIKLÓSNAK EMLÉKEZETÉRE,
AZ ELSZAKÍTOTT ÉSZAKKELETI FELVIDÉK VISSZATÉRÉSÉNEK
ESZTENDEJÉBEN
EMELTE A MAGYAR TURISTA EGYESÜLET.**

Ezután Sáránszky Pál, a MTE csepeli Osztályának ügyvezető elnöke a szívekben mély hatást kiváltó szavak kíséretében adta át az Osztály ajándékát, egy szép országcímeres zászlót a vár urának, az erdőkincstár képviselőjének. Abban a reményben, hogy a zászló lobogása emlékeztesse a vár alatt haladókat a magyar turista áldozatkész hazafiságára.

*Az MTE által elállított emléktábla Vörös Tihamér felvételén
a turisták Lapja 1939-8.számában*

Sajnos, mára ez az emléktábla sem maradt meg, a szovjethatalom pusztításának esett áldozatul. Alekszandr Dzemdasz régész személyes

közléséből tudjuk, hogy csapatuk a feltárások során megtalálta ennek az emléktáblának egyes, apróbb darabjait.

Országzászló Nevickén

Az emlékművet 1941. június 15-én avatták fel. A Szombathely város által adományozott Országzászlót az iskola kertjében trachit sziklából épült talapzaton helyezték el. Az egyházi szertartás után Demkó Mihály nyugalmazott miniszteri tanácsos, országgyűlési képviselő, az Ereklýs Országzászló Nagybizottsága képviselőjeként magyar és orosz nyelven mondott ünnepi beszédet.

Sajnos ennek a sorsa is a többi Országzászlóéhoz hasonló lett.

Az ungvári Kalvárián

Századokkal ezelőtt Ungvár egyik dombjának a neve Szőlőhegy volt, de az itt megnyitott temetőkert az 1763-as térképen már Kálváriaként szerepel. A dombtetőn ekkor már **kápolna** is állt. A Kálvária-hegy legmagasabb pontján Petz Dávid, ungvári polgár adományából 1826-ban a Szent Kereszt felmagasztalására új kápolna épült. A következő években a római katolikus temetőkertben, az út mentén a csizmadia-, tímár-, fazekascéhek és a zenészek társulata kisebb kápolnákat emeltek. 1829-ben Hám János, 1879-ben pedig Csurgovics András épített egy-egy kápolnát, azaz lassan kialakulóban volt a keresztút. 1885-ben Bugyis András főesperes-plébános a Kálváriának adományozott pénzből a hiányzó stációkápolnák felépítésével tette teljessé a keresztutat. A szovjet korszakban a kápolnákat elhanyagolták, pusztulásnak indultak. 1963–66 között a Szent Kereszt felmagasztalása-kápolnát teljesen átalakították. Kúpoláját, laternás harangházát elbontották, a falakra emeletet húztak. Néhány év múlva az egyetem csillagvizsgálóként vette birtok-

ba. Az oktatási rendeltetés mellett a szovjet kozmikus kutatások, megfigyelések egyik fontos állomásává vált, de egyben szerepet játszott a légtér ellenőrzésében is. Az épületben ma is kutatóállomás működik. A kápolna visszaszerzésére irányuló egyházi törekvések nem jártak sikerrel.

1989-ben, nagypénteken a legfelső megmaradt kápolna előtt tartották a rehabilitált görögkatolikus egyház első nyilvános szentmiséjét. A kápolnák romlásának a rendszerváltás vetett véget. Mára a görögkatolikus egyház az eredeti 14 stációkápolnából tizet helyre állított.

Nepomuki Szent János a mártír pap – a folyók, a hidak, a hajósok, a vízimolnárok, a halászok védőszentje, Csehország patrónusa. Nepomuki Szent János Ungvár védőszentje is. Tiszteletére a Kis-híd mellett 1781-ben egy kis kápolnában már állt szobor. Később többször újabbat emeltek. 1924-ben a város a Kis-híd átépítése mellett döntött. A kápolna és a szobor útban volt. 1925-ben Kálvária domb elején az eredeti kápolna anyagainak felhasználásával a régi tervek alapján új kápolnát építettek, és a szobrot az eredeti talapzatra helyezve újra felszentelték. 1926-ban azonban vandálok ledöntötték és darabjaira hullt. Az elkövetőket soha nem találták meg. Egyesek azt feltételezték, hogy a szoborgyalázás a csehszlovák hatalom elleni politikai tiltakozás volt. A szobor újra cserélése után az eredeti átkerült Radváncra, a templom mellett állították fel. Ez a fejétől megcsonkított, megrongált szobor a templom romjai mellett ma ledöntve fekszik.

A Kálvárián a szovjet időben a kápolnát a szoborral együtt lerombolták. 2011. május 16-án (a szent napján) az eredeti helyen, az eredeti talapzat elemeit felhasználva egy új Nepomuki Szent János szobrot szenteltek fel. Reméljük, a hatodik Nepomuki Szent János-szobor, Kolodko Mihály alkotása hosszú életű lesz.

Az anyaországhoz történt 1938-as visszatérés után a Kálvárián **Honvéd-émlékművet** emeltek. Sajnos sorsáról nincs információnk.

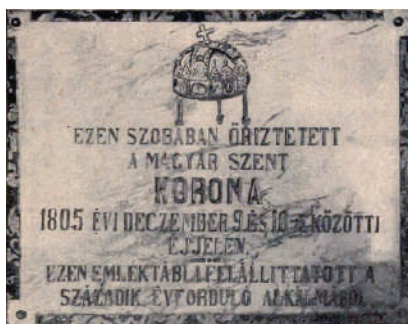
A Szent Korona emléktáblája a püspöki palotában

1805-ben Napóleon elől a Szent Koronát titokban Munkács várába menekítették. Útja során, december 9-ének éjjelén, Ungváron a Szent Koronát és a koronázási jelvényeket a legnagyobb biztonságot nyújtó püspöki palotában helyezték el. Itt, Bacsinszky püspök hálósobája mellett, az egyik sarok hálósobában őrizték. A fővárosba történő visszaszállításkor, 1806. március 11-ének éjjelén újra a püspöki palota adott otthont a koronázási jelvényeknek. Ekkor már a korona útja nem volt titkos, Ungváron is ünnepélyesen fogadták.

Száz év múlva, 1905-ben ennek emlékére a Rózsaszín szalonban Firczák Gyula püspök költségén emléktáblát szenteltek fel. A fehér márványtáblán a következő szöveg volt olvasható:

**EZEN SZOBÁBAN ŐRÍZTETETT
A MAGYAR SZENT
KORONA
1805 ÉVI DECEMBER 9 ÉS 10-E KÖZÖTTI
ÉJJELEN.
EZEN EMLÉKTÁBLA FELÁLLÍTTATOTT A
SZÁZADIK ÉVFORDULÓ ALKALMÁBÓL.**

A szovjet korszakban a püspöki palota az egyetem könyvtára lett.

A Szent Korona emléktáblája, Érdekes Újság, 1917. március, Basa Péter felvétele

Sajnos az emléktábla ezt nem élte túl. A Rózsaszín szalont 2013-ban, igaz szerényebb formában felújították, de az emléktábla már nem díszíti a falát.

A Dayka-szobor

Ungvár egyik szép, hangulatos műemléképülete a gimnázium 16. századi firenzei paloták romantikus hangulatát idéző, klinkertégla-falú, háromszintes, barokk stílusú negyedik hajléka. A város nem kis áldozatvállalásának köszönhetően 1895-ben épült fel.

A gimnázium legnevesebb tanára Dayka Gábor (1768–1796), a nagy műveltségű költő (*latin, görög, német, francia, olasz, angol, szlovák és héber nyelveken beszélt*) volt. Dayka tehetségét tanítómestere és barátja Kazinczy Ferenc ismerte fel, útját egyengette, korai halála után pedig kiadta verseinek gyűjteményét. Dayka a lőcsei főgimnáziumból 1795. december 20-án pályázat útján került Ungvárra, a II. humanior (*a humán tantárgyak – irodalom, nyelvek, történelem, művészeti tárgyak, földrajz – összefoglaló neve; tananyaga többek között az antik költők és prózaírók művei, görög-latin irodalomtörténet és -elmélet*) osztály tanárának. Sajnos itt tartózkodásának idején már betegeskedett, kezdetben az igazgatója helyettesítette. Később Kassán kezeltette elhatalmasodó tüdőbaját. 1796. október 21-én Ungváron halt meg, a Kálvária-temetőben helyezték örök nyugalomra.

Előbb a sírjára terveztek emlékművet, de később egy szobor felállításában gondolkodtak. Gyűjtésből 1895-ben már 2000 korona állt rendelkezésre. Petridesz János négy szobortervet készített, de a kezdeményezés jó időre háttérbe szorult. 1907-ben a gimnázium igazgatója Romanecz Mihály vette kezébe az ügyet, és az igyekezetet ekkor már siker koronázta. A szoborbizottság 1908 márciusában, az eredeti elképzelésektől eltérően, a szobor elkészítésére szerződést kötött a Nagybereznán született Szamovolszky Ödön (1878–1914) szobrászművésszel. Eredetileg

a művész és a szoborbizottság Dayka Gábort egy másfélszeres nagytá-
sú bronzszoborban, kemény mészkőalapú posztamensen képelték el. A
képzőművészeti tanácsal történt egyeztetés során viszont megváltoztat-
ták az elképzelést és a mellszobor carrarai fehér márványból készült el.
Úgy vélték „*Dayka szenvedő lelkének a márvány megfelelőbb anyag*”.

Dayka Gábor mellszobrát 1909. október 3-án a gimnázium elő-
kertjében fényes ünnepségen avatták fel. A szobor kapcsán az *Ung*
1909. október 6-i számában elragadtatással írta: „*A költő is a miénk
volt, a művész is a miénk.*” A szobor talapzatának felső részén rövid,
tömör domború felirat hirdette:

DAYKA
1768 – 1796

A Dayka-szobor avatása. Szabó Endre felvétele, Tolnai Világlapja, 1909.10.17.

Sajnos a szovjet megszálláskor, állítólag 1944. október 27-én a szovjet katonák vandál módon, drótköteleket erősítve a szoborra, harckocsival döntötték le. Megítélésem szerint ez megkérdőjelezhető, mivel a város megszállását követő napokban aligha az volt a szovjet katonák elsőrendű dolga, hogy számukra egy ismeretlen személyt ábrázoló szobor eltávolítására fecséreljék az idejüket és az energiájukat. Erre nagy valószínűséggel később került sor. A vörös márványlapokkal burkolt talapzatra 1946-ban V. I. Lenin gipsz mellszobrát, majd 1959-ben egy sorozatgyártású bronz mellszobrát állították.

Az ungvári magyar szellemi élet képviselői azonban nem felejtették el Dayka emlékét. 1990-ben Méhes László Mátyás építésztechnikus, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) városi szervezetének elnökhelyettese a helytörténeti múzeum munkatársától, Fülöp Lajostól tudomást szerzett, hogy a költő szobra a vár József-bástyájának tövében, a várárokból a többi kőtárgy és egyéb kacat között deszkaborítással elfedve hever. A KMKSZ mozgalmat indított a szobor visszaállításának ügyében. A gyakorlati tennivalókkal Méhest bízták meg, akinek a személyes közléséből tudtam rekonstruálni a történeteket. Ő beadvánnyal fordult az illetékes szervekhez, és kiemelte a szobrot várárokból. A mintegy két tonna súlyú márványalkotást egy szántalpra helyezve kézi erővel elvontatták a várkapuig, csörlővel felemelték az utca szintjére. Méhes László megszervezte, hogy onnan emelődaruval tehergépkocsira emelve elszállítsák a Művészeti Alap Kapos utcai telephelyére.

Ezután a következő feladat a több helyen sérült márványszobor restaurálása volt. Az alkotás ugyanis megrepedt, az orra és az ujjai letörttek. Az ungvári szobrászok nem vállalkoztak a restaurálásra, szakvéleményük szerint a szobor helyrehozhatatlan sérüléseket szenvedett, és nem képez művészeti értéket. Ezt követően Méhes László Budapestre utazott és a Szépművészeti Múzeum igazgatójától kért segítséget. A restaurálást ifj. Finta Sándor (1953–2008) túrkevei szobrász vállalta el. A művész 1991-ben kétnapi munkával térítésmentesen állí-

totta helyre Dayka Gábor szobrát, összeerősítette a repedést, pótolta a hiányzó részeket, elvégezte a felületkezelést.

A restaurált szobor visszaállítását azonban a gimnázium épületét birtokló egyetem vezetése sokáig akadályozta. Ráadásul a Lenin-szobor eltávolítása akkor még szinte lehetetlennek tűnt. Aztán az 1991. évi augusztusi moszkvai puccs után a helyzet megváltozott. Eltávolították a megyei tanács épülete elől a Lenin-szobrot, szeptember elején hirtelen a Dayka-szobor helyén pózoló Lenin-mellszobornak is lába kélt. Méhes ezután lehámozta a talapzat vörös márvány burkolatát, így vált láthatóvá az eredeti Dayka-felirat. A szoborvisszaállítást azonban az egyetem magyarellenes vezetőségi tagjai körömszakadtáig ellenezték. Végül a polgármester, Emil Landovszkij tekintélyét latba vetve avatkozott az ügybe. Rendeletileg engedélyezte a KMKSZ számára a park rendbe hozatalát, ami burkoltan Dayka mellszobrának visszaállítását is jelentette.

1994-ben, az időközben Budapestre áttelepült Méhes László viszatérve Ungvárra megszervezte a carrarai márványszobor helyére illesztését. A polgármester tartva az ellenszegüléstől, azt kérte, hogy éjjel végezzék el a munkát. Mivel a park teljesen zárt, a szobrot csak nagy hosszúkarú daruval lehetett helyére emelni. Kárpátalján csupán egyetlen erre alkalmas emelődaru volt. A munka elvégzéséhez azt Méhes Técsőről hozatta át Ungvárra. A szobrot éjjel szállították a helyszínre. A város első köztéri szobrát hajnali 5 órakor helyezték vissza eredeti helyére. Majd nappal a megrökönyödött egyetemi vezetés rosszalló pillantásai közepette végezték el a parkosítást, a virágok ültetését.

A sok munkát és igyekezetet siker koronázta. 1994. április 16-án a Dayka-szobrot eredeti helyén újra felavatták. A népes közönséggel megrendezett ünnepségen részt vett és méltató beszédet is mondott Monori István, Magyarország ungvári főkonzulja, valamint Petronyák László magyar országgyűlési képviselő is. A talapzatra, az eredeti felirat alá kétnyelvű, új emléktáblán (*Ivan Dobej munkája*) örökítették meg a szobor kalandos sorsát:

DAYKA GÁBOR
1768 – 1796
KÖLTŐ AZ UNGVÁRI DRUGETH
GIMNÁZIUM EGYKORI TANÁRA
SZAMOVLCSKY ÖDÖN ALKOTÁSÁT
AZ UNGVÁRI GYÖNGYÖSI ISTVÁN
IRODALMI TÁRSASÁG ÁLLÍTTATTA 1909-BEN
AZ 1945-BEN LEDÖNTÖTT SZOBROT
1994-BEN MÉHES LÁSZLÓ-MÁTYÁS
ÁLLÍTOTTA HELYRE
RESTAURÁLTA FINTA SÁNDOR
A KMKSZ UNGVÁRI SZERVEZETE

Mellette ugyanez ukrán nyelven is olvasható.

Örvendetes tehát, hogy Ungváron ma az eredeti helyén újra megcsodálhatjuk Dayka Gábor fehér carrarai márvány mellszobrát.

Emléktábla a gimnázium falán

Gimnáziumi emléktábla, Ungvári Közlöny, 1913.06.12.

1913-ban a gimnázium alapításának 300. évfordulóját méltatta. A többnapos rendezvénysorozat fénypontja 1913. június 11-i emléktáblaszentelés volt. Ezt Papp Antal görögkatolikus megyéspüspök, a gimnázium egykori diákja saját költségén állíttatta az eseménynek. A nagyméretű, 190x130 cm-es emléktáblát Petridesz János készítette. A táblát díszes keretbe foglalták, melynek felső részét a tanulást ábrázoló dombormű díszítette. A táblán a következő szöveg állt:

ISTEN DICSŐSSÉGÉRE
A VALLÁSERKÖLCSI ÉS MAGYAR NEMZETI NEVELÉS
SZOLGÁLATÁRA
HOMONNAI DRUGETH GYÖRGY GRÓF, KIRÁLYI FŐPOHÁRNOK
ZEMPLÉN ÉS UNGVÁRMEGYÉK ÖRÖKÖS FŐISPÁNJÁNAK
NEGYLEKŰ ADOMÁNYÁBÓL
1613 ÉVBEN HOMONNÁN ALAPÍTOTT
HOMONNAI DRUGETH JÁNOS GRÓF, ORSZÁGBIRÓ
ZEMPLÉN ÉS UNGVÁRMEGYÉK ÖRÖKÖS FŐISPÁNJA ÁLTAL
1646 BAN UNGVÁRRA ÁTHOZOTT EZEN KIRÁLYI KATHOLIKUS
FŐGYMNÁZIUMOT
AZ INTÉZET FENNÁLLÁSÁNAK HÁROMSZÁZADOS
ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL
1913 JÚNIUS 11-ÉN AZ UTÓKOR HÁLÁS KEGYELETE
KIFEJEZÉSÉÜL
EMLÉKTÁBLÁVAL MEGJELÖLTE
PAPP ANTAL
MUNKÁCSI PÜSPÖK AZ INTÉZET EGYKORI TANITVÁNYA

Az emléktáblát az épület északi falán, az erre a célra kiépített mélyedésben helyezték el.

Sajnos ma már csak a mélyedés látható.

Drugeth János szobra Ungváron. Koren Emil felvétele

Az I. világháború katonatemetői Ungváron

A Nagy Háborúban a hadtáp az utánpótlás szállítására kihasználta a Csap–Ungvár–Uzsoki-hágó vasútvonal nyújtotta lehetőségeket. Sajnos a vasúton nem csak az ellátást biztosították, hanem a Kárpátokban folyó harcokból Ungvárra szállítottak több ezer sebesültet is. Egy részüket a Domonyai úti kaszárnyák katonai kórházában kezelték. Az elhunytakat a Bercsényi utcában egy régi elhanyagolt, de felszentelt

temető részéből kialakított katonai temetőben helyezték örök nyugalomra. Az első temetés alkalmával, 1914. szeptember 12-én két egymással szemben álló hőst – egy magyar honvédet és egy orosz katonát – helyezték itt örök nyugalomra. Ezt követően a katonai részlegen 1914-ben, 4 hónap alatt 372, 1915-ben 408, 1916-ban, március 1-ig pedig 87, összesen 867 temetést tartottak.

A hősök emlékére 1915 virágvasárnapján 5 méteres kőkeresztet állítottak, amelyet Tahy Ábris ungvári főesperes meg is áldott.

1916-ban, Halottak napjára a katonatemető díszkapuval bővült. Az első két kapunál két felirat volt:

PRO PATRIA

és

– ÁLDOTT A HŐSÖK EMLÉKE –

A második és tulajdonképpeni főbejárat két kapuján pedig:

HOL SÍRJAINK DOMBORULNAK

UNOKÁINK LEBORULNAK.

A második világháború után a szovjethatóságok utasítására a katonatemetőt részlegesen felszámolták, ebek harmincadjára került, a kőkeresztet lerombolták. Az ezredforduló után a városvezetés a mai Sahta városrészben található temető területét védetté nyilvánította. A 2000-es évek elején a magyar hadisírgondozók, a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közossége (MÉKK) az ungvári magyar konzulátus munkatársai részvételével hozzákezdtek az elhagyatott, gazzal benőtt katonatemető megtisztításához. Egy közel lakó magyar család megosztotta velük a temetőről készült régi képet és temető rajzát is. Ekkor találtak rá a temető közepén egykor emelt, közös fakeresztre. 2004-ben ünnepélyesen felszentelték 114, az ungvári katonai kórházban elhunyt és név szerint is ismert magyar honvéd névvel ellátott sírkeresztjét. A sírok gondozását az Ungvári Drugeth Gimnázium vállalta fel. Újabban a városháza megkezdte a katonai temető rendezését, az újjáépítési munkálatokba bekapcsolódtak a cseh hadisírgondozók is.

A nagyszámú sebesült ellátására a vasútállomás mellett 1914. október 2-án egy ideiglenes katonai kórházat is létrehozta, az **Ungvári 2. sz. Tartalékos, Betegmegfigyelő Barakk-kórházat**. 1915. március 22-én pedig újabb barakképületekkel bővült. A leírások szerint, a barakkok 3 sorban 20 m széles utcákban, egymástól 10 m távolságra épültek. Mindegyik épület magába foglalta az 50 ágyas kórtermet, az orvosi szobát, két előszobát és a fürdőszobát. A barakk-kórház összesen 1140 beteg ellátását biztosította, konyhája pedig 2500 fő ellátására volt berendezve. Bármily meglepő is, egy nagy, ugyanolyan felszereltségű barakkban az ellenség, a cári hadsereg sebesült katonáit a saját honvédekhez hasonlóan ápolták

A tartalékkórházban elhalálozottak számára a barakkoktól délkeletre, a vasút mellett külön temetőt hoztak létre. 1915 júniusában a hadseregparancsnokság közös keresztet emeltetett a temető központjában. Feliratán ez állt:

AKIK KRISZTUSBAN SZENVEDTEK, VELE MEG IS DICSŐÍTETNEK.

Az *Élet* című folyóirat 1915. évi 44. számában az itt eltemetettek számát 3000 főre tette. Mivel a háború még nem ért véget, és a vasútvonal közelsége miatt a keleti frontról, távolabbról is szállítottak ide sebesülteket, valószínűleg ez a szám később emelkedett.

A cseh időben a barakkokban a cseh hadsereg 12. repülő ezredét helyezték el. A szovjet korszakban pedig ebbe a térségbe telepítettek egy a harckocsizó ezredet, a kaszárnyák ma is állnak.

A katonai temetőt barbár módon felszámolták, nagyobb részét mára már beépítették. A sínek közelében a vasút műszaki létesítményei, a Gagarin utcai vasúti átjáró felőli részén lakóépületek és garázsok állnak, a déli részét pedig a harckocsizó ezred foglalja el. Egy kis része üresen áll, elhanyagoltan, gazzal benőve.

A temető felszámolása, az ártatlan hős katonák emlékének meggyalázása a legdurvább kegyeleti sértés nem csupán a magyarsággal szemben, hanem az ott eltemetett vélhetően tíz mai európai állam területéről a politika által erőszakkal besorozott és vágóhídra küldött polgáraival szemben is. 2020-ban Jurij Fatula kutató kezdeményezésére a sínek mellett emlékművet állítottak.

Kárpátalja Felszabadításának Hősi Emlékműve

Az Alsódomonya (*Domaninci, ma Ungvár része*) irányába vezető utcát Drugethek utcájának nevezik. Trianon előtt itt épültek fel a közös K und K és honvédlaktanyák. Az anyaországhoz történt visszatérés után természetesen már mindegyik laktanya a Magyar Honvédség birtokában volt. Az akkori Domonyai út északnyugati oldalán lévő császári és királyi laktanyák a 24. Ungvári Gyalogsági Ezred állomáshelyéül szolgáltak.

Az ezredparancsnokság kezdeményezésére 1940. március 14-én Kárpátalja felszabadításának egyéves évfordulóján az út déli oldalán lévő parkban emlékművet emeltek. Az alkotó, Osváth Imre fiatal nyíregyházi szobrász akkoriban a gyalogezred egyik szakaszvezetője volt.

Az emlékművet 1940. március 14-én, napra pontosan és ugyanabban az órában leplezték le, amikor egy évvel korábban a 24. gyalogezred honvédjei elindultak Kárpátalja birtokba vételére. A Felszabadítási Emlékmű köfalának tetején két dátum – **1919** és **1939** – utalt a cseh elnyomás kezdetére és végére. A köfal előtt egy 2,5 m-es gránitalapzaton egy 3 m magas honvéd volt látható. A honvéd a bal kezében tartott kürtöt fújta, jobbában magasba emelt fegyverével szólította harcba társait. Sajnos a főtábla szövegét nem ismerjük, de az emlékmű oldalára felerősített táblára az elesett hősök nevét vésték fel.

A Felszabadítási Emlékmű, Pesti Hírlap, Képes vasárnap melléklet, 1940.03.

Sajnos ma már ez az emlékmű sincs meg, helye a jelenlegi Kassai Antal és Gyár utcák között már teljesen be van építve.

Az ungvári Országzászló

Az anyaországhoz történt visszatérés után a kormányzósági palota előtti teret Horthy Miklósról nevezték el. 1939 augusztusában a tér középpontjában Ereklýés Országzászló Emlékmű épült. Az emlék-

mű központi mellvédfalához két oldalról íves, lépcsőzetesen emelkedő szárnyak csatlakoztak. A központi elem falába hat történelmi nevezetességű vár egy-egy sziklájának csiszolt kőlapját illesztették, az illető vár nevének feltüntetésével. Felül Ungvár, alatta Eger és Gerény, lejjebb Nevicke, legalul Szerednye és Tibaváralja. A központi elem háta mögött emelkedett a zászlótartó lépcsőzetes háttámlájú tömbje. Ezen a koronás címer domborműve alatt egy dátum volt olvasható:

1938

NOV. 10

Az ungvári Országzászló talapzata. Mátyás Judit gyűjteménye

Felavatását szeptember 8-ra tervezték, azonban közbejött akadályok miatt elhalasztották. Magyarország 875-ik országzászlójának felavatására csak 1941. november 10-én, a város felszabadulásának 3. évfordulóján került sor. A díszes, címeres nemzeti színű országzászlót a fővárosba elszármazott ungváriak és Ung megyeiek Bercsényi Egyesülete nevében dr. Tahy Endre kormányfőtanácsos adta át a városnak.

Szovjet időben a tér épületeiben a megyei tanács, a megyei pártbizottság mellett helyet kaptak a megyei hivatalok és intézmények, a palota előtti felvonulási teret pedig Leninről nevezték el. Talán mondanunk sem kell, hogy a szovjetek egyik első dolga volt, hogy lefűrészelték az országzászló piros-fehér-zöld rúdját. Az emlékmű a rúd nélkül még sokáig árválkodott a tér közepén. Később azt is lebontották. A talapzat alapozását takarékosági okokból valószínűleg megtartották, és 1965-ben erre épült rá az új Lenin-szobor rózsaszínű gránit talapzata. A bronzszobor M. Vronszkij és A. Olejnyik szobrászok alkotása volt. Abban az időben a Lenin-szobor – a szovjetrendszer elmaradhatatlan jelképe – minden jelentősebb város főterét díszítette. Általában nem egyedi alkotások voltak, hanem inkább sorozatgyártásúak, melyek több szovjet város főteréről visszaköszöntek.

1991. augusztus 19–21-i moszkvai puccs idején, Ukrajnában elsőként az Ungvári Városi Tanács ítélte el a puccsot és nyilvánította ki, hogy a városnak egy független Ukrajnához kell tartoznia. Augusztus 30-án Ungváron a Lenin térről – az addigi megszokottól eltérően – népes, ünneplő közönség jelenlétében eltávolították a bolsevik pártvezér szobrát. Darus kocsí érkezett a térre. Két férfi szétszerelte a szobor talapzatrögzítését, drótkötelet erősített a szoboralak derekára, majd az ünneplők éljenzése közepette a daru leemelte a talapzatról és teherautóra tette. 2010-ben a városi tanács a bronzszobrot átadta a görögkatolikus egyháznak, azzal céllal, hogy anyagát a Bacsinszky András püspöknek állítandó szoborra hasznosítsák. Az új ukrán hatalom az egykori Ereklýs Országzászló Emlékmű helyén ukrán országzászlót állított.

Horthy István emléktáblája

Horthy Miklós kormányzó idősebb fia, a kormányzóhelyettes István tragikus halála után, 1942. október 28-án a város törvényhatásági bizottsága közgyűlésén úgy határozott, hogy az Ung partjának legszebb részét, az addigi Roskovics-partot a hősről nevezik el. Itt kell megjegyezni, hogy Horthy István 1941-ben járt Ungváron, a gépkocsizó zászlóalj új zászlajának ünnepi átadásán vett részt.

A bizottság kezdeményezésére Kükemezey József, Szatmár Béla és a Magyar Élet Pártjának 28 másik tagja nagyméretű emléktáblát készíttetett, és azt Ung partján levő polgári leányiskola falán helyezték el.

EZ A PART HIRDESSE

A MAGYAR ÉLET EGYIK LEGNAGYOBB HŐSI ÁLDOZATÁT:

VITÉZ NAGYBÁNYAI HORTHY ISTVÁN-NAK

MAGYARORSZÁG KORMÁNYZÓHELYETTESÉNEK

A M. KIR. HONVÉDSÉG REPULÓFŐHADNAGYÁNAK

A MAGYAR NEMZET ÉS A KERESZTÉNY EURÓPA

SZABADSÁGHARCÁBAN

1942. AUGUSZTUS 20-ÁN AZ OROSZ HARCTÉREN

TÖRTÉNT HŐSI HALÁLÁT.

—.—

AZ ELVESZTÉSÉNEK MÉLYSÉGES GYÁSA,

HŐSI ÉLETÁLDOZATÁNAK BÜSZKE DICSŐSÉGE SZÜLTE
VITÉZ NAGYBÁNYAI HORTHY MIKLÓS KORMÁNYZÓSÁGA,

DR. KÁLLAY MIKLÓS MINISZTERELNÖKSÉGE,

DR. SIMÉNFALVY ÁRPÁD FŐISPÁNSÁGA,

DR. MEGAY LASZLÓ POLGÁRMESTERSÉGE IDEJÉBEN,

KÜKEMEZEY JÓZSEF ÉS SZATMÁRY BÉLA

TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁGI TAGOK

KEZDEMÉNYEZÉSÉRE

AZ ÉSZAKKELETI MAGYAR VÉGEK VÁRNÉPÉNEK, A

MEGUJULT
MAGYAR ÉLET UNGVÁRI ÉLHARCOSAINAK
ELHATÁROZÁSÁT:
HOGY AZ UNGVÁR THJ. VÁROS KÖZGYŰLÉSE ÁLTAL 1942.
OKTOBER
28-ÁN, 1304 ELN. KGY. SZ. ALATT HOZOTT HATÁROZATTAL
NEVÉRŐL ELNEVEZETT
VITÉZ HORTHY ISTVÁN PARTOT
EMLÉKTÁBLÁVAL JELÖLI MEG.
„MERT ILYENEK AZ APÁK, ILYENEK A FIUK, ÖRÖK A
MAGYAR!
UNGVÁR, 1942 DECEMBER HÓ 13.

Horthy István emléktáblájának avatása. Literáti Tetyana gyűjteménye

A mai Függelenség parton hársfákkal, magnóliával, szakurával övezett épület (*ma a Lingvisztikai Gimnáziumnak ad otthont*) falán hiába keresnénk a táblát, sajnos még a helyét sem lehet beazonosítani.

A Bercsényi-szobor

Ungvár anyaországához történt visszatérése után a millennium idején felvetett Bercsényi-szobor ügye újra előtérbe került. 1941-ben az ungvári Művészeti Heteken Kozma Miklós, Kárpátalja kormányzói biztosa bejelentette a Bercsényi-szobor felállítását, melyhez saját felajánlással is hozzájárult.

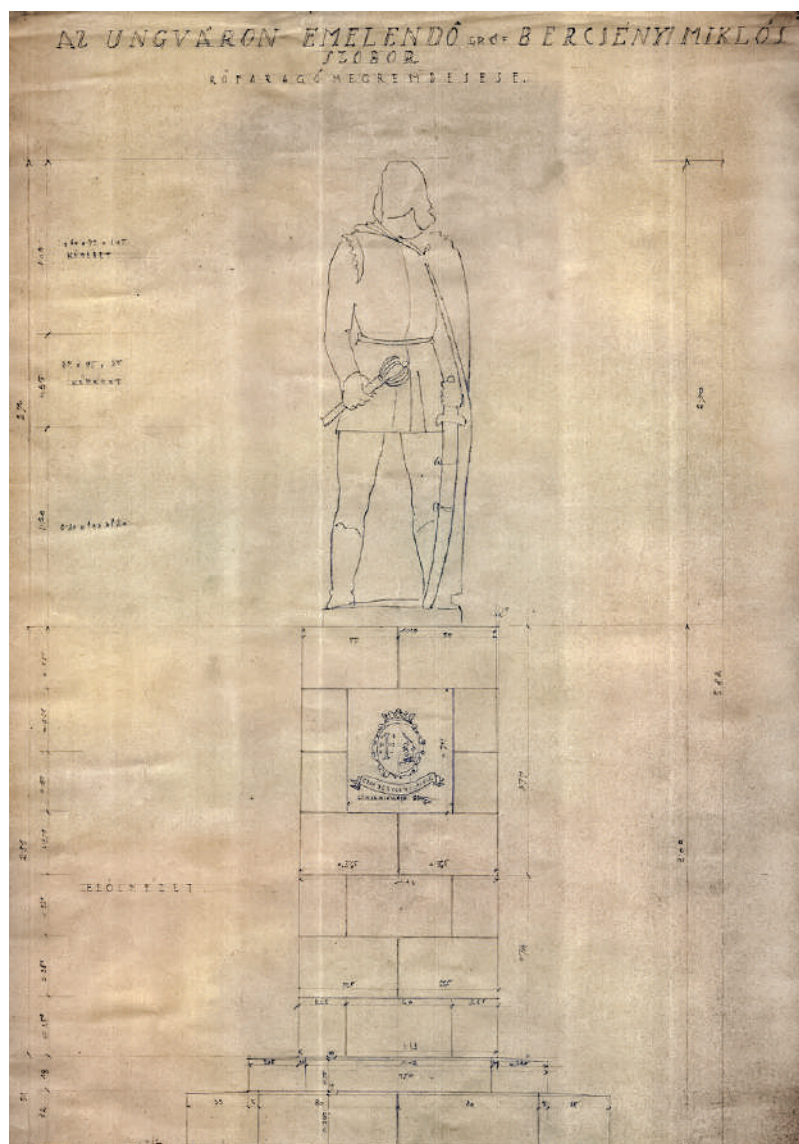
A szobor elkészítésére Gregersenné Lux Alice szobrászművésznőt kérték fel. A művésznő eredeti tervrajza magángyűjteményem becses darabját képezi. A tervrajz alapján Bercsényi Miklós 2 m 70 cm-es kőszobra egy 3 m-es kváderkövekből emelt talapzatra került volna. A talapzat felső részét a Bercsényi család kőbe faragott címere, alatta szintén faragott díszszalagon a **GRÓF BERCSÉNYI MIKLÓS** felirat díszítette volna. A gróf alakja daliás tartást mutat, jobbáiban buzogány, baljával pedig a hüvelyében lévő kardját markolja.

A város előljárósága a szép hársfasorral övezett Ung folyó partjához csatlakozó, a cseh időkben kialakított térre álmodta meg a gróf szobrát. A tér központi eleme lett volna a Bercsényi-szobor. 1943-ban felépült a talapzat.

Gregersenné Lux Alice visszaemlékezéseiben a szoborral kapcsolatban így nyilatkozott: *„Ungváron felállították a talapzatot, ráfaragtuk a címert, már Pestre ért az andezittömb – két darabból lett volna, majd háromméteres alak, úgy is mintáztam, hogy ne látszódjék, hogy el van vágva – és bombatalálatot kapott a Józsefvárosi pályaudvaron a vagon.”* (Búza Péter „Pest-budai történetek. Rendhagyó városnéző séták. Budapest, 1984)

Tehát a háborús események megakadályozták a szobor befejezését és felavatását.

Szovjet időben a teret A. Sz. Puskinról nevezték el. 1979-ben itt állították fel a nagy orosz költő szobrát.

A Bercsényi-szobor tervrajza. A szerző gyűjteménye

Az ungvári várkert emlékjelei

A várkertben az anyaországhoz történt visszatérés idején volt egy öntöttvas szobor, egy haldokló magyar vitézt s felette lobogót tartó társát ábrázolta. Az *Ung* 1899. május 7-i száma szerint Turjaremetén öntötték. Eredetileg Dudinszky Dezső nagybereznai görögkatolikus lelkész kertjében volt. Az *Öntödei múzeumi füzetekben* Pusztai László viszont egyértelműen arról ír, hogy ez a szobor Zrínyi Miklós tragikus halálát ábrázolja, és a frigyeshalvi vasgyárban Schossel András szobrász-moddellőr tervei alapján öntötték. A szobor helyeül a munkácsi várkertet jelöli meg, és tudni véli, hogy a második világháború idején pusztult el. Nem tartjuk valószínűnek, hogy mindkét gyárban öntöttek volna ugyanolyan szobrot. Az *Ung* cikke alapján talán a turjaremetei eredetnek adhatunk nagyobb hitelt. Egy, a kis magyar világ idején készült képeslap valamint *Magyar Világhíradó* 1938. decemberi, 773., az új határokról szóló filmtudósítása az ominózus szobrot ugyanis egyértelműen az ungvári várkertbe helyezi. A szovjet korszakban nyoma veszett.

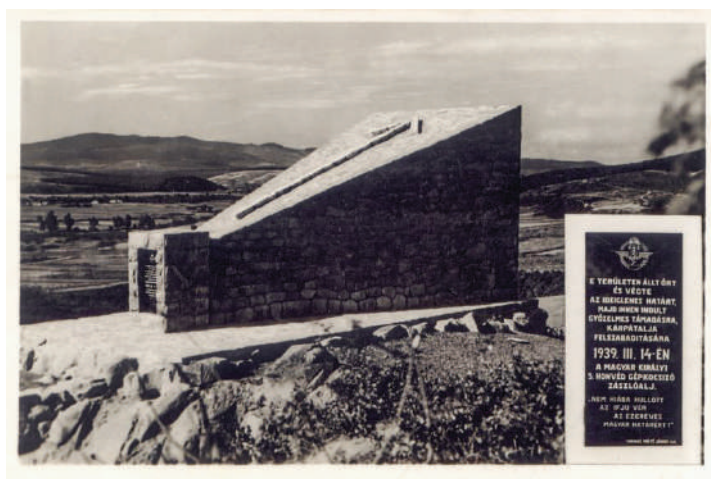
Zrínyi halálának elnevezett szobor egy korabeli képeslapon

Egyes sajtóforrások utalást tesznek egy, a századelőn állított **Bercsényi-emléktábláról**. Sajnos ezzel kapcsolatban sincs konkrét ismeretem, furcsa módon az újságok is hallgatnak róla, és a múzeum munkatársai sem tudnak ebben a témában segíteni.

A radvanci Felszabadítási Emlékmű

A falu határában 1939. augusztus 6-án Kárpátalja felszabadításának szenteltek emlékművet. A fekvő gúla alakú kőtömb-emlékmű szélesebb részének tetején nyíl mutatott a Kárpátokban húzódó ezeréves határ felé, a keskenyebb részének oldalán pedig beszédes, fekete márványtábla hirdette:

E TERÜLETEN ÁLLT ŐRT ÉS VÉDTE AZ IDEIGLENES HATÁRT,
MAJD INNEN INDULT GYŐZELMES TÁMADÁSRA
KÁRPÁTALJA FELSZABADÍTÁSÁRA
1939. MÁRCIUS 14-ÉN A M. KIR. 5. GÉPKOCSIZÓ ZÁSZLÓALJ.
NEM HIÁBA HULLOTT AZ IFJÚ VÉR AZ EZERÉVES MAGYAR
HATÁRÉRT.

A radvanci emlékmű korabeli képeslapon

Az emlékmű mára nem maradt fenn. Helyszínét a bányató szélén kell keresnünk.

Egán Ede emlékkeresztje

Egán Ede a ruszinság gazdasági megsegítését célzó „hegyvidéki akció” néven ismert program végrehajtásával megbízott kormánybiztos 1901. szeptember 20-án Ungvárról utazott Munkácsra. Hegyfark és Nagyláz települések között lövéstől származó sebesülést szenvedett, amelybe néhány órával később az ungvári kórházban belehalt. Már 1901-ben megkezdődött a gyűjtés egy emlékmű felállítására. A ruszin nép jótevőjének emlékére 1902. szeptember 20-án a merénylet színhelyén közadakozásból fehér márványból készült, 3,5 m magas emlékkeresztet állítottak. A kereszt Edelstein Jenő kőfaragó munkája volt. A vaskerítéssel körülvett emlékműhöz három lépcső vezetett. A emléktáblán aranyozott betűkkel a következő szöveg állt:

**A MEGVÁLTÁS E SZT. JELÉT
BOROSTYÁNKŐI
EGAN EDE
MINISZT. MEGBÍZOTT
A HEGYVIDÉKI NÉP LEGÖSZINTÉBB
BARÁTJÁNAK ÉS JÓTEVŐJÉNEK EMLÉKÉRE
AZ 1901. SZEPT. 20-ÁN VELE ITT TÖRTÉNT
HALÁLOS KIMENETELŰ BALESET HELYÉN
KÖZADAKOZÁSBÓL EMELTÉK
IGAZ TISZTELŐI.**

--

IMÁDKOZZUNK ÉRETTE!

Az emlékművet az 1960-as években a szovjethatalom pusztította el. Maradványai és helyszíne 1990-ben, az autópálya építése során tűnt el.

A rendszerváltás után Fülöp Lajos az ungvári Duhnovics Társaság elnöke megkereste a MÉKK vezetőségét az eltüntetett emlékmű emlékére egy kereszt felállításának ügyében. Közös fordultak a szomszédos község és a megye vezetőihez, akik úgy döntöttek, hogy nem keresztet, hanem egy új emlékművet állítanak Egán Ede emlékére. A megvalósításban fontos szerepet játszott Olekszandr Ledi-da megyei vezető, valamint Ivan Szverenyák és ifjabb Pavlo Csucska helyi aktivisták. 2002 márciusában Egán Ede emlékére nem meszsze halálának helyszínétől új emlékművet állítottak. Az ifjabb Vaszil Olasin 4 méteres alkotása két fehér színű, ívelt csúcsú részből áll, melyet domborműves emléktábla kapcsol össze. A két rész tábla fölötti tagolása keresztet formáz. A kivitelezést Vladiszlav Hanzel építész segítette munkájával. Az emlékműre csak ukrán nyelvű felirat került.

A mai táblán néhány pontatlanság fedezhető fel. Az első kettőre Botlik József történész-kutató figyelte fel: Egán Ede 1851. július 3-án született, nem pedig 1857. július 13-án, halálának pontos dátuma szeptember 20, nem szeptember 22. A harmadik pontatlanságra magam figyeltem fel: az emlékművet nem Daróc község lakosai állították, hanem amint azt fentebb említettem, társadalmi szervezetek és a görögkatolikus egyház által meghirdetett, a vidéket átfogó össznépi gyűjtésből – közadakozásból – jött létre. A *Görög Katolikus Szemle* rendszeresen közreadta az emlékműre adakozók névsorát, amiből egyértelműen kiderül, hogy ez nem a daróciak emlékműve, hanem az egész vidék népéé. Ha a daróciak állították volna, akkor az avatáskor az emlékműbizottság elnöke, Mocsáry Béla a vaskerítés kulcsát miért Gerény községnek adta át.

Az új emlékmű fölött védnökséget vállalt a 2005-ben alapított Egán Ede Alapítvány. Később az emlékműre felkerültek a mecénások nevei, két oldalán pedig egy ukrán nemzeti színűre és egy magyar trikolorra festett, virágmintás emlékkövet is elhelyeztek.

2018 júliusában, tiltakozásul a magyar kormány Ukrajna euro-atlanti közeledését blokkoló politikája ellen, a piros-fehér-zöldre festett emlékkövet átfestették piros-feketére. Ez az ukrán nacionalisták egyik szimbóluma, az ukrán forradalmi zászló színei: a vörös a vért, a fekete pedig a földet jelképezi. Az ungvári magyar főkonzulátus néhány napon belül visszaállította az eredeti állapotot. Sajnos röviddel ezután ugyanez újra megismétlődött, de akkor is helyreállították.

A szerednyei Hősök Emlékműve és Országzászló

1939. december 6-án a településen felavatták a Hősök Emlékművét és az Országzászlót. Az ünnepségről az MTI-től átvett tudósítás alapján többek között a *Magyarság* című lap 1939. december 7-i számában is olvashatunk: „*A cseh, illetve rövidéletű ukrán uralom alól márciusban felszabadult Szerednye községben szerdán avatták fel ünnepélyes külsőségek között az országzászlót és a hősi emlékművet. Az ünnepélyen megjelentek: Ilniczky Sándor nagyprépost, kormányzói főtanácsadó, Horti Béla belügyi osz-*

A szerednyei Országzászló korabeli képeslapon

tályvezető, Marina Gyula és Zombory Bertalan miniszteri tanácsosok, akiket a község szélén felállított diadalkapunál Papirnyik János községi bíró, majd Kabácsi Rezső görögkatolikus esperes üdvözölt. Illiczky Sándor nagyprepost válaszában rámutatott arra a meleg gondoskodásra, amellyel a magyar kormány a ruszin nép helyzetén javítani igyekszik és hangoztatta, hogy legfőbb törekvése az, hogy a magyar és ruszin nép közötti százados testvériséget minél jobban kimélyítse. [...] Az egyházi áldás után az országzászlót és a hősi emlékművet Papirnyik János községbíró vette át, kijelentve, hogy azokat becsülettel fogja a község megőrizni. Az országzászlót Peltárszky Imre dr. ungvári polgármester adományozta a községnek.”

Sajnos ez az emlék is elpusztult.

Hősök Emlékoszlopa Antalócon

1943 június 6-án Antalócon felavatták a Hősök Emlékoszlopát. Az avatásról a *Kárpáti Híradó* 1943. június 8-i száma tudósított: „A leventék fölavatták a hősök emlékoszlopát és ez alkalommal az ungi közgazgatási kirendeltség tanítói énekkara hangversenyt adott, amelyen megjelent az egész község lakossága. Az ungi járás részéről az ünnepségen jelen voltak dr. Beszkid Elek főszolgabíró és dr. Főnyi szolgabíró is. A nemzetvédelmi propagandaminiszter hivatalának képviseletében résztvett az ünnepségen Ortutay Tivadar előadó is. Az énekkart Miloszláuszký Péter karnagy vezényelte és az ünneplők élvezettel hallgattak a tanítók énekkarának szebbnél szebb számain.”

Sajnos ez az emlék is elpusztult.

Hősök Emlékműve és Országzászló Korláthelmecen

A kettős emlékmű felavatásának pontos idejét nem sikerült megállapítani. A *Kárpáti Híradó* 1943. április 15-i száma az előkészületről számolt be: „Korláthelmec lakossága nagy lelkesedéssel készül a

község főterén felállításra kerülő országzászló és hősi emlékmű felavatására. A község hazafias és áldozatkész lakosságának régi terve volt, hogy magyar nemzeti öntudatának és a magyar integritásba vetett hitének méltóképpen adjon kifejezést s egyben megörökítse hősi halottak emlékeztétét is. A kettős emlékmű munkálatai már befejezésükhöz közelednek s rövidesen sor kerül Korláthelmecen annak ünnepélyes fölavatásra.”.

Mára sajnos ennél több információ nem áll rendelkezésemre.

Az eszenyi Hősök Emlékműve és Országzászló

1941. május 25-én a templom előtt közadakozásból avatták fel az első világháborús hősök emlékművét. Az emlékkő háromlépcsős talapzatára került egy alul-felül kiszélesedő peremű, csonka gúla formájú tömb. Ennek homlokzati oldalát a Nagy Háború hőseit méltató márványtábla ékesítette:

1914 – 1918
DRÁGA HŐSEI EMLÉKÉRE,
KIKNEK UTOLSÓ CSEPP VÉRE
IS HAZÁÉRT FOLYT
EMELTE ESZENY KÖZSÉG KÖZÖNSÉGE
1941. MÁJUS 25.

**HAZÁNKAT, AMELYET RÁNK HAGYTAK AZ ŐSÖK...
MEGVÉDJÜK UGY IS MINT TI VÉDTÉTEK HŐSÖK!!!**

Két oldalára szintén márványba vésve felkerült a háború 25 eszenyi áldozatának neve. Az alsó rész fölé pedig, mintegy folytatásként egy szintén csonka gúla formájú tömb került, melynek homlokzati oldalát kőből faragott koszorú díszítette. Az emlékmű tetején kőből faragott, szárnyát enyhén megemelő turulmadár vigyázta a hősök emlékét. A felső rész hátsó oldalához rögzítették az országzászló árbocrudját.

A szovjet megszállás után az Eszeny külterületeire betelepített ruszinok közül néhányan úgy érezték, hogy eljött az ő idejük. A szovjethatalom támogatásával a falubeli és külterületi „aktivisták” magukhoz ragadták a kezdeményezést. Az addigi községi bírót, Balla Károlyt elmozdították helyéről. A falu új vezetője, a községi tanács elnökeként Mihajlo Csubirka lett. A szovjetek sugallatára 1944 végén létrehozták a moszkvai elvárásoknak megfelelő eszenyi kommunista pártsejtet, melynek titkára a szernyeháti Andrij Mirovci lett. Az új hatalom mint első számú ellenséges objektumnak nekiesett a Hősök Emlékművének és az Országzászlónak. Több helyi idős ember elmondása alapján, feltehetően egy szernyeháti, magyarul jól beszélő ruszin *(neve is közsájón forog, de eltekintünk megnevezésétől, nem célunk a bizonyítékok nélküli vádaskodás)* kezdeményezésére a turulmadarat szétlőtték. Később a szétlőtt turulmadár magmaradt törzse az egyik szomszédos ház disznóóljának talpköve lett. Aztán az obelisztet lerombolták, majd trágyadombra dobták. Bátor falubeliek féltő kezei az éj leple alatt az emlékmű és a táblák darabjait összeszedték, és a temetőkertben elrejtették.

A falu közössége 2002-ben helyreállította a Hősök Emlékművét, és korábbi helyén újra felavatták. Sajnos sem a korabeli emlékjel felső része, sem a kőkoszorú, sem a teljes talapzat nem került elő, ráadásul a szétlőtt turult is pótolni kellett. Így új talapzatra került az emlékmű korabeli, restaurált alsó része az eredeti táblákkal. Az újraalkotott felső rész tetejére egy ideiglenes, az eredetit többé-kevésbé mintázó gipszmadár került. Az emlékmű hátsó oldalára 2003-ban felkerült a második világháború honvéddáldozatainak emléktáblája. 2009-ben az ideiglenes gipsz turulszobrot egy végleges változatra cserélték. Molnár Zsolt alkotása eltér az eredeti emlékmű turulmadarától, mert egy kiterjesztett szárnyú, karmai között kardot tartó madarat ábrázol. 2014-ben az emlékmű és a templom körüli teret kis parkkal és játszótérrel egészítették ki.

Az eszényi hősök emlékműve

Tehát a lerombolt eszényi Hősök Emlékműve és Országzászló csak részben éledt újjá, az obeliszk hiányzó elemeit pótolták, de az országzászló nem kerülhetett vissza.

Hősök emléktáblája és Országzászló Kisdobronyban

1942. november 24-én a felújított templom szentelésével egybekötve a világháborús hősöknek a templom falába emléktáblát helyeztek, mellette pedig Országzászlót állítottak. A *Kárpáti Magyar Hírlap* november 26-án így írt erről: „*A templomszentelési szertartás, ünnepélyes istentisztelet keretében, Ujlaky Sándor esperes és Nagy József palágyi ref. lelkész közreműködésével folyt le. A templom mellett felállított or-*

szárgázszló és a templom falába illesztett hősi emléktábla előtt folyt le a további ünnepség. Hiszekegy magasztos akkordjainak elhangzása után Tárczy Dániel kisdobronyi ref. lelkész ismertette az országzászló, a hősi emlékmű és a templom megújításának előzményeit. Köszörű Károly főszolgabíró magasan szárnyaló és a hallgatóságot magávalragadó lelkes beszéd keretében méltatta a nap jelentőségét. A beszéd alatt hol zokogás rázta meg a hallgatóságot, hol a lelkesedés csúcsára repültek fel a magyar lelkek. A nagyhatású beszéd utalni Báthory Erzsébet tanítónő szaválata, majd a helyi énekkar énekszáma következett. Ezt követőleg Enyedy Andor püspök tartotta meg a lelkek melyéig ható magvas és a mai nehéz időkhöz illeszkedő, annak komolyságára és minden téren való kitartásra buzdító beszédét. Kántor Ferenc öszfejú kisdobronyi gazda adta meg elő saját szerzeményü szép alkalmi költeményét. Az ünnepség, mely Kisdobrony és környéke életében hosszuemlékü szép napot jelentett, a Szózat hangjai mellett ért véget.”

Sajnos ezek is a szovjet rombolás áldozatává váltak.

A nagydobronyi Hősök Emlékműve és Országzászló

Az I. világháború nagy áldozatot követelt ettől Nagydobrony községtől is, a harcokban 65 falubeli halt hősi halált. A csehszlovák uralom idején a nagydobronyi hadiözvegyek és hadiárva kezdeményezték a háborúban elesett hozzátartozóik emlékének megörökítését. Gyűjtést szerveztek, de az idegen elnyomás alatt a szoborállításra nem kerülhetett sor.

Az anyaországhoz történt visszatérés után, 1941. november 30-án a falu lakóinak sokéves álma valóra válhatott. Az emlékműavatásról a *Kárpáti Hiradó* 1941. december 2-i számában terjedelmes cikkben számolt be:

„Vasárnapra ünnepi zászlódíszet öltött a szintiszta magyarságú Nagydobrony község, amely a világháború hőseinek emlékére állított gyönyörű hősi emlékművet, valamint országzászlót avatott s ezen a na-

pon tartotta meg első díszülését a község képviselőtestülete az újonnan épített községházában. Az emlékmű fölavatását a református templomban tartott istentisztelet vezette be, amelyet zsúfolásig megtöltöttek a községbeliek. Gönczy Pál református lelkész istentisztelet közben lélekemelő beszédében a hazáért elhunyt hősök hervadhatatlan érdemeit méltatta, majd imát mondott.

A község közepén, a református templom mellett fölállított hősiemlékmű körül összegyűlt hatalmas tömeg jelenlétében folyt le a hősiemlékmű felavatási és országhászló beiktatási ünnepsége, amelyre a szomszédos községekből és falvakból is sokan eljöttek. Fölsorakozott a leventék díszszakasza, kivonultak az iskolák növendékei, a különféle szervezetek és színes, magyaros viseletben a nagydobronyi leányok igen nagy csoportja. Az ünnepség jelentőségét emelte, hogy azon résztvett Ung-vármegye és Ungvár több vezetője, köztük Siménfalvy Árpád főispán, Kossey János alispán, Megay László polgármester, Szmracsányi Pál járási katonai parancsnok, Eperjessy József, a MÉP ungvári ügyvezetője, PereszIényi Ernő vármegyei főjegyző, Birringer Károly tisztifőorvos és Fekete Béla árvaszéki elnök, valamint a vármegye tisztikárának több tagja.[...]

Az impozáns hősiemlékművet a községi közbirtokosság, a politikai község és Nagydobrony lakosságának adományaiból állíttatta föl a hazafias lakosság. Lépcsőzetes előtér után gránittalapzaton áll a magyar honvéd életnagyságú szobra. A szobortalapzat homlokzati részén kétoldalt hosszú sorokban Nagydobrony 65 világháborús hősihalottjának neve emlékeztet áldozatos életükre. Egytől egyig régi magyar nevű honvéd, mégis legtöbb közöttük a Hidi, Szanyi, valamint a Balogh és Kátóna családok hősi halott fiainak neve. Karl Ferenc József budapesti szobrászművész mesteri alkotása a honvédszobor, amelynek háttéréből stílusosan emelkedik ki az országhászlót tartó árbócrud.

A nagydobronyi fúvószenekar a Hiszekegyet játszotta el, majd Hidi János községi bíró lépett a nemzetiszínekkel díszített szónoki emelvény-

re. Beszédében hangoztatta, hogy a megszentelt magyar föld hűséges magyar lakossága fölszabadulásának harmadik évfordulóján avatja föl emlékművét, amivel régen óhajtott vágya teljesült. [...]

Köszörű Károly járási főszolgabíró mondott ezután lélekemelő hazafias ünnepi beszédet, amelynek elején Siménfalvy Árpád főispán megadta az engedélyt a honvédszobor leleplezésére. Köszörű Károly hangoztatta beszédében, hogy ez a színmagyar ungmegyei község a hősiemlékmű föllállításával a szívét-lelkét tárta a világ elé és a nagydobronyi lakosságnak a hősihalottak iránti hálája és szeretete öltött testet az impozáns emlékműben.”

Köszörű főszolgabíró beszéde végén igen melegen éltette Horthy Miklós kormányzót. Zárszavait – „Fény nevére! Áldás életére!” – a kivonult leventék és iskolásgyermekek valamint a közönség kórusban együtt kiáltották szónokkal. Ezt követően a magyarruhás Hidi Jolán szavalt el özvegy édesanyja, Hidi Andrásné az emlékmű felavatására írt kedves alkalmi költeményét. A református énekkar szolgálatát követően Budaváry László volt nemzetgyűlési képviselő, az Ereklýs Országzászló Nagybizottság képviselője mondotta el hazafias szellemű országzászló-beiktató beszédét. Beszéde elején a Hiszekegy hangjai mellett az árbo c csúcsáig föl vonta k a nemzetiszí nű országzászló t. Majd többek között ezeket mondotta:

– Ha reá né ztek erre az országzászlóra, é rez zé tek ma gyar sa gú tka t, mert ebben a hatalmas szimbólumban, jelképben benne van az egész di cső sé ges ma gyar törté ne lem, benne van a ma gyar föld, benne a ma gyar ha za és a ha za min den né pe. De benne van ebben a jelképben mind az a nagy vá gy a kö ző s, elér ni min dazt, ami a mienk volt és elér ni azt, hogy örö kké a mienk ma ra djon.

Az iskolások énekszám a után Nyitrai Béla tanító költemény t sza valt el, majd Gönczy Pál református lelkész megá ldotta az emlékművet. Végül Nagydobrony kö ző sse ge ne vé ben Ujlaky István kö zse gi fő jegyző megör ző rsé s és gon do zó sra á tvette az emlékművet és az Országzászló t.

Az emlékmű talapzatának homlokzati oldalán a következő felirat volt olvasható:

**HŐSI HALOTTAI EMLÉKÉRE
NAGYDOBRONY
KÖZSÉG KÖZÖNSÉGE
1914–1918**

LEGYEN ÁLDOTT EMLÉKETEK

A talapzat hátsó részéhez, mindkét oldalon egy-egy kiegészítő elem csatlakozott. Ezekre erősítették fel az áldozatok neveit tartalmazó táblákat.

A szovjet „felszabadítás” után az új rend kiszolgálói az ellenséget jelképező, rohamsisakos, puskás kőkatona szobrát ledöntötték. Hális-

A nagydobronyi hősök emlékműve ma

tennek a kőhonvéd a temetőkertben, a rosszindulatú pillantások elől félrevonulva átvészelte a szovjet korszakot. A talapzat és a honvédáldozatok névsorát tartalmazó kiegészítő elemek a helyükön maradtak. 1989-ben sikerült a kőkatonát eredeti helyén újra felavatni. Később a honvédszobrot restaurálták, a régi táblákat pedig új, fekete márványtáblák váltották fel. Az emlékmű újra a falu ékessége lett. Mivel az országzászló nem kerülhetett vissza, így ez az emlékműegyüttes is csak részben élte túl a pusztítás vészszakaszát.

A magyar nemzethez köthető emlékművek Trianon súlyos terhe alatt gyakran váltak és sajnos még ma is válnak a vandalizmus áldozatává. A múlt eltörlésében, az emlékjelek lerombolásában kétségkívül a szovjetrendszer minden más hatalmat felülmúlt. Az Ung-vidéki magyar emlékek példáján szeretettük volna szemléltetni, hogy milyen pusztítást végzett a szovjet rezsim a magyar emlékek között. Ezekből lehet érzékelni, hogy a kárpátaljai magyarságra nehezedő nyomás az élet minden területén megnyilvánult. Csupán reménykedhetünk abban, hogy a jövőben a szobrok, az emlékművek nem szolgálnak nemzetellenes kirohanások céltáblájaként. A művészeti alkotások, a történelmi emlékek minden civilizált nép értékrendjében ezek fölé kell, hogy emelkedjenek, szentségként kell rájuk tekinteni.

A régi képeslapok a szerző gyűjteményéből származnak. A mai fotók a szerző felvételei.

**30 ÉVES A NÉMET KÖR:
A PARTNERSZERVEZETEKEL VALÓ
EGYÜTTMŰKÖDÉS A MALENKIJ ROBOT
KUTATÁSA ÉS AZ EMLÉKEZETPOLITIKA
TÜKRÉBEN³¹⁶**

30 éve, pontosan 1991-től Kárpát-medencei szinten is tevékenykedő Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Kört (Német Kört) alapító elnökként vezetem a rám bízott közösség programjait, közművelődési és hagyományörző eseményeit.

Magyarországon a rendszerváltást követően a Német Kör az emlékezetpolitika civil mozgalmának egyik elismert zászlóvivője, az 1944-1945-ben a sztálini lágerekbe elhurcolt német és magyar polgári lakosok, hadifoglyok emlékének elkötelezett ápolója, akiknek „egyetlen bűnük a származásuk volt.” Ennek jegyében a Kör harminc éve tevékenykedik a polgári gondolkodás meghonosításáért, a németiség nemzetiségi múltjának, kultúrájának megismertetéséért, a kisebbségi érdekek képviseléséért.

A Német Kör fontos feladatának tekinti a múlt feltárását, megismertetését, az emlékek ápolását. Ebbe a tevékenységbe bevonta a határon túli magyar szervezeteket, történészeket, írókat és filmeseket, egyetemi tanárokat és az általuk képviselt kutatóműhelyeket, valamint a magyar lakta települések önkormányzatait. Közösségi és egyéni életében egyaránt felhívta a figyelmet a nácizmus és a sztálinizmus emberpusztító voltára, fontosnak tartja az áldozatokkal való, elmélyült foglalkozást, emléküik megörökítését és velük kapcsolatban az

³¹⁶ Matkovits-Kretz Eleonóra, a pécsi Német Kör elnöke (Pécs, GKNT-tag)

Európai Unió alapelvekért való küzdelem fontosságát, mely a szabadság, a demokrácia és az emberi jogok tiszteletben tartását érintik.

A tisztánlátás, a megbékélés jegyében eddig 2009 - 2017 között öt emlék- és kutatóutat szervezett a volt Szovjetunió egykori GULÁG-GUPVI táborainak, rabtemetőinek színhelyeire, ahol köztudottan mintegy egy millió magyar embert (honvédet, munkaszolgálatost, internált civilt, koncepciós perben elítélt személyeket) tartottak fogva, végeztettek velük kényszermunkát.

Az általam vezetett csoport a magyar rabok nyomában járt a kelet-ukrajnai Donyec-medencében, Oroszországban (az Uráli térség, Baskíria, Tatár föld, Csecsenföld), a Kaukázus (Azerbajdzsán, Georgia, Örményország), Ázsia (Kazahsztán, Üzbegisztán) régióiban.

Párhuzamosan szerveztünk kutatócsoportokat Erdélyben, a Vajdaságban, a Felvidéken és Kárpátalján is, ahol szintén azonosították, dokumentálták azokat a helyszíneket, ahol gyűjtőlágerek, lágertemetők voltak. Eddig összesen 50 ezer kilométernyi kutatóút van mögöttük, melynek eredményeként a támogatott történészek alkotói folyamatból számos monográfia, dokumentumkiállítás, dokumentumfilm, konferencia sorozat stb. jött létre. A távoli területeken a hozzátartozók és minden érintett magyar család nevében az elsők között koszorúztak, gyertyát gyújtottak, mondtak imát a halottakért.

A pécsi Német Kör által elindított mozgalom Kárpát-medencei szintű megemlékezés-sorozatot generált. Például kezdeményezője volt a malenkij robot 70. évfordulójára a Magyar Kormány által létrehozott Gulág Emlékbizottság tevékenységének, továbbá a Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékévé országos szintű mozgalmának elindításában. Azóta ennek a mozgalomnak felbecsülhetetlen a jelentősége, tárgyi és szellemi hozadéka, amellyel a közvélemény is szembesülhetett.

Ott bábáskodott a Gulág- és Gupvikutató Intézet létrehozásában, amely szerényebb keretek között, de a Magyar Nemzeti Levéltár kere-

tében 2021 őszén elkezdte működését és közreműködik a volt szovjet levéltárakból hazahozott mintegy 700 ezer hadifogoly kartonjának tudományos szintű feldolgozásában.

A továbbiakban vázlatosan szeretném ismertetni a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Körének szerteágazó tevékenységét, melynek kiinduló pontja az 1991. január 14-ei megalakulása. Azóta széles összefogással sikerült egyesületünk fő céljait megvalósítani. Íme néhány kiemelt eredmény. Kezdeményeztük Pécssett 12 osztályos német nemzetiségi iskola létrejöttét. **Dr. Kripl Zoltán** Polgármester által vezetett Pécsi Közgyűlés, **Dr. Mikes Éva** és **Dr. Páva Zsolt** alpolgármesterek, azonnal az ügy mellé álltak, és 1991.02.14-én 100%-os szavazati aránnyal a képviselők elfogadták a kezdeményezést. A célt egy hónap múlva elértük. Ez az iskola ma a Valeria Koch Iskola-központ, büszké vagyunk rá.

Folyamatosan ápoljuk a német nemzetiségi hagyományokat, az anyanyelvi kultúrát. A nemzetiségi érdekek védelméért is bátran sikerre szállunk. Napirenden tarjuk a magyarországi németiség hiteles történetének megismerését és megismertetését. 1992-től folyamatosan szerveztünk különféle témában fórumokat, előadássorozatokat, 2004-től konferenciákat (eddig 12 alkalommal).

Egyik eredményes projektnek számít a németiség történetének megismerésére 1992 és 1995 között elindított előadássorozatunk, melyet szimpóziummal zártunk. Az előadások anyagából kiadtuk **Dr. Füzes Miklós** szerkesztésében első könyvünket: *„A magyarországi németiség története Szent Istvántól napjainkig”* címmel.

A Malenkij robot történetével az 1990-es évek legelején ekkortájt Pécssett **Dr. Füzes Miklós** történész, levéltáros és **Dr. László Lajos** újságíró foglalkozott. Ők készítettek interjúkat túlélőkkel és adtak ki könyvet a témában. **Füzes Miklós** és **Rosz András** levéltárosok javas-

latára helyeztünk el, 1996. január 13-án emléktáblát a Szovjetunióba elhurcolt német polgári lakosság tiszteletére a volt pécsi gyűjtőhely, a Lakits-laktanya falára, melyet **Mayer Mihály** pécsi püspök szentelt fel. Itt megemlékezést tartottunk minden év december 22-én, addig, amíg az épületet le nem bontották.

Ebben az időben helyiséget rendezvényeinkhez, az akkor még Rákóczi úton lévő Megyeházban kaptunk **Dr. Kurucsai Csaba** és **Dr. Hargitai János**, a Baranya Megyei Önkormányzat alelnökei segítségével.

1995-től a nemzetiségi hagyományok, a kultúra ápolása kapott nagyobb hangsúlyt a Német Kör programjaiban. Például Kiállításokat rendeztünk (2017-ig 11 alkalommal). Eleinte ezek helyszínét a megye és a város biztosította. Később a Civil Közösségek Háza fogadott be bennünket Vince Csilla jóvoltából.

1996-tól-2011-ig minden év januárjában megalakulásunkra emlékezve itt, a Palatinus Hotel Bartók termében *Német Polgárbált* szerveztünk hagyományteremtő és jótékonyági céllal. A bál előtti műsorban minden alkalommal bemutattunk egy-egy német nemzetiségi tánccsoportot. Ezúton is szeretnénk újból köszönetet mondani **Szilágyi László** úrnak és a hotel minden dolgozójának, akik segítettek a bálók magas színvonalú megvalósítását.

2017.októberétől Pécsen egy-egy hetes *Harmonika Fesztivállal* népszerűsítettük a német nemzetiséget, de más nemzetiség emblemikus hangszerét, a harmonikát, melynek fiatal virtuózait 2019-ben a Pécsi Kodály Központban a Pannon Filharmonikusokkal közös koncerten is bemutattunk. A fesztivál szakmai vezetője minden alkalommal **Kémendi Tamás** volt, aki 2020-tól átvette a szervezést. 2021.október 3-tól 9-ig élvezhetjük a harmonikamuzsikát különféle helyszíneken.

2004-től, a *nemzetiségi érdekek védelme, az Euroatlanti Integrációt elősegítő programjaink* során erősödött. Megjegyzem, 2004-től 2006-ig, valamint 2008 és 2010-ben, a brüsszeli-strasbourgi útjaink során a nemzetiségi értékek megőrzésének fontosságát képviseltük és hangsú-

lyoztuk a találkozásokon, rendezvényeken. Az ott szerzett tapasztalatokat itthon konferenciák, fórumok szervezésével adtuk át nemzetiségi és nem nemzetiségi, valamint határon túli civil szervezeteknek. A határon túli civil szervezetekkel (Felvidék, Vajdaság, Románia, Szlovénia, Kárpátalja) ezen időszakban vettünk fel intenzív kapcsolatot, s ezen együttműködésekre a mai napig is számíthatunk.

2008. április 8-tól 15-ig Dél Tirolba és Karintiába szervezett közös utunk hivatalos programja volt a „*Kultúrák közti párbeszéd éve 2008*”-nak. A tanulmányút célja a nyugat-európai nemzeti kisebbségi élet, a területi és kulturális autonómia megismerése volt.

2011-ben az Európai Unió Polgári Kezdeményezés alapján Pécsen konferenciát, majd tájékoztató fórumokat tartottunk Bécsben a FUEV horvát származású elnökhelyettesével - Szlovákiában: Diószegen a CSEMADOK- képviselőjével, **Mézes Rudolffal** – Lengyelországban: Krakkóban a Pécsi Lengyel Önkormányzat elnökével **Zemplényi Antalnéval**.

2008-tól indult máig is tartó nagy projektünk az „*Aktív európai megemlékezés*”, melynek részprojektjei: „*Utak a gyökerekhez*”; „*Itt volt a végállomás*”; „*Nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek*”; „*A Szovjetunióba elhurcolt civil lakosság mementói Magyarországon.*” A program elindításához az ötletet, a lehetőséget és az anyagi forrást az Európai Unió által kiírt pályázat, az Európa a polgárokért, valamint benne a téma – „*A náciizmus és a sztálinizmus áldozatairól való megemlékezés*” – adta. Erről a tájékoztatót a Határon Túli Magyarságért Alapítvány Pannon Magyar Házában **Bokor Béla** elnök úr egyik rendezvényén kaptuk.

Korábban a németiség történetével foglalkozó előadásokon **Füzes Miklós, Rozs András, László Lajos** többször említette a szovjet lágerbe hurcolt német lakosság tragédiáját. A hallgatóság és egyesületünk tagjai is meg-megemlégették, hogy saját családjukban is volt közvetlen hozzátartozó orosz fogságban, főleg nők, de szinte semmit nem tudnak a történetekről, mert nem beszélnek róla az érintettek.

Igényként már ekkor megfogalmazódott, hogy a németiséget ért ezen tragédiával egyesületünknek foglalkoznia kell. 1996-ban ugyan elhelyeztünk egy emléktáblát a pécsi gyűjtőhely falára, népszerűsítettük író-olvasó találkozókra **Füzes Miklós** és **László Lajos** e témában kiadott könyveit, de leszármazotti kötelességünknek éreztük, hogy ennél intenzívebben foglalkozzunk a történelem ezen tabu témájával.

A 2008-ban kiírt Európai Unió pályázat teremtette meg az anyagi lehetőséget, hogy a németiséget ért 2. világháború utáni kollektív büntetés egyik történelmi tragédiájával, a Malenkij Robot kutatásával foglalkozni tudjunk. A mai napig is ez a Német Kör *egyik* legfontosabb tevékenysége.

A Szovjetunióba való elhurcolás, deportálás történetének feltárását elég fontosnak tartottuk ahhoz, hogy kiszélesítsük a kört, és ne csak magyarországi, hanem határon túli civil szervezeteket is bevonjunk, hiszen az ott élő német nemzetiséget is érintette a kérdés. Ebben nagy segítségünkre voltak régebbi *partnereink*, akik 2004-től az Euroatlanti Integrációs programjainkban részt vettek.

Kárpátaljáról, Beregszászról, **Kovácsné Marton Zsóka** és **Kovács Elemér** újságíróktól kaptunk egy cikket, melyet **Dr. Bognár Zsolt** írt, így indult el professzor úrral az azóta is tartó közös munka. Szintén **Kovács Zsókaék** ajánlották figyelmünkbe **Dupka György** író, újságíró, aki Kárpátalján már régóta foglalkozik a szovjet lágerekbe hurcoltak történetével.

Erdélyben szászrégeni partnerünk, a Humana Regun Egyesület elnöke **Menyei Ildikó** ajánlotta **Benkő Levente** újságíró, történészt, akinek írásai jelentek meg az Erdélyből elhurcoltakról.

Felvidéken a Rozsnyói Bányászati Múzeum akkori igazgatója, **Csobádi József** volt segítségünkre, s nézett utána az elhurcolásban érintett településeknek, ahová vezetésével el is látogattunk 2011-ben.

Dr. Havasi János újságíróra, a „*Hol sírjaik domborulnak*” TV műsor és a *Háborús Keresőszolgálat Honlap* szerkesztőjeként találtunk rá.

Ő ajánlotta **Bartók Csabát**, a felvidéki Szepsi Magyar TV riporterét, aki **Köteles Lászlót** és **Köteles Ágostont** is javasolta a továbbiakban nekünk Felvidékről.

A Kárpátaljai kör már **Dupka György** révén bővült tovább a fiatalabb generációval. **Molnár D. Erzsébet** történésszel és a még fiatalabbakkal: **Barkóczi Szabinával**, **Bimba Brigittával**, **Mádi Biankával**, **Marcsák Gergellyel** és másokkal.

Benkő Levente az erdélyi kört bővítette **Dr. Murádin János Kristóf** történésszel a Sapientia Erdélyi-Magyar Tudományegyetem Kolozsvári kara adjunktusával és feleségével, **M. Lovász Noémi** festőművésszel, valamint **Papp Annamária** újságíróval.

A témát illetően a legnagyobb félelmet a Felvidék mellett a *Vajdaságban* tapasztaltuk. Itt segítségünkre a Zombori Magyar-Polgári Kaszinó Polgárok Társulata elnöke **Dr. Karcher Erzsébet** és **Cselenák Kornél** volt, akikkel 2007-ben, egy általunk szervezett önmenedzsment fejlesztő, pályázatíró tréning alkalmával kezdtük meg az együttműködést. Ők ajánlották a Zombori Szent Gerhard Egyesület elnökét **Beck Antalt**.

A *szabadkai* **Gönczö Mandler László** a Német Népi Szövetség elnöke részt vett az egyik uniós tanulmányutunkon, tőle kaptuk a szintén szabadkai **Weisz Rudolf** történész, történelem tanár elérhetőségét.

A *verseci* **Fodor Tamás** levéltárost **Beck Antal** ajánlotta a figyelmünkbe az egyik vajdasági kutató utunk során.

A kapcsolatfelvételek után mindegyikük szinte azonnal az ügy mellé állt, és bekapcsolódott a kutatásba.

A *hazai erősítést* **Pécsett**, **Havasi János** mellett a Janus Pannonius Múzeum igazgató-helyettese **Walterné Müller Judit** jelentette, aki a Német Kör kutatási projektének elindulásával egy időben már kiállítást szervezett: „*Több, mint élettörténetek - Sorsok*” címmel. Közétette Malenkij robot tárgyi gyűjteményét és az addig felvett, túlélőkkel készült interjúkat.

A Gulágkutatók Nemzetközi Társaságával egy budapesti rendezvényükön találkoztam. Az elnök akkor, az egyesületet alapító **Zsiros Sándor** tanár úr volt. Segítője **Molnár Erzsébet** a Miskolci Egyetem adjunktusa. Akkor be is léptem az egyesületbe. Hogy hogy kerültem erre a rendezvényre? Valószínű **Farkas Mártának**, a *Saxlehner Egyesület* elnökének köszönhetően, akivel akkor már több közös programot szerveztünk. Hazai területen, a kezdetektől szintén jó partnerünk volt az **ÉMNÖSZ** (Észak-magyarországi Német Önkormányzatok Szövetsége) **Winhardtné Szeltner Ildikóval**, és **Ritter Imre** elnökkel.

A Szerencsi és a Sárospataki Német Önkormányzat: **Árvai Attila**, illetve **Stumpf Bálint** elnökökkel. Mezőberényből: **Kisari Miklósné**, **Kőrösi Mihály**.

A németországi partnervonalunk a *Fellbacher Testvérvárosi Egyesület* képviselője, **Anni Becker**, illetve a freiburgi Kelet-európai Németek Néprajzi Intézetétől (IVDE Freiburg) **Schell Csilla**, a szudéta németeket képviselő **Dr. Maria Werthan**, a volgai németek berlini szervezete: **Waldemar Herdt** elnök és **Reinhold Haun**, akinek a volgai németek tragikus történetét leíró könyvét lefordítottuk és kiadtuk.

Első kutatóútunkat a volt Szovjetunió területére, a Donyec-medencébe szerveztük, 2009. június 26-tól július 4-ig. Előtte, 2008-2009-ben, együttműködő partnereinkkel – a *Beregszászi Lehoczky Intézettel*, az **ÉMNÖSZ**-szel, a *Szegedi Nemzetiségi Önkormányzatok Társulásának elnökével*, **Tóth Istvánnal**, **Havasi János** újságíróval és a *Kárpátaljai Regionális TV-től* **Debreceni Mihály** televíziós újságíróval – négy helyszínen (Pécs, Szeged, Budaörs, Beregszász), 10-10 fő fiatal részére szerveztünk *felkészítést* interjúkészítésre, kutatásra, terepmunkára. Közülük kerültek ki azok, akik részt vehettek az úton. Csatlakozott a kutatáshoz a *Pécsi Ruszin Önkormányzat* elnöke, **Csehily József** tolmácként, aki minden további utunk állandó segítője volt.

2009. november 21-én emléktáblát helyeztünk el Kárpátalján, a *Szolyvai Emlékparkban* a Malenkij robotban elhunytak emlékére.

2012-ben június 29-től július 10-ig, szintén uniós (EACEA) támogatással került sor második utunkra. Célterület az *Ural volt*. Itt kapcsolódott a programba **Máthé Áron** (aki akkor a Terror Háza Múzeum főmunkatársa volt), s a szegedi TV-től **Jurkovics János**. Az urali területen a Jekatyerinburgi történész professzor, **Dr.Vlagyimir Motrevics** kísért bennünket 35 olyan helyszínre, ahol második világháborús kényszermunkatáborok, civil internált- és hadifogoly-temetők találhatók. A professzor 2012-ig 96 hadifogoly temetőt tárt fel, tett rendbe és gondoz, nemzetközi egyezményeknek, támogatásoknak köszönhetően.

Ezen az úton már velünk volt **Fuchs Andrea**, az ungvári németek baráti körének vezetője, **Márkus Beáta**, aki 2019-ben megszerezte történész doktori végzettségét a témában német nyelven írt disszertációjával. Mindkettőjüket köszöntöm.

2011-től a határontúli kényszermunkatáborokat, gyűjtő- és elosztó helyeket kerestük fel Romániában, Szlovákiában, Vajdaságban, Kárpátalján. Kárpátalján minden év novemberében részt veszünk a Szolyvai Emlékparkban a megemlékezésen és előadóként a beregszászi, vagy makkosjánosi konferencián.

Minden útnak, s az azt követő konferenciáknak, beszámolóknak, DVD filmeknek és könyveknek megvolt a hatása, mert egyre bővült az érdeklődés a Malenkij robot témája iránt. Sok helyen indult helytörténeti kutatás, a német önkormányzatok is egyre aktívabbak lettek a témát illetően. Sokuktól kaptunk támogatást programjaink megvalósításhoz. Pl. a gyulai **Mittag Mónikától**, a miskolci **Lange Lászlótól** és **Hack Ferencné Marianntól** Almáskamarásról, és az ot-tani **Mazán Attila** polgármestertől és másoktól.

Régiós tanulmányútjaink során is fókuszba helyeztük az adott térségben a német lakossággal történeteket. Ezek az utak a következők voltak:

- 2013. Vajdaság-Szabadka;
- 2014. nov.22-25. Miskolc és környéke (Miskolc, Rátka, Szerencs, Ond, Sárospatak, Hercegkút);

- 2015.szept. 10-13. Bács-Kiskun és Békés megye (Baja, Gyula, Elek, Almáskamarás);
- 2016.aug.19-31. Veszprém és környéke Hidegkút, Pápa, Zirc, Bakonyháza, Magyarpolány, Kislőd, Városlőd, Herend);
- 2017. aug.17-20. Budaörs és környéke (Budaörs, Solymár, Zsámbék, Pilisvörösvár);
- 2018.aug.17-20. Nyugat-Magyarország (Szombathely, Pornóapáti, Vaskeresztes, Felsőcsatár, Kőszeg, Sopron, Fertőrákos, Ágfalva, Harka);
- 2019.okt.25-27 Horvát-Baranya: Eszék és környékén (Eszék, Vukovar, Suza, Krndija, Vinogradi, Ceminac, Jagodnjak, Beli Manasteri, Darda, Hercegszőlős, Walpovo, Csúza, Belje, Dárda, Kácsfalu, Laskafalu, Albertfalva, Karancs, Baranyakisfalud, Újbezdán).

A legnagyobb lehetőségeket a Malenkij robot emlékezetpolitikájában a Szovjetunióba elhurcoltak 70. évfordulója nyújtotta. Egyesületünk a Német Kör, és a Gulágkutatók Nemzetközi Társasága **Majorszky András** elnökkel, **Bognár Zalán**nal, **Stark Tamással** közösen kezdeményezte **Dr. Latorczai Csabán**ál, a Miniszterelnökség helyettes államtitkárnál, hogy legyen Emlékéve az 1944.dec.22-től kezdődő szovjet lágerekbe elhurcolásnak. *A Magyar Kormány (1009/2015. (I. 20.) Korm. határozatával) „a Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékéve” meghirdetéséről határozott, és emlékévnak nyilvánította a 2015.január 20-tól 2017. február 25-ig tartó időszakot.* A méltó megemlékezésre pénzalapot teremtett, létrehozta a Gulag-Gupvi Emlékbizottságot **Balog Zoltán** miniszter úr elnökletével. Az Emlékbizottságok tagja volt Egyesületünk is, valamint a Gulágkutatók Nemzetközi Társasága, a NEB, a Veritas, a SZÓRAKÉSZ, és a Gulágokban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány. Az Emlékbizottság pályázatot írt ki 4 kategóriában, melyekre pályázni lehetett határon innen- és a határon túl is.

Az Emlékévben szervezett programjaink:

– *A Lágerjárat – Utazó Vagonkiállítás*, melynek tervezője, projektvezetője **Pécsi Csaba** volt. Technikai segítője **Kröhnung Zsolt**, aki ma is biztosítja a rendezvény hátterét. A vagon 2016. február 24-től 2017.január 25-ig. Magyarország 13 olyan településén állomásozott, ahol gyűjtőhelyek, bevagonírozási vasúti állomás- helyek voltak. (Budapest, Cegléd, Kál-Kápolna, Miskolc, Szerencs, Debrecen, Balmazújváros, Gyula, Kiskunhalas, Baja, Szekszárd, Pécs, Budaörs). Mindenhol számíthattunk a helyi német önkormányzatok, polgármesterek, kiemelten pl.: Török József, ceglédberceli polgármester úr segítségére. Idén februárban a vagon a pécsváradi vasútállomáson helyeztük el. Ebben nagy segítséget kaptunk a Pécsi MÁV Igazgatóságtól.

Másik több részből álló nagy projektünk volt a *Kutató-, emlék-, és zarándokutak szervezése a volt Szovjetunió területére:*

– *2016.június 24.-július 2.* Baskíriában-Ufában-Oktyabrszkijben, Tatárföldön-Jelabugaban az ottani temetőben emlékeztünk a német, magyar halottakról.

– *2016.augusztus 15.-27-ig* Csecsenföld: Groznij - Andrejevszkij völgy és Promiszlau területén, ahová a baranyai németeket is elhurcolták. Grúzia: Tbiliszi körzet. Azerbajdzsán: Szumgait (Kirovabadi) körzet - Hanlari körzet.

– *2017. június 27-július 8-ig* Örményország: Jereván-Vanadzor-Ararat. Kazahsztán: Szpaszk-Karaganda-Asztana-Alzsir-Almati. Üzbegisztán: Taskent volt lágerhelyeit, temetőit kerestük fel. Oroszország: Moszkva.

Ezekhez az utakhoz csatlakozott a pécsi örmény önkormányzat tagjai: *Yazhyan Terézia, Magosi Ágnes*. A tolmácsok csapatát *Dmitrienko Anna*, egyesületünk orosz származású munkatársa bővítette.

– *Határon túli történelmi zarándokutakat is szerveztünk a Málénkij robotra hurcoltak szállítási útvonalát követve külön vonattal és buszokkal:*

– 2016. október 21-25. 200 fős külön vonattal jártuk végig a Szovjet lágerekbe hurcolás romániai útvonalát. Arad-Nagyszeben-Brassó; Foksány-Jassi, Kolozsvár.

– 2016. november 15.-19. Különjáratú buszokkal a felvidéki és észak-keleti útvonalat követtük

Kárpát-medencei régiós emlékutatót szerveztünk Szlovákiában: Szepsi, Tornaújfalú; Lengyelországban: Szanok; Ukrajnában: Sztarij-Szamborban, ahol emlékműavatáson vettünk részt. Onnan a Szolyva Emlékparkba utaztunk megemlékezni az ottani áldozatokról.

– *Emléktáblát készítettünk Benkő Levente* segítségével: Jassiba, Foksányba (2017.02), de ezek elhelyezése akadályba ütközött.

– *Emlékmű felállítását szorgalmaztuk* Romániában Lügeten, melyet 2016.10.22-én a helyiekkel avattunk fel.

– *Emlékművet állítottunk:* Baskíriában Oktyabrszkijban (2016.06.28.)

– *Részt vettünk partnerszervezeteink emlékprogramjain is, kérésre előadásokat tartottunk.*

– *A kárpát-medencei rendezvényeket összegyűjtöttük, az információkat továbbítottuk.*

– *Kaposváron Múzeum pedagógiai tanácskozáson* előadtunk, az Emlékévvél, illetve a vagonkiállítás projekttel kapcsolatban.

– *Részt vettünk* a február 25-i augusztus 23-i és november 25-i Budapesten megrendezett központi megemlékező programokon, koszorúzásokon.

– Ott voltunk 2018. június 19-én, Óbudán „A szovjet megszállás áldozatainak emlékműve” avatásán- mely a SZÓRAKÉSZ elnökének, **Menczer Erzsébet** kitartásának köszönhetően valósult meg, és **Orbán Viktor** miniszterelnök úr avatott fel.

2017. február 17-18-án a pécsi „Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások Emlékeve” záró programjait szerveztük. 2017. február 19-én Pécs Megyei Jogú Város közgyűlése által ál-

lított: *a Szovjetunióba elhurcoltak emlékműve avatása volt Pécsen*. Azóta minden évben a várossal közösen szervezzük novemberben a megemlékezést, melyen részt vesznek megyei országgyűlési képviselőink, a város, a megye vezetése, tiszteletbeli német konzulasszonyunk, **dr. Gerner Zsuzsanna** és **dr. Hochmann András**, osztrák tiszteletbeli konzul.

– *A Ferencvárosi pályaudvaron a Malenkij robot Emlékhely*, „*A pokol bugyrai*” kiállítás anyagában megjelentek kiadványaink is. Az Emlékhely, a kiállítás lelkes gondozója, tárlatvezetője, a fiatal generációhoz tartozó **Makra Mónika** történész volt, akit szintén üdvözlök mai rendezvényünkön kísérőivel együtt.

– Az Emlékév után 2018-tól szervezett előadások, filmvetítések, klubfoglalkozások (Örökségklub, – Filmklub, – Olvasó Klub, – Társalgási klub).

– *Gulag-Gupvi Emlékévben készült filmek baranyai bemutatója a pécsi Uránia moziban 2018. március-május között.*

– „*Kárpátaljai tragédia*”. Forgatókönyvíró, rendező: **Hajduk Márta**;

– „*Gupvi lágerrek foglyai*”, „*Kicsi munkán a Kaukázusban*” Készítő: Német Kör

– „*Sátán fattya*”. Rendező: **Zsigmond Dezső**. Producer: **Buglya Sándor, Zsigmond Dezső**;

– „*Örök tél*” Rendező: **Szász Attila**. Forgatókönyvíró: **Szász Attila, Köbli Norbert**;

– „*Kifutás*”. Rendező: **Gulyás Gyula**.

Az elnökség tagjai **Walterné Müller Judit** (társelnök), **Márkus Beáta** (alelnök), s jómagam bel- és külföldön az Emlékév utáni években is tartottunk előadásokat. Például:

– 2017: Kolozsvár (Románia), Miskolc, Gávavencsellő, Pécs, Kaposvár, Budapest, Gyula;

– 2018: Makkosjánosi (Ukrajna), Nagykároly (Románia), Edmonton (Kanada – Márkus Bea), Budapest (MTA), Komló, Nagy-

nyárád, Pécs, Zengővárkony, Mohács, Bóly, Vecsés, Ceglédbercel, Székesfehérvár;

– 2019: Bonyhád, Budapest (Sashalom), Gödöllő;

– 2020: Németországban Gerlingen **Müller Judit**, a Lengyelország Katowiceben **Márkus Beáta** járt.

Történelmi Filmklub projektünk (2018-tól 2019-ig) keretében dokumentum- és ismeretterjesztő filmeket vetítettünk hazai és nemzetközi helyszíneken ezek: Vecsés, Ceglédbercel- ahol **Török József** polgármester volt segítségünkre a vagon projekt során, Mezőberény - **Kisari Miklósné** Miskolc, Szeged és Makkosjánosi (Ukrajna), Szepsi (Szlovákia), Eszék (Horvátország), Zombor (Szerbia).

Könyvkiadások 2009 óta 6 könyvet adtunk ki *Malenkij robot témában*, ezek nagy részét német, és/ vagy angol nyelven is. A kötetek szerkesztői: **Bognár Zalán**, **Müller Judit**, **Márkus Beáta** voltak. Újra kiadtuk **Zsíros Sándor** tanár úr *Szemelvény gyűjteményét*. Oroszról-magyarra lefordítottuk és megjelentettük **Reinhold Haun: Anton- Oktyabrszkij - Berlin** című kötetét.

Kutató és kegyeleti utakról DVD kiadások.

– „*Utak a gyökerekhez*” – Időutazás, Donyec (2009) **Havasi János** szerkesztésében;

– „*Nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek*” – Délvidék (2011) **Farkas Márta** összeállításban;

– „*Itt volt a végállomás*” – Erdély és Felvidék DVD-nk (2011) szerkesztői **Juhász László** és **Búvár Géza**;

– „*Idegen ég alatt*” / „*Unter fremdem Himmel*” – Ural (2012) **Havasi János** és **Jurkovics János** nevét őrzi meg az utókornak.

Ismeretterjesztő és dokumentumfilmjeink:

– *GUPVI lágerek foglyai 1-2.rész* (2017) Az első rész a komlói Hét Domb Filmfesztiválon III. helyezést ért el;

– *Kicsi munkán a Kaukázusban* dokumentumfilm. A Zalaegerszegi Göcsej Filmszemlén III. helyezést kapott;

– *Nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek* – *Délvidék* (2017) (német felirattal). A filmek szerkesztő rendezője **Rozsnyai Ilona**, egyesületünk akkori munkatársa volt.

További tervek kutató utakra:

– 2019-ben felvettük a kapcsolatot a horvátországi, *eszéki* német-séggel, ahol úgy érzékeltük, hogy kevésbé foglalkoznak a szovjet lágerrekbe hurcolás és az elűzetés tényével, de megtaláltuk az ebben érdekelt személyeket, akik elkísértek bennünket az ottani emlékhelyekre.

– 2020-ban a magyar és román területen lévő *szatmári német*ség településeit szerettük volna felkeresni, és látogatást terveztünk Máramarosszigetre. Ez a COVID miatt megghiúsult, de idén szeptemberben ezt az utat mindenképpen megszervezzük.

Vannak elképzeléseink *távolabbi területekre* is történéseink rangsorolása alapján, a *volt Szovjetunió lágerterületein*, ha ezen utakra ismét anyagi forrás teremődik.

2021-ben bejegyezte a Bíróság a *Láger-Vagon Alapítványt*. Az Emlékévben, kiállító térként szereplő autentikus marhavagont 2021.február 23-án Pécsváradra szállítottuk, ahol felújítás után állandó Malenkij robot kiállításként működni tovább.

Legnagyobb vágyunk, kívánságunk sajnos még mindig nem teljesült, pedig ezért már 2014-től harcolunk. Az Emlékév óta már széles hazai és nemzetközi összefogásban. A kérés, hogy a Magyar Állam támogatásával jöjjön létre a *Gulág-Gupvi Dokumentációs Kutató és Emlékközpont*, ahol összpontosulnának, és elérhetők lennének a megjelent kiadványok, filmek, az eddig megszerzett tudásanyag, a dokumentációk, ahol az útjaink során létrejött nemzetközi kapcsolatokat ápolni lehet, ahol a kutatások más hasonló külföldi intézetekkel együttműködésben folytathatók lennének, ahol kutatóút, oktatás, kiállítás, előadás, megemlékezés szervezhető, s ahol a fiatal kutatók folytathatnák munkájukat.

MAGYAROK A SZVERDLOVSZKI MEGYÉBEN AZ 1919–1949-ES ÉVEKBEN

(levéltári-vizsgálati akták alapján)

1991. augusztus 24-én az OSZFSZK Elnöke aláírta a 82. sz. „A Szovjetunió Állami Biztonsági Bizottságának (KGB) archívumáról” szóló rendeletet, amely megállapítja annak szükségességét, hogy a Szovjetunió KGB levéltárait átadják a levéltári hatóságnak a dokumentumok jogellenes megsemmisítése megakadályozására, valamint a tudomány és a kultúra részére történő felhasználásához szükséges feltételek megteremtésére.

Ennek alapján 1992. július 1-jén létrehozták a Szverdlovszki Megyei Közigazgatási Szerveinek Állami Archívumát (GAAOSzO). Az archívum a megye Állami Levéltári Szolgálatának egységes intézményrendszerébe került, amely az Orosz Föderációban az egyetlen speciális archívum, amely közigazgatási szervek, igazságszolgáltatási, törvényhozó és rendvédelmi intézmények dokumentumait tárolja.

A GAAOSzO fő dokumentumegysége „Az Orosz Föderáció Szövetségi Biztonsági Szolgálatának Szverdlovszki Megyei Hivatal” P-1 fondja. Ez a fond az 1919-2002 közötti évekre vonatkozó anyagot tartalmazza, amit a KGB Szverdlovszki Megyei Hivatala archívumából a megyei archívumába továbbították állami tárolásra a GAAOSzO-ban.

A P-1 fond második leltára (79,085 tárolt egység az 1918 - 2011-es évekből), amely archív és nyomozási iratokat tartalmaz az

³¹⁷ Dr. Motrevics Vlagyimír Petrovics történész, a Jekatyerinburgi Állami Egyetem professzora.

OSZFSZK Büntető Törvénykönyv (1926-ban módosított) 58. § alapján letartóztatott, elítélt majd rehabilitált polgárok viszonyában. Köztük 120 levéltári-vizsgálati aktát találunk 117 magyar nemzetiségű szovjet és külföldi állampolgárról. Az 1920–1940-es években körülbelül a letartóztatott felét törvénytelenül ítélték el, majd rehabilitálták. Róluk rövidebb információ található egy több kötetből álló gyűjteményben, amely a Szverdlovszki megye politikai üldözés áldozatainak emlékét őrzi. A jelen munkában további információt szolgálok róluk, ami nem szerepel az „Emlékezés könyvében”. A fennmaradó 60 letartóztatott magyar bűnét nem bizonyították, akiket szabadlábra bocsátották. A rájuk vonatkozó információ először kerül a tudományos irodalomba.

Angyal János, apja **László (Анделъ Иван Васильевич)**, született 1890-ben Szatmárnémetiben (г. Сатмар) (Osztrák–Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, 5 osztályt végzett, tisztviselő, szovjet állampolgár, Szverdlovszki megye, Szerovi járás Szverdlovszk városában élt, szállítmányozóként dolgozott a Nagyezdini kohógyárban. 1938. február 18-án letartóztatták az OSzFSzK 1926-évi BTK 58–6 § “Kémkedés” alapján és 1939. január 7-én a Szverdlovszki Megyei NKVD szabadlábra helyezte. Ismételten letartóztatták 1941. 07.23-án. 1941 10.15-én az OSzFSzK 1926-évi BTK 58–10 § “Szovjetellenes agitáció” alapján halálra ítélték és 1941.12.13-án kivégezték. 1989. november 30-án rehabilitálták (F. 1. Op. 2. Dd. 35357, 43711).

Ardeleán Ferenc, apja **Péter (Ардиан Федор Петрович)**, 1888-ban született Máramaros megye Tiszabogdányban (Osztrák–Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, mérsékelten írástudó, parasztsaládból származik. Magyar állampolgár, a Szverdlovszki megye, Belojárszki járás, Csernouszovo község lakosa, brigádvezető a „Nogin” gyárban. 1938.05.02-án letartóztatták az OSzFSzK 1926-évi BTK 58–6 § “Kémkedés” alapján, szabadlábra bocsátották 1938. december 15-én (F. 1. Op. 2. D. 2708).

Asztolos Sándor, apja **Albert** (**Астолош Александр Альбертович**), 1890-ban született Budapesten (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, szovjet állampolgár, 1925–1935-ben az SzK(b)P tagja, Szverdlovszk városában élt, szabóként dolgozott az „Agyezsda” ruhagyárban. 1938. február 26-án tartóztatták le az OSzFSzK 1926-évi BTK 58–6. § „Kémkedés”, 58–9. § „Kártevés” alapján, szabadlábra bocsátották 1938. december 20-án (F. 1. Op. 2. D. 2869).

Bán Borisz, apja **Imre** (**Бан Борис Имрович**), 1908-ban született Miskolcon (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, 8 osztályt végzett, munkáscsaládból származik, disszidens, hontalan személy. A Szverdlovszki megye Nagyezsdinszk (Szerov) városában élt, lakatosként dolgozott a „Himleszobirzsa”-ban. 1937. szeptember 8-án tartóztatták le az OSzFSzK 1926-évi BTK 58-6. § „Kémkedés”, 58-10. § „Szovjetellenes agitáció”, 58-11. § „Ellenforradalmi szervezkedés” alapján, 1937.12.12-én 10 év javító-munkatáborra ítélték. Rehabilitálták 1989.4.27-én. (F. 1. Op. D. 42413).

Barabás József, apja **József** (**Барабаш Иосиф Иосифович**), 1890-ben, született Marcali járás Hollád községben (Холмат, у-д Морцари) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, kispáros családból származik. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került, a Szverdlovszki megye, Polevszkoje munkás településen élt, nyugdíjas. 1938. március 20-án tartóztatták le az OSzFSzK 1926-évi BTK 58-6. § „Kémkedés” alapján, 1938. december 11-én szabadlábra bocsátották (F. 1. Op. 2. D. 1184).

Barta István, apja **István** (**Барта Степан Степанович**), 1893-ban az Osztrák-Magyar Monarchiában született, magyar nemzetiiségű, parasztcsaládból származik. Szovjet állampolgár, az SzK(b)P tagjelöltje, Szverdlovszkban élt, házfelügyelőként dolgozott az „Avtomát” pékségben. 1938. március 27-én letartóztatták, 1938. május 19-én az OSzFSzK 1926-évi BTK 58-6. § „Kémkedés”, 58-9. § „Kárte-

vés”, 58-11. § „Ellenforradalmi szervezkedés” alapján halálra ítélték és 1938. június 29-én kivégezték. Rehabilitálták 1960.06.10-án (F. 1. op. 2. D. 29904).

Barta Gyula, apja **János (Барто Юлиус Иванович)**, 1895-ben született Bokón (г. Бoko) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, elemi iskolát végzett. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, 1917-1920-ban az SzK(b)P tagja, ahonnan kizárták a munkafegyelem megsértése miatt, Szverdlovszkban élt, cipészként dolgozott az „Urálvojentorgban”. 1936. november 27-én tartóztattak le, 1937. január 10-én az OSzFSzK 1926. évi BTK 58-10.§ „Szovjetellenes agitáció” alapján három év javító-munkatáborra ítélték. Rehabilitált 1996. december 18-án (F. 1. Op.2. D. 17926).

Bartishev Ivan, apja **Sándor (Бартышев Иван Александрович)**, 1896-ban született Hont megye Palást községben (д. Плаштовици Готовской губернии) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, parasztszaládból származik, elemi iskola végzettségű. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. A Szverdlovszki megye, Alapajevszki járás, Garanyin erdőrészligen élt és gözdarukezelőként dolgozott a „Drevlit” tröszt Garanyini gépálmomásán. 1940. március 16-án letartóztatták és 1940. április 21-én az OSzFSzK 1926. évi BTK 58-10. § „Szovjetellenes agitáció” alapján 7 év javító-munkatáborra ítélték. Rehabilitálták 1997. január 22-én (F. 1. op. 2. D. 30481).

Berkovics Miklós, apja **Miklós (Беркович Николай Николаевич)**, 1891-ben született Temesváron (г. Темешвар) (Osztrák-Magyar Monarchia) magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származik, nem teljes középfokú végzettséggel. Szovjet állampolgár, Szverdlovszki megye Nyizsnij Tagil városában élt, a „Kujbisevi” gyár bádogosaként dolgozott. 1938. február 22-én letartóztatták az OSzFSzK 1926. évi BTK 58-2. § „Fegyveres felkelés”, 58–11. § „El-

lenforradalmi szervezkedés” alapján. Szabadlára bocsátották 1938. 12. 06-án (F. 1. Op.2. D, 5141).

Bernáth Johann, apja **István (Бернат Иоган Штефанович)**, a Sárvári járás Vangrém (?) (с. Вангрим Шарварского уезда) (Osztrák-Magyar Monarchia) községben született, 3 osztályt járt ki. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Jekaterinburg városában élt, magyar állampolgár, a hadifogoly kórházában ápolóként dolgozott. 1920. szeptember 4-én a Jekatyerinburgi HubCsEKA letartóztatta szovjetellenes agitáció miatt. Gyűjtő koncentrációs táborba helyezték Magyarországra történő kitoloncolásra általános szabály szerint más hadifoglyokkal együtt (F. 1. Op. 2. D. 20113).

Bartók Károly, apja **Zsigmond (Берток Карл Сигизмундович)**, 1923-ban született USzSzk Kárpátalja megye, Ungváron (г. Ужгород Закарпатской области УССР), magyar nemzetiségű. Szovjet állampolgár, Szverdlovszki megyében élt, katonaszolgálatos, a 95. Katonai Építési Zászlóalj sorkatonája. 1949. február 12-én tartóztatták le, 1949. augusztus 26-án az 1926-os OSZFSZK BTK 58–3. § „Együttműködés egy idegen állammal” tíz év javító-munkatáborra ítélték. 1955. május 16-án rehabilitálták (F. 1. op. 2. D. 32404).

Bazsán József, apja **Antal (Божан Иосиф Антонович)**, 1888-ban Zentán (г. Жената) született (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, a Szverdlovszki megye Irbitban élt, szappankészítő műhelyben dolgozott. 1938. február 24-én letartóztatták az OSZFSZK 1926. évi BTK 58–6. § „Kémkedés” alapján. Szabadlára bocsátották 1938. 12. 20-án (F. 1. op. 2. D. 2954).

Borscs József, apja **Mihály (Борщ Иосиф Михайлович)**, 1888-ban született, Sümegi járás Bodorfa községben (д. Бударфо уезда Шумян), (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, parasztcsaládból származik, elemi iskolát végzett. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, 1931–1935-

ben a SzK(b)P tagja, Szverdlovszkban élt, cipőműhely vezetőjeként dolgozott. 1938. 04. 15-én letartóztatták, 1938.05.31-én az OSzFSzK 1926. évi BTK 58–6. § „Kémkedés”, 58-9. § „Kártevés” alapján halálra ítélték és 1938. július 14-én kivégezték, 1989. január 16-án rehabilitálták (F. 1. Op. 2. D. 40671).

Végh Lajos, apja **Károly (Вейг Людвиг Карлович)**, 1883-ban született Budapesten (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, végzettsége középfokú. Szovjet állampolgár, az SzK(b)P tagja, Szverdlovszkban élt, az „Uralszkij Rabocsij” nyomda levéltárosa. 1938. február 26-án tartóztattak le. Az OSzFSzK 1926. évi BTK 58–6. § „Kémkedés” alapján, 1938. december 14-én szabadlábra bocsátották (F. 1. Op. 2. D. 3002).

Weinberger Béla, apja **Sámuel (Вейнбергер Бела Самуэлович)**, 1904-ben született Edelényben (г. Эделейн) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, felsőfokú végzettséggel. Szverdlovszkban élt, az „Uralelektromasina” üzem laboratóriumának vezetőjeként dolgozott. 1938. február 4-én letartóztatták az OSzFSzK 1926. évi BTK 109. § „Hivatali visszaélés” alapján, 1939.11.11-én a Szverdlovszki Megyei Belügyi Igazgatóság szabadlábra bocsátotta, a Szverdlovszki Megyei Törvényszék 1939. július 9-én vád alól felmentette (F. 1. op. 2. D. 3339).

Weiss Ignác, apja **Simon (Вейс Игнатий Семенович)**, 1892-ben született Budapesten (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származik, végzettsége 6 osztály. Szovjet állampolgár, az SZK(b)P tagja, Szverdlovszkban élt, a „Glavhleb” tröszt ügyvezető igazgatójaként dolgozott. 1937.08.07-án letartóztatták és 1938.01.14-én az OSzFSzK 1926. évi BTK 58–7. § „Állami ipar aláásása”, 58-8. § „Terrorizmus”, 58–11. § „Ellenforradalmi szervezkedés” alapján halálra ítélték. 1938. január 14-én kivégezték, 1957. október 26-án rehabilitálták (F. 1. Op. 2. D. 23885).

Veréb Jozsef (Вереп Иожеф), 1892-ban született Tiszaeszlárban (г. Эстлар) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, írás-

tudatlan. A Szverdlovszki megye, Belojárszki járás, Brusznyatszkoje községben élt, az „Avangard” kolhozban dolgozott. 1938.05.02-án tartóztatták az 1926. évi OSZFSZK BTK 58–6. § „Kémkedés” alapján, szabadlábra bocsátották 1939. április 9-én (F. 1. Op. 2. D. 2856).

Veres Elek, apja **Károly (Вереш Алексей Карлович)** 1886-ban született Komáromban (г. Комаром) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, parasztszaládból származik. Az 1917-1918-as években az RKKA-ban (Vörös Hadsereg) szolgált, Szverdlovszkban élt, szakácsként dolgozott a 68. számú étkezdében. 1938.02.26-én tartóztatták le, 1938. 05. 31-én halálra ítélték az OSzFSzK 1926. évi BTK 58–6. § „Kémkedés”, 58-9. § „Kártevés” alapján, 1938. július 14-én kivégezték, 1958. február 21-án rehabilitálták (F. 1. Op. 2. D. 25174).

Varhas András, apja **Mihály (Верхаш Андрей Михайлович)**, 1893-ban született Budapesten, magyar nemzetiségű, munkácsszaládból származik, írástudó. Oroszországba, mint az első világháború hadifogoly került. Szverdlovskban élt, a „Metalloremont” artel vezetőjeként dolgozott. 1938. február 24-én tartóztatták le és 1938. október 10-én az OSzFSzK 1926-évi BTK 58-6. § „Kémkedés”, 58-8 „Terrorizmus”, 58-9. § „Kártevés” alapján 10 év javító-munkatáborra ítélték. Rehabilitálták 1957.05.02-án (F. 1., 2. Op. D. 21277).

Wittmann Ignác, apja **József (Витман Игнатий Иосифович)**, 1893-ban Fejér megyében (губ. Фагифманг) (Osztrák-Magyar Monarchia) parasztszaládból származik, magyar nemzetiségű. A Szverdlovszki megye, Irbit járás, Kirga községben (Кирга Ирбитского района Свердловской области) élt, a járási állategészségügyi kolhoziskolában dolgozott. 1938. március 11-én tartóztatták le. Az OSzFSzK 1926. évi BTK 58-6. § „Kémkedés” alapján, szabadlábra bocsátották 1939. december 11-én. (F. 1. Op. 2. D. 4001).

Gajda István, apja **Mihály (Гайда Степан Михайлович)**, 1883-ban született Pest megyei Mikebudán (д. Микола округ Будапешт) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, parasztszaládból

származik, írástudatlan. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, a Szverdlovszki megye, Irbit járás, Csuszovlyána községben (дер. Чусовляна Ирбитского района Свердловской области) élt és kisiparos – cipészként dolgozott. 1938. március 8-án tartóztatták le az OSzFSzK 1926. évi BTK 58-6. § „Kémkedés” alapján, szabadlábra bocsátották 1938. december 28-án (F. 1. op. 2. D. 3972).

Gallai Sándor, apja **Miklós** (Галлий (Галлия, Галлий) **Александр Николаевич**), 1892-ben született Trencsén megye, Zsolnai járás, Nagytróna községben (д. Надирона Итранского уезда Тренчинской губернии), magyar nemzetiségű, kisiparos családból származott, 3 osztály végzettségű. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, az SzK(b)P tagja, a Szverdlovszki megye Nagyvezdinszk (Szerov) városában élt, a szállítási artel elnökeként dolgozott. 1938. március 10-én tartóztatták le és 1938. október 27-én az OSzFSzK 1926. évi BTK 58-6. § „Kémkedés” és 58–11. § „Ellenforradalmi szervezkedés” alapján 3 évi rendőri felügyelet alá helyezték. 1989. március 27-én rehabilitálták (F. 1. op. 2. D. 41222).

Garay Lőrinc, apja **Ferenc** (Гарай Лаврентий Францевич), 1892-ben parasztcsaládban született Esztergom megye Komáromban (д. Кураланы уезда Эстергом) (Osztrák – Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, 6 osztályt végzett. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Csehszlovák állampolgár, a Cseljabinszki megye, Pisminszki járás, Duhovaja községben (д. Духовая Пышминского района Челябинской области) élt és a „Kirov” kolhoz elnökeként dolgozott. 1938. március 17-én letartóztatták az OSzFSzK 1926-évi BTK 58–6. § „Kémkedés”, 68–7. § „Állami ipar aláásása”, 58–10. § „Szovjetellenes agitáció” alapján. A cseljabinszki börtön kórházában 1938.09.19-én halt meg (F. 1. op. 2. D. 34461).

Hédri Sándor, apja **Ferenc** (Гедри Александр Францевич), 1909-ben Marosvásárhelyen (Románia) (г. Мурац – Вешаркель

(Румыния) született, magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származik, műszaki szakközépiskolai végzettséggel, 1924 - 1932 között a Románia Ifju Kommunisra Szervezet tagja, disszidens, hontalan személy. A Szverdlovszki megye Nagyvezdsz (Serov) városában élt, művezetőként dolgozott a „Nagyvezdsz” városi kommunális gazdaságban. 1937.10.10-én tartóztatták le és 1937. december 31-én az OSzFSzK 1926-évi BTK 58–6. § „Kémkedés”, 68–10. § „Szovjetellenes agitáció”, 58–11. § „Ellenforradalmi szervezkedés” alapján 10 év javító- munkatáborra ítélték. 1989. április 27-én rehabilitálták (F. 1. op. 2. D. 42413).

Geletey János, apja **János (Гелетей Иван Иванович)**, 1890-ben parasztcsaládban született a Bihar megye Csomafalva községben (д. Чемафолма окр. Дебрецен) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, Szverdlovszki megye, Irbit városában élt, a járási kórház lovásza. 1938. március 12-én letartóztatták, az OSzFSzK 1926-évi BTK 58–6. § „Kémkedés”, 58–9. § „Kártevés” alapján 1938. szeptember 9-én 10 év javító-munkatáborra ítélték. Rehabilitálták 1964. november 24-én (F. 1. Op. 2. D. 33240).

Herber Gyula, apja **Mihály (Гербер Юлиус Михайлович)**, 1893-ban munkáscsaládban született Osztrák-Magyar Monarchiában, magyar nemzetiségű, alsófokú végzettséggel. Szovjet állampolgár, Szverdlovszki megyében élt és cipészként dolgozott a „Vojentorg” gyártóüzemében. 1938. január 2-án letartóztatták, 1938. november 10-én az OSzFSzK 1926-évi BTK 58–6. § „Kémkedés” alapján 5 év javító-munkatáborra ítélték. 1989.11.05-én rehabilitálták. (F. 1. Op. 2. D. 43645).

Géri Ferenc, apja **Ferenc (Гери Франц Францевич)**, 1889-ben született Tiszaújlakon (г. Тисауйлон) (Osztrák-Magyar Monarchia) munkáscsaládban, magyar nemzetiségű. Szovjet állampolgár, az SZK(b)P tagja, 1919-1923-ban a Vörös Hadseregben szolgált. Szverd-

lovszkban élt, szabóként dolgozott az „Agyezsda” varrodában. 1938. február 12-én tartóztatták le az 1926-évi BTK 58–6. § „Kémkedés” alapján, 1938. december 13-án szabadlábra bocsátották (F. 1., Op. 2. D, 2584).

Grandich Ferenc, apja **Ferenc (Грандич Франц Францевич)**, 1891-ben született, Magyarszerdahelyen (д. Модер-Сердоголь) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származik, 7 osztályt végzet. Szovjet állampolgár, a Szverdlovszki megye Kirovgradban élt, kertészként dolgozott a városi kommunális gazdaságban. 1938. március 19-én letartóztatták az 1926-évi OSzFSzK BTK 58–2. § „Fegyveres felkelés”, 58–6. § „Kémkedés”, 58–9. § „Kártevés”, 58–11. § „Ellenforradalmi szervezkedés” alapján. Szabadlábra bocsátották 1938.12.30-án (F.1.Рo.2. D. 4944).

Grosschart János, apja **János (Гроссхард Иван Иванович)**, 1891-ben munkáscsaládban született Szatmárnémetiben (г. Сатмар) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, 4 osztály végzettségű. Szovjet állampolgár, a Szverdlovszk megye Revda városában élt, gyári munkásként dolgozott. 1937. december 16-án letartóztatták, az az OSzFSzK 1926-évi BTK 58–6. § „Kémkedés”, 58–9. § „Kártevés” alapján 1938. január 15-én halálra ítélték. 1938. február 21-én kivégezték, 1957. december 20-án rehabilitálták (F. 1. Op. 2. D. 25024).

Huber Ignác, apja **Ignác (Губер Игнат Игнатьевич)**, 1898-ban született Budapesten (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiiségű, parasztszaládból származik, katonarepülő iskolát végzett, Magyar Kommunista Párt tagja volt. Szovjet állampolgár, 1926-1932-ben az SzK(b)P tagja, Szverdlovszkban élt, szerelőként dolgozott az „Uktusz” állami gazdaságban. 1938. 03. 02-én letartóztatták az 1926-évi OSzFSzK BTK 58–10. § „Szovjetellenes agitáció” alapján. 1939. július 3-án a Szverdlovszki Törvényszék felmentette (F. 1. Op 2. D. 5752).

Dekunov György, apja **János (Декунов Георгий Иванович)**, 1890-ben született Törös községben (д. Тереша) (Osztrák-Magyar

Monarchia) kisiparos családban, magyar nemzetiségű, korlátozottan írástudó. Szovjet állampolgár, a Szverdlovszki megye, Mahnevszki járás, Bobrovka tanyán (хуторе Бобровка Махневского района Свердловской области) élt, kolhozista. 1938. március 17-én letartóztatták az 1926. évi OSzFSzK BTK 58–2. § „Fegyveres felkelés” 58–8. § „Terrorizmus”, 58–9. § „Diverzió”, 58–11. § „Ellenforradalmi szervezkedés” alapján, szabadlára helyezve 1938. 09.05-én (F.1.Op.2.D. 4367).

Dobos József, apja **Albert** (Добос Иосиф Альбертович), született 1893-ban Nyergesújfalu községben (д. Шереш) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, értelmiségi családból származik, 4. osztályt végzett. Szovjet állampolgár, a SZK(b)P tagja, Szverdlovszkban élt, a Szverdlovszki Megyei Belügyi Igazgatóság személyzeti osztályának helyettes vezetőjeként dolgozott. 1938. március 26 - án letartóztatták. Az 1926. évi OSzFSzK BTK 58–6. § „Kémkedés” alapján. Szabadlára bocsátották 1939. január 5-én (F. 1. op. 2. D. 21345).

Dobsa János, apja **András** (Добша Иван Андреевич), 1892-ben született Ágcsernőn (г. Черна) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származik, írástudatlan, 1912–1914-ben a Magyar Szociáldemokrata Párt tagja. Szovjetunió állampolgára, 1927-1937-ben az SZK(b)P tagja, a Szverdlovszki megye, Nagyezsdsz (Serov) városában élt, hegesztő inasként dolgozott a „Nagyezsda” kohászati üzemben. 1938. február 18-án tartóztatták le az 1926. évi OSzFSzK BTK 58–6. § „Kémkedés”, 58–11. § „Ellenforradalmi szervezkedés” alapján, szabadlára bocsátották 1938.12.11-én (F. 1. op. 2. D. 2376).

Drautar (Drautor) János, apja **József** (Драутар (Драутор) Иван Иосифович), 1879-ben született Zsarnó (д. Жарно) községben (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, parasztcsaládból származik. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár. A Szverdlovszki megye, По-

levszki járás Szeverszki gyár munkástelepen (пос. Северского завода Полевского района Свердловской области) lakott, a gyár ácsaként dolgozott. 1938. február 7-én letartóztatták az OSZFSZK 1926. évi BTK 58–6. § „Kémkedés” alapján. 1938. december 15-én szabadlábra bocsátották (F. 1. op. 2. D. 3888).

Jerdisev István, apja **János** (**Ердышев Степан Иванович**), 1894-ben született Alsózsoltán (с. Алшожелца) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, parasztcsaládból származik. Szovjet állampolgár, Szverdlovskban élt, a 4. számú üzlet kocsisaként dolgozott. 1938. február 26-án letartóztatták, 1938. október 10-én az OSZFSZK 1926-os BTK 58–6. § „Kémkedése” paragrafus alapján 8 év javító-munkatáborra ítélték. A Szovjetunió NKVD Rendkívüli Ülése 1941. május 21-i határozatával az ügyét lezárták, 1941. május 29-én szabadlábra bocsátották. 1990. június 6-án rehabilitálták (F.1,2.Op, D.18689).

Zadorina Anna apja **Ferenc** (**Задорина Анна Федоровна**), 1896-ban született Csepregen (г. Чепер) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származik, korlátozottan írástudó. Szovjet állampolgár, 1929-1935-ben az SZK(b)P tagja, a Szverdlovszki megye Verhoturje városában élt, a helyi fogyasztási szövetkezet takarító-nője. 1938. január 8-án tartóztattak le az 1926-os OSZFSZK BTK 58-2. § „Fegyveres felkelés”, 58–11. § „Ellenforradalmi szervezkedés” alapján, szabadlábra bocsátva 1938.08.13-án (F.1. Op. 2. D. 6992).

Ivanyi Lőrinc apja **Prokor** (**Ивани Лоренц (Ларенц, Иван) Прокопьевич**), 1889-ben született, Székes-Preszáka (с. Секаш-Пресака) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, polgári iskola 4 osztályát végzett. Szovjet állampolgár, Szverdlovskban élt, a Megyei Gyógyszerészeti Igazgatóság osztályvezetőjeként dolgozott. 1937. szeptember 23-án tartóztattak le az 1926. évi OSZFSZK BTK 58–9. § „Kártevés”, 58–11. § „Ellenforradalmi szervezkedés” alapján, szabadlábra bocsátották 1939. március 22-én (F. 1. op. 2. D. 3336).

Ignác György, apja **János (Игнуц Георгий Иванович)**, 1893-ban született Szatmár megye Királydarácon (д. Киральдороц Сатмарской губернии) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, parasztcsaládból származik, 3 osztályt végzett. Szovjet állampolgár, a Szverdlovszki megye, Pervouralszki járás 67-es sz. csomóponton élt, a Bilimbajevi faipari gazdaságban raktárosként dolgozott. 1938. március 24-én tartóztattak le, az 1926. évi OSZFSZK BTK 58-6. § „Kémkedés”, 58–9. „Kártevés” alapján. 1938. november 4-én 3 év rendőrségi felügyelet alá helyezték. Rehabilitálták 1989. március 20-án (F. 1. op. 2. D. 36772).

Kardos Péter, apja **Johan (Кардос Петер Иоганович)**, 1914-ben született Hailárban (г. Хайлар) (Mandzsúria, Kína), magyar nemzetiségű, értelmiségi családból származik, felsőfokú végzettséggel, hontalan személy. Harbinban (Kína) élt, szölista énekesként dolgozott egy pop zenekarban. 1947. január 14-én letartóztatták és 1947. 06.09-én az 1926-évi OSZFSZK BTK 58-4. § „Szovjet hatalom aláásása”, 58-6. § „Kémkedés” alapján 15 év javító-munkatáborra ítélték. A BelÜM Voszturallagban raboskodott, a Szverdlovszki megye Tavda városban. Az Irkutszki Megyei Törvényszék 1956. február 2-i végzésével idő előtt szabadlábra bocsátották gyógyíthatatlan betegsége miatt. Rehabilitálták 1968. március 18-án (F. 1. op. 2. D. 34756).

Kövecses Martin (Martin), apja **József (Кевечеш Мартын (Мартин) Иосифович (Осипович))**, 1895-ben született Ragály községben (с. Роголи) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származik, plébánia iskolát végzett, magyar állampolgár. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. A Szverdlovszki megye Irbitben élt, lakatosként dolgozott a 20. sz. állami malomnál. 1925. november 19-én tartóztattak le és 1926. 04. 29-én az OSZFSZK 1922. évi BTK 66. § „Kémkedés” alapján 3 év javító-munkatáborra ítélték. Az OGPU Rendkívüli Ülésének 1928. 05. 11-i határozatával a büntetésének letöltése után három évre Szi-

bériába száműzték. Rehabilitálták 2003. január 30-án (F. 1. op. 2. D. 49430).

Kőrösi József, apja **Móric (Кереш Иосиф Морицович)**, 1901-ben született Miskolcon (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származik, felsőfokú műszaki végzettséggel. A Szverdlovszki megye, Nyizsnyij Szalda járás, Verhnyaja Szalda községben élt, az Uralsztálimoszt gyárban tervezőként dolgozott. 1938. február 11-én letartóztatták. az 1926. évi OSZFSZK büntető törvénykönyve 58–6. § „Kémkedés”, 58–7. § „Állami ipar, közlekedés aláásása”, 58–8. § “Terrorista akciók a szovjet hatalom képviselői ellen”, 58-11. § “Ellenforradalmi szervezkedés” alapján. Szabadlára bocsátották 1939.5.18-án (F.1.Op. 2. D. 2207).

Keselyák Miklós, apja **János (Кисляк (Киселяк) Николай Иванович)**, 1892-ban Felsőlendván (с. Горнолендово) (Osztrák-Magyar Monarchia) parasztszaládban született, népiskola 3 osztályát fejezte be. Szovjet állampolgár, a Szverdlovszki megye Nagyezsdinszk (Szerov) városában élt, esztergapad-karbantartóként dolgozott a 76. sz. gépgyárban. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. 1938. február 18-án tartóztattak le az 1926. évi OSZFSZK BTK 58-2. § „Fegyveres felkelés és bandák behatolása”, 58–6 § „Kémkedés” alapján, 1938. december 3-án szabadlára bocsátották (F. 1. op. 2. D. 7235).

Kiss Mihály, apja **Mihály (Киш Михаил Михайлович)**, 1896-ban született Révkovácsházán (д. Рефковачхазо), munkáscsaládból származik, 5 osztályt végzett, magyar állampolgár. A Szverdlovszki megye Irbit városban élt, és a “Zagotzeruo” vállalat gabonaszárító üzem mestereként dolgozott. 1938. február 24-én letartóztatták az OSZFSZK 1926. évi BTK, 58–6. § „Kémkedés” alapján. Szabadlára bocsátották 1938. december 29-én (F. 1. Op. 2. D. 3967).

Klein József, apja **Herman (Клейн Иозеф Германович)**, 1904-ben született Miskolcon (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, 10 osztályt végzett. 1932-ben külföldi turistaként érkezett

a Szovjetunióba, szovjet állampolgárságot vett fel, Szverdlovszkban élt, festő mázolóként dolgozott a "Lakokokrászpokritije" tröszt Szverdlovszki fiókjában. 1938. március 29-én letartóztatták, 1938. október 13-án az 1926-os OSZFSZK BTK 58–6. § „Kémkedés” alapján 5 öt év javító-munkatáborra ítélték, 1958. április 22-én rehabilitálták (F. 1. op. D. 26471).

Klug András, apja **Maxim (Клюг Андрей Максимович)**, 1907-ben született Érden (с. Пере́д) (Osztrák-Magyar Monarchia) kereskedő családban, felsőfokú orvosi végzettséggel rendelkezett. Szovjet állampolgár, Szverdlovszkban élt, orvosként dolgozott a Verh-Iszetszki orvosi rendelőben. 1938.11.04-én tartóztattak le az OSZFSZK 1926. évi BTK 58–6. § „Kémkedés” alapján, 1938. december 27-én szabadlábra bocsátották (F. 1. op. D. 1443).

Kovács László, apja **András (Ковач Василий Андреевич)**, 1897-ben született Budapesten (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, elemi iskola végzettséggel, munkáscsaládból származik. Szovjet állampolgár, Szverdlovszkban élt, az Avtozapcasztyi raktárosaként dolgozott. 1938. február 26-án tartóztattak le az OSZFSZK 1926. évi BTK 58–6. § „Kémkedés” alapján, szabadlábra bocsátották 1938.12.17-én (F. 1. op. 2. D. 2835).

Kovács János, apja **Zsigmond (Ковач Иван Зигмундович)**, 1888-ban született Felsősófalván (с. Фельши-Шульфаново) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, 3 osztályt végzett, parasztszaládból származik, hontalan személy. Szverdlovszki megye, Irbiti járás, Nyicinszkoje községben élt, iskolapedellus. 1938. március 1-jén tartóztattak le. Az 1926. évi OSZFSZK BTK 58–6. § „Kémkedés” alapján, szabadlábra bocsátották 1939.01.01-én (F. 1. op. 2. D. 1182).

Kovács (Hauosztov) János (Imre), apja **János (Ковач (Хаустов) Иван (Имре) Иванович)**, 1882-ben született Tordán (г. Турда) (Románia), magyar nemzetiségű, 5 osztályt végzett, parasztszaládból származik, disszidens, hontalan személy. A Szverdlovszki megye,

Suholozsszky járás, Szuhaj Log községben cipészként egy suszterműhelyben dolgozott. 1938.05.02-án letartóztatták, 1938.10.10-én az 1926-os OSZFSZK BTK 58–6. § „Kémkedés” alapján 10 év javító-munkatáborra ítélték. Rehabilitálták 1961. 04. 04-én (F. 1. op. 2. D. 30595).

Kovács István, apja **István (Ковач Иштван (Степан) Иштванович (Степанович))**, 1877-ben született Budapesten (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, írástudatlan, parasztcsaládból származik. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, Szverdlovszki megye, Acsiti járás, Bolsoj Ut (с. Большой Ут Ачитского района Свердловской области) községben élt, cipész, konkrét munkahely nélkül. 1936. november 27-én tartóztattak le. Az 1926-os OSZFSZK BTK 58–10. § “Szovjetellenes agitáció” alapján négy év javító-munkatáborra ítélték. Korábban, 1930-ban Szahalinra száműzték munka kizsákmányolás miatt. 1992. november 19-én rehabilitálták (F. 1. Op. 2. D. 18832).

Kovács István, apja **János (Ковач Степан Иванович)**, 1894-ben született, Sárváron (г. Шарвар) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, középfokú végzettséggel, munkáscsaládból származik. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, 1919-1922-ben a SzK(b)P tagja, Szverdlovszkban élt, ácsmesterként dolgozott egy tésztagyárban. 1938. március 13-án letartóztatták. 1938. június 21-én az 1926-évi OSZFSZK BTK 58-6. § „Kémkedés”, 58-2. § „Fegyveres felkelés és bandák behatolása”, 58–9. § „Kártevés, gyűjtogatás, kommunikáció robbantása” alapján 10 év javító-munkatáborra ítélték. Rehabilitálták 1989.05.05-én. (F. 1. Op. 2. D. 39966).

Kovács Ferenc, apja **Ferenc (Ковач Франц (Федор) Францевич (Федорович))**, 1894-ben született Farkasdon (с. Фаркашт) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, középfokú végzettséggel plusz a kommunista pártiskola. Szovjet állampolgár, az SZK(b)P tagja, Szverdlovszkban élt, tanárként dolgozott a topográfiai techni-

kumban. 1938. február 26-án tartóztatták le az OSZFSZK 1926. évi BTK 58–6. § „Kémkedés” alapján. Szabadlábra bocsátották 1938. december 29-én (F. 1. Op. 2. D. 3206).

Kovácsstóth (?) Ferenc, apja **Ferenc (Ковачтов Франц Францевич)**, 1901-ben született Kaposváron (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, 6 osztályt végzett. Szovjet állampolgár, Szverdlovszkban élt, cipész - kisiparos, konkrét munkahely nélkül. Az 1919-1920-ban a Magyar Kommunista Párt tagja, 1920-1922-ben az Osztrák Kommunista Párt tagja. 1922-ben politikai emigránsként került a Szovjetunióba, 1924–1927-ben a SZK(b)P tagja. 1927-ben 3 év javító-munkatáborra ítélték a magyarországi határ illegális átlépésének kísérletéért. 1938.2.26-án letartóztatták és az 1926-os OSZFSZK BTK 58–6. § „Kémkedés” alapján 8 év javító-munkatáborra ítélték. 1968. augusztus 21-én rehabilitálták (F. 1. op. 2. D. 34819).

Kozmakov István apja **Dániel (Козмаков (Козьмаков, Кисковских) Степан Данилович)**, 1895-ben született Bukaresten (Románia), magyar nemzetiségű, írástudó, munkáscsaládból származik. Szovjet állampolgár, a Szverdlovszki megye, Beloarszki járás, Bolsaja községben élt, traktorosként dolgozott a Bazsenov traktorállomáson. 1938.05.02-ben tartóztatták le az OSZFSZK 1926. évi BTK 58–6. § „Kémkedés” alapján. Szabadlábra bocsátották 1938. december 1-jén (F. 1. op. 2. D. 3369).

Koncz Benjamin, apja **Pál (Конц Вениамин Павлович)**, 1895-ben született Segesváron (г. Шеветвар) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származik, öt osztályt végzett. Szovjet állampolgár, 1930-1935-ben az SZK(b)P tagja, Szverdlovszki megye, Irbitszky járás, Hугякovo községben élt, a „Zagotzeruo” cég Hугяkovi fiókjának igazgatójaként dolgozott. 1938. február 25-én letartóztatták. Az OSZFSZK 1926. évi BTK 58-2. § „Fegyveres lázadás és bandák behatolása”, 58–6. § „Kártevés, gyújtogatás, kommunikációs eszközök robbantása” alapján halálra

ítélték. 1938.09.15-én kivégezték. Rehabilitálták 1989. április 25-én (F. 1. Op. 2. D. 39787).

Králik Mihály, apja **Mihály (Кралик Михаил Михайлович)**, 1892-ben született Eperjes megye, Sztropkó járás Носца községben (с. Хоча Тиковской губернии) (Osztrák-Magyar Monarchia), paraszt családból származik, 6 osztályt végzett, 1918-1919-ben a Fehér Hadseregben szolgált. Szovjet állampolgár, Szverdlovszkban élt, gondnokként dolgozott a Megyei Kereskedelmi Oktató Központban. 1938. március 22-én letartóztatták és 1938. május 17-én halálra elítélték a BTK 58-6. § „Kémkedés”, 58-9. § „Kártevés, gyűjtogatás, kommunikáció eszközök robbantása”, 58-11. § „Ellenforradalmi szervezkedés” alapján. 1938. június 29-én kivégezték, 1957. október 2-án rehabilitálták (F. 1. op. 2. D. 23995).

Kraus Ludwig, apja **Adolf (Краус Людвиг Адольфович)**, 1894-ben született, Szolnokon (г. Солнок) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származik, 4 osztályt végzett. 1911-1914-ben a Magyar Szociáldemokrata Párt tagja, 1918-1921. az OK(b)P tagja. 1921-ben egy év, 1936-ban pedig három év börtönre ítélték. Szovjet állampolgár, a Cseljabinszki megye Камисловban élt, és a Kamislovi építkezés szállítójaként dolgozott. 1938. március 25-én tartóztattak le, az 1926-évi az OSZFSZK BTK 58-6. § „Kémkedés”, 58-9 § „Kártevés, gyűjtogatás, kommunikációs eszközök robbantása”, 58-11 § „Ellenforradalmi szervezkedés” § alapján halálra ítélték. 1938. október 16-án kivégezték, rehabilitálták 1989. május 4-én (F. 1. Op. 2. D. 43131).

Kronics Péter, apja **János (Кронич Петр Иванович)**, 1894-ben született Egerváron (д. Эгервальд) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származik, falusi iskolát végzett. Szovjet állampolgár, a Szverdlovszki megye, Irbit városában élt, az Irbiti 1.sz. pékségben dolgozott. 1937-ben az 1926-évi OSZFSZK BTK 142. § alapján egy év kényszermunkára ítélték. 1938.2.24-én le-

tartóztattak, 1938.3.5-én az OSZFSZK BTK 58–6. § „Kémkedés”, 58–8. § „Szovjet vezetők elleni terrorcselekmények” alapján halálra ítélték. 1938. szeptember 15-én kivégezték, 1989. április 25-én rehabilitálták (F. 1. Op. 2. D. 39789).

Lakatos Mihály, apja **Sándor (Лакатош (Лакотош) Михаил Александрович)**, 1889-ben Szabadkán született (г. Сабадка) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származik, 6 osztályt végzett. Szovjet állampolgár, 1918-ban és 1920-ban a Vörös Hadseregben szolgált, 1918 – 1919-ben a Kolchak hadsereg hadifoglya, 1920 óta a OK(b)P tagja. Szverdlovszkban élt, a Május 1. nevű javító és építő szövetkezet igazgatóságának elnökeként dolgozott. 1938. február 26-án tartóztattak le, az 1926-os OSZFSZK BTK 58-6. § „Kémkedés”, 58-9 § „Kártevés, gyújtogatás, kommunikáció eszközök robbantása” alapján, 1938. december 13-án szabadlára bocsátották (F. 1. op. 2. D. 2982).

Lindtner Vladimir, apja **József (Линдтнер Владимир Иосифович)**, 1892-ben az Ipolyságban (г. Ипольша) született (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, értelmiségi családból származik, középfokú végzettséggel. Szovjet állampolgár, a Szverdlovszki megye, Nyzsnyij-Szaldai járás, Nyzsnyaja Szalda községben élt, bolti eladóként dolgozott. 1938. február 11-én letartóztatták az 1926. évi OSZFSZK BTK 58–6. § „Kémkedés” alapján, szabadlára bocsátották 1938.8.20-án (F. 1. Op.2. 5428).

Marton István, apja **István (Мартон Степан Степанович)**, 1896-ban született Nazvorut (г. Назворут) községben (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, értelmiségi családból származik, elemi iskolát végzett. Szovjet állampolgár, a Szverdlovszki megye Irvitben élt, a „Kozsevník” szövetkezetben művezetőként dolgozott. 1938.2.24-én tartóztattak le, 1938.3.5-én az 58-6. § „Kémkedés”, 58-8 § „Terrorista akció elkövetése”, 58-9 § „Diverzió” alapján halálra ítélték. 1938. november 20-án kivégezték, rehabilitálták 1957. november 5-én (F. 1. Op. 2. D. 24178).

Martinovics János, apja **Konsztantin (Мартинович (Мартинович) Иван Константинович)**, 1891-ben született Bácskai Monostoron (пос. Левкушенич Монштурского района) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, parasztcsaládból származik, öt osztályt végzett. Szovjet állampolgár, a Szverdlovszki megye, Turinszki járás, Lugovaja községben élt és beszerzőként dolgozott a Korinkoi fogyasztási szövetkezetben. 1936. július 18-án tartóztatták le, és 1937. február 17-én 5 év javító-munkatáborra ítélték az 58–10. § „Szovjetellenes agitáció” alapján. Rehabilitálták 1993.02.02-án (F. 1., 2. Op. D. 48042).

Maszlov (Szokolov) János, apja **Péter (Маслов (Соколов) Иван Петрович)**, 1895-ben született Havasmezőn (г. Хявяшмедя) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, parasztcsaládból származik, írástudatlan. Szovjet állampolgár, a Szverdlovszki megye, Belojarszki járás, Mezenka községben élt, az 5. sz. malomban dolgozott segéd munkásként. 1938. 02.09-én letartóztatták, az OSzFSzK 1926-os BTK 58–2. § „Fegyveres lázadás és bandák behatolása”, 58–7. § „Állami ipar, közlekedés aláásása”, 58–8. § „Kártevés, gyűjtögetés, kommunikációs eszközök robbantása” alapján 1938.05.15-én halálra ítélték, 1938.05.15-én kivégezték, 1956.06.06-án rehabilitálták (F. 1. op. 2. D. 17160).

Mattern (Mottern) Gyula, apja **István (Матэрн (Мотэрн) Юлиус Степанович)**, 1890-ben született, Borsod megye Dédestapolcsány (г. Днешдированедер) községben (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származik, 6 osztályt végzett. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Magyar állampolgár, a Cseljabinszki megye Tugulimi járás, Uszpenszki gyári lakótelepen élt, az Uszpenszki papírgyár esztergályosa. 1938. március 12-én letartóztatták, 1938. április 15-én. az 1926. évi OSZFSZK BTK 58–2. § „Fegyveres felkelés”, 58–7. § „Gazdasági ellenforradalom”, 58–9. § “Diverzió”, 58-11. § “Ellenforradalmi szer-

vezkedés” alapján halálra ítélték, 1938.05.05-én kivégezték, rehabilitálták 1989.05.15-én (F. 1. Op. 2. D. 43051).

Medve András, apja **Sandor** (Медве Андраш Шандор), 1905-ben született a Maros-Torda megye Magyarrégen községén (д. Модьярпереп района Морош-Торда) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, kisiparos családból származik, felsőfokú orvosi képzettséggel, Nyilas párt tagja. Oroszországba, mint a második világháború hadifoglya került, a magyar honvédség alhadnagya, orvos. A Szovjetunió BÜМ 318.sz. hadifogoly tábor 4. részlegének hadifoglya a Szverdlovszki megye Novaja Lyjalya városban. 1947. szeptember 2-án letartóztatták, 1947. szeptember 21-én az 1926-os OSZFSZK BTK 58–6. § „Kémkedés” alapján 25 év javító-munkatáborra ítélték. 1955-ben hazatelepült, 1961.12.29-én rehabilitálták (F. 1. Op. 2. D. 31565).

Menyhárt Pál, apja **Jeszef** (Менгарт Павел Осипович), 1891-ben született Szatmár megye Batarcs községben (с. Ботрадат Сатмарская губернии) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származik, öt osztályt végzett. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, Nyizsnij Tagilban (Szverdlovszki megye) élt, kovácsként dolgozott az “Uralvagonzavodnál”. A Szverdlovszki megye NKVD 1938.16-i határozatával az ügyét lezárták. (F. 1. . Op.2, 4276).

Mészáros Antal, apja **András** (Миссарош Антон Андреевич), 1890-ben született Somorja járás Nagymederben (с. Модимодера уезда Шомория) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, parasztcsaládból származik, 6 osztályt végzett. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, a Szverdlovszki megye, Berezovszki járás, Kuzino községben élt, vadászként dolgozott az “Uralpushnina” szövetkezetben. 1938.02.08-án tartóztatták le, 1938.12.23-án szabadlábra bocsátották. (F. 1. Op.2. D. 4755).

Molnár Sándor, apja **István** (Молнар Александр Степанович), 1891-ben született Budapesten (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származik, elemi iskolát végzett. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, 1918 és 1924 között a Vörös Hadseregben szolgált, Szverdlovszkban élt, a „Szverdlgortorg” tröszt 2. sz. gépkocsi park vezetőjeként dolgozott, 1937. november 22-én tartóztatták le és 1938. január 14-én az 1926-évi OSZFSZK BTK 58-6. § „Kémkedés”, 58-9. § „Diverzió” alapján halálra ítélték, 1938. február 21-én kivégezték, rehabilitálták 1963. augusztus 30-án (F. 1. Op. 2. D. 32184).

Markovics István, apja **János** (Муркович Степан Иванович) 1894-ben született Budapesten (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származik, nem teljes középfokú végzettséggel. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, 1918-1921-ben a Vörös Hadseregben szolgált, Szverdlovszkban élt, Uralmaszavod-ban lakatos művezetőjeként dolgozott. 1938. március 1-jén tartóztatták le az OSZFSZK 1926. évi BTK 58–6. § „Kémkedés” alapján, szabadlábra bocsátották 1938. december 20-án (F. 1. op. 2. D. 4738).

Nagy József, apja **József** (Надь Иосиф Иосифович), 1895-ben született, Szatmárnémetiben (г. Сатмарнеймаг) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, polgári családból származik, 8 osztályt végzett, az OK(b)P tagja. Jekatyerinburgban élt, 1919. január 10-én tartóztatták le és 1919. december 12-én szabadlábra bocsátották (F. 1., 2. Op. D. 18278).

Németi Johan (Iván), apja **Antal** (Неметти Иоган (Иван) Антонович), 1888-ban született Medgyesegyházán (г. Медьдешедьхазя) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, kisiparos családból származik, 6 osztályt végzett. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, Szverdlovszkban élt, művezetőként dolgozott az NKVD „Isztok” álla-

mi gazdaság szuszterműhelyében. 1938. március 5-én tartóztattak le az OSZFSZK 1926. évi BTK 58–6. § „Kémkedés” alapján. 1938.12.24-én szabadlábra bocsátották (F. 1. op. 2. D. 3959).

Nikodémusz (Nikadimus) András, apja **András (Никодемус (Никадимус) Андрей Андре)**, 1884-ben született Budapesten (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származik, 9 osztályt végzett. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, a Szverdlovszki megye Nagyezsinszk (Serov) városában élt, lakatosként dolgozott az „Uralszevlesztyázs” trösztnél. 1938. március 17-én letartóztatták. Az OSZFSZK 1926. évi BTK 58–6. § „Kémkedés” alapján. 1938. december 18-án szabadlábra bocsátották. (F. 1. Op. 2. D. 6066).

Novicky József, apja **János (Новицкий Иосиф Иванович)** 1881-ben született Budapesten (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, kisiparos családból származik, 4 osztályt végzett. 1904-1906-ban a Magyar Szociáldemokrata Párt tagja, 1917-1922-ben USA Munkáspárt tagja. Az 1924-1935-es években az SZK(b)P tagja, majd kizárták, mint olyant, akit tévesen átvezették egy másik pártból. Szovjet állampolgár, a Szverdlovszki megye Nagyezsinszk (Szerov) városában élt, ácsként dolgozott a Nagyezsinszki Járási Kereskedelmi Szövetkezetben. 1938. február 17-én letartóztatták. 58–6. § „Kémkedés” alapján, 1939. július 27-én szabadlábra bocsátották (F. 1. op. 2. D. 3544).

Nagy János, apja **János (Нодь Иван Иванович)**, 1889-ben született Debrecenben (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, parasztszaládból származik, elemi iskolát végzett. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, a Szverdlovszki megye Irbit városában élt, az Irbitszki Járási Fa és Élelmiszer Kereskedelmi Szövetkezet zöldségraktárának vezetőjeként dolgozott. 1934-ben 6 hónapos kényszermunkára ítélték. 1938. február 25-én letartóztatták, 1938. május 31-én az 1926-évi OSZFSZK BTK 58-6. § „Kémkedés”, 58-9. § „Diverzió” § alapján halálra ítélték.

1938. július 14-én kivégezték, 1983. június 30-án rehabilitálták (F. 1. Op. 2. D. 36041).

Nagy Péter, apja **András (Нотъ Петр Андреевич)**, 1890-ben született Bükkfalván (д. Бикфолво) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, parasztcsaládból származik, elemi iskolát végzett. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került, szovjet állampolgár, 1930–1937-ben a SzK(b)P tagja, Aszbeszt városban (Szverdlovszki megye) élt, raktárosként dolgozott az Aszbeszti Faipari Vállalat traktorbázisán. 1937. október 28-án tartóztatták le, 1937. november 4-én az OSZFSZK BTK 1926-os 58-10. § “Szovjetellenes agitáció” alapján 10 év javító-munkatáborra ítélték. Rehabilitálták 1989. április 19-én (F. 1. op. 2. D. 38799).

Ozsvár Mátyás, apja **Sándor (Ожвар Матвей Александрович)**, 1892-ben született a Szolnok megye Törökszentmiklóson (д. Терексамиклош Солнакского уезда) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, parasztcsaládból származik, elemi iskolát végzett. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, Szverdlovszkban élt, szakácsként dolgozott a cseksiták városnegyede étkezőjében. 1938. április 14-én letartóztatták. Az 1926. évi OSZFSZK BTK 58–6. § „Kémkedés” alapján, szabadlábra bocsátották 1938. december 24-én (F. 1. op. 2., D. 1265).

Papp Antal, apja **Antal (Папп Антон Антонович)**. 1885-ben született Budapesten (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származik, 4 osztályt végzett. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, 1924–1936-ban a SZK(b)P tagja, Szverdlovszkban élt, gőzmozdony fűtőjeként dolgozott a Verh-Iszetszki kohógyárban. 1938. február 15-én letartóztatták. 1938. május 31-én az 1926-évi OSZFSZK BTK 58-2. § „Fegyveres felkelés”, 58–6. § „Kémkedés”, 58–9. § „Diverzió” alapján halálra ítélték. Kivégezték 1938.06.29-én, rehabilitálták 1989.05.05-án (F. 1. Op. 2. D. 41725).

Petranyin József, apja **János** (Петранин Иосиф Иванович), 1886-ban született Budapesten (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származik, írástudatlan. Oroszországba, mint az első világháborús hadifogoly került. Szovjet állampolgár, a Szverdlovszki megye, Revdinszki járás, Dehtyárka községben élt, vājarként dolgozott a 2. sz. "Revdinszkaya" bányában. 1938. január 13-án tartóztatták le. Az 1926. évi OSZFSZK BTK 58–9. § „Diverzió”, 58–11 § „Ellenforradalmi szervezkedés” alapján, szabadlábra bocsátották 1939. március 25-én (F. 1. op. 2. D. 3252).

Pivarcsek (Pivarcsec, Pivarczuk) **Ferenc**, apja **Ferenc** (Пиварчек (Пиварчец, Пиварчук) **Франц Францевич**), 1894-ben született Budapesten (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, értelmiségi családból származik, nem teljes középfokú végzettségű. Az 1915-1921-es években Oroszországban élt az első világháború hadifogolyként, 1921-ben Magyarországra távozott, 1926-ban visszatért a Szovjetunióba. Szovjet állampolgár, 1918-ban a Vörös Hadseregben szolgált, a Szverdlovszki megye, Pervouralszk városában élt, művezetőként dolgozott a Pervouralszki Városi Kommunális Gazdaságban. 1938. február 10-én tartóztatták le az OSZFSZK 1926. évi BTK 58-6. § „Kémkedés” alapján, 1938. december 27-én szabadlábra bocsátották (F. 1. op. 2. D. 2760).

Pintér-Belov Illés, apja **János** (Пинтер-Белов Илья Иванович), 1887-ban született Júl-Dül (с. Июль-Дюль) községben (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, parasztcsaládból származik, 3 osztályt végzett, hontalan személy, a Szverdlovszki megye, Krasznopolyánszky járás, Mezsevaja községben élt, kolhozista. 1938. február 28-án tartóztatták le. Az 1926. évi OSZFSZK BTK 58–2. § „Fegyveres felkelés”, 58–6. § „Kémkedés”, 58–11. § „Ellenforradalmi szervezkedés” alapján. Szabadlábra bocsátották 1938.12.17-én. (F. 1. op. 2. D. 5278).

Poludnev József, apja **János** (Полуднев Иосиф Иванович), 1890-ben született Lemberg megye Delesznovka községben (А.

Делесновка Львовской губернии) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, parasztcsaládból származik, iskolázottsága: írástudatlansági program. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, a Szverdlovszki megye, Krasz-nopolyanszki járás, Szemuki községben élt, lovászként dolgozott egy kolhozban. 1938. február 28-án tartóztatták le. Az OSZFSZK 1926-os BTK 58-2. § „Fegyveres felkelés”, 58-6. § „Kémkedés”, 58-11. § „Ellenforradalmi szervezkedés” alapján. A Szverdlovszki Megyei NKVD 1932. 02. 08-i határozatával az ügyét lezárták. (F. 1. Op. 2.D. 5172).

Polyakov Fülöp, apja **István (Поляков Филипп Степанович)**, 1887-ben született Budapesten (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, parasztcsaládból származik, öt osztályt végzett. Oroszországba az első világháború hadifoglyaként került, szovjet állampolgár, 1918–1924-ben a Vörös Hadseregben szolgált. 1921-1928-ban az SZK(b)P tagja, iszákosság miatt kizárták a pártból, Borovszkij tanyán élt (Szverdlovszki megye, Jegorsinszki járás) állatfelcserként dolgozott az állami gazdaságban. 1939. augusztus 14-én letartóztatták. 1940. január 25-én az 1926-os OSZFSZK BTK 58-10. § «Szovjetellenes agitáció» alapján 5 év javító-munkatáborra ítélték. Rehabilitálták 2001. április 13-án (F. 1. op. 2. D. 48918).

Právda Ferenc, apja **János (József) (Правда Франц Иванович (Иосифович))**, 1891-ben Budapesten született (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származik, 3 osztályt végzett. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, 1918 – 1920-ban a Vörös Hadseregben szolgált, a SZK(b)P tagja, Szverdlovszkban élt, a vagonjavító üzemben villamos üzemvezető. 1938. március 20-án tartóztatták le, ezért ugyanazon a napon kizárták a pártból. 1938.05.19-én az 1926-évi OSZFSZK BTK 58-6. § „Kémkedés”, 58-9. § „Diverzió”, 58-11. § „Ellenforradalmi szervezkedés” alapján halálra ítélték. 1938. június 29-én kivégezték, 1957. szeptember 17-én rehabilitálták (F. 1. op. 2. D. 23708).

Szabó József, apja **Elek (Lajos) (Сабо (Собо) Иосиф (Юзеф) Алексеевич (Лайшевич))**, 1897-ben született Rétkesberény községben (А. Рейткесберенч) (Osztrák-Magyar Monarchia), parasztszaládból származik, 4 osztályt végzett, disszidens. 1927-ben illegálisan átlépte a magyar államhatárt Lengyelország felé. 1931 óta szovjet állampolgár. A Szverdlovszki megye, Szukholozsszki járás, Bogdanovics állomáson élt, cipéssként dolgozott a suszterműhelyben. 1937-ben az 1926-os OSZFSZK BTK 162. § alapján 6 hónap kényszermunkára ítélték. 1938. január 4-én letartóztatták, 1938. október 10-én az 1926-os OSZFSZK BTK 58-6. § „Kémkedés” alapján 10 év javító-munkatáborra ítélték. 1959. január 6-án rehabilitálták (F. 1., Op. 2. D. 27906).

Szadetszky József apja **Ádám (Садетский Иосиф Адамович)**, 1896-ban született Budapesten (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származik, 3 osztályt végzett. Szovjet állampolgár, Szverdlovszki megye, Revda városában élt, fuvarosként dolgozott a Guzsetranszport szövetkezetben. 1938. február 2-án tartóztatták le. Az OSZFSZK 1926. évi BTK 58–6. § „Kémkedés” alapján, 1938. december 1-jén szabadlábra bocsátották (F. 1. Op. 2. D. 7298).

Szalay János, apja **János (Салай Иван Иванович)**, 1895-ben született, Galánta járás Nagyfödemes községben (А. Надьо-Феденеш уезда Галата) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, parasztszaládból származik, 6 osztályt végzett. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, 1928–1931-ben a SZK(b)P tagja, kizárták verekedés miatt. 1930-ban az OSZFSZK BTK 111.§ alapján egy év javító-munkatáborra ítélték. A Szverdlovszki megye Polevszkoje községben élt, gőzmozdonyvezetőként dolgozott a kriolit gyárban. 1938. február 7-én letartóztatták az OSZFSZK 1926-os BTK 58–6. § „Kémkedés” alapján. A Szverdlovszki megye NKVD “Trojka” által 1938. július 10-én hozott határozatával az ügyet lezárták. (F. 1. Op.2. D. 5975).

Szentpéteri László, apja **László (Сантпетери (Сентпетери, Сентпетели) Василий (Ласло) Васильевич)**, 1884-ben született Nagyváradon (г. Нодьварод) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származik, elemi iskolát végzett. Szovjet állampolgár, a Szverdlovszki megye, Krasznoj Polyána járás, Bajkalovo közságben élt. 1937. október 3-án letartóztatták, 1937. november 13-án az 1926-os OSZFSZK BTK 58-10. § «Szovjetellenes agitáció» alapján tíz év javító-munkatáborra ítélték. Rehabilitálták 1989. 07. 04. (F. 1. op. 2. D. 39293).

Szvitak István, apja **János (Свитак Степан Иванович)**, 1884-ben született Budapesten (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származik, 2 osztályt végzett. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, 1924-1929-ben a SzK(b)P tagja, Szverdlovszkban élt, mozdonyvezetőként dolgozott az „Avtogen” gyárban. 1938. február 15-én letartóztatták. Az 1926. évi OSZFSZK BTK 58–6. § „Kémkedés” alapján. 1938. december 22-én szabadlábra bocsátották (F. 1. op. 2. D. 4709).

Tomasevszky József, apja **Mihály (Томашевский Юзеф Михайлович)**, 1890-ben született Nyiregyházán (г. Неретхаза) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származik, 6 osztályt végzett. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, 1918-1921-ben az OK(b) P tagja, Aszbesztben (Szverdlovszki megye) élt, hulladékgyűjtőként dolgozott a „Szojuzutil” vállalatnál. 1938. március 22-én letartóztatták. Az 1926. évi OSZFSZK BTK 58–6. § „Kémkedés” alapján, szabadlábra bocsátották 1938. december 17-én (F. 1. op. 2. D. 3110).

Tóth Pál, apja **János (Тотт Павел Яношевич (Яношевич))**, 1909-ben született Csurgón (г. Чупыр) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, parasztcsaládból származik, 5 osztályt végzett, disszidens, hontalan személy, a Szverdlovszki megye Nizsnyij Tagil városában élt, lakatosként dolgozott a vagongyárban. 1937. de-

cember 23-án tartóztattak le. Az 1926-évi OSZFSZK BTK 58-6. § „Kémkedés” alapján, 1939. 05.-án szabadlábra bocsátottál. Ezt követően a Szverdlovszki megye, Belojarszki járás, Bolsebruszjanovszkoje községben élt, esztergályosként dolgozott a Loginovszki traktorállomáson. 1942. augusztus 11-én tartóztattak le, 1943. április 10-én az 1926-os OSZFSZK BTK 58-6. § „Kémkedés” alapján halálra ítélték. 1943.05.15-én kivégezték, 1957.01.22-én rehabilitálták (F. Op. 2. D. 281, D 21580).

Tóth István, apja **János** (Тoут Степан Иванович), 1898-ben született Kaposváron (г. Капошвар) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, parasztcsaládból származik. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, 1918-1922-ben a Vörös Hadseregben szolgált, 1919-1937-ben a SzK(b)P tagja. A pártból kizárták a nép ellenségével való kapcsolattartás miatt. Szverdlovszkban élt, a „Glavhleb” tröszt eszköztartalék vezetőjeként dolgozott. 1938. február 23-án tartóztattak le az 1926. évi OSZFSZK BTK 1938. 58-6. § „Kémkedés” alapján, 1938. december 18-án szabadlábra bocsátották (F. 1. op. 2. D. 4817).

Trukhart Giorge, apja **Miklós** (Трухар Джорж Николаевич), 1908-ban született Budapesten (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, értelmiség családból származik, 7 osztályt végzett. Szovjet állampolgár, a Szverdlovszki megye Nizsnij Tagil városában élt, tolmácsként dolgozott a Nizsnij Tagil kohógyárban. 1932-ig az USA-ban élt, külföldi turistaként érkezett a Szovjetunióba, 1936 óta szovjet állampolgár. 1936. szeptember 05-én letartóztatták az 1926-évi OSZFSZK BTK 58-2. § „Fegyveres felkelés”, 58-6. § „Kémkedés”, 58-9. § „Diverzió”, 58-11. § „Ellenforradalmi szervezkedés” alapján. 1939.05.20-án szabadlábra bocsátották. 1995.04.24-én rehabilitálták (F.1.Op. 2. D. 598).

Turner Gusztáv, apja **Gusztáv** (Турнер Август Августович), 1906-ban Sopronban született (Osztrák-Magyar Monarchia), ma-

gyar nemzetiségű, értelmiségi családból származik, felsőfokú műszaki végzettséggel. Magyar állampolgár, 1932-ben a Szovjetunióba érkezett, hogy szerződés alapján dolgozzon. A Szverdlovszki megye Kamenszk-Uralszkban élt, mérnökként dolgozott az Uralszky Alumíniumüzem építkezésén. 1938.8.4-én tartóztattak le, 1940. 07. 07-én az 1926-évi OSZFSZK BTK 58-6. § „Kémkedés”, 58–11. § „Ellenforradalmi szervezkedés” alapján 5 év javító-munkatáborra ítélték. Rehabilitáltak 1989. május 19-én (F. 1. op. 2. D. 41050).

Tuchner Ferenc, apja **János (Тухнер Федор Иванович)**, 1889-ben született Budapesten (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származik, 6 osztályt végzett. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, 1918-ban a Vörös Hadseregben szolgált, Szverdlovszkban élt, cipészként dolgozott a “Krasznaja Zarja” artelban. 1938. január 12-én tartóztatták le, 1938. október 13-án. az 1926-évi OSZFSZK BTK 58-6. § „Kémkedés” alapján halálra ítélték. 1938. október 29-én kivégezték, rehabilitáltak 1989. április 28-án (F. 1. Op. 2. D. 40242).

Ujhelyi József, apja **Jakab (Уйхели Иосиф Яковлевич)**, 1910-ben született Saboly (Шабаль) közságben (Oszták-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, kisiparos családból származik, 7 osztályt végzett, disszidens, hontalan személy. 1933-ban illegálisan érkezett a Szovjetunióba Ausztrián és Lengyelországon keresztül. Szverdlovszki megye Nizsnij Tagilban élt, villanyszerelőként dolgozott az “Uralvagonzavod” gyárban. 1937. december 23-án tartóztattak le. Az 1926. évi OSZFSZK BTK 58–2. § „Fegyveres felkelés”, 58–6. § „Kémkedés”, 58–11. § „Ellenforradalmi szervezkedés” alapján, 1939. március 23-án szabadlábra bocsátották (F. 1. Op. 2. D. 4189).

Fagyas (Faragó) János, apja **József (Фадяш (Фараго) Иван Иосифович)**, 1897-ben született Szegeden (Oszták-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származott. Szovjet állampolgár, 1918-1920-ban a Vörös Hadseregben szolgált, Szverd-

lovszokban élt, filmvetítógépészként dolgozott a Kaganovics vasútnál. 1938. február 24-én letartóztatták, 1938. május 17-én az 1926-évi OSZFSZK BTK 58-6 § „Kémkedés”, 58-9. § „Diverzió”, 58-11. § „Ellenforradalmi szervezkedés” alapján halálra ítélték. Kivégezték 1938. június 29-én, rehabilitálták 1957. szeptember 24-én.

Fazekas Lajos (Фазекаш Людовит), 1897-ben született Zemplén megye Szirtesen (А. Сюрта Земплиновской губернии) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, parasztcsaládból származik, 6 osztályos végzettséggel. Oroszországban, mint az első világháború hadifoglya került. Csehszlovák állampolgár, a Szverdlovszki megye Arti községben élt, lovas fuvarosként dolgozott a „Krasznoufimski Leszprodtorg” szövetkezetben. 1940. december 28-án tartóztattak le. 1941. június 20-án az 1926-ban az OSZFSZK BTK 58-9. „Kártevés”, 58-10 „Szovjetellenes agitáció”, 58-11. § „Ellenforradalmi szervezkedés” alapján 8 év javító-munkatáborra ítélték. Rehabilitálták 1960. március 3-án. (F. 1. op. 2. D. 29934).

Horvath István, apja József (Хорват Степан Иосифович), 1896-ban született Budapesten (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származik, középfokú végzettséggel. Szovjet állampolgár, a Szverdlovszki megye Ivdely járásban élt, az NKVD Ivdely-Lág foglya volt. 1944-ben az 1926-évi OSZFSZK BTK 58-10. § „Szovjetellenes agitáció és propaganda” alapján tíz év javító-munkatáborra ítélték. Ismételten letartóztatták 1945. 08.03-án, 1945. 03. 23-án az NKVD Ivdely-Lág Különleges Lágeri Bírósága az OSZFSZK 1926-évi BTK 58-10. § „Szovjetellenes agitáció és propaganda” alapján tíz év javító-munkatáborra ítélte. Rehabilitálták 1992.04.01-én. (F. 1. op. 2. D. 45214).

Horvath István, apja János (Хорват Стефан Иванович), 1889-ben Budapesten született (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származik, 7 osztályt végzett. Szovjet állampolgár, 1919-1929-ben a SzK(b)P tagja, Szverdlovszkban élt, az

„Uralmashzavod” üzemanyag- és kenőanyag-raktár vezetőjeként dolgozott. 1928-ban az OSZFSZK 1926. évi BTK 111. § alapján 2 év javító-munkatáborra ítélték, 1929-ben a 1926-os OSZFSZK BTK 116. § alapján 2 év javító-munkatáborra. 1937. április 29-én letartóztatták. Az OSZFSZK 1926-os BTK 58-10. § „Szovjetellenes agitáció» alapján. A vádlott 1937. 06.02-án bekövetkezett halála miatt az ügyet megszüntették. (F. 1. Op. 2. D. 35500).

Hula (Hulló) József, apja János (Хула (Хулло) Иосиф Иванович), 1890-ben született Ipolynyéken (с. Иполь-Нейк) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, kisiparos családból származik, középfokú végzettséggel. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Az 1919-1921-ben a Vörös Hadseregben szolgált, ugyanabban az évben az SZK(b)P tagja lett, 1921-ben szülőföldjére távozott, 1925-ben illegálisan visszatért a Szovjetunióba. Szovjet állampolgár, Szverdlovszkban élt, eladóként dolgozott a 2. sz. élelmiszer nagyruházban. 1938. 02.26-án letartóztatták az 1926-évi OSZFSZK BTK kiadott 58–6. § „Kémkedés” alapján. 1939. január 8-án szabadlábra bocsátották (F. 1. Op. 2. D. 3155).

Huszár István, apja István (Хуссар Степан Степанович), 1893-ban született Dinnyefalván (д. Диньефово) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származik, 4 osztályt végzett. Szovjet állampolgár, a Szverdlovszki megye Irbit városában élt, pékségben dolgozott. 1938.2.24-én letartóztatták. Az 1926-évi OSZFSZK BTK 58-6. § „Kémkedés”, 58-9. § „Diverzió” alapján halálra ítélték. 1938. szeptember 15-én kivégezték, 1958. október 3-án rehabilitálták (F. 1. Op. 2. D. 27275).

Cucor Lajos apja Lajos (Цуцор Лайош Лайошевич), 1891-ben született Esztergomban (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, kisiparos családból származik, 6 osztályt végzett. Szovjet állampolgár. Szverdlovszkban élt, a “Cselyuszkincy” artelban gyártásvezető volt. 1938. február 25-én letartóztatták. Az 1926-évi OSZFSZK

BTK 58-6. § „Kémkedés”, 58-9. § „Diverzió” alapján 1938. május 31-én halálra ítélték. 1938. szeptember 15-én kivégezték, 1957. augusztus 23-án rehabilitálták (F. 1. op. 2. D. 22983).

Csatlos Lajos, apja **Gábor (Чатлаш Людвиг Гаврилович)**, 1885-ben Aradon született (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, 4. osztályt végzett. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, az SZKP (b) tagja, Szverdlovszkban élt, az „Uralmas” gyárban művezetőként dolgozott. 1938.12.6-án letartóztatták az 58-6. § „Kémkedés” alapján, 1938. december 19-én szabadlábra bocsátották (F. 1. op. 2. D. 4746).

Cserepanov János, apja **János (Черепанов Иван Иванович)**, 1894-ben született Battonya járás Toronya községben (д. Торня уезда Ботониярош) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, parasztsaládból származik, 6 osztályt végzett. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, a Szverdlovszki megye Irbit városban élt, az Irbiti Népi Bíróságon védőként dolgozott. 1938. március 6-án tartóztatták le az 1926-os OSZFSZK BTK 58-6. § „Kémkedés” alapján, 1938.10.27-én szabadlábra bocsátották (F. 1. op. 2. D. 5892).

Csizmadija Imre, apja **István (Чизмодья Имра Степанович)** 1876-ban született Szil községben (г. Силь) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, kisiparos családból származik, középfokú végzettséggel. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, Szverdlovszkban élt, munkásként dolgozott a „Május 1” artelben. 1938. február 27-én letartóztatták az 58-6. § „Kémkedés” alapján, 1938. december 17-én szabadlábra bocsátották. (F. 1. Op. 2. D. 2670).

Csillik (Chilik) Lajos, apja **József (Чиллик (Чилик) Людвиг Иосифович)**, 1899-ben született Németmakrán (д. Немецкамукра) (Osztrák-Magyar ország), magyar nemzetiségű, értelmiségi családból származik, középfokú végzettségű, hontalan személy. Oroszországba,

mint az első világháború hadifoglya került, 1919-1921 között a csehszlovák hadseregben szolgált. A Szverdlovszki megye Pervouralszk városában élt, technikusként dolgozott a Pervouralszki járási erdészetnél. 1937. december 16-án letartóztatták, 1938. július 7-én az 1926-os OSZFSZK BTK 58-2. § „Fegyveres felkelés”, 58-6. § „Kémkedés”, 58-9. § „Diverzió” alapján 10 év javító-munkatáborra ítélték. 1938. október 21-én halt meg az NKVD Szevvosztoklág-ban, rehabilitálták 1989. április 13-án (F. 1. Op. 2. D. 38686).

Csuka Sándor, apja **Sándor (Чука Александр Александрович)**, 1886-ban született Budapesten (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, parasztszaládból származik, 4 osztályt végzett. Szovjet állampolgár, 1918-1920-ban a Fehér Hadseregben szolgált. 1929-1934-ben a SzK(b)P tagja, Szverdlovszkban élt, biztonsági őrként dolgozott a Verh-Iszetszk gyárban. 1938. február 15-én letartóztatták az 58-6 § „Kémkedés” alapján, 1938. december 15-én szabadlábra bocsátották (F. 1. Op. 2. D. 3641).

Csurega Martin, apja **Martin (Чурега Мартын Мартынович)**, 1905-ben született Kolozsváron (Románia), magyar nemzetiségű, munkácsszaládból származik, 6. osztályt végzet, disszidens, hontalan személy. A Szverdlovszki megye Nagyezsdinszk (Serov) városában élt, cipészként dolgozott a “Rabocsaja Obuv” artelban. 1937.10.08-én letartóztatták, 1937. december 31-én az 1926-os OSZFSZK BTK 58-6. § „Kémkedés”, 58-10. § „Szovjetellenes agitáció”, 58-11. § „Ellenforradalmi szervezkedés” alapján 10 év javító-munkatáborra ítélték. Rehabilitálták 1989.4.27-én (F. 1. Op. 2. D. 42413).

Sander János, apja **János (Шандер Иван Иванович)**, 1889-ben Budapesten született (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, munkácsszaládból származik, 4 osztályt végzett. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, Novaja Lyalya községben élt, turbogenerátor-kezelőként dolgozott a Novolyalinszki Papírgyárban. 1938. február 7-én letartóztatták az 58-6.

§ „Kémkedés” alapján, 1938. december 16-án szabadlábra bocsátották (F. 1. Op. 2. D. 2651, 9520).

Schwartz Miklós, apja **Sándor (Шварц Николай Александрович)**, 1894-ben Budapesten született (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származik, 4 osztályt végzett. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, Szverdlovszkban élt, és a 11. sz. étkezde büfé vezetőjeként dolgozott. 1938. február 12-én tartóztatták le és 1938. május 31-én az 1926-évi OSZFSZK BTK 58-6. § „Kémkedés”, 58-9. § „Diverzió” alapján halálra ítélték 1938. július 14-én kivégezték, 1957. szeptember 17-én rehabilitálták (F. 1. Op. 2. D. 23683).

Simon Marton, apja **Marton (Шиман (Шимон) Мартын (Март) Мартынович)**, 1889-ben Keszhelyen született (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, kisiparos családból származik, írástudatlan. Szovjet állampolgár, Szverdlovszkban élt, cipésként dolgozott a Szverdlovszk megyei NKVD cipésműhelyében. 1938. március 27-én letartóztatták, 1938. június 8-án az 1926-évi OSZFSZK BTK 58-6. § „Kémkedés”, 58-9 § „Diverzió”, 58-11 § „Ellenforradalmi szervezkedés” alapján, 10 év javító-munkatáborra ítélték. Elhunyt: 1947.8.29-én az NKVD Szevvosztlag-ban, rehabilitálták 1989. április 13-án (F. 1. Op. 2. D. 38742).

Simó Péter, apja **János (Шимо Петр Иванович)**, 1894-ben született Kazanlakon (Коземлок) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származik, írástudatlan. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, Szverdlovszkban élt, éjjeliőrként dolgozott az „Utilszojuz” vállalatnál. 1938. március 23-án tartóztatták le az 58–6. § „Kémkedés” alapján, 1938. december 27-én szabadlábra bocsátották (F. 1. op. 2. D.1349).

Simuradi Mihály, apja **Mihály (Шимуради Михаил Михайлович)**, 1895-ben született Budapesten (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, parasztcsaládból származik, írás-

tudatlan. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, a Szverdlovszk megye, Pervouralszk járás, Dinasz községben élt, lovas fuvarosként dolgozott a Dinaszi Gyárban. 1938. március 8-án tartóztatták le. Az 1926-évi OSZFSZK BTK 58–6. § „Kémkedés” alapján. Szabadslábra bocsátották 1938.12.29-én. (F. 1. Op. 2. D. 1423).

Shitzenhofer Görgy, apja **János (Шитзенгофер Георгий Иванович)**, 1894-ben Zircen született, (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származik, 6 osztályt végzett. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, Szverdlovszkban élt, és a 9. sz. élelmiszerbolt igazgatójaként dolgozott. 1933-ban az 1926-évi OSZFSZK BTK 111. § alapján egy év kényszermunkára ítélték. 1938. március 22-én letartóztatták, 1938. május 19-én az 1926-évi OSZFSZK BTK 58-6. § „Kémkedés”, 58-9. § „Diverzió” alapján halálra ítélték. 1938. június 29-én kivégezték, rehabilitálták 1989. április 12-én (F. 1. Op. 2. D. 37967).

Spitz Victor, apja **Miklós (Шпиц Виктор Николаевич)** 1891-ben született Hargita megye Székelyderzs községben (д. Дижеръ уезда Маргита) (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, parasztcsaládból származik. Szovjet állampolgár. A Szverdlovszki megye, Nadezgyini járás, Ugolni településen élt, a Bagaszlavszki szénbányában lakatosként dolgozott. 1932-ben az 1926-os OSZFSZK BTK 162. § alapján egy év börtönre ítélték. 1938. február 18-án tartóztattak le az 1926. évi OSZFSZK BTK 58–6. § „Kémkedés” alapján, szabdlábra bocsátották a 1939.06.06-án (F. 1. Op. 2. D. 1436).

Shift Pál, apja **Antal (Штифт Павел Антонович)**, 1885-ben született Budapesten (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származik, elemi iskolát végzett. Az 1904-1915 években a Magyar Szociáldemokrata Párt tagja. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, Nizsnyij Tagilban (Szverdlovszki megye) élt, műszakvezetőként dol-

gozott a "Kujbishev" gyárban. 1938. február 19-én letartóztatták, 1938. szeptember 28-án, az 58-6. § „Kémkedés” alapján halálra ítélték. 1938.10.22-én kivégezték, 1957.01.01-én rehabilitálták (F. 1. op. 2. D. 21927).

Juzsev Leó, apja **Antal (Южев Лев Антонович)**, 1894-ben született Füzesabonyban (Osztrák-Magyar Monarchia), magyar nemzetiiségű, parasztcsaládból származik, írástudatlan. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Magyar állampolgár, a Cseljabinszki megye, Talici járás, Talica községben élt, állatápolóként dolgozott a Talicki állatorvosi klinikán. 1938. február 22-én letartóztatták, 1938. április 9-én az 1926-évi OSZFSZK BTK 58-6. § „Kémkedés”, 58-9. § „Diverzió” alapján halálra ítélték. 1938. április 21-én kivégezték, 1989. május 7-én rehabilitálták (F. 1. Op. 2. D. 40950).

Jancsó József, apja **György (Янчо Иосиф Егорович)**, 1893-ban született Galati (г. Галац) városban (Románia), magyar nemzetiségű, munkáscsaládból származik, 6 osztályt végzett. Oroszországba, mint az első világháború hadifoglya került. Szovjet állampolgár, a Szerdlovszki megye, Krasznopolyanszky járás, Bajkalovo községben élt, a Bajkalovi szalonnaolvasztó vezetőjeként dolgozott. 1938. március 14-én letartóztatták, 1938. május 31-én az 1926-évi OSZFSZK BTK 58-7. § „Gazdasági ellenforradalom”, 58-8. § „Terrorizmus”, 58-11. § „Ellenforradalmi szervezkedés” alapján halálra ítélték. 1938.07.14-én kivégezték, 1989.5.05-én rehabilitálták (F. 1. op. 2. D. 40675).

SZOMORÚ KARÁCSONY – SZOVJET MEGSZÁLLÁS ÓZDON

A második világháborúval együtt járó gazdasági konjunktúra fellendítette a hazai vasipart, így az ózdi vasgyár termelése is növekedett ebben az időben. Egyre több munkásra volt szükség, akiknek jelentős része felmentést is kapott a katonai behívás alól, mivel a gyárat hadiüzemnek nyilvánították. A képzetlenebb, a munkafolyamatokban kevesebb szerepet játszó dolgozók egy része azonban nem kerülhette el a bevonulást, és közülük sokan odavesztek a harcokban. A nyilas hatalomátvétel és a szovjet csapatok előrenyomulása után azonban Ózdon és környékén is egyre rosszabbá vált az élet. Ózd „felszabadulásáról” ugyan korábban is születtek írások, azonban ezeket áthatotta a marxista szemlélet,³¹⁹ habár jelentős forráskritikával a tanulmányok használhatók a téma vizsgálatához. Dobosy László 1984-ban készült kéziratához visszaemlékezéseket is felhasznált.³²⁰ Tanulmányomban a rendelkezésre álló írásbeli források, valamint visszaemlékezések alapján teszek kísérletet a szovjetek által megszállt Ózd mindennapjainak bemutatására.

Az ózdi vasüzem a frontvonal közeledtével már 1944. november 28-tól fokozatosan leállt. A bevonuló német csapatok elrendelték a gyár megbénítását, de azt a gyár vezetése és munkavállalói ahogy tudták, szabotálták. Az elrendelt robbantásokat is úgy hajtották végre, hogy azok a legkevésbé értékes és jobban helyreállítható üzemrészek-

³¹⁸ Nagy Péter történész, GKNT-tag (Budapest).

³¹⁹ Kirschner – Rác 1963a: 647-665., Kirschner – Rác 1963b: 810-830., Vass 1982: 33-43.

³²⁰ Dobosy 1984

ben tegyenek kárt. Ennek ellenére azonban sajnos nem minden gyári berendezés tudott megmenekülni, sok közülük német területekre került. Több gépet használhatatlanná tettek, valamint nagy mennyiségű félkész- vagy készterméket is elvittek az üzemből. Az oxigénfejlesztőt is leszerelték, azonban a szovjet csapatok közeledése miatt nem tudták magukkal vinni, ezért az azt szállító szerelvényt december 17-én felrobbantották.³²¹ Emellett a nyilaskeresztes párt uralmának kezdetétől a munkások már nem mentesültek többé a behívó alól: az általános mozgósítás keretében már őket is összeszedték, és emellett természetesen útnak indították a leventeköteles fiatalokat is.

A kohászati tisztviselőkkel, a munkások legmagasabb pozíciót betöltő embereivel, az üzemi katonai parancsnokság és őrség tagjaival december 15-én hajnalban indult el a különvonat, hogy Nyugatra telepítsék át őket. A vasmű felügyeletét a vezérigazgatóság dr. Roller Kálmánra, a gyártelepen lévő kórház igazgatójára bízta, mivel életkora miatt csak ő mentesült a katonai behívástól. Ettől kezdve a gyári dolgozók a lakótelepek közelében az iparvállalat által megépített óvóhelyekre vagy a környékbeli falvakba húzódtak vissza.³²²

December 15-én már az Ózddal szomszédos Center vasútállomását egy kozák járőr szállta meg, amely azt jelentette, hogy a vasútvonalat – és az arra haladó országutat – a németek már nem használhatták. A déli és nyugati irányba menekülő német csapatok ágyútűzzel fedezték a visszavonulást az aknatámadással szemben. A lövedékek jelentős része a gyár felett haladt el, néhány akna repeszdarabja azonban a világi vezetőket és a telefonhálózatot szétszaggatta.³²³

A gyár területén a németek mellett a szovjet csapatok is okoztak pusztításokat.³²⁴ A két hadsereg összecsapásai azonban összességében

³²¹ Kirschner – Rácz 1963a: 653-655.

³²² Kovách é. n.: 1.

³²³ Kovách é. n.: 1.

³²⁴ MNL OL Z 371 89. csomó 295. tétel

csak kisebb károkat eredményeztek. A szovjet erők támadása megkímélte Ózdot és a gyárat, inkább azt bekeríteni igyekeztek, hogy a benti harcot elkerüljék. Találatot csak tíz ház kapott a gyártelepen, valamint az iskola, a Tiszti Kaszinó és az igazgatósági épület pénztár része is megrongálódott. A gyárba beesett egy lövedék, ami ablakokat és egy üvegtetőt tört be, emellett egy gránát lerombolta az egyik kéményt. A harcok következtében három személy halt meg és néhányan komolyabb sérüléseket szenvedtek. A kevés áldozat jelentős részben a kiválóan felépített óvóhelyeknek is volt köszönhető, ahova az itt élők behúzódhattak.³²⁵ A fagy ennél nagyobb problémát okozott a heteken át magára hagyott üzemszervekben.³²⁶

A vasgyár védelmének érdekében Ózdon több helyen – főképp magaslati pontokon – légvédelmi állásokat, ütegeket emeltek.³²⁷ A csapatok harcai azonban Ózdon könnyen sérüléseket okozhattak a civil lakosság körében is: *„Az én fejemet majdnem levitte egy repeszdarab. Az úgy volt, hogy a Drótos-hegyen ott volt az egyik légvédelmi ágyú, itt voltak a magyarok, a másik oldalon pedig, a Ráctag felé, ott is volt egy másik. És egymást lőtték ki. Ott voltak, már elfoglalták az oroszok, és lőttek ki keresztbe. (...) Nagyanyámmal szemben laktunk, azon az oldalon volt egy ilyen pincénk, ilyen borospincénk, oda betettünk egy bosnyák kályhát, és néha ott főztem a gyerekeknek. (...) És menni akartam át az úton a saját lakásunkba, mert ott velünk szemben volt. (...) Amikor onnan lőttek így keresztbe, és akkor pont a házunknak a sarkából vitt le egy olyan jó darabot a lövedék.”*³²⁸

Ózdon kiterjedt légoltalmi hálózat volt, ahova a telepen és annak környékén élők a háború alatt biztonságban lehettek. Ha megszólalt a gyári sziréna, a lakosoknak menni kellett a kijelölt helyekre. A gyár önkéntes munkásai ide szállították be a gyártelepi kórházban lévő betege-

³²⁵ Kovách 1945: 1.

³²⁶ Kovách 1944: 1.

³²⁷ Alabán 2008: 431.

³²⁸ Interjú Gyertvai Mihálynéval (1923). Ózd, 2015. november 14. Az interjút készítette: Nagy Péter.

ket és az ott szülő nőket gyermekeikkel. Néhányan saját családjuknak készítettek ugyanebből a célból óvópincéket.³²⁹ Volt, aki az utolsó pillanatra hagyta a légoltalmi helyekre – helyi nevén a légókba – való beköltözést: „Már mindenki elment, de a szomszédba az ember (...) tudott oroszul is, az mindig otthon volt, azért maradtunk ott (...) Egyszer jöttek be nálunk oroszok éjszaka, hoztak be egy vödör bort, arra emlékszem, az asztalra tették, úgy szólt anyu annak az embernek (...) ő beszélt oroszul, akkor úgy mentünk a légóba. Hát mert már akkor anyu félt. Addig anyu nem félt. (...) Ott volt az ágyunk, egy olyan priccs, dunna, minden. Már akkor voltunk ott, mikor már az oroszok bejöttek. Másnap nem. (...) Egyszer emlékszek rá, mikor mentünk, mikor a lovat kilőtték már onnan, meg az oroszok ott voltak már. Már ott voltak az oroszok. Akkor úgy voltunk, hogy előttünk a kórház volt, kórházi betegek, úgy voltunk mink. Ők jobbra voltak, mi meg balra. (...) Lőttek, már akkor nagyon süvített, még előttem van, hogy süvített, szikrázott, meg is lőttek egy lovat, de már bent voltunk az előtérbe, mikor csak a lónak a lábát láttam, hogy eldőlt. Szerencsén volt. Majdnem meglőttek bennünket, vagy ha a ló ránk esik...”³³⁰

A gyárat a háború alatt nem érte bombatalálat, a közbeszéd szerint azért, mert a vállalatban angol érdekeltség volt.³³¹ Október 31-én Ózd Kőalja nevű településrésze felett a Dróستos-tetőről meginduló ágyútűz azonban eltalált egy szövetséges repülőgépet, mely akkor a tömegtől való megszabadulás miatt kiengedte tíz bombáját, ami ekkor itt több házat megrongált. A gép a kocsztárolóba zuhant, majd felrobbant, személyzete meghalt.³³²

A nagyrészt gyalogosokból álló szovjet csapatok két irányból, északról és délről közelítették meg a települést. Kerülték a főútvonalakat, hanem a németek által nehezebben ellenőrizhető hegyi utakon közlekedtek, melyeket sokszor helyi lakosok mutattak meg nekik. Ha-

³²⁹ Interjú Mikola Bélával (1928). Ózd, 2016. január 21. Az interjút készítette: Nagy Péter

³³⁰ Interjú Hangonyi Lajosnéval (1936). Ózd, 2017. október 12. Az interjút készítette: Nagy Péter.

³³¹ Fejes 2009: 51.

³³² Alabán 2008: 431-432.

ladásukat a csapadékos idő azonban nehezítette. A német egységek azonban csak órákra tudták lassítani az előrenyomulást. A községtől délre eső Kiskapud részen az erdős, bokros, vízmosásos területen elrejtőzve azonban tőlük a szovjetek több veszteséget is elszenvedtek.³³³ December 20-án hajnalban a település kereskedelmi negyede, a Gyújtó felől megérkezett az első szovjet katona, és kilenc órára már az egység parancsnoka is Ózdon volt.³³⁴ Egy határozott támadással reggelre ki is szorították a németeket, csupán a délre fekvő Karu telepen állították meg őket kissé, valamint szórványos ellenállással szemben haladtak tovább a gyári kolóniákon.³³⁵ A települést a II. Ukrán Front 27. hadsereg 202. lövészadosztályának 645. és 682. lövészezrede, valamint másnap a román csapatok szállták meg.³³⁶ Minden lakásba benéztek, és németeket kerestek. A lakosság általában félve várta a bevonulokat, de voltak, akik kiöltözve és örömmel várták őket.³³⁷

A reggel megjelenő szovjet egység vezetőjét néhány baloldali munkás még december 20-án felkereste, hogy biztosítsák a hadsereget a munkásság támogatásáról. A parancsnok a gyár igazgatóját kereste, aki azonban az ezzel megbízott Roller Kálmánt, mint orvost, nem akarta elfogadni. Megkerestette a legidősebb mérnököt, Kovách Antalt, és fel szólította a lakosság megnyugtására, – hogy már harc nem lesz –, valamint a romok eltakarítására és a gyár üzembehelyezésének megszervezésére. Szintén azon a napon létrejött a helyi nemzeti bizottság is, amelynek tagjai később aktívan részt vettek a kommunista és a szociáldemokrata pártok megszervezésében. Karácsony másnapján, december 26-án mindkét szervezet megtartotta alakuló ülését Ózdon.³³⁸

³³³ Dobosy 1984: 9-13.

³³⁴ Dobi 1975: 22.

³³⁵ Dobosy 1984: 10-13.

³³⁶ Dobosy 1984: 10.

³³⁷ Interjú Gyetvai Mihálynéval (1923). Ózd, 2015. november 14. Az interjút készítette: Nagy Péter

³³⁸ Kirschner – Rác 1963a: 656-657.

A szovjet hadsereg később a gyár katonai parancsnokává Ivan Popkovot nevezte ki,³³⁹ akinek feladata a gyári munkafegyelem fenntartása volt, valamint engedélye nélkül a gyárból semmit sem lehetett kivinni.³⁴⁰ Kovách Antal igyekezett minél hamarabb visszaterelni az állapotokat a régi kerékvágásba. Közben kiderült, hogy néhány fiatalabb mérnök és szakember nem tett eleget a gyár kiürítési parancsának, és így Ózdon maradtak. Őket Kovách szakértelmük alapján a különféle gyáregységek beindításával bízta meg. Megkezdődött a romos épületek, a vezetékhálózatok, valamint a gyári, illetve az Ózd-Bánréve közötti vasútvonal helyreállítása.³⁴¹ A német csapatok által felrobantott Sajó-híd és a megrongált sínpályák helyreállításán kilenc napon át 400-450 munkás dolgozott, hogy mielőbb megindulhasson a kulcsfontosságú vasúti szállítás. Sorra kerültek elő a németek gyárbeépítési felszólításai elől korábban elbújtatott, befalazott berendezések. December 23-án már több mint ezer ember takarította a romokat, másnap már 2500 személy állt munkába.³⁴²

December 24-én 17.00-kor újra lett villanyvilágítás is: *„Jött ugye a karácsony, villany nem volt, és akkor olyanok, mint Buda Péter bácsi [...], akik jónéhányan a villanyhoz szükséges dolgokat nem adták oda a németeknek, hanem elásták a földbe a gyárba, és akkor december 24-én villany lett. Úgyhogy karácsonyfánk nem volt, de az, hogy villany ég, az, az mindennél jobb volt.”*³⁴³

A gyári munka így lassan beindult, azonban a szovjet megszállás hetekre meghatározta a környék mindennapjait. Ózdra már a megszállók érkezése előtt félelemkeltő hírek érkeztek. Több helyütt szovjetellenes plakátok jelentek meg a falakon, kerítéseken. A lakosság pin-

³³⁹ Kischner – Rácz 1963a: 659.

³⁴⁰ Kovách 1945: 1.

³⁴¹ Kovách é. n.: 2.

³⁴² Kovách 1944: 1.

³⁴³ Interjú Luczák Margittal (1934). Ózd, 2014. február 10. Az interjút készítette: Nagy Péter.

cékbe, bunkerokba és a légoltalmi helyiségekbe menekült. A frontra való bevonulás elől bujkálók, családtagjaik és mások viszont valamilyest reménykedve várták őket, hogy érkezésükkel talán vége lesz a háborúnak. A többség azonban bizalmatlanul fogadta őket. Dobosy László 1984-ben írt tanulmánya az akkori visszaemlékezések szerint így ír a bevonulók és a helyiek kapcsolatáról: *„Féltek a szovjet katonától, de jövetelük után a legtöbb helyen ez kellemes csalódást váltott ki. A katonák nagy része fegyelmezetten viselkedett a lakossággal, bár szokatlan volt a Horthy-féle vakfegyelemhez szoktatott magyar katonaviselteknek a szovjet katonák és tisztek között tapasztalt közvetlen, sokszor barátinak tűnő kapcsolat. Különösen a gyermekekkel szemben voltak igen barátságosak a maguk módján. Egy-egy arcsimogatás, cukorosztás, vagy éppen mi volt nekik, annak átadása bizonyította ezt. Nagyobb kilengéseket, szélsőséges viselkedést nem említettek elbeszélgetéseim során, pedig minden esetben rákérdeztem erre. Természetesen ahol rosszindulatú fogadtatást tapasztaltak, ott változott viselkedésük, ott megkeményedtek. Előfordult félreértésből adódó incidens is, hisz beszélni nem tudtak a lakossággal, így Sajóvárkonyban, vagy Sajómercsén, ahol végzetes következményekkel végződött a találkozásuk.”*³⁴⁴

Harminc évvel később készített interjúim azonban már árnyaltabb képről tanúskodnak. A megérkező egységek például bizonyos lakásokat lefoglaltak, amelyek számos kellemetlen pillanatot okoztak a bent élőknek: *„A lakásból csak egyetlen helyiséget, egy utcai szobát hagytak meg nekünk. A két utcai szobát meg az előszobát, azt lefoglalták teljesen. (...) A két szoba közt volt szárnyasajtó, ott mindig egy fegyveres őr állt. A kapunál egy fegyveres őr állt. Volt kutunk az udvaron, de azt ivásra nem használhattuk. A szomszédba, Bendicskóékhoz jártunk ivóvízért. Volt rá eset, hogy elmentem a szomszédba ivóvízért, de közben őrőrsérváltás volt a kapuban, mire visszajöttem, a másik őr nem akart beengedni. De volt egy sebesült*

³⁴⁴ Dobosy 1984: 16-17.

tiszt az egyik szobában volt – ki se mozdult a szobából, be volt alaposan pólyálva így a keze –, annak mindig dobáltam az ablakra kavicsot, és magyaráztam neki, mutattam a vödört, hogy vizet akarok, az mondta, hogy engedd be. Úgyhogy így volt. (...) Oda voltak beszállásolva, több mint három hétig. (...) Én bizony nem mertem éjszaka otthon aludni. És egy szobában, egy szobában volt apám, anyám, a nagynéném, annak a vőlegénye, az öcsém, meg én, meg egy gyerekkocsi, Misinek. Én esténként már beizéltem a gyereket a paplanba, és átmentem a réten, a rét be volt fagyva, ott lakott egy ismerős asszony, annak a férje is oda volt, az én férjem is oda volt, mert be kellett neki vonulni. És oda mentem fel aludni. Aztán mikor már a sebesült tiszt észrevette, hogy én mindig elmegyek esténként, valahogy megmagyarázta, hogy ne menjek, mert ne féljek, nem történik semmi. Csináltak itt csúnya dolgokat. Az is igaz viszont, hogy volt, aki kiöltözve várta őket. Én meg egy kifordított pongyolában, (...) bekötöttem a fejemet, de hát látta, hogy pici gyerek van. (...) Rázós dolog volt.”³⁴⁵

A fiatalasszony félelme nem volt alaptalan, Ózd környékén is számos helyen becstelenítették meg nőket, akik közül többen a front elvonulása után vetették el megfogant gyermekeiket. A lányok és asszonyok ahogy tudtak, menekültek az erőszakosabb katonák elől: „Egy pofont kaptam. Az udvaron voltam. (...) Én láttam, hogy szalad Fáni néni, beszaladt a wc-be, a Mari néniébe. Utána meg szaladt a román. Jóba akart vele lenni. Mondta nekem, hogy hova? Én meg letagadtam, nem láttam én őtet. Pofonhajított.”³⁴⁶

A fiatal lányokat és asszonyokat fekete ruhába öltöztették, és korommal kenték be az arcukat, hogy idősebbeknek tűnjenek.³⁴⁷ Jellemző volt, hogy dunnával, ágyneművel takarták be vagy az ágy alá rejtették őket.³⁴⁸ Olyan is előfordult azonban, hogy a nőkkel való

³⁴⁵ Interjú Gyervai Mihálynéval (1923). Ózd, 2015. november 14. Az interjút készítette: Nagy Péter

³⁴⁶ Interjú Gál Kálmánnéval (1921). Hangony, 2017. július 10. Az interjút készítette: Nagy Péter.

³⁴⁷ Interjú Vincze Lajosnéval (1945). Ózd, 2016. január 3. Az interjút készítette: Nagy Péter.

³⁴⁸ Interjú Boda Endrénével (1931). Dunaújváros, 2017. június 2. Az interjút készítette: Nagy Péter.,

kapcsolathoz a katonáknak nem kellett erőszakot alkalmazniuk. A szovjetek elvonulása után azonban szóbeszéd tárgya lett, hogy kiket erőszakoltak meg, sőt, sok állapotos nőről is ilyen alaptalan pletykák jelentek meg.

A legtöbb háznál azonban nem bántották a megszállók a lakókat. Természetesen azoknak volt nagy szerencséje, akikhez tiszta és művelt tisztet, katonákat szállásoltak be: „*No, de nekünk nagyon jól sikerült. Mert kiosztották a katonákat házhoz. Postás jött nálunk, Aranyos ember volt. Az kiírta a falra, hát, hogy mit írt ki, én nem tudom, jöttek volna sokan, ezt mutassák meg, megmutattuk. Akkor voltam terhes. Ez karácsony böjtjén volt, mikor bejöttek az oroszok. (...) Nagyon-nagyon jó volt, ez a postás, hogy ott volt. Reggel elment, este jött vissza. Azt mondta, jönnének, jöttek volna sokan, mutassuk meg hálni minden, hogy mi van írva, elmentek.*”³⁴⁹

A szovjet csapatok mellett a románok is érkeztek, akikről már Dobosy László is „súlyosan elmarasztaló” emlékeket gyűjtött össze, kivéve a velük érkező magyar származású katonákról. Helyenként értékesebb tárgyak, óra, borotva is eltűntek a házakból, mikor ott jártak, valamint a ház körüli állatokat leölték és megették, vagy elhurcolták azokat,³⁵⁰ továbbá szívesen dézsmálták meg az ennivalót és a terményeket. Így írt erről az Ózdhoz közeli Szentsimon plébánosa: „*Egy nap december 19-én, ahonnan nem is vártuk, délután 3 órakor Uraj felől bevonult egy kisebb orosz csapat és megállás nélkül ment Hangonyba, ahol még volt néhány német katona. A nép itt bizonyos örömmel fogadta a bevonulókat s a kapukban kenyeret osztogattak nekik. Éjszaka már a falunak kellett a vonalat élelmezni. Kenyeret és kolbászt szedtek a tolmácsok. Zavartalanul aludtam s reggel a plébánia épület ajtaját feltörve találtam. El nem vihettek semmit, mert minden üres volt. Csak a*

Interjú Suller Józsefnével (1932). Farkaslyuk, 2017. április 26. Az interjút készítette: Nagy Péter.

³⁴⁹ Interjú Gál Kálmánnal (1921). Hangony, 2017. július 10. Az interjút készítette: Nagy Péter.

³⁵⁰ Dobosy 1984: 17.

padláson volt kukorica, azt nem bántották. Más helyeken már „zabráltak”. Másnap a falun át majd egy teljes napon át vonultak el az orosz tüzerek végtelen menetben a Biriny erdő felé. A községet pedig románok szállták meg. Sok zabrálás, néhány becstelenítés is végnélküli állat és termény követelés volt. Úgy éltek mint a lagziban. A nép egymást jelengette fel, hogy itt ez van eldugva ott az. Csúnya jellemtelenség!! Az istálló itt is tele állatokkal. A fát tüzelik és hordják házakhoz, ahol laknak. Elviszik a zabomat, kukoricámat egy szemig.³⁵¹ Érdekes jelenség volt azonban, mikor az egyik családhoz betérő román katonák a kenyeret ugyan elvitték, a sonkát viszont megszagolták, és mivel nem ismerték fel az ételt, nem vitték magukkal.³⁵²

A községekben gyakorta összeszedték az állatokat és az élelmet, így a környékeliek ahogy tudták, különféle módon rejtegették azokat. A beszerzett táplálékokat viszont volt, hogy csak a szomszédos helységig, vagy a település más pontjára vitték, ahogy elfogyasztották, vagy csak egyszerűen csak ott hagyták. Az Ózdhoz tartozó Farkaslyuk bányatelepének egyik családjának lakásába berendezkedő katonák így élelmet is vittek: *„Nagy cserépkorsó, tele volt szilvalekvárral, hozták. (...) Vegyesen voltak románok is, oroszok is.”³⁵³*

Számos helyen azonban nemcsak az élelmet ették meg, és a fát, bútorokat tüzelték el, hanem tetvesek is voltak: *„Egész nyáron abban a két szobában nem lehetett jóformán meglenni. Azt nem győztünk kiszéllőztetünk utánuk. A nagynéném még a plédet elásta, tetves volt még a nem tudom, mi is.”³⁵⁴*

A karácsony sem lehetett természetesen ugyanolyan, mint az előző években. Fejes István életrajzi írásában így emlékezett vissza erre a napra: *„Szokatlan, szomorú ünnep közeledett. Nem volt karácsonyfa, nem*

³⁵¹ Historia domus Szentsimon 1944-1961. Szentsimoni Helytörténeti Gyűjtemény:1-2.

³⁵² Interjú Fazekas Józseffel (1931). Farkaslyuk, 2017. szeptember 27. Az interjút készítette: Nagy Péter.

³⁵³ Interjú Suller Józsefnél (1932). Farkaslyuk, 2017. április 26. Az interjút készítette: Nagy Péter.

³⁵⁴ Interjú Gyertvai Mihálynél (1923). Ózd, 2015. november 14. Az interjút készítette: Nagy Péter

kellett, de nem is lehetett volna szaloncukorról gondoskodni. Sütemény is csak olyan készülhetett, amit nappal, élesztő nélkül, gyorsan el lehetett készíteni. Kenyeret a rakott sparheld sütőjében lehetett sütni. Hozzávaló szerencsére volt, mert a félig hízott malacukat – a Pista bácsi bevonulását követően – Mancika testvére levágta, feldolgozta, a húst lesütve egy zsírosbödön aljába rejtették. Azért, hogy némi karácsonyi hangulat legyen, egy nagybabcsa cserepes növényt egy kevéske dísszel, pár szem sztaniolpapírba csomagolt kockacukorral előléptették karácsonyfává.”³⁵⁵

Összességében azonban Ózd környékén nagy pusztítások nem történtek, mivel a frontvonal nem állt sokáig a térségben. A visszaemlékezések alapján a beszállásolt katonák a legtöbb helyen nem okoztak jelentősebb károkat, és volt, hogy a lakókkal is próbáltak ismerkedni, beszélgetni. A családos katonák sokszor szívesen foglalkoztak a kisgyerekekkel, addig is arra gondolva, hogy otthon is várják őket saját csemetéik. A beszállásoltak a véletlennek köszönhetően érdekes történeteket is produkáltak a háború alatt: „Én már akkor én katona voltam, a fronton voltam. Most a feleségeméknél beszállásoltak ottan három orosz katonát. (...) Mit ad Isten, mikor innen őket tovább vitték, pontosan az édesanyám házába, Méhibe, odakerültek. A három orosz. Mikor bementek, a fénykép ott volt kirakva, az esküvői fénykép, meg a többi. Akkor azt mondja az édesanyámnak az orosz: Mamka! Mutatta az esküvői fényképünket. Azt mondja, Ózd, Ózd – magyarázta. Ózd itt van, azt mondja. Kisbaba, azt mondja, mamka, meg az öreg mamka, de azt mondja, az ember, azt mondja, katona. Mármint én. Magyarázta, hogy megvan-nak itthon. De azt mondja, a katona front, front. Oda került. Itten látta a fényképeket, a fényképről felismert ott is, odahaza az édesanyámnál.”³⁵⁶

A szovjet megsejtesítés után a környékről is sokakat elvittek kényszermunkára, többek között nőket is. Ózd Kisfalud településrészen is szed-

³⁵⁵ Fejes 2016: 70.

³⁵⁶ Interjú Máté Lászlóval (1922). Ózd, 2017. május 17. Az interjút készítette: Nagy Péter

ték őket össze az oroszok: „*Davaj! Kicsi munka! Kicsi munka! Jöttek toborozni. Kicsi munkára. Akkor is elbújtattak az ólba, a malacoknak az óljába, tele volt szalmával. (...) Munkára toboroztak nőket.*”³⁵⁷ Az Ózd melletti Hangonyon a katonaköteles személyeket terelték össze: „*Néhányan hazajöttek, a front közben, már nem tudom, de hazajöttek. Doboltak, hogy menjenek jelentkezni a falut őrizni. Mentek jelentkezni. (...) Felmentek, már ki se engedték. Azt mondja, Pali, hogy no, már foglyok vagyunk, minket elvisznek. El is vitték, másnap már vitték őket. (...) Ki Oroszországba, munkára.*”³⁵⁸ Csernelyen is a katonakorú férfiakat gyűjtötték be, míg az Ózdtól keletre eső falvakban németnek nyilvánítva vitték el a magyar ajkú lakosságot. Uraj férfilakosságát Restás Zoltán házába gyűjtötték össze, valószínűleg azért, hogy ne tanúsítsanak ellenállást. Az összegyűjtött embereket két nap után engedték el, de nem sokára néhányukat ismét összetertették, és először lövészárkokat ásattak velük, majd, aki nem szökött meg onnan, azokat a Szovjetunióba vitték. Sajnos közülük sokan nem térhettek haza már otthonaikba, és a legtöbb elhurcoltra is hosszú, keserves, nélkülözésekkel teli fogság várt.³⁵⁹

Ózdot a szovjet csapatok 1944. december 20-án érték el. A települést és az itt élők mindennapjainak középpontjában álló gyárat kevés kivételtől eltekintve szerencsére kevés pusztítás érte. A vállalat jól kiépített légoltalmi óvóhelyekre helyezte el a telepen és annak környékén élő munkavállalóit. Az üzem azonban leállt, amelyet Kovách Antal megbízott gyárigazgató szervezésével a tisztviselők és a munkások áldozatokkal teli tevékenységének során lehetett újra beindítani. Ózdnak abban a tekintetben is szerencséje volt, hogy a frontvonal nem sokáig állt a térségben, azonban így is történtek sérülések és számos atrocitás is. Habár a visszaemlékezések alapján a legtöbb ma-

³⁵⁷ Interjú Sárváry Lajosnéval (1914). Ózd, 2017. május 20. Az interjút készítette: Nagy Péter

³⁵⁸ Interjú Gál Kálmánnéval (1921). Hangony, 2017. július 10. Az interjút készítette: Nagy Péter

³⁵⁹ Lásd bővebben Nagy 2017

gánlakásokba beszállásolt katona nem bántotta a családokat, számos helyen előfordult, hogy nőket erőszakoltak meg, vagy a községek lakóit érték atrocitások. Az ennivalót, a terményeket elhordták, a házak berendezéseiben is keletkeztek kisebb-nagyobb károk. 1945 elején újra megkezdődött a kohászati munka, a szovjet csapatok is eltávoztak és kezdett újra megindulni az élet Ózdon, azonban a rossz emlékek, a megesett lányok és asszonyok, vagy a környékről elhurcolt, majd a lassan visszaszállingózó szerencsésebb foglyok nem tudták feledtetni 1944 szomorú karácsonyát Ózdon.

Levéltári forrás:

1. Historia domus Szentsimon 1944-1961. Szentsimoni Helytörténeti Gyűjtemény
2. MNL OL Z 371 89. csomó 295. tétel. Vezérigazgatóság. Háborús kárbejelentések.

Interjúk:

1. Interjú Boda Endrénével (1931). Dunaújváros, 2017. június 2. Az interjút készítette: Nagy Péter.
2. Interjú Fazekas Józseffel (1931). Farkaslyuk, 2017. szeptember 27. Az interjút készítette: Nagy Péter.
3. Interjú Gál Kálmánnéval (1921). Hangony, 2017. július 10. Az interjút készítette: Nagy Péter.
4. Interjú Gyetvai Mihálynéval (1923). Ózd, 2015. november 14. Az interjút készítette: Nagy Péter.
5. Interjú Hangonyi Lajosnéval (1936). Ózd, 2017. október 12. Az interjút készítette: Nagy Péter.
6. Interjú Luczák Margittal (1934). Ózd, 2014. február 10. Az interjút készítette: Nagy Péter.
7. Interjú Máté Lászlóval (1922). Ózd, 2017. május 17. Az interjút készítette: Nagy Péter.
8. Interjú Mikola Bélával (1928). Ózd, 2016. január 21. Az interjút készítette: Nagy Péter

9. Interjú Sárváry Lajosnéval (1914). Ózd, 2017. május 20. Az interjút készítette: Nagy Péter.
10. Interjú Suller Józsefnéval (1932). Farkaslyuk, 2017. április 26. Az interjút készítette: Nagy Péter.
11. Interjú Vincze Lajosnéval (1945). Ózd, 2016. január 3. Az interjút készítette: Nagy Péter.

Hivatkozott irodalom:

1. Alabán Péter 2008. „Légi háború” Ózdon 1944-ben. In: Veres László – Viga Gyula (szerk.): *A Herman Ottó Múzeum évkönyve XLVII*. Miskolc: 429-439.
2. Dobi Sándor 1975. *Fejezetek Ózd történetéből*. Ózd Városi Tanács VB Műv. Oszt. Ózd.
3. Dobosy László 1984. Negyven éve történt Ózdon és környékén /Felszabadulás/. Ózd. Lelőhely: Herman Ottó Múzeum Történeti Adattára. 85-251-13
4. Fejes István 2003. *3 tükörcserép*. Novum Pro.
5. Fejes István 2016. *Vasgyári capriccio*. Kornétás Kiadó.
6. Kirschner Béla – Rácz Béla 1963 a. *Az Ózdi Vasmű története a felszabadulás időszakában*. I. rész. In: Századok. 97. évfolyam 3. szám: 647-665.
7. Kirschner Béla – Rácz Béla 1963 b. *Az Ózdi Vasmű története a felszabadulás időszakában*. II. rész. In: Századok 97. évfolyam 4. szám: 810-830.
8. Kovách Antal 1944 *Felbivás*. Ózd, 1944. december 27. Kézirat. Dr. Sándor Istvánné magángyűjteménye.
9. Kovách Antal é. n. *Ózd felszabadulása*. Kézirat. Dr. Sándor Istvánné magángyűjteménye.
10. Kovách Antal 1945. *Kovách Antal visszaemlékezése*. Kézirat. Dr. Sándor Istvánné magángyűjteménye.
11. Nagy Péter 2017. *Távol a szülőföldtől. Ózd vidékiek szovjet fogságban*. Napvilág Kiadó.
12. Vass Tibor 1982. *Ózd felszabadulása 1944. december 20*. In: Nagy Károly: Lakóhelyünk Ózd 7. szám. Ózdi Népművelési Intézmények Igazgatósága. Ózd

FÜGGELÉK

GULÁG–GUPVI-KUTATÓK NEMZETKÖZI FÓRUMA, 2021:

kutatás, tényfeltárás, emlékezetpolitika ...

Időpont: 2021. november 19., péntek 10.00 óra (közép-európai idő)

Helyszín: Európa-Magyar Ház (Beregszász, Széchenyi u. 59B.)

A Szolyvai Emlékparkbizottság, a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet (KMMI), valamint az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán–Magyar Oktatási-Tudományos Intézet (UNE UMOTI) Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszéke rendezésében Beregszászban, az Európa–Magyar Ház konferenciatermében tartották meg a GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fórumát.

Együttműködő partnerek: Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága, Kárpátaljai Szövetség.

Nyitóbeszédet mondott **dr. Tóth Mihály**, a Szolyvai Emlékparkbizottság elnöke.

A mécsesgyújtás után v. **Pocsai Vince** református lelkész és **Marosi István** görögkatolikus lelkipásztor közös imát mondtak a mártírok lelki üdvéért.

Marcus Gergely költő saját megzenésítésében előadta a lágerballadát és elmondta *Bródy* című versét.

Ezt követően 9 előadó a szakmai kutatásokról, tényfeltárásokról tartott előadást:

1.) **Marosi István** görögkatolikus áldozópap, az Ortutay Elemér Görögkatolikus Szakkollégium igazgatója, egyháztörténész (Beregszász): *A görögkatolikus papok és családjaik üldöztetése Kárpátalján a kommunizmus évtizedeiben (1949–1989)*;

2.) **Molnár D. Erzsébet** történész, PhD (Beregszász, GKNT-tag), a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola docense: A „malenkij robot” következményei a kárpátaljai magyar családokra;

3.) **Dupka György** történész, PhD (Ungvár, GKNT-tag), a KMMI igazgatója: *Adalékok az 1944–1947 között kivégzett kárpátaljai patrióták történetéhez*;

4.) **Seremet Sándor** történész, PhD (Budapest), a Kárpátaljai Szövetség főtitkára: *Egy kapcsolat történetéből: Dulatbekovról, a Kazahsztánba hurcolt magyar hadifoglyok kutatójáról, könyvéről*;

5.) **Zékány Krisztina** nyelvész, PhD (Ungvár), az UNE UMOTI Magyar Filológia Tanszékének vezetője: *A GULÁG-GUPVI témájú könyvek a szerkesztő szemével*;

6.) **Bimba Brigitta**, a Debreceni Egyetem Történelem és Néprajzi Doktori Iskolájának abszolvált hallgatója (Bátyú, GKNT-tag): *Az ungvári Manajló Mária Teofília O.S.B.M., a Szent Bazil rend tagja, kórházi főnővér 1948 augusztusában lezajlott koncepció pere és következményei*;

7.) **Zubánics László** történész, PhD (Gut), az UNE UMOTI Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszékének vezetője: *A kivégzett Benda Kálmán mérnök, a magyar Országház felsőházi tagja a beregszásziak emlékezetében*;

8.) **Mesko János** helytörténész (Ungvár): *Betekintés a meghurcolt Durnevics Tódor (Latorcafi, 1904 – Javasz, 1954) izsnyétei g. k. parochus aktáiba*;

9.) **Korszun Olekszij** történész (Ungvár): *Egy Kárpátaljával kapcsolatos újabb, készülő GULÁG-GUPVI-dokumentumgyűjteményről*.

Zárszót mondott **Dupka György**, aki többek között ismertette a járványhelyzet miatt távol maradt magyarországi előadók dolgozatainak témakörét.

A rendezvényt megtisztelte jelenlétével **Kuti László**, Magyarország Ungvári Főkonzulátusának konzulja és **Sarkadi Gábor**, Magyarország Beregszászi Konzulátusának konzulja.

A konferenciát online közvetítették, a videofelvétel megtekinthető a KMMI Facebook oldalán.

A konferencia résztvevői felavatták, megkoszorúzták a beregszászi Európa–Magyar Ház udvarán az 1945. január 25-én kivégzett **Benda Kálmán** beregszászi vízimérnök, a magyar országgyűlés felsőházi tagja emléktábláját.

Zubánics László felolvasta **Dalmay Árpád** kuratóriumi elnök avatóbeszédét (az emléktábla adományozója a Beregszászért Alapítvány).

Benda Kálmán emlékezete

Tisztelt Emlékezők!

Öröm számunkra, azaz a Beregszászért Alapítvány Kuratóriuma és Baráti Köre számára, hogy városunk újabb neves szülöttjének állíttathatunk emléktáblát: olyan ismert személyiségnek, aki életét áldozta magyarságáért, hazafiságáért, lojalkálpatriotizmusáért.

Benda Kálmán emléktábláját eredetileg Attila utcai szülőházára szántuk, ahol élt s ahonnan az úgynevezett „felszabadítók” 1944 novemberének elején elhurcolták. Sajnos, ahhoz teljesíthetetlen feltételeket szabtak: kerüljön a már ott lévő emléktábla helyére, vagy inkább rá, legyen rajta ukrán szöveg, mégpedig felül, továbbá szerezzük meg az elhelyezéséhez és felavatásához szükséges engedélyeket! Egy körülbelül 40x40 centiméteres emléktábla helyére vagy rá nem fért volna el ez a domborműves tábla, ráadásul ukrán szöveggel is. Az általánosan elfogadott elv, hogy mindig olyan nyelven van felül a szöveg, amilyen nemzetiségű az emléktáblán megőrkített személy volt. Alatta persze ott lehet államnyelven is, hogy a többségi

nemzet képviselői is megértsek. A szükséges engedélyek beszerzése Magyarországról pedig meglehetősen időigényes és bizonytalan. Így aztán ide, az Európa-Magyar Ház udvarára került Benda Kálmán emléktáblája és csak magyar szöveggel.

Bizonyára elhangzott már és részben az emléktáblán is olvasható, hogy ki volt Benda Kálmán, miképpen kötődik Beregszászhoz és milyen érdemeket szerzett, ezért erről most csak röviden írok. 1883. február 5-én Beregszászban született. Főhadnagyként harcolt az első világháborúban az orosz és román fronton. Signum Laudis kitüntetést és német II. osztályú vaskeresztet kapott. A Beregmegyei Vízszabályozó és Armentesítő Társulat főmérnöke, majd igazgatója volt. Ő kezdeményezte még a 30-as években a Vérke szabályozását és az ő irányítása alatt készült el a várost kettészelő, fehér terméskővel kikövezett folyómeder.

A cseh uralom éveiben elnöke volt a Podkarpatská Rusi (azaz Kárpátaljai) Magyar Kultúregyesületnek, a Beregmegyei Kaszinónak, részt vett a Csehszlovákiában működő Egyesült Magyar Párt munkájában, a Tiszaháti Magyar Fogyasztási Szövetkezet, a Tiszaháti Magyar Bank, a Magyar Internátus Egyesület megszervezésében.

Beregszász visszatérése után 1939-ben beválasztották Bereg vármegye közigazgatási és törvényhatósági bizottságába, a megye negyedmagával az Országgyűlés felsőházába delegálta. 1944 novemberében a szovjet hatóságok 62 éves korában letartóztatták elhurcolták, haditörvényszék elé állították, és 1945. január 25-én Ungváron koholt vád alapján kivégezték. Beregszászi házát elkobozták, családja pedig kénytelen volt elhagyni szülővárosát és Magyarországra menekült.

Számunkra azért is fontos az emlékének megörökítése, mert a lánya dr. Benda Mária hozta létre a Beregszászéért Alapítványt, amely kuratóriumának első elnöke, Benda Kálmán fia, néhai Benda István volt, egyik legbőkezőbb támogatónk pedig az unokája, Benda Éva. Dr. Benda Mária és Szepesi Attila halála után az alapítói jogot dr. Benda László gyakorolja.

Mint már említettem, a szülőház falán is van emléktábla, amelyet KMKSZ beregszászi nyugdíjas alapszervezete és a Vérke-parti öregdiákok állítottak 1991. november 24-én Kerényi Gyula kezdeményezésére. Szerény tábla, az akkori lehetőségekhez mérten készült, pontatlanságok is vannak rajta, mivel akkor még nem álltak a rendelkezésünkre megbízható adatok. Ennek ellenére fontos emlékjel. Most viszont

újabb, Benda Kálmán emlékéhez még inkább méltó, domborműves tábla kerül az Európa-Magyar Ház emlékfalára, ahol alapítványunk több emléktáblája is helyet kapott már. Köszönet érte a Ház vezetőinek, dolgozóinak! Lényeges adat, hogy Benda Kálmán bronz domborműve Lengyel Tibor kiváló nyíregyházi szobrászművész alkotása, akinek ez immár a negyedik relieffe vidékünkön Pásztor Ferenc, Sütő Kálmán és Kecskés Béla portréja után. Ő készíti a Beregszásznak, pontosabban Lempertvárosnak 1247-ben városi rangot adó IV. Béla királyunk mellszobrát, amelyet jövőre a 775. évforduló alkalmából remélhetőleg sikerül felavatni.

Köszönjük, hogy megtisztelték jelenlétükkel a mai rendezvényt. Vigyázzanak az emléktáblára, őrizték meg a szovjet rendszer első közismert beregszászi áldozatának, városunk vértanújának emlékét, mert a múlt nagyjait, történeseit ismerni kell, s ahogy a holokauszt nem merülhet feledésbe, ugyanúgy örök mementó marad a megszálló szovjet hatóság nemzetünk ellen Kárpátalján is elkövetett gátlatlanság! Babits Mihály írta: „Múlt nélkül nincs jövő, s mennél gazdagabb a múltad, annál több fonálon kapaszkodhatsz a jövőbe.” Figyelmeztesse ez az emléktábla a mindenkor hatalmat arra is, hogy a koncepciós perek, a mondacsínált hazugságok és rágalmak ideje a Szovjetunió szétesésével egyszer s mindenkorra lejárt!

Üdvözlettel:

Dalmay Árpád, a Beregszászért Alapítvány Kuratóriumának elnöke

Nyíregyháza, 2021. november 19.

Az emléktáblát a Szolyvai Emlékparkbizottság nevében **Tóth Mihály** és **Dupka György** leplezte le.

A rendezvényt megtisztelte jelenlétével **Sarkadi Gábor**, Magyarország Beregszászi Konzulátusának konzulja.

A délutáni program csendes koszorúzással fejeződött be a sztálini megtorlás áldozatainak beregszászi emlékművénél.

MEGEMLÉKEZÉS, KOSZORÚZÁS, EMLÉKTÁBLÁK AVATÁSA A SZOLYVAI EMLÉKPARKBAN, 2021.NOVEMBER 20.

A Szolyvai Emlékparkban ökumenikus istentisztelettel, koszorúzással emlékeztek a kommunista diktatúra áldozataira. Az Emlékparkbizottság tagjai, a történelmi egyházak és a magyar társadalmi szervezetek képviselői lerótták tiszteletüket az 1944 őszén ártatlanul elhurcoltak és meggyilkoltak, valamint a világháborúban elesettek emléke előtt.

A lélekharang megkondulása után **dr. Tóth Mihály**, a Szolyvai Emlékparkbizottság elnöke beszámolt a testület évi tevékenységéről. A Kárpátaljai Szövetség támogatásával elkészült a park térfigyelő kamerarendszere, továbbá Magyarország Külgazdasági és Külügyminisztériumának támogatásával sikerült helyreállítani a korábban három alkalommal is megrongált, Kárpátalja 1944 utáni tragédiáját bemutató szabadtéri kiállítást. Tóth Mihály kiemelte: a kommunista diktatúra áldozatainak emléknapján a munkácsi várban felavatták a totalitárius kommunista elnyomó rendszer kárpátaljai tevékenységét dokumentáló állandó kiállítást. Az Emlékparkbizottság elnöke felhívóként tartotta, hogy **dr. Tilki Attila** magyar parlamenti képviselőt, az Emlékparkbizottság tiszteletbeli tagját az ukrán hatóságok kitiltották Ukrajnából.

A himnuszok elhangzását követően **Fuchs Andrea** köszöntötte a díszvendégeket és a megemlékezés résztvevőit, majd **Pogány István** munkácsi római katolikus plébános, püspöki helynök, **Dávid Árpád**, a Gecsei Református Egyházközség lelkipásztora, v. **Pocsai Vince** református tiszteletes, valamint **Szkoropádszky Péter** palágykomoróci görögkatolikus parochus celebrált misét.

Beszédet mondott **Ígyjártó István**, Magyarország rendkívüli és meghatalmazott kijevei nagykövete.

Köszöntötte a megemlékezőket **Jevhen Tiscsuk**, a Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatás művelődési, nemzetiségi és vallásügyi főosztályának vezetője, **prof. dr. Cserniczkó István** nyelvész, a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola rektora.

A felszólalások után a tiszabökényi Tisza Csillag kórus lágerdalokat adott elő. Zárszót mondott **dr. Dupka György**, a Szolyvai Emlékparkbizottság felelős titkára, aki beszédében felelevenítette: az eddigi kutatások szerint több mint egymillió magyar ember került a történelmi Magyarországról a Szovjetunió Gulag-rendszerébe, köztük sok egyházi vezető is. A görögkatolikus egyház 129 papját ítélték rabságra, továbbá 24 református lelkészt és 19 római katolikus papot hurcoltak el. Végezetül a jelenlévők koszorúzással és néma főhajtással emlékeztek a mártírokra, az ártatlanul meggyilkoltakra.

Az említett felszólalókon kívül a rendezvényt megtisztelte jelenlétével:

Vida László, az ungvári főkonzulátus első beosztott konzulja,

Petruska István, a Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatás művelődési, elnökhelyettese,

Lyah Sándor, a nemzetiségi és vallásügyi főosztály helyettes vezetője,

dr. Zubánics László, az UMDSZ elnöke,

dr. Orosz Ildikó, a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola elnöke,

Babják Zoltán, a Beregszászi Kistérség polgármestere, a KHÖT elnöke,

Tóth Miklós, a Beregszászi járás képviselője,

Bíró Tibor, a Beregszászi Kistérség városi képviselője,

Molnár László, a KMKSZ kulturális titkára,

Sin József, a KMKSZ beregszászi járási szervezetének elnöke,

Szabó Árpád, a Beregszászi Bethlen Gábor Magyar Gimnázium igazgatója,

v. Sepa János, a Beregvidéki Múzeum igazgatója.

A SZERZŐK KISLEXIKONA

BIMBA BRIGITTA

(Bátyú, 1994. január 27.) történész, a Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társaság (GKMT) tagja.

2011-ben érettségizett a Bátyúi Középiskolában. Mester fokozatú diplomát szerzett történelemből az UNE, akkori nevén Magyar Tannyelvű Humán- és Természettudományi Kar Magyar Történelem és Európai Integráció tanszékén. Jelenleg a Debreceni Egyetem Történelmi Néprajzi Doktori Iskolájának doktorandusz (PhD) hallgatója. Abszolutóriumot szerzett 2021-ben. Kutatási területe: Kárpátaljai nők a GULÁG és a GUPVI táborokban, az otthon maradt nők sorsa az 1944-es őszi elhurcolás időszakában. A témában számos tanulmánya jelent meg és tartott előadást többek között a beregszászi GULÁG-GUPVI Nemzetközi Fórumon is.

BOTLIK JÓZSEF

(Szőny, 1949. január 15.) történész (PhD), Pázmány Péter Katolikus Egyetem nyug. egyetemi docense.

Gyermek- és ifjúkorát Dunaalmáson töltötte. Anyai ágon felvidéki, apai ágon székelyföldi (Gyergyó) gyökerű, ami döntően meghatározta az elszakított területen élő kisebbségi magyarság sorsa iránti elkötelezettségét. 1974-ben újságírói, 1980-ban az Eötvös Loránd Tudományegyetemen történelem szakos középiskolai tanári és könyvtáros képesítést, 1996-ban pedig a Sola Scriptura Lel-képző és Teológiai Főiskolán hittanári oklevelet szerzett. 1982-ben egyetemi doktori, 2004-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetemen PhD doktori fokozatot kapott. Ugyanezen évtől a Pázmány Péter Katolikus Egyetem oktatója, egyetemi docens. A PPKE Történelem-tudományi Doktori Iskola oktatója, témakiírója, témavezetőjei közül öten szereztek PhD fokozatot, közülük ötén kárpátaljaiak: Seremet Sándor, Tutuskó Ágnes, Riskó Mariann, Szanyi M. József, valamint Dupka György belső opponense volt. Két fő doktori cselekménye folyamatban, 10 fő abszolutóriumot szerzett.

A PPKE Történelemtudományi Doktori Iskola Tanácsának belső, választott tagja (2010–2017). Kutatási területe a XX. századi magyar történelem és a határon túli magyarság története. Eddig 22 könyve jelent meg, ebből kettő az Amerikai Egyesült Államokban angol nyelven. Ezen kívül 200 tudományos publikációja látott napvilágot, valamint 35 hosszabb történelmi ismeretterjesztő filmet (ebből 30-nak a forgatókönyvét is írta) és 40 önálló rádióműsört készített.

Fő művei:

*Erdély tíz tételben (1918-1940). Budapest, 1988;

*Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig. 1646-1997. Budapest, 2000;

*Egestas Subcarpathica – Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi történetéhez. Budapest, 2001;

*Gát (Falumonográfia). Budapest, 2003;

*A hűség csapdájában. Kovács Vilmos (1927-1977). Pályakép és korrajz. Ungvár-Budapest, 2005;

*Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I. köt. Magyarok, ru-

szinok, csehek és ukránok 1938–1945., II. köt. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939–1945. Nyíregyháza, 2007;

*A magyar közalkalmazottak tömeges kiűzése Burgenlandból. Kisebbségkutatás 2007/1., 2008;

*Eduard Beneš and Podkarpatská Rus. Hungarians, Rusins and Czechs in Subcarpathia a 1919-1938/1939 Corvinus Publishing 2008, Printed in the United States of America Library of Congress No.: 2008927406., 2008;

Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921. Vasszilvágy (Második, javított kiadás, 2012), 2010;

*Görögkatolikus vértanúk a Kárpát-medencében 1914-1976. Budapest, 2011;

*Az örvidéki magyarságsorsa 1922-1945. Vasszilvágy, 2012;

*The Fate of Western Hungary 1918–1921 Matthias Corvinus Publishers Buffalo–Hamilton 2012 Printed in the United States Library of Congress Control Number: 2012947894., 2013;

*Egán Ede, a magyar és a ruszin nép vértanúja. Trianoni Szemle V/1-2. szám 2013. január–június, 14–26., 2015;

*Az őrvideki magyarság sorsa 1945–1989- Kitekintéssel 2014-ig. Vasszilvág, 2015;

*A reménnyel győzködjük magunkat. Magyarok a délszláv háborúban 1991–1998. Budapest, 2016;

*A nemzetpolitikus Bartha Miklós (1848–1905) élete, munkássága és emlékezete. Lakitelek, 2018;

*A magyar nemzetpolitika előfutárai. Darányi Ignác - Egán Ede - Kazy József. Budapest. Társzerző: 1991;

*Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918-1991. Budapest–Szeged (Dupka Györggyel), 1993

*Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Budapest–Ungvár. (Dupka Györggyel), 1994;

*Eltévedt mezsgyekövek. Adalékok a délvidéki magyarság történetéhez 1918-1993. Budapest (Csorba Bélával és Dudás Károllyal).

Díjak, elismerések: Váradi-Sternberg János-díj (2000), Magyar Művészetért Díj (2009), Pro Patria in Exteris (Corvinus Society Kanada, 2009), Kárpátaljai Magyar Nívódíj (2010), Hodinka Antal-díj (2010), Pável Ágoston Emlékérem (Vas Megye Önkormányzatának Közgyűlése, 2012).

DUPKA GYÖRGY

(Tiszabökény, 1952. április 11). PhD, történész, elkötelezett GULÁG–GUPVI-kutató, irodalmár, kiadói főszerkesztő, a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet igazgatója, a Szolyvai Emlékparkbizottság kutatóműhelyének tagja, felelős titkára. Az MTA köztestületének külső tagja. A Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társaság (GKMT) tagja.

1979-ben Ungváron szerzett magyar szakos bölcsészdiplomát. 1968-tól publikál. Költőként indult, két verseskötete jelent meg. 1990-től a kárpátaljai magyarság múltjával foglalkozik. Több mint 20 kötet szerzője. Tagja a Magyar Írószövetségnek, alapító-elnöke a kárpátaljai írástudókat, művészeket is tömörítő Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közösségének. Felelős titkára a Szolyvai Emlékparkbizottságnak. Megszervezte Ungváron a Sztálinizmus Kárpátaljai Áldozatainak Emlékmúzeumát. A Tiszabökényi Árpád-házi Szt. Erzsébet Római Katolikus templomban létrehozta az „Egyházüldözés Kárpátalján 1944-1991 Idővándor” tematikus kiállítást.

2008 őszén az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karán kulturális

mediátor szakos másoddiplomát kapott. Mint elkötelezett GULÁG–GUPVI-kutató több tanulmányúton (Donyec-medencében, az Ural környéki megyékben, Kaukázusban, Eurázsiaiban, Baltikumban stb.) vett részt.

2014. szeptember 19-én a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományok Doktori Iskolájában *A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944–1946)* címmel megvédte doktori (PhD) disszertációját a legmagasabb minősítéssel.

Nevéhez fűződik az *Együtt* című irodalmi, művészeti és kulturális folyóirat újraindítása (2002), jelenleg felelős kiadója, továbbá a *Kárpátaljai Magyar Könyvek-sorozat* (1992) beindítása és gondozása, amely mára a 300. kötetnél tart. Munkáinak elektronikus változata a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet (<http://kmmi.org.ua/konyvtar/konyvek>), az OSZK Elektronikus könyvtár honlapján (<https://mek.oszk.hu/11300/11392/>) olvashatók.

Fontosabb elismerések, díjak: Berzsenyi-díj (1993); Nagy Imre-émlék-

plakett (1995); Julianus-díj (2009); Gulág-émlékérem (2017); Magyar Érdemrend Lovagkeresztje (2017).

Az utóbbi években megjelent fontosabb munkái:

**Magyar GULÁG-GUPVI rabok Euráziáiban. Felfedett nyomok Oroszország, (Baskíria, Tatár föld, Csecsenföld), Kaukázus (Azerbajdzsán, Georgia, Örményország,) Ázsia (Kazahsztán, Üzbegisztán) régióiban.* Történelmi szociográfia. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2021. Tárolt változat: <https://mek.oszk.hu/22700/22721/>

**A kárpátaljai magyarság, németiség elhallgatott tragédiája, 1944–1946.* György Dupka. *A Hidden Tragedy: The Fate of Hungarians and Germans in Subcarpathia, 1944–46.* (Angol–magyar monográfia.). Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2020.

Tárolt változat: Tárolt változat: <http://mek.oszk.hu/21800/21806/>

„Jön még egy új világ...” A magyar ’56 kárpátaljai kézikönyve. (Az 1956-os forradalom visszhangja Kárpátalján, a „megrengett Szovjetföldön” 1956–1959). Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2020.

Tárolt változat: <http://mek.oszk.hu/21800/21825/>

** „Ne ítéljete el ...!” Zsidó nép-
irtás, antiszemita üldözés Kár-
pátalján a náci és a kommunista
eszmék nevében (1938-1991). Inter-
mix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2015.
Tárolt változat: [https://mek.oszk.
hu/14300/14370](https://mek.oszk.hu/14300/14370)*

**A szovjet hatóság megtorló tevé-
kenysége Kárpátalján (1944-1991)*
A kárpátaljai magyarságot ért atrocitá-
sok, sérelmek vázlatos története levél-
tári források, egyéb dokumentumok
alapján. Intermix Kiadó, Ungvár-Bu-
dapest, 2014. Tárolt változat: [http://
mek.oszk.hu/13300/13350/](http://mek.oszk.hu/13300/13350/)

**„Hova tűnt a sok virág...” Időu-
tazás az Urálba magyar és német ra-
bok (1941-1955) nyomában.* Törté-
nelmi szociográfia. Intermix Kiadó,
Ungvár-Budapest, 2013. Tárolt válto-
zat: <http://mek.oszk.hu/11300/11392>

HAVASI DÁNIEL

(Pécs, 1981). Politológus diplomát
szerzett 2004-ben a Pécsi Tudomány-
egyetem Bölcsészettudományi Ka-
rán. 2005-2006 között a Terror Háza
Múzeum munkatársa, közreműkö-
dött a hódmezővásárhelyi Emlékpont
Múzeum létrehozásában. 2014-től a
Rendszerváltás Történetét Kutató In-

tézet és Archívum külsős munkatár-
sa, szabadúszóként történelmi isme-
retterjesztő- és riportfilmek szerzője.

Fontosabb alkotások:

Volt az a pár nap' - a körtéri bari-
kád (2008);

Tamási - 1956' (2010);

A forradalom bölcsője' - Műegye-
tem, 1956 (2014);

Megtorlás a Viharsarokban' (2017);

Élő múlt' - emlékezetkultúra és
magyar identitás Kárpátalján (2018);

Alulnézet' (fotóalbum, 2020).

HAVASI JÁNOS

Kaposszekcsői evangélikus lelkészi
családban született, 1952. július 12-
én. Pécsi jogi és budapesti újságírói ta-
nulmányainak befejezése után 1978-
ban a Dunántúli Napló kulturális
rovatában kezdte hivatásos újságírói
pályáját.

1983-85 között a Baranyai Alko-
tótelepek (villányi és siklói nemzet-
közi szimpózionok) igazgatója, majd
a Jelenkor c. irodalmi folyóirat olva-
sószerkesztője és ismét a Dunántú-
li Napló újságírója. Több fővárosi lap
(HVG, Új Tükör) baranyai tudósítója

1989-ben kollégáival megalapítja A
Helyzet c. független hetilapot, amely-

nek 1991-ig főszerkesztője. Ezt követően másfél évig a Művelődési és Közköztartási Minisztérium sajtófőnöke.

1992-94-ben a Párizsi Magyar Intézet sajtókapcsolatokkal megbízott igazgatóhelyettese, az Új Magyarország és a Duna Televízió párizsi tudósítója.

1995-96-ban szabadúszó videó-újságíróként a Duna Televízió dél-dunántúli, horvátországi és boszniai tudósítója, majd két éven át a Duna Televízió PR igazgatója.

1999-től 2010-ig a Magyar Televízió munkatársa, különböző beosztásokban (szerkesztőségvezető, regionális majd közéleti főszerkesztő). 2011-től az MTVA helyettes kabinetfőnöke, a határon túli magyar programok különmegbízottja.

2015-től négy éven át a Párizsi Magyar Intézet igazgatója, a Magyar Nagykövetség kulturális tanácsosa.

2019-től a Duna Médiaszolgáltató rádiós igazgatója.

Tíz éve foglalkozik hadisírkutatóval. 2006-ban megalapította a Sírjaik hol domborulnak? c. televíziós műsort, 2007-ben a Háborús Keresőszolgálat c. honlapot. E témában többször járt riport- és kutatóúton Szibériában, a Donnál, a Donyec-medencében,

Galíciában és Európa számos más országában. Lengyelországban.

Több tucat riportfilm és nyolc riportkönyv szerzője.

Fontosabb művei: *Miért nem dalol a kalapács?* (Zeneműkiadó); *Izotópfalu* (Kossuth Kiadó); *Kele, a léleklátó* (magánkiadás); *Helyzet volt* (Tettye Média Könyve; *Ha azt mondom*, Párizs... (Tettye Média Könyvek).

Fontosabb kitüntetések: A Magyar Érdemrend Tisztikeresztje, Herczeg Ferenc-díj, Párizs Város Nagyjermének Ezüst Fokozata

HORVÁTH MIKLÓS

Fontosabb szakmai adatok: hadtörténész, egyetemi tanár (PPKE BTK). Tudományos fokozatok és megszerzésük éve: a politikatudományok egyetemi doktora – 1989; a hadtudomány kandidátusa – 1996; a Magyar Tudományos Akadémia doktora – 2003; habilitáció – 2004.

Horváth Miklós (1953.) hadtörténész, egyetemi tanár a Magyar Néphadsereg történetével kapcsolatos kutatásait 1983-ban kezdte meg, 1989-ben egyetemi doktori címet szerzett. 1990-ben került a Hadtörténeti Intézetbe kutatónak, 2003 és 2005 között a

Hadtörténeti Intézet igazgatója. Fő kutatási területe az 1956-os forradalom és szabadságharc és a hidegháború időszakának hadtörténete. 1996-ban lett hadtudomány kandidátusa, 2003-ban elnyerte a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) doktora címet, 2004-ben habilitált hadtörténelemből. 2005 szeptemberétől a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Karának egyetemi tanára. Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottságának és a Magyar Akkreditációs Bizottság Társadalomtudományi Bizottságának tagja.

A Terror Háza Múzeum története és a Kommunizmuskutató Intézet tudományos főmunkatársa 2017 június 17-ig.

Főbb művei: Maléter Pál (1995, 2002);

Szovjet katonai intervenció 1956 (1996, 2001; angolul 1999);

1956 hadikronikája (2003; lengyelül 2006);

In memoriam (Tulipán Évával, 2006);

Keresztutak: Magyar Néphadsereg, 1956 (Tulipán Évával, 2006);

Koronatanúk jeltelen sírgödrökben (Zinner Tiborral, 2008);

Hadsereg és fegyverek 1956 (Kovács Vilmostal, 2011);

Kényszerkirándulás a Szovjetunióba (Olekszandr Pahiryával, 2012);

Budapest 1956: Időutazás - A Journey to the Past (magyar és angol nyelvű Szikits Péterrel);

Magyarország az atomháború árnyékában (Kovács Vilmostal 2016)

Fő kutatási területek:

A XX. század második fele egyetemes és magyar hadtörténelmi vonatkozásai, a magyar erőszakszervezetek története, kiemelten az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc, a Varsói Szerződés és a Magyar Néphadsereg történetének alapkutatás-szintű feldolgozása.

Jelentősebb publikációk magyar és idegen nyelven:

Horváth Miklós, Kovács Vilmos *Magyarország az atomháború árnyékában*, Budapest: Zrínyi Kiadó, 2016.

Horváth Miklós, Olekszandr Pahirya *Kényszerkirándulás a Szovjetunióba: Magyar deportáltak a KGB fogságában – 1956*, Budapest: Argumentum Kiadó, 2012.

Horváth Miklós, Kovács Vilmos *Hadsereg és fegyverek 1956* Budapest: HM Zrínyi Média Közhasznú Non-profit Kft., 2011.

Horváth Miklós, Zinner Tibor *Koronatanúk jeltelen sírgödrökben: dokumentumok Nagy Imre és társai pertörténeteihöz* Budapest: Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008.

Miklós Horváth *1956 Rozstrzelana rewolucja : walka zbrojna wegrów z interwencją sowiecką* Krakow: Arkadiusz Wingert, 2006.

Horváth Miklós, Tulipán Éva *In memoriam 1956* Budapest: Zrínyi Kiadó, 2006.

Horváth Miklós, Tulipán Éva *Keresztutak, Magyar Néphadsereg, 1956* Budapest: H & T Kiadó, 2006.

Horváth Miklós *1956 hadikronikája* Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003.

Horváth Miklós *Maléter Pál - OSIRIS-SZÁZADVÉG - 1956-OS INTÉZET*, Budapest, 1995., 2. javított kiadás H&T Kiadó, Budapest 2002.

Györkei Jenő - Horváth Miklós *Adalékok a szovjet katonai megszállás történetéhez* In: Szovjet katonai intervenció 1956 (Szerk.: Györkei Jenő és Horváth Miklós) Argumentum Kiadó - Budapest, 1996., második javított kiadás - H&T Kiadó, Budapest, 2001.

Miklós Horváth *Platz und Rolle Ungarns un der Ungarischen Volksarmee in der operativ-strategischen Planung des Warschauer Paktes* In: Hans-Hubertus Mach, László Veszprémy, Rüdiger Wenzke (szerk.) *Die NVA und die Ungarische Volksarmee im Warschauer Pakt. Potsdam: Militärgeschichtliches Forschungsamt, 2011. pp. 47-60.*

Horváth Miklós, Tulipán Éva *Krisenmanagement in Ungarn während und nach der Revolution von 1956* In: Torsten Diedrich und Walter Süß (szerk.) *Militär und Staatssicherheit im Sicherheitskonzept de Warschauer-Pakt-Staaten.* Berlin: Ch. Links Verlag, 2010. pp. 135-148.

Miklós Horváth *Plany ofensywy Układu Warszawskiego na poludniowo-zachodnim teatrze operacyjnym – natarcie prez Jugoslawie, „samoobrona” od granicy węgiersko-austriackiej do sycylijskiego Trapani* In: Gałuszka Tomasz, Illés Pál Attila, Miławicki Marek, Zágórhidi Czigány Balázs (szerk.) *Historicus Polonus - Hungarus: Księga pamiątkowa ofiarowana Ojcu Józefowi Puciłowskiemu OP w siedemdziesiąt rocznicę*

urodzin, Krakow: Wydawnictwo Esprit, 2010. pp. 191-215.

Miklós Horváth *The Demonstrations become a revolution* In: Lee Congdon, Király Béla, Nagy Károly (szerk.) 1956: the Hungarian Revolution and War of Independence. 956 p. New Jersey: Boulder - Social Science Monographs - Atlantic Research and Publications, 2006. pp. 263-298. (Atlantic studies on society in change, 128; East European monographs; 700.) Vol. 40., War and society in East Central Europe.

Miklós Horváth *General characteristics of freedom-fighter groups* Ibid. pp. 384-397.

Miklós Horváth *Losses of life in the war and during the reprisals* Ibid. pp. 477-492.

Miklós Horváth Introduction Ibid. pp. 432-463.

Miklós Horváth *Soviet aggression against Hungary in 1956: operations „Wave” and „Whirlwind”* In: Király Béla, Kenneth Murphy, Veszprémi László (szerk.) The ideas of the Hungarian revolution, suppressed and victorious : 1956. 731 p. New Jersey: Atlantic Research and Publications, Inc., 2002. pp. 65-90.

Miklós Horváth *Soviet aggression against Hungary in 1956: operations „Wave” And „Whirlwind” The Ideas of the Hungarian Revolution, Suppressed* (1956), Victorious (1999-2000) Atlanti Kutató és Kiadó Közalapítvány 2003. Edited by Lee W. Congdon and Béla K. Király. 2002. pp. 65-90.

Miklós Horváth *Die ungarische Volksarme und Revolution von 1956* In: Jan Fotzik (szerk.) Entstalinisierungskrise in Ostmitteleuropa 1953 - 1956. 393 p. München: Ferdinand Schöningh Verlag, 2001. pp. 113-139.

Miklós Horváth *Militärgeschichte Aspekte der ungarischen Revolution und des Freiheitskampfes von 1956*. In: von Winfried Heinemann (szerk.) Das internationale Krisenjahr 1956 : Polen, Ungarn, Suez. 722 p. München: Oldenbourg Verlag, 1999. pp. 135-148.

Jenő Györkei and Miklós Horváth - *Additional Data on the History of the Soviet Military Occupation - Soviet military intervention in Hungary 1956*. - edited by Jenő Györkei and Miklós Horváth Atlantic Research and Publications, Inc - Central European University Press. 1999. pp. 4-125.

KÁLLAI KAROLINA

(Mikola, Szatmár megye, 1967. július 4.) református vallás és történelem szakos tanár, helytörténész. A Szolyvai Emlékparkbizottság kutatóműhelyének tagja. Főállásban gimnáziumi tanár 1995-től. Tanulmányait Szatmáron végezte. Érettségi után 1995-ben a Sulyok István Református Tanárképző Főiskolán szerzett diplomát. 2000-ben a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Reformtus Teológia szakán végzett. 2012-ben a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen Történelem szakon szerzett diplomát. 2022-ben a hamburgi Kett-Pedagógiai Intézet Multiplikátori diplomáját szerezte meg.

Kutatási terület: A Szovjet megszálló csapatok által a mostani Románia, a Partium történelmi régióhoz, Szatmár megyéhez tartozó Halmi járás (Ugocsa vidék) településeiről 1944-1945-ben a Szovjetunióban elhurcolt, a lágerekben meghalt magyar állampolgárok, a II. világháború katonai áldozatainak felkutatása. A Szovjetunióba elhurcolt és haza nem tért magyar, sváb áldozatok feliratos emlékjeleinek a Szatmármegyei, illetve az egykori Ugocsához tartozott Halmi járás területén való felkutatása.

Elismerések: Arany fokozatú Székelykapu-díjas Ifjúságnevelő (2013); Magyar Kultúra Lovagja (2022).

KOVÁCS SÁNDOR

(Eszeny, 1954). Örökség-díjas honismereti szakíró. Anyanyelvén végezte el a szülőfaluja általános iskoláját, majd Csapon a magyar középiskolában érettségizett. Az Ungvári Állami Egyetemen matematikusi, matematikatanári diplomát szerzett. 22 éven átszülőfaluja középiskolájában és Szalóka általános iskolájában tanított matematikát és informatikát. 1999 óta Budapesten él, és a 18. kerület gimnázium nyugalmazott tanára. Eközben 1972-től diákfejjel elkötelezte magát az idegenvezetéssel. Tanári pályája nagyon fontos kiegészítője lett szülőföldje múltjának kutatása. 1996-ban honismereti szakíróként is bemutatkozott. A Kárpátalját magyar szemmel bemutató Kirándulások a Kárpátok alján és bércein című könyv, amint azt alcíme is jelzi, úti olvasmány a vidéket felfedezni vágyók számára. 1999-ben a Püski Kiadónál napvilágot látott kötetben, a nagy sikert aratott Kárpátaljai útravalóban teljesen kirajzolódik az író egyedi stílus-

sa, mely az eddigi 13 kiadvány mind-egyikét jellemzi. Az általa létrehozott Kárpátaljai Spektrum sorozat kötetit nemcsak írja, hanem valamennyi munkafázisát – tervezés, szerkesztés, dizájn, nyomdai előkészítés – egyedül végzi. A barna könyvek ízléses külsejűekkel, gazdag illusztrációs anyagokkal áttekinthetőségükkel és olvashatóságukkal nem véletlenül aratnak sikert az olvasók körében. Egyéni stílusa tapasztalható a 116 publikációban, a meg- számlálhatatlan előadásban, megnyilatkozásaiban a rádióban, televízióban, folyóiratokban, rendezvényeken. Hihetetlen elszántsággal és sokoldalúan igyekszik felkelteni az anyaország érdeklődését a hányattott sorsú Kárpát- alja iránt, bemutatni e vidék szépségeit, történelmi, művészeti értékeit. Ezt bizonyítja az eddig megjelent 13 könyv és ismeretterjesztő kiadvány, a 12 Kárpátalja-térkép szerkesztése, amelyek nélkülözhetetlenek a tájékozódás és az idegenforgalom szempontjából, a fotóiból rendezett 35 kiállítás szerte a Kárpát-medencében Bécstől Kolozsvárig, a 10 ismeretterjesztő filmben való írói-szakértői közreműködés, valamint az általa készített két önálló film is.

MAROSI ISTVÁN (Beregszászon született 1974. december 9-én, Beregdédán nőtt fel.): görögkatolikus áldozópap, egyháztörténész, az Ortutay Elemér Görögkatolikus Szakkollégium igazgatója, főiskolai lelkész, Szolyvai Emlékparkbizottság tagja. Házastársa, Marosi Anita (Debrecenben született 1976. május 11-án, Álmosdon nőtt fel.), a kárpátalja.ma munkatársa és a Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár vezetője. Marosi István a Beregszászi 3. Sz. Zrínyi Ilona Középiskolában érettségizett. A Nyíregyházi Hittudományi Főiskola és Papnevelő Intézet elvégzése, és a pappá szentelése után több magyar lakta településen szolgált. Sok hasznos és közérdekű kezdeményezés megvalósítása fűződik a nevéhez. Emellett a Rákóczi-főiskolán működő görögkatolikus lelkészség, a GörögKör és az Ortutay-kollégium vezetője. Elin-dította az Ortutay Elemér Keresztény Tudományos Diákköri Konferencia-sorozatot. Egyháztörténeti konferenciák, kiállítások stb. egyik fő szervezője. Könyvet írt a Kárpátalján élő görögkatolikus magyarokról. A 2016-ban Beregszászban megkezdett Ortutay Elemér Görögkatolikus Központ szervezője, melynek része a szakkollégium

és a könyvtár is. Megalapította Bendász-hagyaték-sorozatát, mely a Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár tudományos kiadványa.

M.: *Görögkatolikus magyarok Kárpátalján. Közösségek és templomok.* Szent Miklós Egyesület, Nagybégány–Beregszász, 2014, 152 o.; Marosi István (szerk.): „...a Munkácsi Egyházmegye fejedelme...” *Tanulmányok és források Firczak Gyula munkácsi püspök munkásságának megismeréséhez,* Nyíregyháza-Beregszász 2019, 400 o.; *Az I. világháború és a görögkatolikusok.* Tanulmánykötet, Társz-szerkesztő: Suslik Ádám. Nyíregyháza – Beregszász 2020, 186. o.; Marosi István (szerk.), *Fekete levelek. Bendász István kárpátaljai görögkatolikus pap GULAG-táborban töltött éveinek levelezése (1949–1955).* (Bendász-hagyaték-sorozat, 1. köt.) Beregszász 2020, 400 o., Marosi István (szerk.), *Bendász-családfa és családi krónika. Bendász- és Bacsinszky-családtörténet,* (Bendász-hagyaték-sorozat, 2. köt.) Beregszász 2020, 404 o., Marosi István 2020: *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1945. évi sematizmusa.* (Bendász-hagyaték-sorozat, 3. köt.) Beregszász 2020, 338., Marosi István,

A harmadik fiú lelkületével. Ortutay Elemér (1916 – 1997) kárpátaljai hittvalló görögkatolikus pap, teológiai tanár. Beregszász 2022, 200 o.

MATKOVITS-KRETZ ELEONÓRA

Matkovits-Kretz Eleonóra (Pécs, 1951. szeptember 21.) nyugdíjas pedagógus, a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre elnöke (Pécs). A helyi alapiskolák elvégzése után a Janus Pannonius Gimnázium és Szakközépiskola tanulója. A Bajai Tanítóképzőben tanító, a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskoláján gyógypedagógusi, majd a Műszaki Egyetem közoktatás vezetői szakán szerzett diplomát. Nyugdíjba vonulásáig Pécssett az Éltés Mátyás Általános Iskolában tanárként dolgozott. A Matkovits-Kretz Eleonóra által vezetett egyesület, a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre 1991-ben alakult. Elsődleges célja a német nemzetiségiek magyarországi oktatási intézményeinek támogatása, a német nemzetiségiek összefogása, az anyanyelvüket már nem beszélő nemzetiségiek identitásának erősítése, a

nemzetiségi érdekek védelme; a nemzetiségi hagyományok, a kultúra ápolása, a német nemzetiség hiteles történetének, a németek sorstragédiáját is okozó GUPVI megismertetése, kutatások szervezése, emlékhelyek felkeresése, ilyen tematikájú kiadványok megjelentetése; az EU-s támogatási rendszerek közvetítése stb.

Több megvalósított GULÁG–GUPVI-programjára országosan, kárpát-medencei szinten is felfigyeltek. Felelős kiadója tucatnyi kiadványnak (Széles körben ismertté vált kiadványuk: Malenkij robot „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robotra” a sztálini lágerrekbe 1944/45–1955. (magyarul, németül, angolul), Pécs, 2009, „Messze voltam én fogságban...” interjú kötet, és „A 0060-as parancs” magyar és német nyelven). Kimagasló tevékenysége elismeréseként Magyar Arany Érdemkereszt polgári tagozat kitüntetésben részesült 2017-ben.

MESKÓ JÁNOS

(Ungvár, 1958. május 26.) helytörténész. A Szolyvai Emlékparkbizottság tagja. Sztálini Terror Áldozatai Kár-

pátaljai Emlékmúzeum megbízott vezetője. 1975-ben érettségizett az Ungvári 10. Számú Zalka Máté Középiskolában. 1990-ben elvégezte az Ungvári Állami Egyetem történelem szakát és 2006-ban az Ungvári Nemzeti Egyetem jogi karát. Különböző beosztásokban dolgozott. Kutatási területei: a magyar oktatás Kárpátalján a háború utáni szovjet korszakban, a Kárpátontúli Ukrajna átmeneti államalakulat 15 hónapos története, a Néptanács dekrétumai és rendeletei – az erőszakos szovjet politika 1944–1946 között, a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye története, a szovjet korszak és a várkerti temető lerombolása. Ungváron él.

MOLNÁR D. ERZSÉBET

(1979, Beregszász) PhD, történész. Az MTA köztestületének külső tagja. A Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társaság (GKMT) tagja.

2002-ben a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola angol-történelem szakán végzett. Diplomaszerezés után a Főiskola Történelem és Társadalomtudományi Tanszékén kezdett dolgozni, illetve a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Dokto-

ri Iskolájában folytatta tanulmányait. 2015-ben szerzett doktori fokozatot. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpát-aljai Magyar Főiskola Történelem és Társadalomtudományi Tanszékének oktatója, a Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont vezetője, illetve az intézmény Kiadói Részlegének munkatársa. Kutatási területe: a kárpátaljai magyarság szovjet lágeretekbe történő deportálása, Kárpátalja szovjetizálása. Díjai: Magyar Arany Érdemkereszt (2017).

**MOTREVIC,
VLADIMIR PAVLOVIC**

(Polock, Fehéroroszország, 1952.október 14.) az Urali Állami Jogi Egyetem (Jekatyerinburg) Állam- és Jogtudományi Tanszékének professzora, a történelemtudományok doktora.

NAGY PÉTER

(1988) PhD történész. Fő kutatási területe az ipari társadalom története és ipartörténet a 19. század közepétől az 1950-es évek végéig, valamint ugyanabban az időszakban az észak-magyarországi társadalmi változások vizsgálata. Történelem-levéltár alapszakos diplomáját a Miskolci Egye-

temen szerezte, majd az Eötvös Loránd Tudományegyetem történelem mesterszakát, a gazdaság- és társadalomtörténet specializációt végezte el. PhD-fokozatát 2015-ben szerezte az Eszterházy Károly Egyetemen. 2016-2019 között az NKFIH posztdoktori kiválósági program ösztöndíjasa, ugyanebben az időszakban a MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Rework-OTKA Kutatócsoport tagja. 2013-ban Apáczai Csere János Doktoranduszi Ösztöndíjban, 2014-ben, 2018-ban és 2021-ben a Nemzeti Kulturális Alap Szépirodalom és Ismeretterjesztés Kollégiuma alkotói támogatásában részesült. A Hungarian Labour History Network és a Hajnal István Kör tagja. 2019-től az MTA-SZTE-ELTE Globalizáció-történeti Kutatócsoport, 2022-től a WORK Lendület Kutatócsoport tagja. 2022 áprilisától a Holocaust Emlékközpont munkatársa. 2016-ban jelent meg *A Rima vonzásában. Az ózdi helyi és gyári társadalom a késő dualizmustól az államosításig*, valamint 2017-ben a *Távol a szülőföldtől. Ózd vidékiek szovjet fogságban* című könyve, emellett több mint negyven tudományos publikációja jelent meg.

SEREMET SÁNDOR

PhD történész. Kárpátalján, Munkácsen született 1988. május 17-én, iskolai tanulmányait Munkácsen végezte, majd 2005-ben felvették az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Történelem és Európai Integráció szakára, ahol 2010-ben megszerezte a mesterszakos diplomát. Egyetemi éveit során aktívan részt vett a helyi magyar ifjúsági közösségi életben. 2005-ben belépett a Kárpátaljai Magyar Diákok és Fiatal Kutatók Szövetségébe, amelynek 2007-ben elnökségi tagja, 2008 és 2011 között pedig elnöke volt. A szervezettel több, mára hagyományossá vált rendezvényt szervezett: Tudományos Diákköri Konferenciát az egyetemisták, tanulmányi vetélkedőt a végzős iskolások részére, karrier tanácsadást, vezetőképzőt, műveltségi vetélkedőket és természetesen szórakoztató programokat. 2011-ben alapították a Scientia Denique című tudományos publikációs füzetet, amely máig nagy sikernek örvend a fiatal kutatók körében.

2010-ben miniszteri ösztöndíjjal a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájába nyert felvételt, kutatási témája: A mai Kárpátalja határainak kialakulása

az I. világháború után (1918-1925). A doktori iskola elvégzése után kétszer is elnyerte a Visegrádi Alap ösztöndíját, amelynek köszönhetően Prágában kutathatott és dolgozhatott disszertációja megírásán. PhD fokozatát 2016-ban szerezte. 2012–2014-ben a Terror háza múzeum, történész, kutatója. 2020-tól Külügyi és Külgazdasági Intézet, külső szakértője. Jelenleg a Budapesten a Kárpátaljai Szövetség Főtitkára.

TÓTH MIHÁLY

(Mezőkaszony, 1954. október 5.), a jogtudományok kandidátusa, nemzetközi-jogász, a Szolyvai Emlékparkbizottság elnöke, 1987 és 1989 között Beregszász város polgármestere, 1992 és 1994 között a Beregszászi járás elnöki megbízottja, 1994–1998 között a kijevei parlament képviselője volt. Az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség tiszteletbeli elnöke. 2001-2020 között az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Koreckij Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. Kutatási témája az emberijog, a nemzeti kisebbségek, és az önkormányzatiság jogának nemzetközi és alkotmányjogi vonatkozásai, a gyakorlatban is részt vesz az ukrain jogalkotásban, közel

100 tudományos munka szerzője, illetve társszerzője. Közéleti és tudományos tevékenységét, többek között, Ukrajnának az Érdemekért Érdemrend III. fokozatával (1997), az Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa Diszoklevelével (2006), és a Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztjével (2009) ismerték el.

ZÉKÁNY KRISZTINA

(Ungvár, 1975. július 2.), az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének vezetője, docens, a filológiai tudományok kandidátusa. Kandidátusi értekezését 2002-ben védte meg az Ungvári Nemzeti Egyetemen *Ungvár és környékének földrajzi nevei* címmel. Tankönyvszerző, szerkesztő és fordító. Az általános és középiskolai magyar nyelv tankönyvek társszerzője. Szerkesztője volt a 2007-től 2009-ig évenként megjelenő *Kárpátika* c. tudományos cikk- és tanulmánygyűjteménynek, főszerkesztője az UNE Ukrán–Magyar Oktatási-Tudományos Intézet Tudományos Közleményeinek, az *Acta Hungarica* című tudományos cikkgyűjtemény, valamint a *Закарпатський філологічний збірник* főszerkesztő-helyet-

tese volt. 2017-től a Pécsi Egyetem ECL Nyelvvizsgarendszer Nemzetközi Magyarországi Központ Ungvári Fiókin-tézményének koordinátora.

Kutatási területe: helynévtan, településtörténet, magyar nyelvtörténet, finnugrisztika, fordítástan, a magyar nyelv idegen nyelvként való oktatása.

ZUBÁNICS LÁSZLÓ

(Gut, 1971. május 20.) a történelemtudományok kandidátusa, helytörténész, kisebbségi politikus. 2009-től az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán-Magyar Oktatási és Tudományos Intézet igazgatóhelyettese, a Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszék vezetője. A Szolyvai Emlékparkbizottság kutatóműhelyének tagja. Kutatási területe: Északkelet-Magyarország (a mai Kárpátalja) kora újkori történelme, ezen belül a nemesség szerepe e történelem formálásában. Eddig közel 10 könyvet adott ki, számos tanulmánya jelent meg a helyi és a magyarországi kiadványokban. Jelenleg a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet elnöke és az Együtt című folyóirat tanulmány rovatának a vezetője.

Összeállította: Dupka György